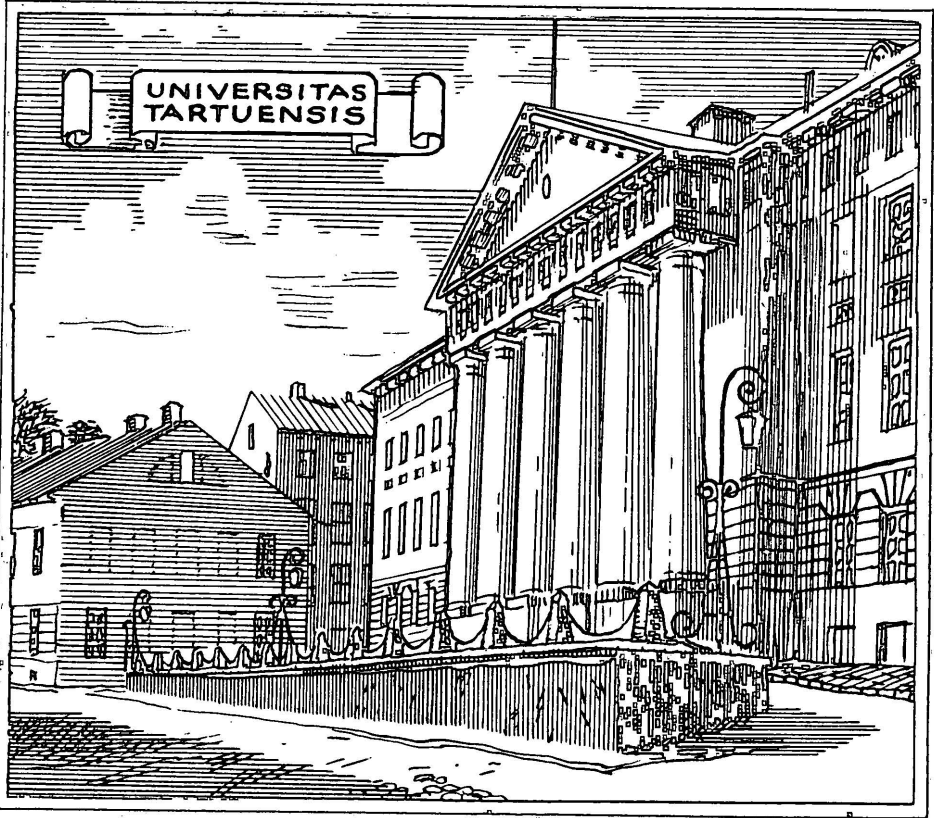

ISSN 0494-7304

0206-2798

TARTU ÜLIKOOLI
AJALOO KÜSIMISI

XIX

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

HUMANITAARTEADUSTE KOOLKONDADE,
IDEEDE JA TEOORiate ARENG TARTU
ÜLIKOOLIS

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI
XIX

(TRÜ ajaloo muuseumi materjalid)

TARTU 1987

Toimetuskolleegium: K. Siilivask (vastutav toimetaja),
H. Piirimäe, E. Laugaste, A. Liim,
H. Palamets, L. Eringson, M. Hirvlaane,
P. Järveld, M. Viiralt

Kaane kujundanud K. Põllu

Kinnitatud TRÜ ajaloo muuseumi nõukogus 20. veebruaril 1987.a.

РАЗВИТИЕ ШКОЛ, ИДЕЙ И ТЕОРИЙ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В
ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ.
Вопросы истории Тартуского университета XIX.
(Материалы музея истории ТГУ).
На эстонском и русском языках.
Тартуский государственный университет,
ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Ойиковли, 18.
Ответственный редактор К. Сийливаск.
Корректоры Л. Яго, И. Пауска.
Подписано к печати 9.07.1987.
ИБ 05974.
Формат 60х90/16.
Бумага писчая.
Машинопись. Ротапринт.
Учетно-издательских листов 16,12. Печатных листов 16,75.
Тираж 350.
Заказ 620.
Цена 3 руб. 20 коп.
Типография ТГУ, ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Тийги, 78.

SAATEKS
ПРЕДИСЛОВИЕ

Käesolev kogumik on pühendatud teaduskoolkondade, ideede ja teooriate arengule Tartu ülikoolis humanitaarteaduste valdkonnas. Arvukamalt on esindatud uurimused filoloogia, ajaloo ning õigusteaduse erialadelt.

Kogumiku algul tutvustatakse (V.-L. Kingisepp) Tartu ülikooli eesti keele professori Jaan Jõgeveri keeleteoreetilisi seisukohti. Asjatundlikult valgustab prof. E. Vääri akadeemik Paul Ariste rahvusvaheliselt tuntud fennougristikakoolkonna kujunemist ja arengut.

T. Rosenberg annab ülevaate A.R. Cederbergi poolt ülikoolis Eesti ja Põhjamaade ajaloo uurimisel rajatud koolkonna ühe silmapaistvama esindaja O. Liivi tegevusest õppejõuna ja arhivaarina. V. Paatsi hindab Tartu ülikooli geograafia-professori J.G. Granö rolli Eesti kodu-uurimise rajamisel. Etiopistika traditsioone Tartu ülikoolis valgustab O. Klaassen.

Mitmed uurimused valgustavad Tartu ülikooli kasvandike teadus- ja kultuuritegevust (S. Tamul, A. Hadartseva), revolutsioonilist üliõpilasliikumist (R. Ganelin, A. Paukson), erialade ja struktuuriüksuste ajalugu (A. Luts, M. Hirvlaane).

Psühholoogia valdkonnast hindab P. Tulviste professor E. Kraepelini osa eksperimentaalpsühholoogia rajamisel Tartu ülikoolis ning S. Üprus ülikooli psühholoogialaboratooriumi tegevust (1922-1944) prof. K. Ramuli juhtimisel. R. Ruutso iseloomustab prof. E. Tenmanni tegevust G. Teichmülleri personalistliku filosoofia traditsioonide jätkajana 1920-1930. aastail.

Kogumiku lõpuosas avaldatakse tsükkel töid õigusteaduse ajaloost. I. Jemeljanova valgustab Tartu ülikooli professori ja rektori G. Ewersi osa ülevenemaalise koolkonna rajamisel Vene riigi tekkimise ja arengu küsimustes. S. Issakovi sulest on eeskuju andev biograafiline ülevaade prof. A. Jaštšenko elust ja teadustegevusest. E. Rahumaa ja P. Järvelaid annavad analüütilise ülevaate rahvusvahelise õiguse silmapaistvatest uurijatest (A. Bulmerincq, G. Bergbohm, V.E. Grabar) Tartu ülikoolis XIX saj. II poolel ja XX sajandi algul.

Настоящий сборник посвящен развитию научных школ, идей и теорий в Тартуском университете в области гуманитарных наук с 1802 до 1940 г. Большинство исследований посвящено филологии, истории и юриспруденции.

Сборник открывается статьей о положениях языковедческой теории профессора эстонского языка Тартуского университета Яана Йггевера (В.-Л. Кингисеп). В работе проф. Э.Вяэри освещается формирование и развитие известной школы финно-угроведения, основанной академиком Паулем Аристе.

Т.Розенберг дает обзор деятельности одного из виднейших представителей школы А.Р.Седерберга (изучение истории Эстонии и северных стран) — О.Лийва как преподавателя и архивариуса. Традиции эфиопистики в Тартуском университете освещены в статье О.Клаассена.

Многие исследования посвящены деятельности воспитанников Тартуского университета на поприще науки и культуры (С.Тамул, А.Хадарцева) и революционному движению студентов (Р.Канелин, А. Пауксон).

П. Тульвисте дает оценку роли профессора Э.Крепелина в основании направления экспериментальной психологии в Тартуском университете. С.Юпрус анализирует деятельность лаборатории психологии под руководством проф. К.Рамуля (1922-1944 гг.). Р.Руутсоо характеризует деятельность проф. Э.Тенманна в развитии традиций персоналистской философии в 1920-1930-х гг.

Публикуется и цикл работ по истории юридических наук. Приведенный И.А.Емельяновой новый материал освещает роль профессора ректора Тартуского университета Г.Эверса в основании отечественной школы по изучению возникновения и развития государства Российского. С.Г.Исакову принадлежит неординарный обзор жизни и научной деятельности проф. А.С.Яценко. Э.Рахумаа и П.Ярвелаид анализируют деятельность выдающихся исследователей международного права в Тартуском университете (А.Бульмеринка, К.Бергбома и В.Э.Грабаря) во второй половине XIX — начале XX века.

KEELETEOREETILISI SEISUKOHTI JAAN JÕGEVERI
KÄSIKIRJALISES PÄRANDIS

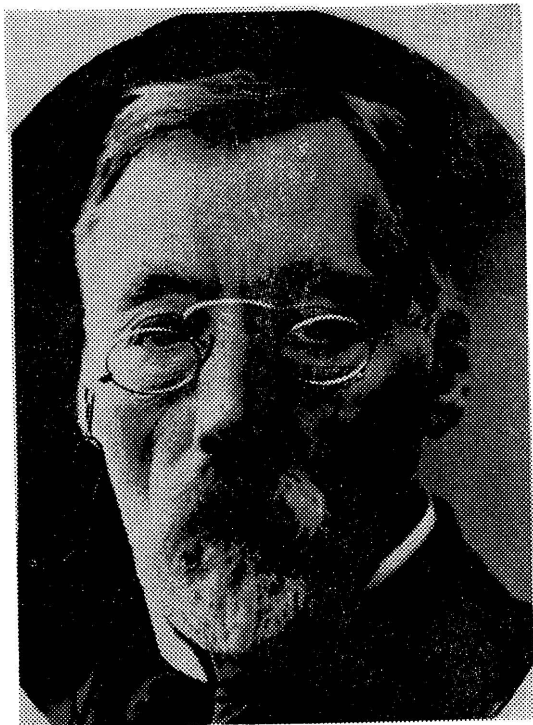
Valve-Liivi Kingisepp

1919. aastal Tartu ülikooli töölerakendamisel oli 1909. aastast töötaval eesti keele lektoril Jaan Jõgeveril märkimisväärne osa. Ta sai 1919. a. märtsis loodud ülikooli uuesti töölerakendamise komisjoni liikmeks. Komisjoni koosolekul 17. juunil otsustati ametisse panna teaduskondade ajutised dekaanid. Ajaloo-filosoofiateaduskonna dekaaniks valiti Jaan Jõgever. Valitud dekaanid koos kuraator Peeter Põlluga moodustasid ülikooli ajutise nõukogu, mis augustis-septembris valis ametisse professorid, dotsendid /1/.

Tartu ülikoolis loodi eesti keele, läänemeresoome keelte, uurali keelte, eesti kirjanduse professuurid /2/. Haridusministri kirjaga kinnitati 20. augustist 1919 eesti keele professori kohuste täitjaks Jaan Jõgever /3/. 3. oktoobrist 1924 sai Jõgeverist eesti keele korraline professor. Surm 6. novembril 1924 katkestas selle töö. Võib öelda, et Jaan Jõgever alustas eriharidusega eesti keele õpetajate ja lingvistide ettevalmistamist Tartu ülikoolis, temast sai esimeste samade tegija, teerajaja paljudele teistele sel alal.

Professoriks saamise ajaks oli J. Jõgever 60-seks saav mees, tuntud kui keeleõpikute ja "Eesti keele häälikute ajaloo" autor, ajakirja "Eesti Kirjandus" asutaja, paljude keele- ja kirjanduslooliste artiklite autor, püsiv osaleja EKS-i keeleteoimkonna töös jpm. /4/. TRÜ teadusraamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas säilitatakse J. Jõgeveri käsikirju, sealhulgas ta loengukonspekte, mille üksikasjalikum analüüs seni puudub /5/. Alljärgnevas püütakse nende põhjal visandada Jõgeveri olulisemaid keeleteoreetilisi seisukohti.

J. Jõgeveri fondi on korrastanud Ingrid Loosme. Koostaja märgib sissejuhatuses, et Jõgeveri käsikirju anti Tartu ülikooli raamatukogule üle 1926. a. Riigiraamatukogult. Need liideti manuskriptide koguga, kohaviitadega Msck. 430 - 467. 1977. a. moodustati iseseisev J. Jõgeveri fond nr. 34, selle nimistus on 72 säilikut. Need jagunevad rubriigiti ja mahult järgnevalt.

V. Logewer.

27. VI 1860 - 6. XI 1924

I. Biograafilised materjalid (6 lehte).

II. Pedagoogilist, teaduslikku ja loomingulist tööd puudutavad materjalid.

1. Eesti jt. soome-ugri keeled

- a) loengud (kokku 10 säilikut, u. 1220 lehte),
- b) märkmed, materjalikogud, katkendid käsikirjadest (kokku 16 säilikut, u. 2037 lehte),

2. Eesti kirjanduse ajalugu

- a) loengud, kokkuvõtted (kokku 12 säilikut, u. 1991 lehte),
- b) märkmed, materjalikogud, katkendid käsikirjadest (kokku 9 säilikut, u. 324 lehte).

3. Eesti kirjasõna ja kultuuriloo bibliograafilised materjalid. Koopiad. (Kokku 11 säilikut, u. 1283 lehte).

III. Kirjad J. Jõgeverile (2 kirja).

IV. Teiste isikute materjale (5 säilikut).

Kõige selgemalt kajastuvad Jõgeveril keelelised seisukohad ta loengukonspektides. 10-st loengukonspektist või konspektikatkendist on 3 olnud kasutusel ja koostatud professoriametit pidades aastail 1921-1924. /6/. Ülejäänud on koostatud varem eesti keele lektorina. Nende sisu silmas pidades võib kohe öelda, et Jõgever ei jätkanud eesti keele lektori tööd vaid traditsioonilises vaimus, õpetades eesti keele grammatikat ja eesti kirjanduse ajalugu, vaid käsitles ainetundides keeleküsimumisi laiemalt, selgitas eesti keele häälikute ajalugu, tutvustas sugulaskeeli, laensõnu jm.

Mihkel Veske õpilasena pooldas J. Jõgever võrdlev-ajaloolist meetodit keeleuurimises. Noorgrammatikute historismiprintsip on omane ta teadustööle. Jõgever on arvamisel, et historism keeleuurimises tagab teaduslikkuse, keelefaktide võrdlemise teel jõutakse teadusliku tõeni, tuge pakuvad sugulaskeeled. Õppejõutöös kujunes ta nende seisukohtade järjekindlaks propageerijaks, taolisi mõttekäike leiame mitmest loengukonspektist, näiteks "Meie ettelugemistel püüame meie selgusele saada, kuidas üks või teine küsimus teistes sugulastes keeltes kujuneb. Mitmele saab see vahest võõrastav olema. Kuid ainult võrdlemise teel õpime meie oma keelt õigesti tundma, leiame teaduslised alused tema edenemise ja edasiarenemise seadustele. Silmapilgukski ei unusta meie nen-

J. Jõgeverri sünnikodu Kuusiku talu rehielamu
Hindu külas Maasi vallas Saaremaal. (Foto KM
KO B-37-3 : 6103)

de võrdlemiste juures ära, et kõik meie võrdlemised lõpuks selle peale välja lähevad, et eesti keele nähtustest õieti aru saada. Kõik muu on ainult abinõuu selle otstarbe kättesaamiseks eesti keelt teadusliselt mõista, tema elust ja olust nii põhjalikult kui iial võimalik aru saada" /7/.

Suureks eeskujuks oli Jõgeverile soome keeleteadlane E.N. Setälä, kelle peateos "Yhteissuomalainen äännehistoria" (1890-1891) pani aluse soome-ugri keelte teaduslikule häälikuloolisele uurimisele ja mida Jõgever kasutab põhimateerjalina oma loengulises töös. "Järgnevates ettelugemistes toetan ma ennast peasjalikult selle raamatu peale, neid muudatusi ja täiendusi tähele pannes, mis jällegi peasjalikult Setälä ise pärast oma kirjatöö ilmumist arvurikastes lühemates kirjatöödes on avaldanud" /8/.

Loengukonspektide sissejuhatavates osades pöörab Jõgever suurt tähelepanu asjaomase teaduskirjanduse tutvustamisele. XX saj. esimesteks aastakümneteks oli Soomes ja Ungaris välja kujunenud arvukas soome-ugri rahvaid, nende keeli ja kultuuri uurivate teadlaste ring, kelle töödega ta oli

end kurssi viinud ning soovitas neid lugemiseks oma kuulajatele. Pikkadest, kuni 40 üksuseni ulatuvatest nimekirjadest leiame A. Ahlquisti, J. Budenzi, O. Donneri, M.A. Castréni, P. Hunfalvy, A.M. Riedli, A. Genetzi, J.S. Sinnyei, A. Kannisto, Y. Wichmanni, K.P. Karjalaineni jt. töid. Jõgever tutvustab Soome-Ugri Seltsi aastaraamatuid, toimetisi, E.N. Setäla ja K. Krohni rajatud "Finnisch-ugrische Forschungen" sarja, viimast eriti oma ülitähtsa bibliograafia pärast. Üliõpilastele läbilugemiseks pakutud teoste ja artiklite arv on aukartust äratav. Siinjuures on oluline üliõpilaste iseseisva töö tähtsustamine: "Teie peate iseseisvalt teaduslised probleemid läbi töötama, peate tugevad ja nõrgad küljed üles leidma, ja sel(l) teel üles leidma küsimused, mis esimeses järgus lahendamist ootavad, ja selgusele jõudma, kust kohast käsi tuleb külge panna, et teadust edasi lükata" /9/. "Teie peate näitama, et te nõuetavad tööd olete läbi lugenud ja neist ka aru saanud" /10/.

Peale sugulaskeelte ja murrete peab Jõgever eesti keele uurimisallikaiks laensõnu teistest keeltest. Eesti keele varemaid laensõnu käsitledes ütleb ta, et keel on üks parematest ja usaldusväärsematest ajaloo allikatest, mis meile rahva minevikku ja elusaatumist muinasaja mõõtmatusse kaugusse avab. Seda võimaldavad "võõrad keeled, mis Eesti keele peale mõju on avaldanud" /11/. Laensõnakäsitluses toetub ta V. Thomseni, J. Mikkola, E. Sievers'i uurimustele.

Eesti keele grammatika küsimusi esitades lähtub Jõgever põhimõttest, et keele kirjeldamisega ainult läbi ei saa, "... vaid peavad need seadused välja otsitud saama, miks ta nõnda on" /12/. Ta lisab: "Kaks momenti tulevad meil siis iga keelekuju juures tähele panna: fonetiline moment - see kudas nimelt teatav keele kuju praegu keeles ilmub - ja ajalooline moment - kudas praegune keelekuju ajalooliselt on arenenud ja selleks saanud, mis ta praegu on" /13/. Iga keele uurimistöö esimeseks allikaks peab Jõgever elavat keelt, elava keele kuulamist ja tähelepanemist. Kogu eesti keele grammatika käsitlus, mille moodustavad säilikud 5 - 8, on üles ehitatud keeleajaloolisel põhimõttel /14/.

Pikemalt arendab Jõgever välja sõnade deklinaerimise osa. Ta pole nõus senistes eesti keele grammatikates toodud käändtüüpidega ja jaotab sõnad deklinatsioonidesse häälikuloolisest seisukohast lähtudes, aluseks võttes ainsuse nimetava kuju. Samal ajal avaldab ta arvamust, et ükski jaotamine ei suuda sõnade deklinaerimise õpetust kergendada /15/.

J. Jõgever luges esimesena Tartu ülikoolis eesti kirja- keele ajaloo kursust. Tema loengukonspektide pealkirjaks on "Eesti keele arenemine" /16/. Ainet loeti 2 t. nädalas 1922. a. kevad- ja 1923. a. sügissemestril /17/. Eesti kirja- keele arenguloo lugemiseks olid Jõgeveril eeltööd olemas. Huvi eesti kirjakeele mälestiste vastu tunnistavad juba ta esinemine EKMS-is ja kirjutised "Eesti Kirjanduses" /18/. Konspekti esimestel lehekülgedel on visandatud kava, mida millal lugeda. Esimese semestri jooksul pidid kõne alla tu- lema H. Stahl, H. Göseken jt. kuni F.J. Wiedemannini, teisel semestril M. Veske, K.A. Hermann jt. kuni kaasaegsete keele- meeste J. Aaviku, L. Kettuneni, K. Leetbergini.

Konspektist leiame kirjakeele mõiste seletuse. Jõgever peab kirjakeeleks "... seda keelevormi, või keelemurret, mi- da ühe rahva haritud kihid oma mõtete kirjaliku väljendamise jaoks tarvitavad. Mõni väiksem erand välja arvatud, on ta terve rahva kohta ühtlane, olulisemalt, ainult individuaal- seid lahkuminekuid, individuaalse stiili varjundid sisalda- des. Haritud kihtide kõnekeel seab kirjakeele endale eesku- juks, püüdes sellele võimalikult läheneda, ilma et ta täiel mõõdul kirjakeelega ühte sulaks. Vähe leidub inimesi, kes kõneleksid nagu raamatust. Harilikult segavad murdelised iseärasused suuremal mõõdul kõnekeelele sekka. Ainult rah- vad, kes omale suutnud on ühise kirjakeele luua, kannavad haritud rahva nime ja on niikaugelt ühine rahvas, kui neil ühine kirjakeel tarvitusel" /19/. Ta väidab, et kirjakeel on palju konservatiivsem kui murded. Kirjakeeles kardetakse liig järske muutusi, mis "vaevaga kätte võideldud keele üht- luse võiks hävitada" /20/. Ometi areneb ka kirjakeel ees- kätt kirjanike keelekasutuse mõjul. Jõgever pooldab kirja- keele "loomulikku arengut": "Nõnda areneb kirjakeel ise loo- mulikul teel ikka lähemale sellele ideaalile, kuhu kirjakeel jõudma peaks, võimaldada mõtete edasiandmise selgust ja täpi- pealsust võimalikult vähese vaevaga" /21/.

Ta esitab kirjakeele ajaloo loengute eesmärgiseade järgmiselt: "Meie tahame vaadata, kudas on katsutud Eestis kirjakeele arenemise peale kunstlikult mõjuda, kudas on kat- sutud kirjakeelt arendada meeste poolt, kes ise mitte kirja- nikud ei olnud, kuid kirjakeelele katsusid reeglid anda. Ma mõtlen keeleteadlasi" /22/. Loengutes tutvustatakse kõiki varasemaid grammatikuid ja nende väljaandeid kronoloogilises järjekorras, materjal on grammatikate sisu refereeriv, hin-

nangud varasematele autoritele pärinevad Wiedemannilt. Eriti oluliseks peabki Jõgever Wiedemanni grammatikat, olles arvamusel, et pole "võimalik ettekujutada Eesti keele eriteadlast, kellele Wiedemanni grammatika tundmata oleks" /23/. XX sajandil ilmunud eesti keele grammatikatest on kõne all A. Jungi, H. Põllu, K. Leetbergi ja Jõgeveriga oma keeleõpetused, kusjuures esimeste suhtes on ta küllalt kriitiline. Loengumaterjalidest leiame ka suure tabeli, kuhu on koondatud kõikidest grammatikatest andmed sõnade käändetüüpide kohta, järgneb nende kriitiline analüüs.

Loenguteksti on sisse kantud ka W. Grünthalilt pärit ülevaade eesti kirjakeele arenemisest, mis ilmus koguteoses "Eesti Kultura" I /24/. Jõgever pole rahul selle liiga laia haardega, kus alustatakse eesti keelesugulastega ja jälgitakse keele ajaloo küsimusi pikemalt.

Kirjakeele ajaloo konspekti on Jõgever lülitanud ka Setälä kirjutise "Über die Sprachrichtigkeit" refereeringu. Ta ütleb: "Imeks panna ei ole, et küsimused õigekeelsuse üle ikka uuesti ja uuesti üles kerkivad, kuna need küsimused ju mitte ainult keeleuurijat ei huvita, vaid veel suuremal määral iga kirjanikku, teataval määral igaüht, kes keelt tarvitab" /25/. Jõgever tutvustab rootsi keeleteadlase A. Noreeni keeleteaduslikke ja õigekeelsuslikke seisukohti. Loengukonspekt jääb pooleli.

1923. a. II semestril alustas J. Jõgever uue loengukursuse "Keeleteaduse põhimõtted" lugemist ja jätkas seda ka 1924. a. I semestril /26/. Loengukonspekt on pealkirjastatud "Eesti keele õpetus" I-IV, koosneb neljast valgete lehtedega kaustikust, kus tekstiosa on kirjutatud vasakule poolele, parem pool on jäetud tühjaks märkuste ja täienduste tegemiseks. Käsitõlke sisaldab 343 lehte /27/. Materjal on vormistatud peatükkide kaupa, iga peatüki lõpus on punktide kaupa kokkuvõtte peamisest. Nii näiteks leiame I peatüki "Keele arenemisest üldiselt" järgmise kokkuvõtte: "Tulet(t)ame meele eelmise loengu peajooned: 1) Eesti keele õpetus ülikoolis on osa keeleteadusest ja erineb oluliselt keelte õpetusest keskkoolis. 2) Keeleteadus on ühenduses loodusteadustega (füüsikaga, õpetusega inimese keha ehitusest), loogikaga, psühholoogiaga ja kuulub kultuurteaduste hulka. 3) Keeleteadus on keele ajalugu: tema ülesanne on keele ajaloolise väljaarenemise selgitamine. 4) Keeleteaduslikel uurimisel tulevad keeles töötavad tegurid oma mõju poolest üksikult vaatluse alla võtta.

5) Loodusteaduste ajaloolised osad on enda jaoks uurimise viisid välja töötanud, mida keeleteadus kasuga võib tarvitada. 6) Kõigist kulturteadustes on keeleteadusel kõige eksaklim uurimise viis võimalik, mis pärast keeleteadust on tahetud koguni loodusteaduste hulka arvata. 7) Vahet loodusteaduste ajalooliste osade ja kulturteaduste vahel sünnitab psühhilise elemendi kaasatöötamine. 8) Iga kulturteadus on ühtlasi ka ühiskonna teadus; peab alati silmas pidama vahekorda üksiku isiku ja ühiskonna vahel" /28/.

Käsitärijas on 23 peatükki, kõne all on paljud keeleuuri- mises olulised põhimõtted ja mõisted, nagu keele "lõhenemine murreteks", häälikute ja sõnade muutumine, tähenduse diferentseerumine, analoogia, kontaminatsioon, ellips, keele ja kirja vahekord jne. Konspekti esimesest pooldest leiame musta tindiga kirjutatud tekstis pliiatsiga tehtud parandusi, märgitud on loengukuupäevi jm. Säilinud loengukonspekt on lühendatud ja kokkuvõtlik tõlge H. Pauli 1880. a. ja mitmes kordustrukis ilmunud teosest "Prinzipien der Sprachgeschichte", mis sisaldas noogrammatikute põhiseisukohti keeleuurimises ja oli suure mõjuga XIX sajandi viimase ja XX sajandi esimese veerandi keeleteaduses /29/.

Nagu ettelugemiste kavadest näha, pidas professor Jõgever loenguid eesti murretest, eesti rahvalaulude keelest, Georg Mülleri jutlustest.*

Murdematerjalidest säilitatakse käsitärijade osakonnas kolme kladet, millesse Jõgever on märkinud foneetilises transkriptsioonis murdeuurimismatkade häälikulist materjali Mustjala, Kihelkonna, Anseküla, Jämaja, Karja, Jaani ja Põide murra- ku alalt. Ka on neis andmed keelejuhtide kohta. Materjali analüüs puudub /30/. Häälikulooliste märkmete seas leidub vaid üks mõtteavaldus: "Üleüldiselt maksab kahekeelsus, on tarvitusel segamine vanemad ja nooremad vormid, kuid igas kihelkonnas on omad kindlad iseäraldused, mis kunagi võõra mõju alla ei painu, niis. Põide Jaani oa < â, Mustjala kaub, Karja anpan jne." /31/.

Kolme õppeaasta vältel on Jõgever juhtinud oma seminari- des sõnade etümologiseerimise harjutusi. Säilinud käsitärijad näitavad tema püsivat ja pikaajalist huvi eesti keele sõnade päritolu vastu, sellele tööle on ta kulutanud palju aega ja energiat. On alles ta etümoloogilise sõnastiku materjali kogu, lisaks märkmeid ja väljakirjutusi sõnade ajaloo alalt /32/. Lehekülgede arvu pooldest (666 lk.) on etümoloogilist ainestik-

ku hulgaliselt, läbitöötluselt on see aga väga ebaühtlane, kohati vaid kava. Põhjalikumad sõnaartiklid on valminud I osas (a-e-h). Sõnaartiklis esitab Jõgever märksõnale liisaks selle häälikulisi variante, toob genitiivitüve, esinemise eesti murretes ja sugulaskeeltes, viited kirjandusele, autoreile, kellelt pärit sõna etümoloogiseeringud. Harva polemiseerib ta seniste seisukohtadega, enamasti kiidab need heaks. Sõnastiku algusosa sõnaartikleis on andmeid Setälalt, Thomsenilt, Budenzilt, Paasonenilt, Andersonilt, Genetzilt, Ojansuult, Donnerilt, Szinnyeilt. II osa sõnaartiklid on materjali poolest palju hõredamad, II - VI osas on viiteid vaid Setälä teosele "Yhteissuomalainen äännehistoria". Üks näide aken sõna etümoloogiseeringust: aken, akan, g. akna s. akkuna, murr. aakkuna, akkona; ikkuna; karj. ikkuna, aun. ikkun, veps. ikun ja ikkun (tüvi ikna-), vadj. akkuna < vene okno *OKZHO (Mikkola Berühr. 36, 40, 63, 147; Setälä SUSA XXIII 26, Schleiter 44 seab arusaamata kombel selle sõna saksa keelest laenatud sõnade hulka" /33/.

Säilinud katked kinnitavad Jõgeveri kindlat kavatsust koostada eesti keele etümoloogiline sõnaraamat. Eeltöid sel eesmärgil on tehtud usinalt, püüdliselt, tähelepanuväärsete tulemusteni jõutud veel pole.

Jaan Jõgever kuulub nende eesti keeleteadlaste hulka, kes ei sära meie kultuuritaevas erksa tähena, kuid on teinud visa ja väsimatut tööd keelelelu ergastamiseks. Ta loengukonspektid jt. käsikirjalised materjalid teadusraamatukogus tunnistavad tema töökust, usinust, hoolikust, huvitust väga paljudest keeleküsimustest. Ta loengumaterjalid toetuvad oma aja keeleteaduse uurimistulemustele, viitavad Jõgeveri suurele lugemusele, asjaomase teaduskirjanduse tundmisele. Puudu jääb omapoolsest interpretatsioonist. Jaan Jõgever Tartu ülikooli esimese eesti keele professorina kujunes ajaloolise keeleteaduse propageerijaks, võrdleva ajaloolise meetodi tutvustajaks ja osaliselt ka selle rakendajaks eesti keele uurimisel.

A l l i k a d . K i r j a n d u s . M ä r k u s e d

1. Tartu ülikooli ajalugu. - Tartu, 1982. - III. - Lk. 27-31.
2. Rätsep H. 175 aastat eesti keele õpetamisest Tartu ülikoolis // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1979. - VII. - Lk. 33.
3. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 246, l. 6.
4. Punga L. Jaan Jõgeveri keeleline tegevus: Diplomitöö. - Tartu, 1985. (Käsikiri TRÜ eesti keele kateedris.)
5. TRÜ teadusraamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna fond nr. 34, Jaan Jõgever, inventuurinimistu 1896-1930, säilikud 1-72 (Edaspidi TRÜ TR KHRO f. 34, s. 1-72).
6. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 9, 10, 11.
7. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 4, l. 4.
8. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 3, l. 26.
9. TRÜ TR KHRO f. 34, s. 9, l. 6.
10. Ibid., l. 7.
11. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 3, l. 27.
12. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 5, l. 6.
13. Ibid., l. 6.
14. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 5, 6, 7, 8.
15. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 5, l. 32.
16. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 10, l. 1-316.
17. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1919-1925. - Tartu, 1925.
18. Jõgever J. Kõige vanem kiri eesti keeles, mis meie ajani on alale jäänud // EKMSA. - Tartu, 1889. - XVII, 2. vihik. - Lk. 9-13;
Jõgever J. Läti Hendriku Eesti keel // Eesti Kirjandus. - Tartu, 1913. - Lk. 1-9, 49-56;
Jõgever J. Mis kõnelevad Liber Census Daniae (Daani Hindamise raamatu) kohanimed Eesti rahva minevikust // Eesti kirjandus. - Tartu, 1913. - Lk. 156-168;

- Jõgever J. Vanemad Eesti keele kirjutatud hallikad ja Liber Census Daniae // Eesti Kirjandus. - Tartu, 1913. - Lk. 115-119;
- Jõgever J. Materjalid Eesti kirjakeele ajaloo jaoks // Eesti Kirjandus. - Tartu, 1914. - Lk. 62-70, 185-192.
19. TRÜ TR KHRO, f. 34, s. 10, l. 3.
 20. Ibid., l. 3.
 21. Ibid., l. 5.
 22. Ibid., l. 5.
 23. Ibid., l. 201.
 24. Grünthal-Ridala V. Eesti kirjakeele arenemine // Eesti Kultura. - Tartu, 1911. - I. - Lk. 214-304.
 25. TRÜ TR KHRO f. 34, s. 10, l. 292.
 26. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1919-1925. - Tartu, 1925.
 27. TRÜ TR KHRO f. 34, s. 11, l. 1-343.
 28. Ibid., l. 13.
 29. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. - Halle: Niemeyer, 1880.
 30. TRÜ TR KHRO f. 34, s. 14, l. 1-254.
 31. Ibid., l. 12.
 32. TRÜ TR KHRO f. 34, s. 20, 21, 22.
 33. TRÜ TR KHRO f. 34, s. 20, l. 10.

* Loengud eesti rahvalauludest, eesti kunstkirjanduse algusest, Georg Mülleri jutlustest jms. paigutuvad eesti kirjanduse ajaloo alla ja jäävad käesolevast vaatlusest välja.

AKADEEMIK PAUL ARISTE FENNOUGRISTIKAKOOLKOND

Eduard Väari

Tartu Riikliku Ülikooli professorit Paul Aristet on mitme tema juubeli puhul nimetatud Tartu fennougristikakoolkonna loojaks ja juhiks. Nagu juubelite puhul ikka, on sellistes kirjutistes palju superlatiive, üldsõnalisi hinnanguid ja analüüsi ühekülgsust. Juubelihõnguline on ka Huno Rätsepa "Akadeemik Paul Ariste", mis ilmus 1980. a. brošüürina mitmes keeles. Võrreldes kõigi teiste Ariste kohta avaldatud kirjutistega on H. Rätsepa käsitus põhjalikum ja faktiderikkam. Selles loetakse Tartu koolkonna tekkeajaks 1950. aastakümne lõpuaastaid /1/.

Et juubelikirjutistes esitatud lennulistele väidetele kinnitust leida, on tarvis tutvuda mõnede P. Ariste elulooliste andmete ja huvidega ning jälgida koolkonna kujunemise eeldusi ja võimalusi.

Paul Berg (1927. aastast Ariste) on sündinud Põhja-Tartumaal Torma kihelkonnas Rääbise mõisas. Ümbruskonnas liikus peale eestlaste venelasi ja mustlasi, kelle keelt ta kuulas huviga. Ka emaema rootsi keele oskus ei jäänud teadmata. 1916. a. kolis pere Tallinna ning L. Elmanovitši eraalgkoolis võis tulevane lingvist õppida mitmeid keeli, nende hulgas ka prantsuse keelt. 1917. a. astus nooruk Tallinna Nikolai Gümnaasiumi, kus jätkas õpinguid klassikalises harus. Õppida sai saksa, prantsuse, inglise ja ladina keelt. Peagi algasid esperanto keele õpingud ning kujunes püsiv kiindumus sellesse ja teistesse tehiskeeltesse. 1925. a. sai gümnaasium läbi ja lõpetanu astus Tartu ülikooli, kus valis eriaineteks eesti keele, läänemeresoome keeled, uurali keeleteaduse ja rahvaluule. Sel ajal töötasid ülikoolis tunnustatud fennougristid ja folkloristid Julius Mark, Andrus Saareste, Julius Mägiste, Matthias Johann Eisen, Walter Anderson, germanistid Wilhelm Wiget ja Per Wieselgren, kelle loengud ja uurimused noort üliõpilast köitsid. P. Ariste enese trükist ilmunud kirjutised on aastail 1921–1927 esperantokeelsed või esperanto keele kohta /2/. Ülikoolis jätkas P. Ariste süvenemist mitmetesse keelesüsteemidesse ning käibivate keelte praktilist omanda-

mist. Huvid olid mitmekesised, meelisala ei olnud jõudnud veel kujuneda. Valitud ainete kõrval huvitus ta katselisest foneetikast, algteadmisi sai ta inglise keele ja katselise foneetika õppejõult Willy Petersilt. Erilist huvi pakkus siiski rahvaluule ning rööbiti õpingutega töötas ta Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogus, hiljem muuseumi koosseisu kuulunud Eesti Rahvaluule Arhiivis. Kahtlemata on Aristet folkloristikale lähendanud M.J. Eisen /3/. P. Ariste edasises tegevuses on erilise tähtsusega 1926. a. alguse saanud uurimisreisid /4/. Need kestsid 55 aastat erinevate keelte ja murrete uurimiseks.

Aastate jooksul oli huvi rootsi keele vastu süvenenud ning 1928. a. ilmus esimene kirjutis rootslastest, 1931. a. valmis magistritöö "Eesti-rootsi laensõnu eesti keeles". Aegajalt on P. Ariste ikka tagasi pöördunud rootsi keele juurde.

Äärmiselt oluline oli Andrus Saareste ettepanek suunata P. Ariste katselise foneetika alale. 1932. a. algul oli ta ennast täiendamas Helsingis Frans Äimä juures ja aasta lõpu poole sai lähetuse Hamburgi ülikooli, kus õpetajaks oli maailmakuulus itaalia foneetik Giulio Panconcelli-Calzia. Saksa maal oli ta seitse kuud. Võib kinnitada, et P. Ariste on esimene eriharidusega eesti foneetik, kes 1933. a. sai Tartu ülikooli eesti keele abiõpetajaks. Kirjutisi ilmus endiselt lingvistika eri probleemidest: alamsaksa laensõnadest, rootsi sõnadest, juudi keelest ja kirjandusest, vadjja keelest, foneetilistest nähtustest, eesti keele hääldeamisest, etümoloogiatest /5/. Rootsi laensõnade uurimine ja foneetikaharrastused viisid Ariste Hiiumaa murrakute ja hiiu murde häälkute uurimisele suvistel välitöödel. 1939. a. ilmus 294-leheküljeline doktoriväitekirj "Hiiumurrete häälkud".

P. Ariste huvide mitmekülgsusest hoolimata võib nentida püsivat huvi foneetiliste seikade vastu, ka murrete uurimisel ja sõnade etümologiseerimisel arvestab teadlane ikka foneetikat. Huviorbiiti olid sellal sattunud veel juudi ja mustlaskeel, millest ilmus huvitavaid kirjutisi.

Otseselt fennougristika juurde P. Ariste sõjaeelseil aastail ei jõudnud, kuigi oli juba koolipäevil huvitunud liivlastest ja liivi keelest. Ka vadjjalased ja vadjja keel tulid esimest korda Ariste juurde juba 1923. a. Tallinnas. Ülikoolis kuulas ta prof. J. Mägiste vadjja keele loenguid ja 1932. a. osales Helsingis vadjja keele seminaris, kus keelejuhina rakendati vadjjalast Georgi Kuzminit. Viimasega tekkis

P. Aristel nii hea kontakt, et tal õnnestus üles kirjutada suurel hulgal vajakeelset teksti, mis ilmus trükist 1935. a. pealkirjaga "Wotische Sprachproben". Vadja keeleainestiku kogumist ja avaldamist on ta jätkanud kuni tänase ni ning jäänud sel alal ületamatuks.

Sõja ajal oli teaduslik töö häiritud, siiski ilmus lühikirjutisi eesti, vadja ja liivi üksiksõnade etümoloogias. Rasketest oludest hoolimata jätkus uurimistöö vadjalaste juures. Ka õnnestus tal teha väärtuslikke üleskirjutusi mordva ja komi keelest sellal Tartusse sattunud noormeestelt. Sellega laienesid huvid kaugemal asuvate soome-ugri keelte suunas.

Äärmiselt olulised P. Ariste kujunemisel juhtivaks fennougristiksi on esimesed sõjajärgsed aastad. Kõik doktori-kraadiga lingvistid peale Ariste olid Eestist lahkunud. Juba 1944. a. septembris määrati P. Ariste eesti keele ja soome-ugri keelte kateedri juhatajaks. 1946. a. sügisel jagati kateeder kaheks: eesti keele kateedriks ja soome-ugri keelte kateedriks, juhatajateks vastavalt Johannes Voldemar Veski ja Paul Ariste. Esialgu kulus palju aega organiseerimistööle. Oli vaja leida ainete lugemiseks õppejõude ja koostada õppevahendeid. Märkimisväärseks kujunes P. Ariste 1946. a. ilmunud "Eesti foneetika", mis ümbertöötatult on ilmunud paljudes trükkides ning kasutatav tänapäevalgi. Oluliseks oli ka kontaktide loomine Leningradi fennougristidega. 1947. a. toimus Leningradis akadeemik D. Bubrichi organiseerimisel soome-ugri keelte uurijate konverents, kus P. Ariste pidas kaks kõrge hinnangu saanud ettekannet. Konverentsil jagati ka põhimõtteliselt uurimisalad, kusjuures Tartu uurijatele jäid eesti, liivi ja vadja keel ning isuri murded. P. Ariste asus kohe tööle ning 1948. a. ilmus tema "Vadja keele grammatika". Nõukogude keeleteaduses valitsesid sellal N. Marri uue keeleõpetuse seisukohad, mis olid vastuolus meil seni tunnustatud vaadetega. P. Ariste püüdis uue keeleõpetuse teooriasse süveneda ja seda ka tutvustada oma kirjutistes. 1950. a. mais aga sai Marri õpetus hävitava kriitika osaliseks ajalehe "Pravda" mõttevahetuses. Esialgu pöörduti ajaloolise keeleteaduse juurde, eesti keeleteadlastele tähendas see uurimistööd neile tuntud laadis.

Tartu fennougristikakoolkonna kujunemist võibki jälgida 1950. a. peale, kui lõpetas esimene suurem lend soome-ugri lise erihariduse saanud noori, kui oli võimalik täita stat-

sionaarseid aspirandikohti, kui kraadiga eriteadlasi vajasid nii kõrgkoolid kui ka Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Esimesed soome-ugri keelte kateedri aspirandid olid E. Väari, H. Rätsep, V. Pall, L. Vassikova ja I. Galkin (kaks viimast Mari ANSV-st), kelle koolitamise- ga tegeles P. Ariste eriti põhjalikult, sest aspirantuur oli üldse uus teadlaste ettevalmistamise vorm. Kõik kaitsesid oma väitekirja enam-vähem tähtajaliselt. P. Ariste kõrval töötas kateedris täiskoormusega dotsent Paula Palmeos, kes oli saanud ülikoolis põhjaliku fennougristikaalase etteval- mistuse just ajaloolise keeleteaduse vaimus, mistõttu liitus P. Ariste suunaga. Sellal saabus Tartusse noori kraaditaot- lejaid kas ennast mõneks kuuks täiendama või nõuandeid saa- ma. Nende hulgas olid praegused keeleteaduse doktorid prof. Z. Dubrovina Leningradist, prof. M. Rudzite Riias ja Karja- la-Soome juhtiv fennougrist G. Kert. Koolkonna kujunemisel ongi oluline P. Ariste osa kandidaadiväitekirjade teemade leidmisel ja tööde kirjutamise juhendamisel. Mittetäielike andmete põhjal on tema juhendamisel valminud ja kaitsstud vä- hemalt 60 kandidaadiväitekirja. Oluline on ka väitekirjade oponeerimine. Ühtekokku on ta olnud oponent umbes 160 kan- daadi- või doktoriväitekirja kaitsmisel Tartus, Tallinnas, Riias, Moskvas, Leningradis, Vilniuses, Minskis, Kaasanis, Tbilisis, Frunzes, Petroskois või Budapestis, mis viitab kõrgele üleliidulisele tunnustusele /6/.

Teaduses mõistetakse koolkonna all rühma teadlasi, kel on ühine uurimissuund, ühised lähteideed (pärinevad k-a ra- jajalt) ja uurimismeetodid ning keda ühendab kestev koostöö. Belnevat arvestades jälgigem, kuidas Tartu fennougristika- koolkond vastab koolkonna tunnustele.

Ühise uurimissuuna on P. Ariste loonud oma teaduslike uurimuste ja õpilaste väitekirjadega. Ühiseks eesmärgiks on kõikide soome-ugri (ka samojeedi) keelte foneetika, gramma- tika ja sõnavara uurimine ning soome-ugri ja teiste keelte kokkupuudete käsitlemine. Selles suunas on oma väitekirjad kirjutanud peale eestlaste ka marid L. Vassikova (1955), I. Galkin (1956), I. Ivanov (1965), G. Tužarov (1966), mord- valane M. Mosin (1971), udmurt I. Tarakanov (1959), Karjala ANSV uurijad A. Morozova (1952), M. Kuusinen (1954). M. Zait- seva (1966), ungarlased I. Zékany (1964), S. Mókany (1966), K. Vávra (1970), lätlased J. Kārklīņš (1952), M. Rudzite (1954), A. Laua (1954), V. Juriks (1955), A. Ahero (1956)

jt. Ühist uurimissuunda püüdis P. Ariste kindlustada vabariikliku lingvistikaalase koordineerimiskomisjoni kaudu. Esimestena eraldasid ühisest uurimissuunast foneetikud.

Ühisteks lähteideeks olid võrdleva keeleteaduse ning noogrammatilise keeleteooria põhiseisukohad. Tunnustati uurali ja soome-ugri algkeelt (nimetati ka aluskeeleks), soome-ugri ühtsuse lagunemist ja migratsioonil teel hilisemate soome-ugri keelte kujunemist. Põhijoontes arvestati silmapaistvate fennougristide J. Szinnyei, E.N. Setälä, Y.H. Toivose, H. Paasose, L. Kettuse, L. Posti jt. põhiseisukohti, kuid tehti täpsustusi vastavalt arheoloogia ja antropoloogia uusimatele seisukohtadele. Soome-ugri ja lähemalt läänemeresoome keelte ja rahvaste kujunemist on P. Ariste käsitlenud mitmetes kirjutistes. Need ideed said Tartu fennougristide hulgas üldomaseks, kuigi oli eri arvamusi kronoloogias, isuri keele olemasolus, Ariste soovitatud termini läänemere keeled ots-tarbekuses.

Põhiliseks uurimismeetodiks kujunes võrdlev-ajalooline meetod. 1950. a. mõttevahetus oli ebateaduslikuks tunnistanud nn. paleontoloogilise analüüsi koos keele glotokroonilise protsessi ühtsusega ning ausse tõstnud keelte ajaloolise uurimise. Et P. Ariste oli õppinud ülikoolis J. Margi, J. Mägist ja A. Saareste juures, kes olid võrdlev-ajaloolise meetodi kasutamise meistrid, polnud tal raskusi oma õpilasi sama meetodi juurde suunata. Suurem osa väitekirju on aastail 1950 - 1965 kirjutatud kas täielikult või osaliselt võrdlev-ajaloolise meetodi arvestamisega. Vähemal määral on kasutatud ka kirjeldavat meetodit ning isegi kõrvutamist.

Et P. Ariste oli pikka aega meie vabariigi ainuke filoloogiadoktor ning laia lingvistilise haardega, kujunes ta kogu vabariigi fennougristikat ühendavaks isikuks. Seda soodustas veel asjaolu, et ta on põhikohaga pidevalt töötanud Tartu Riiklikus Ülikoolis, kuid 1954. a. alates olnud ka ENSV TA liige. Kuigi fennougristikakoolkond tekkis esialgu Tartus, ei suutnud see olude piiratuse tõttu pakkuda rakendust kõikidele kraadiga fennougristidele. Algas siirdumine Tallinna Keele ja Kirjanduse Instituuti. 1957. a. avati seal soome-ugri keelte sektor, mille juhatajaks sai kohakaasluse alusel taas P. Ariste (aastail 1957-1960). Sellega oligi koolkond hakanud harunema, kuigi seda osaliselt hoidis koos juht.

Tartu fennougristikakoolkonna üheks väga kindlaks tunnusjooneks on kõnelejatel hangitud ehtne ainek, mille

usutavuses püütakse saavutada maksimumi. On viimistletud välitööde metoodika, mida õpetatakse nii üliõpilastele kui aspirantidele. Varasematel aastatel kirjutati tekstid ja küsitlusandmed üles kuuldeliselt, hiljem lindistati. Uurimisreisi- del on P. Ariste olnud aastail 1947-1978 ühtekokku 32 korral, P. Palmeos vähemalt 30 korral, E. Vääri vähemalt 25 korral. Ka kõik teistest liiduvabariikidest pärit aspirandid on enne väitekirja kirjutamist pidanud koguma isiklikult keeleainest. Kogutud materjali analüüsimise kõrval on avaldatud nii lingvistilise kui folkloristliku ja etnograafilise väärtusega tekste, mille väärtus pidevalt kasvab. Kõige väärtuslikumad on kahtlemata P. Ariste avaldatud vadja tekstid, sest need on kordumatud, kuivõrd tõelise vadja keele oskajaid peaaegu enam polegi.

Kõike eelnevat arvestades võib väita, et P. Ariste loodud Tartu fennougristikakoolkond hakkas formeeruma 1950. aastast alates, omandas kindlamad piirid 1956 - 1960. a. paiku, kui võeti ühiselt osa üleliidulistest fennougristikakonverentsidest. Esimesed mõrad tekkisid uurijate jaotumisega Tartu ja Tallinna vahel.

Tartu fennougristikakoolkonna taandumine algas seoses strukturalistlike meetodite ja ideede levikuga Nõukogude Liidus. Vanemad uurijad jäid endiste meetodite ja ideede juurde, nooremad püüdsid omandada kaasaja keeleteooria uusimaid vaateid. Veel 1970. a. Tallinnas toimunud III rahvusvahelisel fennougristide kongressil, mille president oli P. Ariste, võis märgata Tartu fennougristikakoolkonna olemasolu, seejärel aga see hajus. Igal nähtusel ja sündmusel on oma tagamaad ja põhjused. Kindlasti oleks meeldivam praegugi kõnelda Tartu fennougristikakoolkonnast kui nentida selle lakkamist, kuid fakte ei saa eirata. Küll võib esitada need põhjused, mis viisid praegusele situatsioonile.

1. Tartu kui uurimiskeskuse tähtsus vähenes pidevalt keeleteaduse võimaluste tõttu: koolkonna juht sai kontakte arendada akadeemia kaudu, teistel need võimalused puudusid, nõrgad väliskontaktid tõid kaasa mahajäämuse. Paljude aastate jooksul ei saanud kateeder ühtegi statsionaarse aspirandi kohta.

2. Tartu koolkond ammendas ennast. Kogu maailmas vähenes ajaloolise keeleteaduse tähtsus. Tartu koolkond ei suutnud küllalt kiiresti ümber orienteeruda, jäädes põhiliselt ära- proovitud uurimisalade ja teemade juurde.

3. Küllalt kiiresti ei suudetud süveneda maailma keeleteaduses toimunud muutustesse. Väga kiiresti levis lingvistikas uusi ideid, paljud koolkonnad esitasid täiesti uusi seisukohti keele ja keelenähtuste mõistmisel. Keelt hakati mõistma kui märgisüsteemi, mis omakorda nõudis kõigi seniste arusaamade ümberhindamist. Ükski Tartu fennougrist ei saanud võimalusi enesetäiendamiseks välismaal, kaasaegset üldkeeleteaduslikku kirjandust Tartu raamatukogudesse ei saanud. Kõigist pingutustest ja püüdlustest hoolimata ei suudetud suure loengukoormuse kõrval ennast maailma tasemel hoida.

4. Süvenemine uutesse meetoditesse ja võtetesse toimus aeglaselt. Levisid mitmesugused statistilised võtted, kujunes matemaatiline lingvistika. Oleks vaja olnud teadusliku statistika omandamist, süvenemist kõrgemasse matemaatikasse jms., millega oleksid võinud hakkama saada noored, kuid fennougristika alale Tartus polnud kohti ette nähtud. Enesealgatuslikult siiski kuulati kõrgema matemaatika loenguid ja süveneti ka statistikasse. Olulist murrangut uute meetodite suunas aga ei toimunud.

5. Paljude aastate jooksul ei ilmunud ühtki märkimisväärsel koolkonda iseloomustavat uurimust. Kaitstud väitekirjad jäid käsikirja, samal ajal välismaal oli tavaks uurimistulemusi avalikustada. Koolkonna tegevus kajastub artiklites, mille mõju on aga halva kättesaadavuse tõttu väike. Ka P. Aristelt ei ilmunud koolkonda jäädvustavaid teoseid, kuigi läänemeresoome ajalooline grammatika oli pikka aega kirjastuse plaanis. Avaldamisvõimaluste vähesus, monograafiate trükkimise keeld ülikooli väljaannetes jms. tekitas uurijates lootusetust kunagi oma uurimistulemusi trükituna näha. Humanitaarteadustes on aga avaldamine peamine stiimul. Mõningal määral aitas materjalide avaldamisel kaasa ENSV TA Emakeele Selts, kuid sellegi võimalused on piiratud.

6. Pärast 1970. a. Tallinna kongressi hakkas vähenema ka P. Ariste osa. See on igati loomulik areng, sest uus põlvkond oli tulnud ka fennougristikasse. Doktorikraadi olid saanud P. Alvre (1968), H. Rätsep (1974), A. Künnap (1974), E. Vääri (1975), V. Pall (1975) jt., kel igapähele on oma uurimisalad ja uurimisevõtted. Kujunenud olukorras pidi üksikisiku osa paratamatult vähenema. 1977. a. lahkus P. Ariste soome-ugri keelte katcedri juhataja kohalt, ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi sektorite tööst oli ta varemini eemaldunud.

7. Koolkonna tähtsust vähendas ka asjaolu, et nii juhendamise kui organiseerimise jättis P. Ariste üksnes endale. Nii saavutas koolkonna juht küll silmapaistvaid positiivseid näitajaid, kuid koolkonna ühtsus kannatas tugevasti.

Kokkuvõtteks. Tartu fennougristikakoolkond kujunes mitmete soodsate asjaolude kokkulangemise tulemusena. Olulised olid 1950. a. ümberhinnangud nõukogude keeleteaduses, määrav aga mitmekülgse lingvisti akadeemik Paul Ariste loominguline ja organisatoorne tegevus. Aegamööda saavutas koolkond üleliidulise tunnustuse, samuti hakati teadlaste uurimusi arvestama Soomes. Teadusajaloo faktid aga kinnitavad, et koolkonnad eksisteerivad teatud aja. Nii on juhtunud ka Tartu fennougristikakoolkonnaga, mille ideed elavad edasi Tartus koolituse saanud teadlaste uurimistöös, sõltumata sellest, kus nad töötavad.

K i r j a n d u s

1. Rätsep H. Akadeemik Paul Ariste. - Tallinn, 1980. - Lk. 19.
2. Sõna sõna kõrvale: Paul Ariste teaduslikust tegevusest / Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. - Tallinn, 1965. - Lk. 23, 24.
3. Lingvisti ja etnograafi koostööst // Kodumurre / Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. - Tallinn, 1986. - XVIII. - Lk. 19-20.
4. Esimestest kogumisretkedest // Kodumurre / Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. - Tallinn, 1986. - XVI. - Lk. 50.
5. Rätsep H. Opus cit. - Lk. 29-36.
6. Künnap A., Rajando H. Paul Ariste teadus- ja teaduskorraldustöö nimesid ja arve // TRÜ toimetised - 1985. - Viik 690: Fenno-ugristica. - Lk. 53-55.

ЛЕРМОНТОВЕДЕНИЕ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Татьяна Шор

Тартуский университет по праву считается одним из первых университетов России, в котором было положено начало научному изучению жизни и творчества Михаила Юрьевича Лермонтова. Прежде всего это связано с именем П. А. Висковатова (Висковатого), бывшего с 1873 по 1895 г. профессором русского языка и славянского языкознания¹.

П. А. Висковатов является автором первой научной биографии поэта, не утратившей своего значения и поныне². Для написания этого труда ему понадобилось десять лет. Висковатов вспоминал, что еще с детства зачитывался стихами Лермонтова. В 1871 г., еще до начала серьезных занятий биографией Лермонтова, Висковатов выступил в качестве автора либретто оперы А. Г. Рубинштейна "Демон"³. Уже тогда проявилось бережное отношение Висковатова к текстам великого поэта. Исследователь музыкальных обработок произведения Лермонтова А. Докусов, сравнивая либретто оперы "Тамара" Б. А. Фитингоф-Шеля, написанное В. Сокологубом, с висковатовским текстом, писал: "К либретто Висковатова, вероятно, многие прикладывали руку, и все же следует указать, что его достоинство заключается в том, что Висковатов целиком исходил из поэмы Лермонтова, достаточно раскрыл образы и не слишком упростил сценарий"⁴.

Глубокое изучение биографии и творчества Лермонтова Висковатовым относится к более позднему периоду. В документах Висковатов указывает 1878 год, в литературе о нем говорится с 1879 г.⁵. Видимо, это связано с появлением в этом году первых публикаций Висковатова о Лермонтове в "Русской старине"⁶. Думается, что называя 1878 год, мы все же будем ближе к истине, так как этим статьям предшествовала определенная подготовительная работа.

Висковатов задумал написать биографию Лермонтова, подробно тому, как в свое время это сделал П. В. Анненков, издав семь томов сочинений А. С. Пушкина, снабдив их биографическими материалами, портретами, рисунками, снимками с почерка и пр.⁷ Работа П. В. Анненкова в рамках историко-культурной

школы принадлежала к историко-фактическому направлению, в котором считалось, что решающим в исследовании истории литературы являются библиографические разыскания и публикация текстов⁸. Методологические установки Висковатова во многом сходны с этой концепцией, однако в интерпретации фактов биографии Лермонтова он довольно часто выходит за рамки простой констатации.

С 1879 по 1891 г. Висковатов опубликовал около 50 работ, посвященных самым различным проблемам лермонтоведения: биографии, публикации новых текстов, статьи и материалы о творчестве поэта. Висковатов помещал свои работы в таких солидных журналах, как "Русская мысль", "Русский вестник", "Русская старина", "Вестник Европы", "Исторический вестник". Часть работ была опубликована в популярных изданиях "Живописное обозрение", "Нива", "Педагогический сборник", а также в газетах "Голос", "Русь", "Кавказ" и др.⁹

Итогом этой интенсивной работы стало шеститомное собрание сочинений Лермонтова, вышедшее в Москве в издательстве В.Рихтера под редакцией и с примечаниями П.Висковатова¹⁰. Шестой том этого собрания представлял собой подробную биографию М.Ю. Лермонтова¹¹. Основная заслуга Висковатова как редактора заключалась в том, что он включил в собрание множество новых лермонтовских текстов: десятки иношеских произведений, писем, документов¹². Висковатов решительно отверг господствовавшее при публикации произведений Лермонтова деление их на "зрелые" и "незрелые". Все произведения Лермонтова, даже и сомнительные, были включены в собрание со множеством комментариев и заметок¹³.

Распределение по томам осуществлялось по жанрово-хронологическому принципу: т. I - стихотворения, т. II - поэмы, т. III - шесть редакций ("очерков" - по терминологии Висковатова) поэмы "Демон", при этом на первом месте была помещена редакция, открытая Висковатовым, позднее признанная фальсифицированной. В этом же томе помещались иношеские поэмы Лермонтова, библиография изданий лермонтовских произведений и работ о нем, составленная сотрудником Лермонтовского музея в Петербурге Н.Н. Буковским, не потерявшая своего значения и поныне. В т. IV были напечатаны драматические произведения, в т. V - проза и письма, и, наконец, в т. VI - обширная биография с приложениями.

Биография Висковатова явилась для своего времени наиболее полным сводом данных о Лермонтове как поэте и человеке.

Висковатов впервые обратился к изучению семьи, детских лет и учебы в университете. Им были собраны документы о последней кавказской ссылке, дуэли и смерти Лермонтова. В монографии Висковатов затронул такие темы, которые получили свое развитие только в советском лермонтоведении, а именно: связь творчества Лермонтова с идеями декабризма, его личные контакты с сомнительными декабристами на Кавказе, отношение поэта к революционным событиям 1830 г., антикрепостнические тенденции в произведениях Лермонтова, конфликт со светом и общественные проблемы, связанные с дуэлью. Эти вопросы ранее не ставились, поэтому даже либерально настроенный А.Н. Пыпин, к чьим советам неоднократно прибегал Висковатов во время своей работы над биографией, назвал работу Висковатова "странной"¹⁴.

Конечно, многое в биографии Висковатова устарело, в ней достаточно много ошибок и спорных положений, которые частично объясняются трудностью работы над биографией. Тексты и основные документы находились в Петербурге, издание осуществлялось в Москве, а сам Висковатов принужден был жить в Тарту и только во время летних вакаций мог работать в полную силу. Собирая материалы о Лермонтове, он много ездил, дважды побывал на Кавказе, был в Пензе, Тамбове, вел обширную переписку с русскими и зарубежными исследователями творчества Лермонтова¹⁵. Несколько раз часть рукописи истреблял пожар, последний был уже при печатании биографии и типографии В.Рихтера. Погибло несколько уже отпечатанных томов и небольшая часть рукописи. Пришлось отдельные листы набирать снова.

Слаба книга Висковатова и в методологическом отношении. Эклектичность взглядов на историко-литературный процесс, идеалистический историзм особенно наглядно проявились в этом труде и не позволили Висковатову диалектически подойти к творческому процессу Лермонтова. Это сказалось в упрощенной трактовке поэтического феномена Лермонтова, в гипертрофии биографической стороны в ущерб идейно-содержательному анализу. В освещении этих вопросов Висковатов следовал, с одной стороны, за демократической критикой в лице Белинского, а с другой — интерпретировал ее в духе либеральных взглядов крупнейшего представителя культурно-исторической школы А.Н. Пыпина. Примыкая в своих общественно-политических симпатиях к славянофильству аксаковского толка, Висковатов акцентировал тяготение Лермонтова к раннеславянофильским кружкам, а

его духовную эволюцию сводил к народным и философско-религиозным началам. Байронизм Лермонтова истолковывался как сравнительно частный феномен социально-психологического сходства обоих поэтов. Сам Висковатов ясно осознавал недостатки своего детища. В заключении к биографии он писал: "Каждый великий поэт и писатель является продуктом не только жизни, но и литературных токов, родных и чужеземных. Касаться токов этих в своей книге я мог лишь слегка и намеками; это требует особого изучения и особого труда"¹⁶. Далее он замечал, что необходимо подробнее критико-литературное изыскание, которое бы яснее проявило образ Лермонтова как человека и писателя, очистив его от необъективных толкований русских и европейских критиков. Такая работа была проделана советским лермонтоведом Л.Л. Бродским, который осветил биографию Лермонтова до 1832 г., не успев довести работу до конца¹⁷.

Во многом благодаря исследованиям Висковатова творчество Лермонтова неоднократно привлекало внимание эстонских переводчиков. Начиная с 1880 г. Лермонтов — один из наиболее переводимых в Эстонии русских писателей¹⁸. С 1880 по 1900 г. появилось более ста переводов произведений русского поэта в эстонской печати, многие из которых неоднократно перепечатывались¹⁹. К поэзии Лермонтова обращались видные эстонские поэты М.Веске, Ю.Кундер, Я.Тамм, К.Сёэт.

Первый известный нам перевод из Лермонтова на эстонский язык принадлежит лектору эстонского языка Тартуского университета М.Веске. Он сделан в 1874 г., как раз в год знакомства с Висковатовым. Однако, как верно замечает С.Г. Исаков, по-видимому, перевод сделан с немецкого: кстати, и в переписке М.Веске с Висковатовым используется немецкий язык. Из писем ясно, что Висковатов делился своими творческими планами, относительно работы над биографией Лермонтова, с М.Веске²⁰. Сохранились письменные свидетельства о контактах Висковатова с Ю.Кундером, которому тартуский профессор давал советы по изучению творчества и биографии Лермонтова, а также других русских писателей²¹. По свидетельству Ю.Шумакова Висковатов консультировал другого известного переводчика Лермонтова К.Сёэта²².

Работы Висковатова в области лермонтоведения получили свое продолжение в научном творчестве его учеников и последователей по кафедре. В 1902 г. незадолго до смерти Висковатова к нему обратился с письмом Е.А. Бобров — его ученик.

доцент Тартуского университета, а затем профессор Казанского университета. Он просил разъяснить некоторые места в биографии Лермонтова. Висковатов ответил пространным письмом, выдержки из которого Бобров опубликовал в "Известиях ОРЯС". Там были расшифрованы некоторые имена, прокомментированы рисунки, освещены отношения Лермонтова с А.И. Барятинским, с которым он учился в Петербурге²³.

Не прошел мимо творчества и преемник Висковатова по кафедре профессор Е.В. Петухов. Еще до начала своей работы в Тартуском университете он обратился к творчеству Лермонтова. Е.В. Петухов опубликовал статью "Несколько замечаний о лицах в лермонтовской поэзии", в которой попытался выйти за рамки господствующего фактографическо-описательного метода изучения творчества Лермонтова, взяв на вооружение некоторые принципы психологической школы, правда, в несколько упрощенном понимании²⁴. К столетнему юбилею Лермонтова Е.В. Петухов издал в Риге краткий биографический очерк. Эта работа не отличалась самостоятельностью, но она точна в изложении фактов, дана библиография вопроса. Несмотря на то, что в ней указана висковатовская биография, автор предпочел ей работу академика Д.И. Абрамовича — редактора первого академического издания сочинений Лермонтова²⁵.

В буржуазный период творчество Лермонтова, как, впрочем, и других русских писателей, не исследовалось. Лишь в советский период начинается по-настоящему научная разработка ряда важнейших аспектов лермонтоведения. Большой вклад в лермонтоведение внесли ученые Тартуского университета. Первым в этом ряду следует назвать доцента университета, известного эстонского писателя и поэта В.Т. Адамса. В 1925 г. он начал как переводчик поэзии Лермонтова, в двадцатый раз переложив стихотворение Лермонтова "Молитва" на эстонский язык. В 1956 г. В.Т. Адамс выступил с анализом имеющихся переводов Лермонтова на эстонский язык²⁶. Автор не ограничился простым обзором, но попытался выявить особенности передачи лермонтовских текстов на эстонский язык, а также коснулся сложного вопроса о рецепции творчества великого русского поэта в Эстонии. В юбилейном 1964 г. В.Т. Адамс вновь обратился к лермонтовским произведениям, предложив свою интерпретацию "Маскарада", "Ицъри" и "Героя нашего времени"²⁷. Работы В.Т. Адамса необычны как по форме, так и по содержанию. Приглашая читателей к сотрудничеству, В.А. Адамс в то же время скрупулезно исследует такие важнейшие структурные единицы лермонтовских

текстов, как природоописания и их функции, касается философских проблем, раскрывает необычный характер героев произведений, актуализирует образ самого Лермонтова как героя нашего времени. К юбилею Лермонтова была приурочена научная конференция, на которой выступили с докладами ведущие преподаватели кафедры русской литературы Ю.М. Лотман, С.Г. Исаков, З.Г. Минц²⁸.

Работу по выявлению и истолкованию переводов Лермонтова на эстонский язык продолжил профессор Тартуского университета С.Г. Исаков. Ему принадлежит заслуга обоснования источниковедческой базы для научного изучения процесса рецепции русских писателей в Эстонии. В диссертации "Русская литература в Эстонии XIX в." С.Г. Исаков обобщил опыт эстонских переводчиков, охарактеризовал особенности восприятия творчества Лермонтова в эстонской аудитории, притом подошел к вопросу исторически, широко осветив проблему русско-эстонских культурных контактов вообще²⁹. С.Г. Исаков не ограничился этим, а обратился к изучению распространения лермонтовских произведений в немецком культурном мире и установил, что именно немецкая среда явилась первичной для эстонского восприятия Лермонтова³⁰. Итогом этих исследований можно считать обобщающие работы С.Г. Исакова "О рецепции творчества Лермонтова в Эстонии (до 1917 г.) и "Лермонтов и Эстония" в Лермонтовской энциклопедии"³¹.

В подготовке "Лермонтовской энциклопедии" приняла участие также доцент Тартуского университета Л.И. Вольперт. Ей принадлежат очень содержательные статьи "Французская литература", "Франция" в части "Переводы и изучение Лермонтова за рубежом", а кроме того 27 заметок о французских писателях, чье творчество оказало воздействие на Лермонтова³².

Особо следует остановиться на трудах по лермонтоведению профессора университета Ю.М. Лотмана. Если работы В.Т. Адамса, С.Г. Исакова, Л.И. Вольперт в основном посвящены функционированию лермонтовских текстов в чуждой среде, то работы Ю.М. Лотмана связаны с анализом творчества Лермонтова, попыткой определить место Лермонтова в русской литературе. Уже в рецензии на известную книгу Д.Максимова "Поэзия Лермонтова" Ю.М. Лотман, отмечая высокие достоинства монографии, высказывает ряд собственных соображений, касающихся мировоззрения Лермонтова и его идейной эволюции³³. В этой работе были высказаны конкретные замечания по поводу лермонтовских героев Демона и Мцыри, получившие свое дальнейшее

развитие в статье "Историко-литературные заметки"³⁴. Кроме маргинальных заметок к отдельным произведениям Лермонтова, перу Ю.М. Лотмана принадлежат проблемно-теоретические статьи, в которых делались попытки выявить истоки и традиции лермонтовского наследия, определить творческий метод Лермонтова, реконструировать его положительную программу — наиболее трудноразрешимые задачи современного лермонтоведения³⁵. Они новаторски переосмыслены в работах М.Ю. Лотмана последних лет "О проблеме значений во вторичных моделирующих системах" и "Проблема Востока и Запада в творчестве позднего Лермонтова"³⁶. В них говорится о стилистическом контрапункте в поэме Лермонтова "Сашка", ставится вопрос о смысловом значении композиции "Героя нашего времени", с новой точки зрения рассматривается вопрос об эволюции "типов" в позднем творчестве Лермонтова под влиянием изменения его мировоззрения. Из анализа конкретных текстов Лермонтова можно указать также разборы Ю.М. Лотмана стихотворений "Дума", "Нет, не тебя так пылко я люблю"... "Расстались мы, но твой портрет...", "Выхожу один я на дорогу"³⁷.

В Тартуском университете нашел отражение и такой аспект лермонтовского творчества, как лермонтовская традиция в творчестве русских поэтов конца XIX — начала XX в. Профессор университета З.Г. Минц изучала проблемы "Лермонтов и Маяковский", "Лермонтов и Блок"³⁸. Ею установлены закономерности и особенности рецепции лермонтовского наследия в поэзии русского символизма, разработана проблема цитатции.

Таким образом, на протяжении более чем ста лет Лермонтов был в фокусе научных интересов тартуских ученых литературоведов. Ими проделана большая работа по изучению биографии поэта, рецепции его творчества в эстонском, немецко-прибалтийском мире, во французской культуре. Тартуские филологи исследовали творческий метод и идейно-содержательную сторону поэзии Лермонтова, рассматривали вопрос о литературной традиции, о связи Лермонтова с поэзией последующих поколений.

Ссылки и примечания

1. Мануйлов В.А., Гиллельсон М.И., Вацуру. М.Ю. Лермонтов. Семинарий. — Л., 1960. — С. 127-129; Лермонтовская энциклопедия. — М., 1981. — С. 245.

2. Мани Ю. Обаяние достоверности: Наследие и наследники // Лит. газ. - 1985. - 9 окт. - № 41. - С. 4. Автор рецензирует переизданную в 1984 г. работу П.В. Анненкова "Материалы для биографии А.С. Пушкина" и высказывает пожелание о скорейшем переиздании монографии Висковатова о Лермонтове.
3. Баренбойм Л. А.Г.Рубинштейн. - Л., 1962. - Т. 2. - С. 67-99, 154-155.
4. Докусов А. "Демон" и "Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова" в русской музыке // М.Ю. Лермонтов: Сб. статей и материалов. - Ставрополь, 1960. - С. 235.
5. "В 1878 г. предпринял я собрание материалов для составления биографии Лермонтова. Работа затянулась более чем на десять лет, потому, во-первых, что в Дартте нет и самой малой части примыкающих к вопросу моих изысканий материалов, а во-вторых, потому что сочинения Лермонтова, издаваемые до сей поры, несмотря на то, что переводились на все европейские языки, оказываются до того мало соответствующими с действительным оригиналом, что мне пришлось взяться за издание сочинений поэта. В течение ряда лет мне надо было собирать материалы по всей России и по Европе, куда, по разным случайностям, забрели произведения поэта.

В настоящее время труд мой приходит к концу и мне необходимо еще раз повидать рукописи и архивы в разных местах, начиная с Москвы и до Пятигорска и Тифлиса", - так писал Висковатов 11 сентября 1888 г., обращаясь с просьбой об отпуске в совет Ветеринарного института, где он состоял доцентом русского языка и литературы (ЦГА ЭССР, ф. 404, оп. I, ед.хр. 491, л. 23-23 об.). В заключении к биографии Лермонтова, написанной в 1891 г., Висковатов указывает 1879 г., что дает основание исследователям относить начало работы над биографией к этому году.

6. Лермонтов М.Ю. Поездка в Пятигорск в июне 1841 г. / Рассказ П.И. Магденко; сообщ. П.А. Висковатов // Рус. старина. - 1879. - № 3. - С. 523-530; К материалам для биографии Лермонтова. 17 стихотворений / Пер. с нем. из Ф.Еоденштедта; сообщ. П.А. Висковатов // Там же. - № 10. - С. 353-358; Рец.: Аверкиев /В/. Пер.

- г. Висковатова с немецкого // *Голос*. - 1879. - № 277. - С. 1.
7. Пушкин А.С. *Сочинения* / Ред П.В. Анненков. - Пб., 1855-1867. - Т. I-7. В т. I были помещены "Материалы для биографии Пушкина" - первая попытка создания научной биографии поэта.
 8. Гришунин А.Л. *Очерк истории текстологии новой русской литературы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.* - Л., 1962. - С. 10-11.
 9. Подробнее см.: Буковский Н.Н. *Библиография // Лермонтов М.Ю. Сочинения.* - М., 1891. - Т. 3. - С. 1-64 (2-й пагинации).
 10. Лермонтов М.Ю. *Сочинения - Первое полн. изд. / Под ред. П.А. Висковатого.* - М., 1889-1891. - Т. I-6.
 11. Висковатый П.А. М.Ю. Лермонтов. *Жизнь и творчество.* - М., 1891.
 12. Так, Висковатов в т. 5 и 6 опубликовал 38 писем Лермонтова и три к Лермонтову, в то время как В.Введенский - редактор издания сочинения Лермонтова в издательстве А.Ф. Маркса - только 27.
 13. Рыскин Е.И. *Основные издания сочинений русских писателей XIX в.* - М., 1948. - С. 78-80.
 14. /Пыпин А.Н./ *Лермонтовская литература в 1891 г. // Вестн. Европы.* - 1891. - № 9. - С. 341-347. Ср.: "Отметим издание В.Рихтера, М., 1889-1891, где биография составлена П.В и с к о в а т о в ы м со многими новыми подробностями и с некоторыми странностями; между прочим нередко преувеличено автобиографическое толкование произведений Лермонтова". - Пыпин А.Н. *История русской литературы.* - Пб., 1899. - Т. 6. - С. 552.
 15. Ковалевская Е.А. *Акварели и рисунки Лермонтова альбома А.М. Верещагиной // М.Ю. Лермонтов. Исследования и материалы.* - М., 1979. - С. 27-29; Гладыш И.А., Динесман Т.Г. *Архив А.М. Верещагиной // Зап. ОР ГЕЛ им. В.И. Ленина.* - М., 1963. - Вып. 26. - С. 39.
 16. Висковатый П.А. *Лермонтов...* - С. 449.
 17. Бродский Н.Л. *М.Ю. Лермонтов.* - М., 1945. - Т. I.
 18. Исаков С.Г. *Русская литература в Эстонии в XIX в.: Дис. ... д-ра филол. наук.* - Тарту, 1973. - С. 254-269.

19. Issakov S. Vene kirjandus eesti keeles XIX s.: Biblio-
graafianimestik. - Tallinn, 1982. - Nr. 386-542. -
Lk. 48-53.
20. Отдел рукописей Литературного музея им. Ф.Р. Крейцвальда
АН ЭССР, ф. I49, 36:49; I4:29.
21. ОР ЛМ им. Ф.Р. Крейцвальда, ф. 66, 3:17.
22. Щумаков Ю. Лермонтов и Эстонии // Звезда. - 1964. - № 10.
- С. 185.
23. Бобров Е.А. Из истории русской литературы XVII-XIX сто-
летий. М.Ю. Лермонтов // Изв. ОРЯС Имп. АН. - Пб. -
1909. - Т. I4, кн. I. - С. 89-93.
24. Петухов Е.В. Несколько замечаний о лицах лермонтовской
поэзии // Исторический вестник. - 1891. - № 10. -
С. 137-148. Позднее эта статья в несколько перерабо-
танном виде появилась в сб.: Покровский В.И. М.Ю.
Лермонтов: Его жизнь и сочинения. - М., 1905. Там же
была помещена заметка Висковатова о семье и детских
годах поэта.
25. Петухов Е.В. М.Ю. Лермонтов: Очерк его жизни и поэтиче-
ской деятельности. - Рига, 1914. - С. 39-40.
26. Adams V. Lermontov eesti keeles // Looming.-1956. - Nr.2.
- Lk. 248-252.
27. Adams V. Lermontovi interpretatsioonid // Keel ja Kirjan-
dus. - 1964. - Nr. 10. - Lk. 677-688; Adams V. Vene
kirjandus, mu arm. - Tallinn, 1977. - Lk. 7-41.
28. Mints S. V. Majakovski ja M.J. Lermontovi pärand // TRÜ.
- 1964. - 16. okt.
29. Исаков С.Г. Русская литература в Эстонии в XIX в.: Авто-
реф. дис. ... д-ра филол. наук. - Тарту. 1974; Иса-
ков С.Г., Алексина М.Е. Русская литература в Эстонии
в 1880-е гг. // Уч. зап. Тарт. ун-та. - 1963. -
Вып. 139. - С. 128-134; Исаков С.Г. Русская литера-
тура в Эстонии в 1890-е гг. // Там же. - 1970. - Вып.
129. - С. 129-137; Исаков С.Г. Творчество Лермонто-
ва в Эстонии в XIX столетии // Лермонтов и литерату-
ра народов Советского Союза. - Ереван, 1974. - С. 349-
360.
30. Исаков С.Г. Роль прибалтийско-немецких литераторов в
пропаганде творчества М.Ю. Лермонтова в немецком
культурном мире // Уч. зап. Тарт. ун-та. - 1975.-
Вып. 369. - С. 54-67; Там же приложена библиография
переводов Лермонтова на немецкий язык в Прибалтике

- (с. 61-67). Исаков С.Г. Воспитанники Тартуского университета - переводчики и популяризаторы русской литературы на западе // *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi*. - Tartu, 1979. - VII. - Lk. 177-185.
31. Исаков С.Г. О рецепции творчества М.Ю. Лермонтова в Эстонии (до 1917 г.) // Уч. зап. Латв. ун-та. - 1970. - Т. 126. - С. 5-25. Исаков С.Г. Переводы и изучение Лермонтова в литературах народов СССР: Эстонская литература // Лермонтовская энциклопедия. - С.385-387. Рец.: Lotman J., Lotman M. "Lermontovi entsüklopeedia" ja kirjanduslike personaalentsüklopeediate probleemede // *Keel ja Kirjandus*. - 1982. - Nr. 12. - Lk. 662-665.
32. Вольперт Л.И. Переводы и изучение Лермонтова за рубежом: Франция // Лермонтовская энциклопедия. - С. 403-404. Французская литература // Там же. - С. 599.
33. Лотман Ю.М. Книга о поэзии Лермонтова // Вопросы лит. - 1960. - № II. - С. 232-235.
34. Лотман Ю.М. Историко-литературные заметки // Уч. зап. Тарт. ун-та. - 1961. - Вып. 104. - С. 281-284. Здесь же говорится о реминесценциях из "Гамлета" в произведениях Лермонтова "Маскарад" и "Смерть поэта".
35. Лотман Ю.М. Историки "толстовского направления" в русской литературе 1830-х гг. // Уч. зап. Тарт. ун-та. - 1962. - Вып. 119. - С. 36-46. Подр. см.: Егоров В.Ф. К 60-летию Дрия Михайловича Лотмана: *Finitis duodecim lustris* // Сб. Статей к 60-летию проф. Ю.М. Лотмана. - Таллин, 1982. - С. 10.
36. Лотман Ю.М. О проблеме значений во вторичных моделирующих системах // Тр. по знаковым системам. - Тарту, 1965. - Вып. 2. - С. 28-33; Лотман Ю.М. Проблема Востока и Запада в творчестве позднего Лермонтова // Лермонтовский сборник. - Л., 1985. - С. 5-22.
37. Лотман Ю.М. Лекции по структурной поэтике. - Тарту, 1964. - Вып. I. - С. 119-121, 126-132; Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. - Л., 1972. - С. 169-179, 192-199. Ср.: Удодов Б.Т. М.Ю. Лермонтов. - Воронеж, 1973. - С. 30.
38. Mints S. V. Majakovski ja M.J. Lermontovi pärand // TRÜ.- 1964. - 16. oktoober. Миц З.Г. Лирика Александра Блока: Спецкурс для студентов заочников. - Тарту, 1975. - Вып. 4. - С. 106-108.

TRÜ INGLISE FILOLOOGIDE METOODIKAALANE UURIMISTÖÖ
JA ABI EESTI NSV KOOLIDELE AASTAIL 1961 - 1985

Laine Hone

Praegusel kujul eksisteerib inglise filoloogia kateeder alates 1971/72. õppeaastast. Sõjajärgsetel aastatel kuulusid inglise filoloogia õppejõud kuni 1961/62. õppeaastani saksa ja prantsuse filoloogia õppejõududega ühisesse kateedrisse. Kateedri nimetus muutus mitu korda /1/. Käesolevas artiklis käsitletakse põhiliselt inglise filoloogia kateedri liikmete tööd metoodika vallas.

Kateedris tegeldakse nii kõrgkooli kui keskkooli metoodika küsimustega, koostatakse õppevahendeid ja õppetööks vajalikke teatmeteoseid nii kõrg- kui keskkooli tarbeks.

Juba 1946. a. ilmus õp. Kreutzbergi koostatud kogumik "English Short Stories" inglise filoloogia üliõpilaste jaoks. 1948. a. ilmus J. Silveti "Inglise-eesti sõnaraamatu" teine, parandatud ja täiendatud trükk.

Järgnevate aastate jooksul on osalenud kõrgkooli õpikute kirjutamisel dotsendid M. Kivimägi, J. Silvet, O. Mutt, H. Liiv, N. Toots, I. Mullamaa, A. Kriit, M. Laar, L. Ariva, L. Võsamäe (Hone). Endine kateedri juhataja dots. K. Kann koostas prantsuse keele õpiku ja prantsuse keele grammatika, prantsuse-eesti ja eesti-prantsuse sõnaraamatu ning koos v-õp. F. Kibbermanniga saksa keele õpiku.

TRÜ rotaprinttrükikojas ilmunud õppevahendeid üliõpilaste jaoks on kirjutanud kõik kateedri õppejõud. Samuti on kõigile iga-aastaseks metoodikaülesandeks õppeprogrammide ja metoodiliste juhendite läbivaatamine ning täiendamine ja aeg-ajalt uute koostamine.

Dots. A.-R. Hone ja O. Mutt retsenseerisid korduvalt Moskva ja Leningradi kirjastuste tellimisel üleliiduliste inglise keele kõrgkooliõpikute ja õppevahendite käsikirju /2/.

Kõrgkooli metoodika teoreetiliste probleemidega on kõige rohkem tegelnud dots. O. Mutt (metoodika, keeleline vastuvõtavus), H. Liiv (grammatika, testimine), A. Jõgi (leksika õpetamise küsimused, v-õp. L. Kostabi (foneetika),

K. Soomere (testimine), M. Laar (grammatika), L. Hone (metoodika, tõlkimise õpetamine, õigekeelsus).

Alates 1972. a. annab võõrfiloloogia osakond regulaarselt igal aastal välja kõrgkoolidevahelist kogumikku "Methodica" (1972-86 vastutav toimetaja dots. O. Mutt, alates 1986. a. dots. H. Liiv), milles kateedri liikmetel on olnud võimalik avaldada oma teadusartikleid.

Ainekomisjoni liikmena on mitmed kateedri õppejõud olnud tihedas metoodika-alases koostöös teiste kõrgkoolide õppejõududega. Dots. K. Kann 1963-69, dots. O. Mutt 1963-75 ja keeltelaboratooriumi juhataja O. Haas 1964-66 olid NSVL KKH Ministeeriumi võõrkeelte teaduslik-metoodilise nõukogu liikmed /3/. 1966-75. a. oli dots. O. Mutt ENSV KKH Ministeeriumi võõrkeelte teaduslik-metoodilise komisjoni esimees /4/. Alates 1981. a. on dots. H. Liiv selle komisjoni liige. Eriti laialdased üleliidulised sidemed olid TRÜ võõrfiloloogia osakonnal 1960. aastatel, mil foneetikalaboratooriumi juhataja oli Olev Haas (1961-68). 1962-63 vahetas ta helilinte ja muid metoodilisi materjale 63 ja 1964-65 juba 70 kõrgkooliga üle kogu Nõukogude Liidu /5/.

Alates 1957/58. õppeaastast on kateedri õppejõud viibinud metoodilisel ja aine-alasel täiendusel Moskva RÜ, Moskva Thorezi-nim. Pedagoogilise Instituudi, Läti RÜ, Tallinna Pedagoogilise Instituudi või Tallinna Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi juures. Alates 1960. aastatest on õppejõud iga viie aasta järel käinud nende asutuste juures kas 4-kuulistel täienduskursustel või on olnud seal kaks kuni kolm kuud stažeerimisel. Samuti on TRÜ inglise filoloogia kateeder olnud stažeerimispaigaks kolleegidele Leningradi RÜ-st, Läti RÜ-st, Tallinna Pedagoogilisest Instituudist ja Tallinna Polütehnilisest Instituudist /6/. Sellised kursused ja stažeerimine on olnud suure tähtsusega kateedri liikmete metoodilise meisterlikkuse tõstmisel, kogemuste vahetamisel ja isiklike kontaktide loomisel, mis sageli on pannud aluse aastatepikkusele koostööle.

Üheks kogemuste vahetamise vormiks on ka osalemine üleliidulistel või vabariiklikel metoodikakonverentsidel. Kõige rohkem on neil esinenud dots. K. Kann, L. Kivimägi, O. Mutt, H. Liiv, v-õp. M. Laar, L. Hone, metoodik O. Haas.

Osad õppejõududel on olnud võimalus saada keele- ja metoodika-alast täiendust Inglismaal või Ameerikas. Suurbritannias on viibinud kursustel v-õp. G. Kiviväli (1960-61), dots.

N. Toots (1968, 1983), dots. O. Mutt (1976), v-õp. L. Kostabi (1984), aspirant E. Veldi (1984), dots. H. Liiv (1985), v-õp. M. Tamm (1986). 1975 ja 1981 oli v-õp. H. Koop USA-suvekursustel. Rootsis viibis kursustel dots. I. Mullamaa (1976), kes inglise keele kõrval õpetas ka rootsi keelt //.

Asjaosaliste eneste kõrval on neist väliskomanderingutest saanud kasu ka kõik teised kateedri liikmed, sest kursustelt naasnud esinevad kolleegide ees ettekannetega uute meetodika-alaste seisukohtade ja võtete tutvustamiseks. Osakonna õppejõudude meetodika-alase kvalifikatsiooni tõstmiseks on alates 1967/68. õppeaastast kolm kuni neli korda semestris korraldatud regulaarselt osakonna meetodikaseminare. Seminari juhatajaks on dots. H. Liiv /8/.

Samuti praktiseeritakse kateedris kolleegide loengute ja keeleseminaride ühiskuulamisi (keskmiselt kaks korda semestris), millele järgneb arutelu kateedri koosolekul. Alates 1971. a. tegutseb kateedri juures kuueliikmeline metoodikakomisjon (esimees v-õp. L. Hone), kes abistab kateedri juhatajat kõigi oluliste aineõpetusega seotud metoodika-alaste probleemide lahendamisel, õppematerjalide, metoodiliste juhendite, programmide, üliõpilaste ainealaste konkursside materjalide jne. koostamise organiseerimisel. Kogemuste levitamiseks ja noorte õppejõudude abistamiseks külastavad komisjoni liikmed ka kolleegide loenguid ja ainetunde. Külastatud tundide kohta täidetakse kaardid. Igas semestris annab komisjoni esimees tehtud töö kohta kateedri koosolekul aru.

Kaks kateedri liiget on kaitsnud metoodika alal kandidaadidissertatsiooni: 1975. a. dots. H. Liiv inglise keele grammatika õpetamisest - Leningradi Herzeni-nim. Pedagoogilises Instituudis ja 1986. a. v-õp. K. Soomere täiendtestide kasutatavusest - Moskvas M. Thorezi nim. I Pedagoogilises Võrkeelte Instituudis.

Kõrgkooli metoodika kõrval on kateedri liikmed pidevalt tegelnud keskkooli metoodikaga ja osutanud mitmekülgset abi koolidele.

ENSV Haridusministeeriumi inglise keele aineseksiooni (varem oli üldine võrkeelte aineseksioon) liikmeks on olnud dots. K. Kann, L. Kivimägi, H. Liiv, N. Toots, v-õp. L. Hone, H. Pulk, M. Laar. Haridusministeeriumi õppekirjanduse komisjoni kuuluvad dots. H. Liiv ja v-õp. L. Hone.

Haridusministeeriumi või Tartu linna haridusosakonna palvel on kateedri õppejõud L. Kivimägi, H. Liiv, N. Toots,

M. Laar, H. Pulk, L. Hone käinud koolides inglise keele õpetamise olukorda inspekteerimas.

Haridusministeeriumi tellimusel on dots. O. Mutt ja v-õp. L. Hone retsenseerinud väga paljude väljaantavate õpikute ja õppevahendite käsikirju.

Alates 1969. a. on Haridusministeerium regulaarselt korraldanud kooliõpilaste võõrkeeleolümpiaade. Vaheldumisi leiavad need aset Tallinnas Pedagoogilise Instituudi ja Tartus ülikooli juures. Viimasel juhul lasub kogu ürituse korraldamine põhiliselt TRÜ inglise ja saksa filoloogia kateedritel. Inglise keele osas on sellega olnud seotud dots. O. Mutt, H. Liiv, N. Toots, v-õp. L. Hone, A. Kriit ja M. Laar, saksa keele osas v-õp. F. Kibbermann, V. Liiv, H. Tõevere ja M.-A. Palm, prantsuse keele osas dots. K. Kann, T. Tammere ja v-õp. T. Vilimaa.

Peaaegu igal suvel korraldab Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut inglise keele õpetajate suvekursusi. Paljud kateedri õppejõud (dots. J. Silvet, L. Kivimägi, O. Mutt, A.-R. Hone, A. Luigas, N. Toots, H. Liiv, v-õp. H. Pulk, A. Kriit, L. Kostabi, M. Laar, L. Hone) on seal olnud igaaastased lektorid.

1963 - 1965 toimusid suviti ühised täienduskursused Eesti, Läti ja Leedu inglise keele õpetajatele. Esimesel aastal leidis üritus aset Tallinnas, järgmisel aastal Leedus Druskininkais ja kolmandal aastal Skultes Läti NSV-s. Neil kursustel olid lektoriks dots. O. Mutt ja A.-R. Hone ning v-õp. L. Hone. 1974. a. oli L. Hone lektoriks Riias Läti inglise keele õpetajate suvekursustel.

Kõik kateedri õppejõud on korduvalt esinenud loengutega õpetajate linna või rajooni ainesektsioonide koosolekutel. Metoodilisi artikleid õpetajate abistamiseks on ajakirjas "Nõukogude Kool" ja ajalehes "Nõukogude Õpetaja" avaldanud dots. H. Liiv, N. Toots, v-õp. L. Kostabi ja L. Hone.

Üsna tihe on olnud kateedri koostöö ENSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudiga. Õppejõud A. Kriit ja H. Pulk on olnud seal stažeerimas, võttes osa metoodika-ala-sest tööst koolide suunamisel, kontrollimisel ja abistamisel. V-õp. L. Hone ja A. Kriit on esinenud PTUI konverentsidel ja avaldanud artikleid PTUI kogumikes. PTUI teadur I. Sotter on juhendanud ja retsenseerinud TRÜ inglise filoloogia üliõpilaste diplomitöid.

Eriti tihe oli kateedri koostöö Haridusministeeriumi, PTUI ja VÕT-iga 1973 - 1979, mil keskkooli 9.-11. klassides

korraldati eksperiment uue õppemetoodika rakendamiseks ja uute võõrkeeleõpikute katsetamiseks. Haridusministeeriumi tellimusel koostasid v-õp. L. Hone ja A. Kriit uued inglise keele õpikud 9. ja 11. klassile (11. kl. õpiku kaasautoriks on VÕT-i metoodik D. Virkus). Saksa keele õpetamises toimus sama eksperiment. TRÜ-st oli sellega seotud v-õp. H. Tõevere, kes koos PTUI teaduri R. Seljaga koostas uue saksa keele õpiku 9. klassile.

Katsetamise tingis võõrkeeleõpetuse eesmärgi muutumine vastavalt uuele programmile /9/. Varasema kõnelemisoskuse arendamise asemel seati nüüd vanemates klassides esikohale vaigse lugemisoskuse kujundamine tekstist informatsiooni saamiseks. Sellest lähtudes oli tarvis uusi õpikuid, mis aitaksid seda eesmärki saavutada. Uus oli ka see, et varem oli iga klassi jaoks ainult õpik, nüüd aga tuli iga klassi jaoks koostada terve õpikomplekt, kuhu peale õpiku kuulusid grammatikaharjutuste, lisalektüüri, didaktiliste materjalide ning kontrolltööde kogumikud, koolisõnastik, helilint ja metoodiline juhend õpetajale.

Autoritel tuli kõigepealt välja töötada uute õpikomplektide koostamise metoodilised põhimõtted, mis arutati läbi haridusministeeriumi ainekomisjoni koosolekul. Nende põhimõtete alusel koostatud katseõpikute käsikirjad arutati jällegi läbi ainekomisjonis ja trükiti alles pärast seda, kui autorid olid neid vajalikult muutnud ja parandanud /10/. Katsetati 30 katse- ja 10 kontrollkoolis. Viimased töötasid endiste õpikute alusel. Eksperiment haaras üle 2500 õpilase /11/. Igas klassis katsetati uut õpikut kolm aastat. Enne eksperimendi algust, selle käigus ja lõpul korraldas VÕT katsekoolide inglise keele õpetajatele seminare, kus autorid tutvustasid katse eesmärki ja uute õpimaterjalide struktuuri ning iseloomu. Õpetajad aga rääkisid oma tähelepanekutest ja esitasid oma poolseid ettepanekuid. Katse käigus õpilased testiti: määrati nende teadmiste algtase, tehti vahe- ja lõppmõõtmised. Ka testide tulemusi analüüsiti õpetajatele korraldatud seminaridel. Iga klassi eksperimendi lõpul täitsid katsekoolide õpetajad ja õpilased ankeedid, kus avaldasid oma arvamust õpiku ja uue metoodika sobivuse kohta.

Kogu eksperimendi vältel töötasid õpikute autorid tihe-
das kontaktis haridusministeeriumi ainekomisjoniga. Komisjoni liikmed käisid koolides testimas, aitasid neid parandada ja tulemusi analüüsida. Testide tulemusi analüüsisid ka TRÜ

inglise filoloogia üliõpilased v-õp. L. Hone'i juhendamisel (kirjutati 15 kursuse- ja 14 diplomitööd) /10/ ja TPedI üliõpilased sealse inglise keele metoodiku, ministeeriumi ainekomisjoni liikme E. Tiikma juhendamisel.

Iga klassi eksperimendi lõpul vaeti põhjalikult selle tulemusi ja esitati autoritele soovitused, mille alusel nad koostasid stabiilsed õpikud /12/. Eesti võõrkeelesõpetajatele korraldati seminar, kus uut metoodikat tutvustasid õpikute autorid ja mõned tublid katsekoolide õpetajad.

Koos PTUI teaduri I. Sotteriga on L. Hone koostanud õpikoplektid ka inglise keele süvaõppega koolide 6., 7. ja 8. klassile /13/. Haridusministeerium andis ka Eesti koolide õpetajate tarbeks välja kordustrüki L. Hone'i kooliväljendite kogumikust "Schoolroom Expressions", mis algselt oli mõeldud käsiraamatuks pedagoogilist praktikat sooritavatele üliõpilastele /14/. Õppevahendi koolide jaoks on koostanud ka v-õp. H. Pulk /15/.

Kooliõpikute juurde kuuluvate helilintide sisselugemisel on diktoriga esinenud dots. O. Mutt, N. Toots, I. Mullamaa, v-õp. H. Laan, L. Kostabi, L. Hone, õp. A. Aaver ja E. Veldi. Lindistuste toimetajaks on olnud L. Hone.

Et suur osa inglise filoloogia üliõpilastest asuvad pärast lõpetamist koolides tööle õpetajatena, siis valivad paljud kursuse- ja diplomitööks mõne metoodikaprobleemi. Tööde temaatika haarab peamiselt järgmisi valdkondi: 1) õpikute ja õppevahendite analüüs; 2) testide koostamine ja analüüs; 3) üksikute keeleaspektide õpetamine; 4) harjutuste koostamine mingi keeleaspekti õpetamiseks; 5) kasvatustöö võõrkeele kaudu (motivatsiooni kujundamine, õpilase isiksuse arendamine jne.). Eriti tõhus oli üliõpilaste abi eespool kirjeldatud eksperimendi materjalide läbitöötamisel. Metoodika-alaste tööde juhendajaks on olnud v-õp. L. Hone, L. Kostabi, K. Soomere, A. Kriit, H. Pulk, dots. O. Mutt, H. Liiv, N. Toots.

Üliõpilaste pedagoogilise praktika käigus on inglise filoloogia kateedri poolsetel juhendajatel (v-õp. A. Kriit, H. Pulk, M. Laar, L. Kostabi, L. Hone, dots. N. Toots) olnud pidev kontakt koolidega. See on võimaldanud tundma õppida õpetajate arvamusi kasutusel olevate õpikute ja metoodika kohta ning on andnud väärtuslikku informatsiooni nii koolidele vajaliku õppematerjali koostamiseks kui ka üliõpilaste pedagoogilise ettevalmistuse parendamiseks.

TRÜ võõrfiloloogia osakonnal on traditsiooniks iga nelja aasta tagant korraldada osakonna lõpetanute kokkutulek, mille juurde kuulub ka teaduslik-metoodiline konverents. Need kokkutulekud annavad tagasisidet nii koolis töötavatele kui ka muudel aladel tegutsevatele inglise filoloogidelt ja võimaldavad kateedri tööd tõhustada tänapäeva tegelikke vajadusi silmas pidades. Esimene selline kokkutulek oli 1962. a. /16/ ja kõige hiljutisem 1987. a. mais.

A l l i k a d. K i r j a n d u s.

1. Hone L., Mutt O. Võõrfiloloogia osakonna sidemed NSVL ja välismaa kõrgkoolide ja teadusasutustega aastail 1945-1984 // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1985. - XVI. - Lk. 144.
2. Ibid. - Lk. 148.
3. TRÜA, nim. 3/15-3, s. 7, l. 20; s. 19, l. 17; s. 10, l. 34.
4. TRÜ inglise ja saksa filoloogia kateedrite koosolekute protokolliraamat, 9.IX 1977 - 30.VI 1978, l. 42.
5. TRÜA, nim. 3/15-3, s. 3, l. 17; s. 7, l. 16.
6. Toimik 15-22: Kirjavahetus kvalifikatsiooni tõstmise küsimustes. Konverentsid. Sidemed teiste õppeasutustega (säilitatakse kateedris); Hone L., Mutt O. Võõrfiloloogia osakonna sidemed NSVL ja välismaa kõrgkoolide ja teadusasutustega aastail 1945-1984 // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Trt., 1985. - XVI. - Lk. 147.
7. TRÜA, nim. 66, s. 34, l. 10; nim. 64, s. 41, l. 19; s. 44, l. 18; inglise filoloogia kateedri toimik 15-24: inglise filoloogia kateedri kirjavahetus välisriikidesse lähetamisest.
8. Liiv H. Metoodika-alasest tööst pärastõjajärgses võõrfiloloogia osakonnas // Filoloogiateadused Tartu ülikoolis: Konverentsi teesid - 15. dets. 1982. - Tartu, 1982.-Lk. 78
9. Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1968/69. õppeaastaks: Võõrkeeled. - Tallinn, 1968.
10. Hone L., Kriit A. English, Form 9. - Tallinn, 1974; Hone L., Kriit A., Virkus D. Inglise keele katseõpik XI klassile. - Tallinn, 1976.

11. Eksperimendi kohta vt.: Hone L., Kriit A., Virkus D. Teaduslikule alusele rajatud õppekomplektide väljatöötamisest inglise keele õpetamiseks üldhariduskooli vanemates klassides // Pedagoogikateadus ja kool: Pedagoogiliste uurimuste tulemused 1976-1980: Keel ja kool / Koost. E. Noor. - Tallinn, 1981. - Lk. 74-102; Hone L. TRÜ inglise filoloogia kateedri abi inglise keele õpikute koostamisel keskkoolidele // Filoloogiateadused Tartu ülikoolis: Konverentsi teesid - 15. dets. 1982. - Tartu, 1982. - Lk. 45-48; Hone L. The Principles Applied in Compiling Experimental Textbooks for Estonian Secondary Schools // TRÜ toimetised. - 1976. - Vihik 380: Methodica V. - Lk. 13-23; Hone L. Some Results of Experiments Carried Out in the 9th Forms of Secondary Schools of the Estonian SSR. // TRÜ toimetised. - 1977. - Vihik 415: Methodica VI. - Lk. 25-34; Hone L., Kriit A., Virkus D. An Experiment in Teaching English in the 11th Form // TRÜ toimetised. - 1980. - Vihik 539: Methodica IX. - Lk. 58-74.
12. Hone L., Kriit A. English Form 9. - 2nd, revised edition. - Tallinn, 1977; Hone L., Kriit A., Virkus D. English, Form 11. - Second edition (revised). - Tallinn, 1979.
13. Sotter I., Hone L. English Step 6. - Tallinn, 1975, 1979; Sotter I., Hone L. English Step 7. - Tallinn, 1978, 1981; Sotter I., Hone L. English Step 8. - Tallinn, 1980, 1986.
14. Hone L. Schoolroom expressions. - Tartu, 1966, 1969. - Tallinn, 1971.
15. Pulk H. Some English Prepositions and Their Use. - Tallinn, 1978.
16. TRÜA, nim. 3/15-3, s. 1. l. 11; s. 4, l. 6.

ЭРНСТ ФЕЛЬСБЕРГ И ТАРТУСКИЙ (ЮРЬЕВСКИЙ)
УНИВЕРСИТЕТ

Виктор Бойков

Жизненный и творческий путь известного ученого Эрнста Фельсберга тесно связан с Тартуским университетом. В данной статье автор ставит целью на основе архивных данных и опубликованных материалов осветить основные вехи научной деятельности Э. Фельсберга, его роль в развитии классической филологии в университете, контакты с крупными учеными того времени как отечественными, так и зарубежными.

Эрнст Романович (Рейнович) Фельсберг, по происхождению латыш, родился 25 октября 1866 года в Неткенской волости Венденского уезда Лифляндской губернии в крестьянской семье. В 1882 году он окончил Венденское уездное училище, около 12 лет работал учителем, а в мае 1897 года выдержал экзамен на аттестат зрелости при Рижской Александровской гимназии /1/.

В том же году он поступил на историко-филологический факультет Тартуского университета. В 1900 году ему была присуждена золотая медаль за предложенную факультетом работу "Мегары" /2/. В 1901 году Э. Фельсберг окончил курс университета со степенью кандидата классической филологии. В 1902 году он был оставлен на два года при Тартуском университете с прикомандированием к Петербургскому университету для приобщения к профессорскому званию /3/.

Заслуживает внимания совместный отзыв известного исследователя римской истории и филологии профессора М.Н. Краппенинникова (в Тарту с 1896 по 1918 г.) и крупного специалиста в области греческой истории и древностей профессора А.В. Никитского (в Тарту с 1896 по 1901 год) о способностях и научной деятельности Э. Фельсберга, составленный 10 октября 1901 года: "Ввиду поданного в факультет кандидата классической филологии Э.Р. Фельсбергом заявления о желании его продолжать занятия по предмету греческой словесности мы считаем долгом сообщить, что признаем вполне справедливым и целесообразным ходатайствовать от имени факультета о прикомандировании г. Фельсберга, согласно его желанию, к исто-

рико-филологическому факультету Петербургского университета, чтобы дать г. Фельсбергу возможность пользоваться для дальнейших его занятий как библиотекой Петербургского университета, так и руководством петербургских профессоров.

За все 4 года своего студенчества г. Фельсберг известен нам с наилучшей стороны. Он обнаруживал постоянное усердие и аккуратность в отношении к лекциям по классической филологии и к соответствующим практическим занятиям, всегда принимал в последних активное участие. Самостоятельно подготовившись к экзамену на аттестат зрелости и сознавая пробелы своей подготовки, для выполнения их он, конечно, должен был уделять немало времени, но тем не менее находил время и для того, чтобы, при тщательном выполнении всех обязательных требований по классической филологии, по возможности знакомиться и с рекомендуемой литературой. Кроме того, он трудился над обработкой медального сочинения об Еврипиде, которое за недостатком времени осталось незаконченным, а позднее представил сочинение о Мегарах, удостоенное золотой медали.

Из занятий и работ г. Фельсберга, а также из личных сношений с ним мы вынесли убеждение в его недоженных способностях, несомненной пылкости и преимущественном интересе его к изучению реальной стороны греко-римской древности. Он вполне владеет немецким языком и в достаточной степени французским, а также находит возможным пользоваться литературой и на английском языке..." /4/.

В 1903-1904 гг. Э.Фельсберг слушал лекции в Берлинском университете и работал там главным образом под руководством профессора Эдуарда Майера. Возвратившись осенью 1904 года, он выдержал экзамен на степень магистра классической филологии /5/.

В начале 1905 года Э.Фельсберг ходатайствовал перед Тартуским университетом о возможности предоставления командировки в Грецию. 22 января 1905 года в своем заключении по этому поводу профессор М.Н. Краменинников писал: "... это ходатайство магистранта Фельсберга вполне заслуживает удовлетворения... Серьезное отношение магистранта Фельсберга к своему делу и та солидная подготовка, которой он обязан главным образом занятиям под руководством нашего бывшего коллеги, ныне ординарного профессора Московского университета А.В. Никитского, бесспорно занимающего первое после академика В.В. Латышева место среди русских специалистов по греческой эпиграфике, - являются надежной гарантией успеш-

ности и плодотворности занятий молодого ученого в Греции..." /6/.

Ходатайство Э.Фельсберга поддержал и профессор Я.Ф. Озе (20 февраля 1905 г.): "Магистрант Э.Фельсберг, которого я лично хорошо знаю, вполне заслуживает всякой поддержки, как человек, не только добросовестно и с полным успехом занимающийся, но и безусловно благонадежный и корректный..." /7/.

Но власти по-иному разрешили этот вопрос. Как известно, царское правительство особо не считалось с интересами развития науки и чинило препятствия для выезда ученых за границу. Мало внимания уделялось развитию различных отраслей науки, равно как и подготовке научных кадров. Реакционный курс правящих кругов в этой области с особой силой проявлялся в условиях начавшейся в 1905 году революции.

Не исключено, что известную роль здесь сыграло и социальное происхождение Э. Фельсберга /8/.

В 1905 году Э.Фельсберг был избран приват-доцентом Тартуского университета по кафедре классической филологии и читал лекции по древней истории и истории греческого искусства /9/. В этот период он опубликовал несколько научных работ /10/. В своих отзывах профессора М.Н. Крамениников и Г.Ф. Церетели (в Тарту с 1905 по 1914 г.) характеризовали Э.Фельсберга как талантливого и добросовестного исследователя и особенно высоко оценивали его работу "Исследования в области Иракийских таблиц" /11/.

Имеются сведения, что в мае 1906 года Э.Фельсберг ходатайствовал о разрешении ему открыть в Тарту курсы латинского языка для женщин /12/.

В 1910 году Э.Фельсберг защитил магистерскую диссертацию "Братья Гракхи" /13/, которая в исторической литературе того времени явилась одним из глубоких исследований реформ Гракхов и аграрной истории древнего Рима. В том же году Э.Фельсберг был избран экстраординарным профессором университета по кафедре классической филологии и археологии /14/.

Э.Фельсберг проделал большую работу по изучению, научной обработке и публикации коллекций музея классических древностей /15/. Он опубликовал несколько работ /16/.

В 1912 году он участвовал в работе третьего международного археологического конгресса в Риме /17/. В 1914 году был командирован на 16-й Всероссийский археологический съезд в г. Псков. В 1917 году Э.Фельсберга утвердили исполняющим должность ординарного профессора кафедры классической фило-

логии и археологии /18/.

В 1918 году Э.Фельсберг эвакуировался в Воронеж, позже работал в Латвийском университете в Риге /19/. Скончался он в 1928 году. Э.Фельсберг был одним из крупных ученых Тартуского университета.

Литература. Источники

- I. Центральный государственный исторический архив ЭССР (далее: ЦГИА ЭССР), ф. 402, оп. 3, д. 1746, л. 5.
2. Там же, л. 17.
3. Там же, л. 24, 27.
4. Там же, л. 27.
5. Там же, л. 32.
6. Там же, л. 33.
7. Там же, л. 38.
8. Там же, л. 48.
9. Там же, л. 60.
10. Фельсберг Э. Исследования в области Иракийских таблиц. - Юрв, 1905. - 59+1. - Табл. I-II с.; Фельсберг Э. Микенский период истории Греции. - Юрв, 1907. - 24+II+I с. Фельсберг Э. К статистике народонаселения Аттики У века до Р.Х. - Юрв, 1907. - 8 с.
- II. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, д. 1746, л. 50-51.
12. Там же, л. 70.
13. Фельсберг, Братья Гракка // Уч. зап. Юрвского ун-та. - 1911. - № I-8.
14. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, д. 1746, л. 94.
15. История Тартуского университета 1632-1982.-Таллин, 1982. - I. - С. 149.
16. Мальмберг В.К., Фельсберг Э. Античные вазы и терракоты // Уч. зап. Юрвского ун-та. - 1911. - № 9. - 40 с. - Табл. I-УП.
- Мальмберг В.К., Фельсберг Э. Античные мраморы и бронзы // Уч. зап. Юрвского ун-та. - 1911. - № 9. - 24 с. - Табл. I-У.
- Фельсберг Э. Гипсовые слепки Музея изящных искусств при Императорском Юрвском университете // Уч. зап. Юрвского ун-та. - 1914. - № 4. - 160 с.

Фельсберг Э. Одна краснофигурная чаша Музея изящных искусств при Императорском Юрьевском университете // Уч. зап. Юрьевского ун-та. - 1915. - № 12. - 12 с. - Табл. I-II.

17. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, д. 1746, л. 142.

18. Там же. л. 175.

19. Гапонов П.М. Воронежский государственный университет. - Воронеж, 1968. - С. 10-11.

AJALOOLANE JA ARHIVAAR OTTO LIIV
TARTU ÜLIKOOI ÕPPEJÕUNA

Tiit Rosenberg

Emakeelse Tartu ülikooli esimesel aastakümnel etendasid siin väga olulist osa mitmed välismaalt kutsutud õppejõud. Ajaloolaste kaadri ettevalmistamisel, ajalooteaduse organisatsiooniliste aluste rajamisel ja teadusliku uurimistöo suundade kujundamisel oli eriti oluline Soome professori Arno Rafael Cederbergi tegevus, mida võib pidada koolkonda rajavaks. Teaduslikus uurimistöös iseloomustas nimetatud koolkonda Eesti ajaloo süvauurimine laialdase arhiivikasutusega ning tihedas seoses Põhjamaade ajaloo, rõhuasetusega XVI - XVIII sajandi ajaloole ja majandus- ning kultuurielu küsimustele. Üliõpilaste õpetamisel aga oli taotluslikuks kirjanduse ning algallikate iseseisva otsimise ja kriitilise kasutamise oskuste arendamine. Kuna selle koolkonna mõju ajaloolaste ettevalmistusele, ajaloo uurimise tasemele ning probleemistikule on olnud kaugeleulatuv, siis väärib koolkonna üksikutegi esindajate tegevus lähemat vaatlust.

Koolkonna üheks andekamaks ja viljakamaks esindajaks oli Otto Liiv, kes oma põhitöö kõrval Eesti Riigi Keskarhiivi (= ERKA) juhatajana (1929 - 1942) oli 1934 - 1941 ka Tartu ülikooli õppejõuks. Teadlasena oli O. Liiv küpsuse saavutanud 1930. aastate keskpaigaks /1/. Selleks ajaks oli ta omandanud rikkalikud kogemused ka arhiivinduses, mille õpetamisest algaski tema õppejõutöö.

ERKA juhatajana ja Riigikantselei juures koordineeriva organina tegutseva Arhiivinõukogu liikmena jätkas O. Liiv 1920. aastatel A.R. Cederbergi poolt üksikasjalikult väljatöötatud Eesti arhiivinduse väljaarendamise kava elluviimist. 1930. aastal tõstatas O. Liiv Arhiivinõukogus küsimuse arhiiviseaduse ettevalmistamise kohta ning tegeles seejärel juhtivalt selle projekti koostamisega. Selleks uuris ta põhjalikult teiste maade arhiivindust ja vastavat seadusandlust, külastades ka mitmeid Euroopa juhtivamaid arhiive, sealhulgas 1935. aasta suvel ka Moskvas ja Leningradis asuvaid. Arhiiviseadus, mis naabermaadeski eeskujuna tähelepanu äratas,

võeti vastu 1935. aastal ning omas praktilises elus suurt väärtust /2/. Aktiivselt esines O. Liiv ettekannetega ja kirjutistega arhiivinduse teoreetiliste ja praktiliste küsimuste teemadel nii Eestis kui ka rahvusvahelisel areenil (sealhulgas 1938. aasta sügisel Zürichis ülemaailmsel ajalooteaduste VIII kongressil), populariseeris arhiivindust avalikel esinemistel perioodikas ja raadios, organiseeris arhivaalide näitusi. O. Liivi algatusel, kaastööl ja toimetusel ilmusid kõrget hinnangut pälvinud "Eesti Riigi Keskarhiivi Toimetised" I - VII (Tartu, 1931 - 1941) ja "Arhiivinduse käsiraamat" I - II (Tartu, 1933 - 1936). Tema eestvedamisel kujunes ERKA kõrgelt kvalifitseeritud arhivaaride kaadriga hästikorraldatud ja laialdaste teadus-sidemetega asutuseks, mis tegeles ainult ajaloouurijate teenindamisega ning arhiivivarade tutvustamisega, vaid ka professionaalse ajaloo uurimisega. Suuresti aitas sellele kaasa O. Liivi töö Tartu ülikooli õppejõuna, nii nagu tema arhiivinduslik tegevus omakorda soodustas ajaloo uurimist ja õpetamist ülikoolis. O. Liivi kui õppejõu tegevuses kõige hinnatavamaks on arhiivinduse kui ajaloolaste jaoks suure praktilise tähtsusega distsipliini väljatöötamine ja õpetamine.

Teadaolevalt esmakordselt õpetati Tartu ülikoolis arhiivindust 1930. aasta kevadsemestril, kui ERKA abijuhataja eradotsent A. Sildnik luges õppeülesandel 1 tund nädalas (kokku 12 tundi) "Sissejuhatust arhiivitundmisse", mida kuulas keskmiselt 10 üliõpilast. ERKA-s toimunud loenguil käsitles A. Sildnik arhiivi mõistet ja andis ülevaate arhiivide kujunemisest Euroopas ning naabermaade suurematest arhiivikogudest, kust võib leida materjale Eesti ajaloo uurimiseks /3/. A. Sildniku loetud kursusele pidi kohe 1930. a. sügissemestril järgnema O. Liivile õppeülesandeks tehtuna "Sissejuhatus Eesti arhiivindusse" 1 tund nädalas. Nimelt oli O. Liiv pöördunud 20. mail 1930 filosoofiateaduskonna dekaani poole sooviga lugeda nimetatud kursust, mis oleks tarvilik kesk- ja ülemastme ulatuses Eesti ja Põhjamaade ning üldajalugu õppivatele üliõpilastele. Olukorras, kus haridusministeerium oli majanduskriisi tõttu algatanud Tartu ülikooli koosseisude koondamise, jättis kokkuhoiupoliitikat ajav ülikooli valitsus 1930. aasta kevadel teaduskondade poolt ettepanud õppeülesannetest terve hulga kinnitamata. Nii jäeti ülikooli

valitsuse otsusel 13. juunist 1930 kinnitamata ka filosoofiateaduskonna esitis O. Liivi õppeülesande kohta /4/. 1932. a. kevadel algatas O. Liiv filosoofiateaduskonna kaudu uuesti ülikoolis arhiivinduse õpetamise küsimuse, mis lahendati põhimõtteliselt jaatavalt ning ülikooli nõukogu kinnitas 13. septembril ka O. Liivi koostatud arhiivinduse kava alamastme ulatuses /5/. Arhiivinduse tegelikuks õpetamiseks avanes võimalus alles kaks aastat hiljem.

1930. aasta sügissemestrist algas O. Liivi tegevus õppejõuna õppeülesande korras. Õhtuti väljaspool tööaega hakkas ta õpetama "Arhiivindust koos harjutustega" 2 tundi nädalas (kokku 22 tundi). Selle aine raames käsitles O. Liiv arhiivinduse ja registratuuri (jooksva asjaajamise dokumentatsiooni) põhimõisteid ja ülesandeid, arhiivinduse ajalugu, sh. eesti arhiivide kujunemiskäiku, arhiivide korraldamise põhimõtteid, arhiividokumentide inventeerimist (arvestamist ja kirjeldamist), nende kaitset (hoiustamist) hävitamise korda (ekspertiisi), arhiivi kasutamise korda, arhiivi väljaandeid (teatmeteoseid), arhiividokumentide näitusi ning arhivaari ja registraatori kutseharidust ja kohustusi. Umbes kolmandiku kursuse ajast kulutas O. Liiv harjutuste korraldamiseks. Käsilkäes loengutega tutvustas ta üliõpilastele Tartu tähtsamaid registratuure (ülikooli sekretariaadi asjaajamist) ja arhiive (ERKA, Tartu Linnaarhiiv, ülikooli raamatukogu käsikirjade osakond ja Eesti Kultuurilooline Arhiiv), demonstreerides seal nimestikke, eri liiki arhiividokumente ja kirjandust, lastes loengute lõpul kuulajatel iseseisvalt hinnata arhiivnimestikke ja mõningate arhiivifondide korraldust Riigi Kesk-arhiivis, millega üliõpilased tutvusid lähemalt. Sellest O. Liivi poolt väljatöötatud ja esmakordselt loetud ning arhiivindusest kõike olulisemat hõlmavast kursustest võttis osa keskmiselt 13 - 14 kuulajat, kellele uus aine pakkus suurt huvi. Nagu O. Liiv aruandes kirjutas, selgus õppetöö käigus, et arhiivinduse üldkursuse läbivõtmine nõuab siiski rohkem aega, kui selleks oli ette nähtud ning edaspidi läheks selleks 3 - 4 tundi nädalas /6/. Siiski jäi arhiivinduse kursuse maht sellisena püsima. Sama kursust luges O. Liiv filosoofiateaduskonna üliõpilastele peaaegu muutumatul kujul ka 1935., 1936. ja 1938. aasta sügissemestril, kusjuures tema kuulajate arv oli veidi väiksem kui esimesel korral (keskmiselt 7 - 10 üliõpilast) /7/. O. Liivi arhiivinduse kursus oli mõeldud eeskätt neile ajalugu või õigusteadust õppivatele

üliõpilastele, kes kavatsesid pärast lõpetamist arhivaaridena tööle hakata. Arhivaaride paremaks kutsealaseks ettevalmistamiseks suurtis O. Liiv 1930. aastate lõpuks kehtestada korra, mille kohaselt arhivaari kutsetunnistuse saamiseks tuli soovijatel pärast teoreetilise kursuse järel arhiivinduse eksami sooritamist ja seminaritöö koostamist veel ERKA-s 6 kuud töötada /8/. Sellega kindlustati arhiivid hästi ettevalmistatud kaadriga, mille poolest just ERKA silma paistis.

1936. aastal omandas filosoofiadoktor O. Liiv ülikoolis loengute pidamise õiguse Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal. Selleks esitas ta filosoofiateaduskonnale habilitatsioonitöö "Tallinna ajalugu Rootsi aja teisel poolel 1660-1710" (86 lk. masinkirjas) ja pidas 22. mail prooviloengu "Eestlus Tallinnas hilisemal Rootsi ajal", mille järel ülikooli nõukogu andis talle eradotsendi õigused /9/. Võrreldes varasemaga kasvab nüüdsest ka O. Liivi õppekoormus ning edaspidi tuli tal igal semestril lugeda 1 - 2 kursust. 1937 - 1939 luges dotsent O. Liiv arhiivinduse kõrval loenguid ja viis läbi seminare nii Eesti kui ka üldajaloost. 1937. aasta kevadsemestril pidi O. Liiv lugema 2 tundi nädalas "Kultuuriloolisi küsimusi Eesti ajaloost XVII ja XVIII sajandil" /10/. Kinnitavad andmed selle kursuse teokssaamise kohta aga puuduvad. 1937. aasta sügissemestril O. Liiv arhiivinduse kursust ei lugenud, kuid viis läbi "Arhiivide kasutamise" praktikumi Eesti ajaloos 11 tunni ulatuses. Selle praktikumi kohta on O. Liiv esitanud üksikasjaliku aruande, mis lubab meil pilku heita tollaste õppejõudude tööle ka õppemetoodilisest küljest. Praktikumi ülesandeks oli harjutada üliõpilasi teadustööle arhiivides. Sellest lähtudes käsitles O. Liiv praktikumis teemade valikut, teemast kinnipidamist, kava koostamist, arhiivimaterjalide ja kirjanduse valikut, allikate ja kirjanduse kriitikat, tsiteerimist ja kirjanduse ning arhiivimaterjalide loendamist ja lühendeid, teadustöö stiili ning täpsust. Võttes praktikumi aluseks Eesti ajaloo, jagas O. Liiv osavõtjate soove ja huvisid arvestades välja teemad: 1) Eesti tööstuslik areng 1880. - 1890. aastail; 2) Vana-Kuuste ühe talu ajalugu; 3) C.R. Jakobsoni Kungja talu ost ja sellega ühenduses olevad protsessid; 4) C.R. Jakobsoni ja J. Hurda vahekorid kuni 1878. aastani; 5) Kartulikasvatus Eestimaal 1860 - 1890. aastail; 6) Rootsi-Vene sõja kajastus Eestimaal 1741. - 1743. a.; 7) Rannaõigus Eestis XVII - XVIII sajandil; 8) Rahva meeoleolu Eestis Napoleoni sõdade aegu. Loonud üliõpilastes

huvi teema vastu, juhatas O. Liiv, milliseid materjale on arhiivides saada ja millises ulatuses tuleks neid kasutada. Selgitades ERKA kataloogide kasutamist, õpetas ta ka arutlusviise, mille järgi uurija võib teoreetiliselt oletada teatavas arhiivis tema teema jaoks vajaliku materjali olemasolu. Praktikumist osavõtjad asusid seejärel O. Liivi kontrolli all iseseisvalt arhiivis tööle ning esitasid hiljem teemakohase töö, milles loendasid kirjandust ja arhiivimaterjale, esitasid töö kava ja allika- ning teemakriitilise ülevaate. Väljaspool seda otsest ülesannet püüdsid kõik teemakohasest küsimusest ka sisulist ülevaadet anda. Tööd tulid järgnevalt praktikumis ettekandmisele ja sõelumisele. Osavõtjad (keskmiselt 10 inimest) töötasid kestvalt, suure huviga, ehkki praktikum polnud ühelegi sunduslik ning arvestati ainult arhiivinduse kui vabatahtliku aine praktiliste tööde sooritamise-na. Nagu O. Liiv märkis, õnnestus katse tutvustada praktikumist osavõtjaid arhiivitööga ja probleemidega sellisel kujul täielikult ning ta ise õppejõuna tundis antud praktikumist suuremat rahuldust kui ühestki varasemast loengust ja praktikumist. Soovitades selliseid praktikume edaspidigi korraldada, leidis O. Liiv olevat vajaliku selleks nädalas vähemalt kaks tundi aega määrata /11/.

Järgmisel, s.o. 1938. aasta kevadsemestril oli O. Liivi ülesandeks nädalas 1 tund loenguid ja harjutusi teemal "Rootsi aja lõpp Eestis". Nimetatud kursuse ülesehitamisel rakkendas ta eelmise kogemusi. Käsitledes loenguil Eesti territooriumi ja rahvastiku omavahelist seost, maastiku üldilmet ja majanduslikku ärakasutamist, külaühiskonna olusid ja suhteid mõisa ja linnaga, tavaõigust, eesti elanikkonna majanduslikku ja kutselist jaotumist ning eri kihtide omavahelisi suhteid, Põhjasõja-aegset olukorda ja ühiskondlik-poliitiliste ja vaimsete liikumiste kujunemist rahva hulgas, andis ta selle kõrval osavõtjatele harjutusteemasid, et tutvustada neid lähemalt ajastu ainestiku ja eriküsimustega. Teemadeks olid: 1) Suremuse, sündimuse ja abiellumise vahekorrad Tartu- ja Pärnumaal (2 teemat); 2) Jõelähtme kihelkonna kirjeldus ERKA kaardimaterjali põhjal; 3) Harju-Jaani kihelkonna Peningi mõisa talupoegkonna maksustus; 4) Eesti kõrtsid Rootsi aja lõpul; 5) Kirikute kaunistamine eesti talupoegade poolt; 6) Suur katk 1710. aastal Viru-Nigulas; 7) B.G. Forseliuse kirjad Eestimaa piiskop J.H. Gerthile 1688. aastal; 8) Rakvere linna välispilt Rootsi aja lõpul. Kursusest osavõtjaid oli

10-11 ning 9 väljaantud teemast sooritati rahuldavalt 8. Nagu O. Liiv soegi kord märkis, oli seesuguste teemade käsitlemiseks koos harjutustega õppeülesandes antud ajast vähe, kuna kulunuks vähemalt kaks tundi nädalas.

1938. aasta sügissemestril luges O. Liiv peale tavali-seks saanud arhiivinduse kursust "Tsunftide arengust hilis-keskaja Saksamaal" (11 tundi loenguid, keskmiselt 10 osavõt-jat). 1939. aasta kevadsemestril pidas O. Liiv vakantse üldise ajaloo professuuri arvel loenguid Eesti ja Põhjamaade suhetest keskajal (10 tundi loenguid, keskmiselt 10 kuula-jat) ning andis keskastme seminari "Valitud küsimusi linnade ajaloo keskajal", milles osales 3 üliõpilast. Seminariis-tungeil (28 tundi) tutvustas ta osavõtjaid keskastme semina-ri töö iseloomuga keskaja küsimuste vallas, juhtis tähelepa-nu vajalikule kirjandusele, selgitas loenguil keskaja lin-nanduse tähtsamaid probleeme ning andis üliõpilastele ise-seisva töö teemadena: 1) Lübeck ja Stockholm XIV sajandi lõpul; 2) Tartu ja Lübecki suhted XV sajandi teisel poolel; 3) Narva ja Lübecki vahekorrad XV sajandi keskel, millega üliõpilased osalt hästi, osalt rahuldavalt hakkama said.

1939. aasta sügissemestril tuli O. Liivil üldise aja-loo professuuri arvel täita jälle kaht õppeülesannet: pida-da loenguid Eesti ja Saksamaa ning Madalmaade suhetest kesk-ajal (kokku 20 tundi, 5 osavõtjat) ning juhatada seminari ar-hiivide kasutamisest valitud teemadel keskaja ning Eesti ja Põhjamaade ajaloo (kokku 11 tundi). Mainitud seminarist võttis osa 4 üliõpilast, töötades teemadega: 1) Teadusliku arhiivi ülesandeist; 2) Tartu ülikooli käsikirjastiku mõned osad; 3) Krahv Bergi arhiivi Poola osa ja 4) 1712. a. mõi-sateinkvisitsioon Eestimaa. O. Liivi hinnangu kohaselt sooritasid seminarist osavõtjad arvestuse osalt rahuldavalt, osalt hästi ning üks loobus. Nagu O. Liivi aruannetest /12/ ja tema eriseminarides väljajagatud teemadest nähtub, oli ta nõudlik ning üliõpilastele usna keerukaid ülesandeid andev õppejõud, kelle praktikumid aga üliõpilastele aktiivse kaa-satötamise korral teadusliku ettevalmistuse valdkonnas ka palju andsid.

Viimased O. Liivi loetud kursused olid pühendatud jälle arhiivindusele. 1940. aasta kevadsemestril luges ta õigus-teaduskonna ülesandel arhiivindust Haldusametnike Instituudi kuulajatele (10 - 11 inimest) sundusliku ainena (nädalas 2 tundi loenguid ja 1 tund praktikume). Võrreldes ajaloolaste-le loetud arhiivinduse kursusega oli selles mahult paisuta-

tud kursuses pearõhk pandud jooksva asjaajamise (registra-
tuuri) küsimustele ning peale tavaliste õppekäigu objekti-
de külastati Tartu linnavalitsuse, politseiprefektuuri ja
ringkonnakohtu kantseleisid /13/.

1940. aasta sügissemestril pidi O. Liiv filosoofia-
teaduskonna ülesandel lugema jälle arhiivinduse teoreeti-
list kursust, kuid nähtavasti ei suutnud ta seda suure
töökoormuse tõttu. Murranguline esimene nõukogude aasta
tõi O. Liivile kui reorganiseeritud ENSV Riigi Keskarhiivi
Tartu Osakonna direktorile (määrati sellele ametikohale 1.
septembrist 1940) palju uut tööd. Minnes aktiivselt nõuko-
gude võimuga kaasa, aitas O. Liiv jõudumööda kaasa nii
Riigi Keskarhiivi kui ka kogu Eesti arhiivinduse ümberkor-
raldamisele /14/.

1941. aasta kevadsemester jäi O. Liivile viimaseks.
Vastavalt ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi Arhiivide Ta-
lituse ülemä B. Veimeri taotlusele võeti arhiivinduse eri-
kursus erandkorras 1941. aasta kevadsemestri õppekavva
(õppeplaani kohaselt oli see muidu ette nähtud ajaloo eri-
haru üliõpilastele 9. semestril 40 tunni ulatuses). Nimelt
tunti pakulist vajadust arhiivitöötajate kaadri järele,
kuna 1941. aasta jooksul kavatseti ENSV arhiivides tööle
rakendada umbes 50 arhivaari. Arhiivinduse erikursuse lu-
gemine tehti ülesandeks O. Liivile. Nagu nähtub protokol-
lidest, sooritasid 1941. aasta suvel talle eksami 13 üli-
õpilast, kellest seitse olid ajaloo-keele- ja 6 õigustea-
duskonnast. Viimane eksamipäev oli 20. juunil 1941, kui
eksamisooritajate hulgas olid ka arhiivirahvale hästi tun-
tud Paul Ramul ja Leo Anvelt /15/. Sõja alguseni jäid mõ-
ned tunnid.

Selleks ajaks oli O. Liivi saatus juba otsustatud.
1941. aasta suvel oli O. Liiv juba parandamatult haige.
Pärilikult nõrk tervis (ka O. Liivi isa olevat varakult
vähki surnud) ja aastaid kestnud ülemäära pingeline töö
mängisid oma osa. 1938. aasta algul olid arstid konsta-
teerinud O. Liivil närvisüsteemi üldist kurnatust ületööta-
mise tõttu. 1940. aasta augustis oli O. Liiv pidanud mi-
nema kliinikusse, et lasta uurida oma tervislikku seisun-
dit, mis juba pikemat aega oli halvenemas. Aasta hiljem
tuli tal viimast korda haiglast abi otsida. Enne seda oli
ta rinde Tartust üleveeremise ajal veel sõjatule eest ar-
hiivivarasid kaitsmas. Ehkki O. Liiv okupatsioonivõimude

poolt jäeti ajutiselt edasi Keskarhiivi juhataja kohuseid täitma, sai ta järgnevate kuude jooksul ametis olla vaid nädalapäevi. 29. juulil 1941 läks O. Liiv jälle ülikooli I Haavakliinikusse kliinilisele uurimisele ja ravile. Paraku ei suudetud haigust enam peatada ning 6. augustist viibis O. Liiv kestval kodusel ravil ja haiguspuhkusel (vaid oktoobris ja detsembris 1941 suutis ta mõnda aega tööl olla.) Otto Liiv suri 10. detsembril 1942 /16/.

A l l i k a d. K i r j a n d u s.

1. Rosenberg T. Ajaloolane Otto Liiv Tartu ülikooli teadusliku stipendiaadina // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1985. - XVI. - Lk. 119.
2. Laul E., Tarvel E., Traat A. Arhiivid ja arhiivindus // Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses. - Tallinn, 1970. - Lk. 289; ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 549.
3. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 1090, l. 47.
4. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2b, s. 43, l. 15; nim. 4, s. 50, l. 184, 225-226.
5. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2b, s. 43, l. 28-29.
6. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 50-52.
7. Ibid., l. 53, 61-63, 79.
8. ENSV RAKA, f. 661, nim. 3, s. 141, l. 214.
9. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 54-60; nim. 2b, s. 43, l. 32-35.
10. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2b, s. 43, l. 39.
11. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 64-65.
12. Ibid., l. 71, 79, 83-86.
13. Ibid., l. 87, 95.
14. ENSV RAKA, f. 661, nim. 3, s. 141, l. 209, 227.
15. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 97-98; f. 661, nim. 3, s. 141, l. 216; f. R-355, nim. 1, s. 100, l. 126, 165; s. 108, l. 159.
16. ENSV RAKA, f. 661, nim. 3, s. 141, l. 154-155, 210, 235-246.

JOHANNES GABRIEL GRANÖ EESTI KODU-UURIMISE
ORGANISEERIJANA

Vello Paatsi

Kuigi meie kodu-uurimisega alustavad Eesti Üliõpilaste Seltsi kodumaa tundmaõppimise osakond ja Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) kodumaa tundmaõppimise toimikond juba enne Esimest maailmasõda, segas viimane kavandatud plaanide elluviimist. Kodu-uurimise mõte saab siiski äratatud ja mõned eel-töödki tehtud.

Kui pärast revolutsioone ja sõdu alustab Tartus tööd eestikeelne ülikool, kutsutakse siia maateadust õpetama Johannes Gabriel Granö (1882-1956). Geograafiaõppetöö kõrval leiab prof. Granö mahti tegelda väga viljakalt kodu-uurimise organiseerimisega.

1920. a. veebruari lõpul valib EKS-i asemikekogu kodumaa tundmaõppimise toimikonda kuus uut liiget, nende seas ka J.G. Granö. Toimikond loodab, et prof. Granö, kes Soomes kodu-uurimisega tegeles, oma vilumust ja teadmisi Eestis maa soolana kasutab /1/. J.G. Granö oli olnud tegev koguteose "Suomenmaa" väljaandmisel, mis sai eeskujuks "Eesti" köidete kokkuseadmisel /2/. 21. märtsil kogunesid ülikooli geograafiaakabinetti EKS-i kodumaa tundmaõppe komisjoni esimesele koosolekule 12 inimest /3/. Komisjoni esimeheks valitakse J.G. Granö, abiks Johannes Piiper, kirjatoimetajateks Johannes Voldemar Veski ning Jaan Rumma. J.V. Veski räägib senitehtust ning prof. Granö kodu-uurimise põhimõtetest ja eelseisvatest ülesannetest. Vastuvõetud neljas juhtmõttes kindistub eesti kodu-uurimise tööprogramm järgnevak 20 aastaks.

- o "Peaülesanneks oleks võimalikult täieliku ja mitmekülgse materjali kogumine kodumaa ja rahva tundmiseks.
- o Esimene siht oleks raamatu väljaandmine, mis kirjeldaks meie kodumaad geograafiliselt, majandusteadusliselt ja ajalooliselt.
- o Toimikond tegutseks organiseeriva ja ühendava Eesti kohalike kodupaiga uurimiseseltside keskoimkonnana.
- o Püüda kaitsta nii looduse kui kultuuri-maastikulisi mälestusmärke" /4, 5/.

J.G. Granö (1882-1956), Eesti kodu-
uurimise koolkonna rajaja.

Täpse töökava väljatöötamiseks valitakse alakomisjon, kuhu kuuluvad lisaks juhatusesele veel Mihkel Kampmann ja Gustav Vilberg. Kaheksa päeva hiljem tuleb alakomisjon kokku, et arutada küsimustiku koostamist tulevastele kaastöölistele. Osalejate vahel jaotatakse ainevaldkonnad ja prof. Granö lubab tellida Soomes kasutatud küsitluslehti. Aprillis ilmub "Postimehes" Granö toimkonna esimesel koosolekul peetud programmkõne. Tema arvates on koduümbruse uurimine teadusliku ja uurimusliku töö kõige ilusam avaldumisviis, mis viib kodumaa tundmisele. Koduümbruse sõbrad peavad võtma kodumaa tundmaõppimise isamaaliseks kohuseks. Selleks on vaja korjata materjali kodumaa kohta ning see avaldada; neid ülesandeid tahab toimkond täita rahva abiga ja tema jaoks. Andmeid tuleb koguda igast kihelkonnast, alevist ja linnast. Niisugune ettevõtmine on alles siis õigel alusel, kui sellega hakkavad tegelema kindla kava järgi kihelkondades ja linnades loodud koduümbruse uurimise seltsid käsikäes keskoimkonnaga. Andmete korjamisega peab kaasnema ka kodumaa pildistamine /6, 7/.

Kümmel alakomisjoni koosolekul valmib kohalikele kodumaakirjeldajatele üleskutse ja küsimustik. 18. mail teatab "Postimees": "Viimaste kuude jooksul on Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimkonna juhatus prof. J.G. Granö eesistumisel püsivalt selle kallal ametis olnud, et küsimuslehti kodumaa kirjeldamise tarbeks kokku seada. Neil päevil on seal tööga lõpule jõutud ja nüüd tuuakse need üksikasjalised kavad kolmap., 19. skp., kella 7-9 õhtul kogu toimkonna koosolekul ülikooli geograafiakabineti ruumides (Jaani uul. 22) viimsele läbikaalumisele, et siis küsimuslehtede trükkimisele ja selle kannul kodumaa kirjeldamise tööle asuda" /8/. Märgitakse, et asjast huvitatud võivad nõuandvalt osaleda. Koosolek arutab ja täiendab küsimustikku, mis sisaldab lõpuks 238 küsimust. 20. mail ilmub "Postimehe" hommikuväljaandes toimkonna juhatusese üleskutse "Asugem kodumaad kirjeldama", milles tõdetakse, et igaühel on tarvis kodumaad tunda, kuid kahjuks ei teata temast kuigi palju. Ühise kava järgi tuleb asuda seda puudust viivitamatult kõrvaldama. Kirjeldavaks üksuseks on valitud kihelkond, linn ja alev. Töö laabumiseks soovitatakse kõikjal luua kihelkonna tundmaõppimise toimkonnad. Keskoimkond koondab kõik kihelkondades tehtud tööd ja annab nad maakonnadele kaupa trükki. Kutsutakse kõiki huvitatuid (õpetajate

ühingud, kirikuõpetajad, vallakirjutajad, üliõpilased jt.) toimkondadeks ühinema ja kihelkondade kirjeldamist alustama /9/. Juunis ilmub toimkonnalt 3000 eksemplaris "Kihelkondade kirjeldamise kava", mis sisaldab juhiseid kaastöölistele ja 229 küsimust kaheteistkümnest ainevaldkonnast (rahvastik, loodus, majandus, rahva elu ja kombed jne.) /10/. Väga detailselt käsitletakse kavas loodust (71) ja majandust (49 küsimust). Ajaloo, arheoloogia, kirikute ja mõisate kohta on koostatud ainult 15 üsna üldist küsimust. Ajalehed teatavad kava ilmunisest, tutvustavad selle sisu ning osutavad, kust seda võib hankida /11/.

Esimestena moodustatakse kihelkonna tundmaõppimise toimkonnad Amblas, Karksis ja Varblas, kaastööks annavad nõusoleku paljud õpetajate ühingud, Harju Maakonna Valitsus, üksikisikud /12/. Juunis kutsub J. Rumma uuesti üles kodu kirjeldama: selgitab töö vajalikkust, korraldust, tutvustab küsimustikku ja Soomes tehtut ning jagab muid näpunäiteid /13/. Suvel asutaksegi mitmel pool kodumaad kirjeldama. Oktoobris tähendab Veski, et "kaastöölisteks on endid ülesannud kaunis hulgake, ent kaugelt mitte igast kihelkonnast". Ergutuseks otsustatakse avaldada ajalehtedes toimkonna teateid koos liitunud kaastööliste nimedega /14/. Novembri alguseks on korrespondente ligi 40. Ilmub järjekordne üleskutse "Kihelkondi kirjeldama", milles märgitakse, et "suuremas osas kohtades on töö tänini alles alustamata, sest et tegelasi pole leidunud, kes seal asja etteotsa oleksid astunud". Palutakse pöörduda kirja teel toimkonna või suusõnal selle juhataja J.G. Granö poole geograafiakabinetti Aia 32a /15/. Kuidagi ei õnnestu laiemaid hulki kaasata. Toimkonna esimene informatsioon sisaldab 56, teine 6 ja kolmas 8 nime /16, 17, 18/. Kolmandas teates 1921. a. jaanuaris tõdeb toimkond, et tahaks näha suuremat osavõttu, eriti õpetajate hulgast, sest kirjeldajad puuduvad peaaegu pooltes kihelkondades. Kodu-uurimise toimkonna aastakoosolekul 24. aprillil 1921 selgub, et kaastöölisi on 65 kihelkonnast kokku 112 /19/, seega ootas 42 kihelkonda alles kirjeldajaid. Eesti Noorsoo Liidu Tartu osakond püüab kodu-uurimisse kaasa tõmmata ka õpilasi ja asutab selleks toimkonna. 1920. a. detsembris liitub kodu-uurimise toimkonnaga endine Soome kodu-uurimise juhtiv tegelane ülikooli arheoloogiaprofessor Aarne Michaël Tallgren. Tegutsetakse agaralt: ametisse asub palgaline

töötaja (J. Rumma), luuakse sidemed teiste organisatsioonidega, plaanitsetakse kodu-uurimise kongressi, palutakse haridusministeeriumilt toetust. Koostöös professorite Aleksander Rammuli ja Guido Schneideriga täiendatakse kirjelduskava 49 põhiliselt tervishoidu ja järvi käsitleva küsimusega, mis ilmuvad mais /20/.

Kuigi algus oli paljutöötav, osutus ülesanne laialdasemaks ja raskemaks, kui osati arvata, ning esialgne entusiasm vaibus kiiresti. Osa kaastöölisi oli korrespondentidena kirjas ainult nimepidi, osa moodustatud töörühmi lagunes. Kodu-uurimise toimkonnas veenduti, et sel teel on materjali koguda väga raske, kui mitte päris võimatu. Tõllal leidus veel vähe kodu-uurimisest innustunud ja majanduslikest muredest vabu inimesi, kellele toimkond oma töös võinuks toetuda /21, 22/. 1921. a. kevadeks oli toimkonnale laekunud ainult mõni napp ja juhuslik kirjeldus /23/. "Oli kindel, et säärasele juhusliselt ja killustatult koonduvale ainesele ei võinud toetuda toimkonna tegevus, kus lühema aja kestel sooviti näha silmapaistvaid tagajärgi," kirjutatakse "Tartumaa" eessõnas /24/. Õnneks oli alustatud kodumaa tundmaõppimisega ka teises suunas. 1920. a. kevadsemestril õpetab Granö maastikuteadust, pidades silmas eriti Eestit. Suveks saavad 9 üliõpilast ülesande uurida Eesti maastikke (Põhja-Eesti rannik, Alutaguse ja Peipsi rannik, Põhja-Eesti kõrgustik jt.). Sügisel koostavad üliõpilased suvel kogutust seminariettekaned. See materjal polnud küll eriti väärtuslik, kuid asja arutati, "silmad avanesid ja tähelepanu suundus rohkem sellele uurimissuunale /25, 26/. Nii sündis mõte lisaks kohalikele kaastöölistele kasutada kihelkondade kirjeldajatena selleks väljaõpetatud üliõpilasi.

1921. a. veebruaris arutatakse toimkonnas Jaan Jungi raamatu "Muinasajateadus eestlaste maalt" täiendamist ja taasavaldamist. A.M. Tallgreni arvates tuleks taotleda abiraha 10 üliõpilasele, kes suudaksid suvel registreerida muistiseid umbes 20 kihelkonnas. Arvatakse, et koos arheoloogilise uurimisega oleks soovitatav ka looduse kirjeldamine, kusjuures mõlemaid töid tehakse paralleelselt ja üliõpilased tegutseksid kahekaupa /27/. Ülikoolist kavatsetigi saata üliõpilased just sinna kodumaa piirkonda, mis toimkonnal uurimisprogrammis. Märtsis otsustatakse kõigepealt kirjeldada Tartumaad, mis on kõige lähemal ja kus leidub kõige rohkem kaastöölisi. Toimkonna tegevust ahistab

rahaline kitsikus. Haridusministeerium vastab rahapalvele eitavaolt, Tartu Maakonna Valitsus ei võta toetusetaotlust arutusele. Tööd võimaldab alustada kirjastuse "Loodus" 40 000-margaline annetus ja prof. Tallgrenile haridusministeeriumilt antud 100 000 marka /28, 29/. Koostöös kohapealsete korrespondentidega pidid geograafia- ja arheoloogiaüliõpilane kirjelduskava alusel läbi uurima kaks kihelkonda. Töö ise pidi algama mai lõpul ning kestma ühe kuu, selleks anti igathele 4000 marka. Ajalehed avaldasid kirjeldajate ja fotograafide nimed, tutvustasid toimkonna kavatsusi ning palusid üliõpilasi igati aidata /30/. Tartumaad siirdus kirjeldama 16 üliõpilast, Võrumaale kaks, Viljandimaale kolm ning Järvamaale üks. Tartu- ja Viljandimaal töötasid ka kaks fotograafi, lisaks veel mõned arheoloogid iseseisvalt Lääne- ja Võrumaal /31/. Kirjeldajad küsitlesid kohalikke, plaanistasid, kogusid andmeid vallamajadest, mõisatest, värbasid kaastöölisi. Iga stipendiaat pidas päevikut, mis pärast tuli toimkonnale esitada. Tundmatud alad, kihelkonnakaartide ja eriettevalmistuse puudumine ning halb ilm raskendasid uurimisi. Et eelseisev töö oli üliõpilastele üsna ähmane, kinnitab August Tammekannu päevikusissekanne: "... algasime vahvalt oma teekonda, ilma et õieti oleksime ettekujutanud, kuidas seda kirjeldamise tööd teha. "Aga üks töö ise õpeta" - trööstisime meie endid!" /32/. Kihelkondade kirjeldamine laabub hästi, kuigi kohati tekib raskusi öömaja saamise ja toiduga (näiteks Nõo kihelkonnas) /33/. Juhtub kentsakatki. Maarja-Magdaleenas põhjustab üliõpilaste vingerpuss kuulujutu kullakatla leidmisest /34/.

Suve veetis prof. Granö Luua mõisas ja juhendas stipendiaate. Tema õhutusel asutatakse Palamuse Kodu-uurimise Selts. Koos August Westrén-Dolli ja teiste entusiastidega uuritakse läbi Palamuse kihelkond, mille kirjeldus otsustatakse avaldada teistele eeskujuks ja ilmuva "Tartumaa" tutvustamiseks /35-37/. Üks agaramaid kodu-uurimise tutvustajaid oli G. Vilberg. Temalt ilmub üleskutse luua kihelkondade uurimise selts, pikem kirjutis suvisest uurimisretkest Laiuse ja Torma kihelkonnada. A. Tammekann, G. Vilberg ja Ernst Vitoff teevad ühisreisi Piirissaarde ja Taevaskotta /38-40/.

Sügiseks on hulk materjali koos. Kuid stipendiaadid polnud siiski alati olulist märganud, päevikutes oli ebatäpsusi, tähelepanuta jäi tähtsaid asju. Vigu tegi ka toimkond. A. Tammekann märgib, et stipendiaadid tuleks varem määrata, sest see võimaldaks tutvuda kirjanduse ja kaartidega ala kohta, enne

teeleasumist tuleks kirjeldajaid põhjalikult tutvustada tööviiside ja nõuetega. "Tänavu aasta oli see puudulik ja pani üliõpilasi omapääd kobama, jättes tähelepanemata tähtsa ja viites aega vähem tähtsaga." Vaatamata asja uudsusele ja osalejate vilumatusele, koguti siiski sedavõrd palju andmeid, et võidi alustada Tartumaa kirjelduse koostamist. Oktoobris-novembris pannakse üldjoontes kõik väljaandega seotu paika - sisu, ülesehitus, teadlaste abi ja mitmesugused kulud. 1. novembrist 1921 asub "Tartumaad" toimetama J. Rumma, abiks A. Tammekann. Umbes 250-leheküljeline raamat kavatakse trüki anda järgmisel suvel /41/. Prof. Granö palvel eraldab ülikooli valitsus geograafiakabineti sügisel asutatud kodu-uurimise osakonnale kolm tuba ühiselamus Hetseli 1 (J. Liivi 4), millest saab ka EKS-i kodu-uurimise toimkonna asukoht. Aastavahetuseks lõpetab J.G. Granö Palamuse kihelkonna kirjelduse toimetamise ja "Linna või alevi kirjeldamise kava" koostamise /42/. Toimikond otsustab võtta järgmisteks uurimisaladeks Võru- ja Petserimaa, millede kihelkonnad ja vallad jaotatakse uurimisotstarbel viide rühma. Igasse rühma kavatakse kolmeks kuuks saata maateadus-, loodusteadus- ja ajalooüliõpilane, keda ülikooli õppejõud enne ette valmistavad ning kohapeal abistavad-juhendavad. Prof. Granö käik riigivanema juurde annab kindlaid lootusi rahaliseks toetuseks /43/.

8. märtsil 1922 arutab toimikonna koosolek jaanuari lõpul ilmunud "Palamuse kihelkonda" /44/ ja tunnistab raamatu koostamise põhimõtted õigeks ning soovib samas suunas edasi töötada. Jätkub inimeste, eriti õpetajate üleskutsumine kodu-uurimisele /45/. Toimikonna liikmed esinevad kihutuskõnedega seitsmel kihelkonnakongressil, saavutamata aga erilist edu.

Aprillis arutatakse iseseisva kodu-uurimise seltsi asutamist, kuid otsustatakse EKS-i juurde edasi jääda. Sama kuu lõpul riigivanemalt saadud 350 000 marka võimaldavad jätkata "Tartumaa" trükivalmis seadmist ja lähendada üliõpilasi kihelkondadesse. Et vältida eelmise suve vigu ja parandada stipendiaatide ettevalmistust, korraldatakse pärast kevadsemestrit kodu-uurimise erikursus. J.G. Granö jagab õpetust geograafias ja üldküsimumustes, Hendrik Bekker ja Arved Wahl geomorfoloogias ja geoloogias, Edmund Spohr botaanikas, Johannes Piiper zooloogias, A. Tallgren arheoloogias, Arno Rafael Cederberg selgitab ajaloolastele tööd arhiivides /47/.

Loengutele lisanduvad praktikumid ja ekskursioonid Tartu ümbrusesse. Juuni alguses lähevad 63 geograafi, botaanikut, zooloogi ning ajaloolast-arheoloogi põhiliselt Petseri- ja Võrumaale, aga ka Harju-, Viru-, Tartu-, Viljandi- ja Saaremaale /48, 49/. Kaasa löövad hilisemad tuntud teadlased Teodor Lippmaa, August Vaga, Harri Moora, Ferdinand Linnus, Edgar Kant jt. ja muidugi kodu-uurimise veteranid J. Rumma, A. Tammekann, G. Vilbaste. Geograafidele ja botaanikutele märgitakse kaartidele kohad, mida nad tingimata pidid külastama. Geograafid kogusid andmeid geoloogia, pinnavormide, veestiku, asulastiku ja majanduse kohta, täpsustasid kihelkondade piire. Botaanikud ja zooloogid uurisid taimede ja loomade levikut, liigilist koosseisu. Ajaloolased töötasid arhiivides, arheoloogid uurisid muistiseid. Iga stipendiaat pidas vaatluspäevikut, mille esitas hiljem toimkonnale. Suvel kontrollisid Granö, Bekker, Wahl ja Spohr kirjeldajate tööd ning jagasid näpunäiteid /50/. Et andmeid koguti erialati umbes kahe kuu jooksul, paranesid ka tulemused. Botaanikud korjasid 500liigilise herbaariumi, tegid väga palju taimkatteanalüüse (näiteks E. Prommi-Saarson 297). Arheoloogid kirjeldasid 31 kihelkonda; Saaremaal tehtust ilmus eriraamat /51/. Ajaloolased Rudolf Kenkmann ja Karl Zimmermann rääkisid tehtust Akadeemilises Ajaloo Seltsis /52/.

Septembris sõidab Granö ajutiselt kodumaale. Jätkab töö "Tartumaaga", mille käsikiri on järgmise aasta veebruaris sellises järgus, et võib alustada trükkimise eeltöid. 1923. a. mais lööb Granö toimkonna tegevuses uuesti kaasa. Arutatakse "Tartumaa" käsikirja, Võru- ja Petserimaa kirjeldusega loodetakse valmis saada aasta lõpuks. Suvisteks uurimisteks annab riigivanem 200 000 marka, suurem toetussumma saadakse haridusministeeriumilt. Nüüd on toimkonna rahaline seisukord esmakordselt enam-vähem rahuldav. Et Granö ja Tallgren lahkuvad Tartust, valitakse toimkonna uueks juhatajaks ülikooli rektor Heinrich Koppel ja tema abiks J. Rumma ning kirjatöötajaks A. Tammekann. Mai keskel lahkub Granö, ent tema käima pandud kodu-uurimine jätkub. Suvel siirduvad üliõpilased taas Viljandi- ja Valgamaale, mõned ka Tartu- ja Harjumaale.

Prof. Granöle kuulub veel ühe suuralgatuse au. "Tartumaale" tuli kirjutada ka Tartut käsitlev peatükk, mis viis mõttele anda linnast välja eraldi koguteos /53/. H. Koppel kirjutab: "Jälle oli prof. Granö see, kes sarnase väljaande kasu ja tulu nii selgelt ära näitas, et tema seletusi kuulates

igamees pidi otsusele tulema: seda ei tohi tegemata jätta" /54/. J.G. Granöl valmib 1921. a. lõpul linna või alevi kirjeldamise kava. Järgmise aasta jaanuaris tutvustab ta seda linnavalitsusele. Et nii kodu-uurimise toimkonda kui ka linnavalitsust huvitas Tartu kirjeldamine, kogunevad kuus meest (sealhulgas prof. Granö) 18. märtsil 1922 rektori H. Koppeli kabinetti küsimust arutama /55/. Neli päeva hiljem sünnib Tartu linna uurimise toimkond, mille juhatusse valitakse J.G. Granö, H. Koppel ja linnapea Karl Luik. Otsustakse korraldada liiklemisvaatlusi, koguda andmeid korteri-, kaubandus- ja tööstusolude ning linna välisilme kohta. Ettevalmistusteks valitakse alatoimkond eesotsas Granöga, kellel tuleb töötada eriti pingsalt ankeetide kokkuseadmisel ja organiseerida andmete kogumist /56/. Toimkond kutsub üliõpilasorganisatsioone üles osalema Tartu uurimisel /57/. 31. märtsil ja 3. aprillil toimuvad 24tunnised liiklemisvaatlused 140 üliõpilase kaasalöömisel; neid korraldatakse 18. novembril. Suvel koguvad 15 üliõpilast andmeid linna kohta /58, 59/. 1923. a. algselt on hulk materjali koos, asutakse arutama raamatu väljaandmist. Kuigi Granö on juba Eestist lahkunud, peetakse siiski vajalikuks valida ta redaktsioonikomisjoni /60/. Koguteose "Tartu" ilmumisel (1927) rõhutab H. Koppel: "Et meie sarnase põhjaliku töö Tartu kohta saanud oleme, nagu harva teine linn seda ette näidata suudab, selle eest oleme esimeses joones tänu võlgu prof. Granö'le" /61/.

Kodu-uurimine tekib omapärase sümbioosina Tartu ülikooli ja Eesti Kirjanduse Seltsi vahel, kus juhtivat osa etendab geograafiakabinet ja selle kodu-uurimise osakond J.G. Granö juhtimisel. Tema õhutusel, eestvedamisel ja kaasalöömisel asuvad eestlased kodumaad uurima. H. Koppel märgib: "Prof. Granö seadis oma ligemaks ülesandeks: meie kodumaad uurima ja tundma õpetada meid endid. Oma õpilaste eesotsas rändas ta väsimatult maad mööda ümber, seletades, juhatahes, näidates. Ta mõistis oma õpilasi ja laiemaid ringkondi kaasa tõmmata. Oma õpilastele jõukohaseid ülesandeid tehes, seadis ta need iseseisva töö otsale ja viis neid järk-järgult edasi. Ta organiseeris neid ühistööks, ühiste suuremate ülesannete täitmiseks. Vaimustatult mindi temaga kaasa. Ja kui tema isikuliselt meilt, oma kodumaa kutsel, lahkuma pidi, on ta meie kodu-uurimise töö vaimliseks juhiks jäänud tänapäevani. Ta on sõna täieomas mõttes "kooli teinud" /62/. "Päevaleht" kirjutab, et 2-3 aasta jooksul suutis Granö rohkem ära teha kui

enne teda kümnete aastate vältel /63/. Tehtu annab Jakob Kentsile põhjust nimetada Granöt meie kodu-uurimise isaks /64/. Kodu-uurimist raskendas rahanappus, asjatundjate vähesus, ükskõiksus. Haridusministeeriumis peetakse "Tartumaad" sedavõrd üldiseks ja pealiskaudseks, et see ei vääri riiklikku toetust. Ometi leiab prof. Albrecht Penck samal aastal meie kodu-uurimise korralduse ja tulemused eeskujulikud olevat ning kavatseb Saksamaalgi midagi sellesarnast saavutada /65/. Prof. Granö suudab kõik takistused võita. Temal endalgi on raske lahkuda. J.G. Granö kirjutab: "Kui oled niisugusele ettevõttele öla alla pannud, pole just kerge minna ütleva - "Nüüd panen pillid kotti ja lähen ära"" /66/.

1925. a. kevadel ilmub "Tartumaa", millele lisanduvad aastail 1926 - 1939 veel seitse köidet maakondlikke kirjeldusi ning koguteos "Tartu" (1927). Et sellised aegumata väärtusega teosed meieni jõudsid, on suuresti J.G. Granö teene. Tema lahkumisel annavad EKS-i kodu-uurimise toimkond ja Tartu linnavalitsus prof. Granöle auaadressi, haridusministeerium tänab kodumaa kirjeldamisele aluse panemise eest. 1932. a. valib EKS J.G. Granö oma auliikmeks ning Tartu Ülikooli audoktoriks.

A l l i k a d. K i r j a n d u s. M ä r k u s e d.

1. Kulturapäevad Tartus // Kaja. - 1920. - 29. veebr.
2. Rumma J. Die Heimatforschung in Eesti // Acta et Comment. Univ. Tartuensis. - 1925. - A IX, 4. - S. 7.
3. KM KO, f. 16, M 16:1, l. 3. Need olid: J.G. Granö, J. Piiper, J.V. Veski, L. Poska, M. Kampmann, G. Vilberg, H. Männik, J. Rumma, A. Mieler, E. Spohr, A. Audova, A. Jürgenson (Tammekann). Esiialgu kodumaa tundmaõppimise komisjon, seejärel kodu-uurimise toimkond. V. Järve andmeil tõi Granö sellel koosolekul eesti keelde sõna kodu-uurimine ja komisjon nimetati kodu-uurimise toimkonnaks, kuid protokolliraamat seda ei kajasta.
4. Kodumaa tundmaõppimise elustamiseks // Postimees: Hommiku-väljaanne. - 1920. - 25. märts. Sama: Päevaleht. - 1920. - 27. märts.

5. Luha A. Kodu-uurimistöö tulemustest // Eesti Kirjandus. - 1937. - Nr. 5. - Lk. 250. Vt. ka EKS-i Aastaraamat (1923-1927). - Tartu. - 1928. - XI. - Lk. 13-18.
6. Granö J.G. Mis on koduümbruse uurimine ja kuidas tuleb seda korraldada? // Postimees: Hommiku-väljaanne. - 1920. - 10. apr.
7. Granö J.G. Mis on koduümbruse uurimine ja kuidas tuleb seda korraldada? (Järg) // Postimees. - 1920. - 10. apr. Et Granö ei esitanud konkreetset küsimustikku, saatis K. Ruut "Postimehele" (3. mai) Helme õpetajate 20 küsimusega kava valla- ja kihelkonna kirjeldamiseks.
8. Kodumaa kirjeldamise kavad // Postimees. - 1920. - 18. mai.
9. Granö J.G., Piiper J., Rumma J., Veski J.V. Asugem kodumaad kirjeldama! // Postimees: Hommiku-väljaanne. - 1920. - 20. mai. Ilmub kõigis suuremates ajalehtedes ja ajakirjas "Kasvatus".
10. Kihelkondade kirjeldamise kava. - Tartu. - 1920. - 24 lk.
11. Kihelkondade kirjeldamise kava // Päevaleht. - 1920. - 29. juuni; Kodumaa kirjeldamise kava ja selle teostamine // Sakala. - 1920. - 19. juuli.
12. Kodumaa kirjeldamise asi // Postimees. - 5. juuni. Vt. ka ENSV RAKA, f. 2100, nim. 11, s. 97, l. 1-55.
13. Rumma J. Kodu kirjeldama! // Vaba Maa. - 1920. - 17. juuni.
14. KM KO, f. 16, M 16:1, l. 19.
15. Kihelkondi kirjeldama // Sakala. - 1920. - 12. nov.
16. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodu-uurimise Toimkonna teadaanne // Päevaleht. - 1920. - 1. dets. Sama: Sakala. - 1920. - 3. dets.
17. E.K.S. Kodu-uurimise toimkonna teadaanne // Postimees. - 1920. - 18. dets. Sama: Rajalane. - 1920. - 20. dets.
18. Eesti Kirj. Seltsi Kodu-uurimise Toimkonna teadaanne // Postimees. - 1921. - 31. jaan.
19. KM KO, f. 16, M 16:1, l. 3.
20. Lisaküsimused "Kihelkondade kirjeldamise kavale" - Tartu. - 1921. - 6 lk.

21. Granö J.G. Viron kotiseutututkimus // Suomen Heimo. - 1922. - Nr. 7. - Lk. 179.
22. Kant E. Organiseeritud kodu-uurimise esimene aastakümme: 1920.-1930. a. // Postimees. - 1930. - 13. aprill.
23. Vt. Hermann A. Varbla kihelkond; Haidak F. Põlva kihelkond, jt. // TRÜ füüsilise geograafia kateedri arhiiv.
24. Tartumaa: Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. - Tartu, - 1925. - Lk. VI.
25. Granö J.G. Hembygdsforskningen i Estland // Terra. - 1923. - Nr. 3/4. - Lk. 132.
26. T. A. Tartu ülikooli geograafiline seminar ja kodumaa tundmaõppimine // Loodus. - 1922. - Nr. 1. - Lk. 53-54. Vt. ka Päevaleht. - 1925. - 5. mai.
27. KM KO, f. 16, M 16:1, l. 33-34. Vt. ka Postimees. - 1921. - 9. apr.
28. -a E.K.S. Kodu-uurimise Toimkonna aasta-koosolek // Postimees. - 1921. - 26. apr. Vt. ka KM KO, f. 16, M 16:1, l. 42-44.
29. Palm A. Eesti Kirjanduse Selts 1907-1932 // Eesti Kirjandus. - 1932. - Nr. 10. - Lk. 509.
30. Kodumaa kirjeldajad // Postimees. - 1921. - 23. mai: Kodavere ja Maarja-Magdaleena (J. Maide, A. Tiitsmann), Palamuse ja Äksi (L. Tamm, A. Jürgens), Kursi ja Rannu (A. Parts, R. Paris), Sangaste ja Rõngu (M. Elias, M. Kirschbaum), Puhja ja Nõo (K. Piilberg, A. Riisberg), Otepää ja Kambja (L. Tork, E. Labi), Võnnu ja Tartu-Maarja (A. Jürgenson-Tammekann, A. Karu-Moora), Võrumaa (A. Pääsuke, D. Koppel), Viljandimaa (J. ja H. Rumma, A. Anni-Annist), Järvamaa (A. Lang), fotograafid E. Vitoft ja E. Labi.
31. Eesti kinnismuistised muinasaegsed ja poolajaloolised. - Tartu. - 1925. - Lk. 12.
32. Tammekann A. Võnnu ja Tartu-Maarja kihelkondade kirjeldamise teekond 1921. a. suvel // TRÜ füüsilise geograafia kateedri arhiiv.
33. Piilberg K. Nõo ja Puhja kihel. kirjeldamise päevaraamat 1921. a. // TRÜ füüsilise geograafia kateedri arhiiv.

34. Maide J. Maarja-Magdaleena kihelk.: 1921. a. suvise reisi päevaraamat // TRÜ füüsilise geograafia kateedri arhiiv.
35. Veski J.V. Mälestuste raamat. - Tallinn, 1974. - Lk. 251.
36. Granö J.G. Kiri J.K.V. Tuomisele 2. aug. 1921. Ärakiri autori valduses.
37. Kodu-uurimise selts Palamusel // Postimees. - 1921. - 24. okt. Vt. ka ENSV RAKA, f. 2100, nim. 11, s. 99, l. 1-2.
38. Vilberg G. Kihelkondade uurimise seltsid // Päevaleht. - 1921. - 25. juuli.
39. Vilberg G. Vaigas ja Mohas // Päevaleht. - 1921. - 27. - 28. sept.; 9.-12. okt.; 1.-2. nov. Vt. ka Vilberg G. Kodumaal rännates. - Tallinn, 1923. - I - Lk. 31-92.
40. Vilberg G. Kodumaal rännates. - Tallinn, 1923. - II. - Lk. 5-38.
41. Kodu-uurimine // Tallinna Teataja. - 1921. - 19. dets.
42. Linna või alevi kirjeldamise kava. - Tartu, 1922. - 4 lk.
43. KM KO, f. 16, M 16:1, l. 58.
44. Palamuse kihelkond: Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. - Tartu, 1922. - 31 lk. Seda arvustavad keegi -l "Tallinna Teatajas", E. Markus "Postimehes" ja V. Ernits "Vaba Maas".
45. Parts A. Õpetajate abi kodu-uurimisel // Kasvatus. - 1922. - Nr. 4. - Lk. 59-60.
46. Vt. näiteks N-n. Põltsamaa kihelkonna kongress // Postimees. - 1922. - 3. mai.
47. T. A. Kodu-uurimise tööd 1922. a. suvel // Loodus. - 1922. - Nr. 5. - Lk. 302.
48. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 5, s. 970, l. 5-8. Vt. ka Postimees. - 1922. - 19. mai.
49. Järv V. Inimene ja kodu. - Tallinn, 1977. - Lk. 104.
50. -el Kodu-uurimise tööst 1922. a. suvel // Kaja. - 1922. - 25. nov.
51. Saaremaa ja Muhu muinasjäänused. - Tartu, 1924. - 148 lk.
52. ENSV RAKA, f. 2492, nim. 1, s. 2, lk. 45, 47. Vt. ka Ajalooline Ajakiri. - 1923. - Nr. 2. - Lk. 71-72.

53. R. J. Tartu linna kirjeldamine // Postimees. - 1922. - 29. märts.
54. Koppel H. Tartu: Koguteose ilmumise puhul // Postimees. - 1927. - 4. dets.
55. Avasõnaks // Tartu. - Tartu, 1927. - Lk. V-VIII. Vt. ka Postimees. - 1922. - 17. nov.
56. R. J. Prof. Dr. J.G. Granö välismaale sõidu puhul // Loodus. - 1922. - Nr. 5. - Lk. 308.
57. ENSV RAKA, f. 1767, nim. 1, s. 214, l. 53, 62.
58. Statistiliste teadete kogumine Tartus // Postimees. - 1922. - 1. juuli. Vt. ka Postimees. - 1922. - 28.märts; 21. okt.; 9. ja 23. nov.
59. Maide J. Tartu linna liikumisvaatluste tagajärjed // Postimees. - 1922. - 24.-25. nov.
60. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 11, s. 103, l. 29-57.
61. Koppel H. Tartu: Koguteose ilmumise puhul // Postimees. - 1927. - 4. dets.
62. Koppel H. Koguteos Tartu ja geograafia õpetamine meie ülikoolis // Postimees. - 1927. - 11. dets.
63. Prof. J.G. Granö lahkub ametist // Päevaleht. - 1922. - 15. apr.
64. Kents J. Prof. dr. J.G. Granö 50-aastane // Kasvatus. - 1932. - Nr. 3. - Lk. 97.
65. T. A. E. K. S. kodu-uurimise toimkonnal // Loodus. - 1923. - Nr. 5. - Lk. 303.
66. Granö J.G. Kiri J.K.V. Tuomisele 2. veebruaril 1922. Arakiri autori valduses.

ETIOPISTIKAHUVIST TARTU ÜLIKOO LIS

Olaf-Mihkel Klaassen

Tartu Riikliku Ülikooli raamatukogu fondidesse on XIX sajandil ja XX sajandi algul laekunud ülikooli tolleaegseid olusid ja võimalusi arvestades üsna palju (üle 70) teoseid Etioopia keelte (peamiselt geesi ja amhaara), kirjanduse ja kultuuriloo kohta. Siin on esindatud sellised autorid nagu Euroopa etiopistika rajajaks nimetatud /1/ Hiob Ludolf (1624 - 1704), Etioopia filoloogia suurmeister Saksamaal /2/ August Dillmann (1823 - 1894), XX sajandi tuntumaid saksa etiopiste Enno Littmann (1875 - 1956), samuti paljud teised endale etiopistika valdkonnas nime teinud autorid (B. Turajev, F. Praetorius, J. Bachmann, E. Trumpp jt.).

Kes on need raamatud muretsenud? Kes on tundnud Tartus huvi kaugete vanaetioopia ja amhaara keelte vastu?

Seni kogutud andmed lubavad järeldada, et sillaks etiopistika juurde oli Tartu ülikoolis üldine semitoloogia uurimine.

Juba 1632. aastal loodi Tartu ülikoolis teoloogiateaduskonna koosseisus heebrea ja teiste idakeelte professor /3/. Selle ametikoha täitjad tegelesid XVII ja XVIII sajandil mitmete orientaalkelte uurimise ja õpetamisega. Teiste hulgas figureerisid süüria, kaldea, heebrea ja araabia keel. Pole võimatu, et mõni professoritest tundis huvi ka Etioopia keelte vastu. Kirjastati ju tollal juba mitmes Euroopa linnas (Frankfurdis Maini ääres, Leipzgis, Londonis, Leydenis) raamatuid Etioopia kohta. Pealegi pakkusid luteri kiriku tegelastele huvi vanad religioossed tekstid geesi keeles.

Teadaolevalt laekusid esimesed geesi tekstid Tartu ülikooli raamatukogu fondidesse XIX sajandi esimesel poolel. Aastail 1784 - 1814 elas ja töötas Liivimaal Rūjiena linnakeses pastor Gustav von Bergmann (1749 - 1814), kelle privaattrükikojas nägi ilma valgust suur hulk (167) rariteetseid raamatuid /4/. Ühe osa tema rikkalikust raamatukogust - umbes 700 teost - andis Tartu ülikoolile 1837. aastal üle tema poeg, innukas idakeelte uurija Benjamin von Bergmann (1772 - 1856) /5/. Selles kollekttsioonis on kümme T. Pet-

räuse, H. Ludolfi ja J.G. Nisselio tööd, mis puudutasid Etiopiat ja olid ilmunud XVII sajandi 60. aastatel ja XIII sajandi algul /6/.

Esimese Tartu ülikooli õppejõuna pakkus 1810. ja 1814. a. soovijaile etioopia keele loenguid eksegeesi ja idakeelte professor Johann Wilhelm Friedrich Hezel (1754 - 1824) /7/.

Tõsisem huvi Etioopia keelte vastu sai Tartu ülikoolis alguse XIX saj. II poolel. Ajaliselt langes see kokku mitmete asjaoludega: etiopistka uue tõusulainega Saksamaal, millega paljudel Tartu ülikooli õppejõududel olid tihedad teadus- ja isiklikud sidemed; Inglismaa esimeste katsetega kehtestada oma koloniaalne ülemvõim Niiluse allikatel, millega seoses ilmus 1867. aastal "Eesti Postimehe Jututoas" L. Koidula huvitav artikkel Etioopia kohta /8/; esimese eestlasest misjonäri Hans Tiismanni (1829 - 1886) lühiajalise (1866 - 1868) tegevusega Ida-Aafrikas gallade naabruses, kelle asustusala ulatus ka Etioopia piiridesse.

1861. aasta lõpul alustas Tartu ülikoolis tööd õppejõuna Johann Christoph Wilhelm Volck (1835 - 1904), kellele mõne aasta pärast (1863) usaldati idakeelte professori tool /9/. Vaevalt saab juhuseks pidada, et tema akadeemilise tegevuse algusega Tartus seostub ajaliselt ülikooli raamatukogule ulatusliku tellimislehe "Orientalia" esitamine. Sellel tellimislehel oli 51 nimetust aastail 1817 - 1862 ilmunud kirjandust /10/. 1894/95. a. pakkus ta kahel korral välja etioopia keele loengukursuse (I sem.: grammatika, II sem.: Dillmanni lugemiku järgi). Number 29 all figureeris tellimislehel A. Dillmanni "Etioopia keele leksikoni" äsjailmunud esimene osa /11/. Ülikooli peahoone lähedal Lossi tänaval asunud ning alma mater'i tellimusi kiiresti ja korrektselt täitnud E.J. Karowi raamatukaupluse vahendusel omandaski raamatukogu selle teose juba 1862. aastal /12/. Hiljem tellis W. Volck leksikoni teise ja kolmanda osa /13/. Tema tellimisel hankis ülikooli raamatukogu oma fondidesse ka A. Dillmanni "Etioopia lugemiku", J. Bachmanni "Etioopia lugemispalad" ja L. Goldschmidti "Etioopia biblioteegi" /14/.

W. Volcki huvid semitoloogia valdkonnas olid laialdased, hõlmates peale vanaetioopia keele ka araabia, süüria, aramea, heebrea ja teisi orientaalkeeli, samuti semiidi rahvaste kultuuri ja ajalugu /15/. Ta osales rahvusvahelistel orientalistide kongressidel Leipzgis (1872), Peterburis (1876), Firenzes (1878) ja Berliinis (1881), luues ja arendades seal

teadussidemeid paljude maade semitoloogidega /16/. Oma pikka-
de aastate jooksul kogutud teadmisi, sealhulgas etiopistikas,
kasutas ta nii oma loengutes kui ka mitmetes trükistes. Viimastest tuleks märkida 1873. aastal ilmunud tööd semiidi filoloogia kohta /17/. 1883. aastal esines W. Volck ülikoolis ettekandega semiidi rahvaste kultuuri ajaloost /18/.

1880. aastal alustas Tartu ülikoolis töötamist eesti päritoluga /19/, kuid end sakslaseks pidav /20/ slaavi filoloog ja võrdleva keeleteaduse eriteadlane Leonhard Gotthilf Masing (1845 - 1936) /21/. Tema huvi Etioopia keelte (geesi, amhaara, galla jt.) vastu oli ilmselt seotud võrdleva keeleteaduse probleemidega, millega ta aktiivselt tegeles. See tõi talle 1890. aastal doktorikraadi /22/. On teada, et ta uuris 1894. aastal C.R. Lepsiuse ja I. Taylori teoste baasil etioopia alfabeete /23/. Ka oli ta huvitatud etioopia kirjanduse ajaloost /24/.

XIX sajandi lõpul kerkis Tartu ülikoolis üles veel üks nimi, mis jättis oma jälje etiopistikahuvi arengusse meie alma mater'is. Selleks oli Aleksander Michael Karl von Bulmerincq (1868 - 1938), kes oli Vana Testamendi ja semiidi keelte professor aastail 1898 - 1916 ja 1919 - 1938 /25/. Nõrga tervise, kuid mitmekesiste huvidega ja tegutsemisvarmas A. Bulmerincq tellis juba XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul ülikooli raamatukogu fondidesse suurel hulgal saksa-, inglis- ja prantsuskeelseid teoseid Idamaade filoloogia, geograafia ja ajaloo kohta, sealhulgas E. Littmanni, T. Nöldeke ja F. Praetoriuse töid /26/.

A. Bulmerincq osales aktiivselt orientalistide rahvusvaheliste sidemete tugevdamisel, võttes osa kongressidest Roomas (1899), Hamburgis (1902), Alžiiiris (1904), Kopenhaagenis (1908) ja Ateenas (1911) /27/. Teadaolevalt kolmanda õppejõuna Tartu ülikoolis luges ta 1931. aastal kahe semestri jooksul vanaetioopia keele algkursust üks tund nädalas /28/. Koolilajaid ei olnud palju, ent nende seas, kes teispäeviti varahommikul istusid ülikooli peahoone tolleaegses auditooriumis nr. 3 ja imetlesid lektori häid teadmisi ja esitamisoskust, olid Hugo (Uku) Masing (1909 - 1985) ja Pent Nurmekund (s. 1906) /29/, kellest hiljem kujunesid mitmete orientaalkeelte tundjad.

A. Bulmerincqil oli kavas jätkata loenguid vanaetioopia keelest ka 1932. aastal /30/, kuid see jäi realiseerimata /31/. 1932. aasta kevadel siirdus H. Masing stipendiaadina

end täiendama Saksamaale /32/. Poolteist aastat kogus ta teadmisi Tübingenis ja Berliinis, kuulates muu hulgas prof. E. Littmanni loenguid vanaetioopia keelest edasijõudnutele /33/. Tema õpingukaaslaste seas oli hilisem Kairo ülikooli professor, rahvusvaheliselt tuntud etiopist Murād Kāmil /34/. Loengute kuulamise kõrval pühendas H. Masing palju tähelepanu uurimistöole arhiivides ja raamatukogudes, kus ta luges ja kopeeris mitmeid keskaegseid geesi käsikirju /35/. Hiljem, naasnud Eestisse, jätkas H. Masing huvitumast etiopistikast ning avaldas 1936. aastal originaaltõlkena Etioopia XVII sajandi filosoofi Zar'a Ya'aqobi (War-kee) autobiograafilised mõtisklused elu ja surma üle /36/. E. Littmann hindas Zar'a Ya'aqobit "tõeliselt originaalse Abessiinia mõtlejana", kelle aruteludel ei puudunud ratsionalistlik alus /37/.

Kodanliku diktatuuri aastatel ei pööratud Tartu ülikoolis Etioopiaale kuigi suurt tähelepanu. Ainult möödaminnes puudutasid Etioopia geograafia ja majanduse probleeme matemaatika-loodusteaduskonnas üldgeograafia kursus ning õigusteaduskonnas (aastast 1938 majandusteaduskonnas) majandusgeograafia kursus, mida lugesid vastavalt prof. A.F. Tammekann (1894 - 1959) ja prof. E. Kant (1902 - 1978) /38/. Erandi moodustab A.F. Tammekanni poolt 1929. aasta esimesel poolaastal loetud regionaalse geograafia kursus, mis oli tervikuna pühendatud troopikale /39/ ja kus Etioopiast oli rohkem juttu.

Etioopia ajaloo küsimust käsitleti samuti vaid episoodiliselt, peamiselt seoses Euroopa riikide koloniaalpoliitikaga Aafrikas kesk- ja uusajal. Mõningaid kokkupuuteid Etioopia ajalooga oli prof. A. Pridiki loengukursusel Vana-Idamaade ajaloost /40/. Etioopia XIX ja XX sajandi ajaloo mõningaid aspekte analüüsis prof. P. Tarvel (Treiberg) aastail 1931 - 1933 loetud imperialismi ajastu kursuses /41/.

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis 1940. aastal avas Tartu ülikooli õppejõududele ja üliõpilastele printsiipsaalselt uued perspektiivid Aasia ja Aafrika maade, sealhulgas ka Etioopia geograafia, etnograafia, keelte, kultuuri ja ajaloo tundmaõppimiseks. Tekkisid võimalused Nõukogude Liidu arhiivides ja raamatukogudes talletatud allikate ja kirjanduse kasutamiseks õppe- ja teadustöös. Vastasutatud ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilastele hakati lugema sõltuvate ja koloniaalmaade ajalugu, kus tähtis koht oli

Aafrikal /42/. Teatud muudatused tegi läbi ka geograafia õpetamine.

Suures Isamaasõjas 1945. aastal saavutatud võit, sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemine ja kolonialismi krahhi kindlustasid kasvava huvi Etioopia rahvaste mineviku ja kaasaaja vastu. Kuigi Etioopia keelte ja kirjanduse uurimisega pole Tartu Riiklikus Ülikoolis tegeldud, kui mitte arvestada üksikute entusiastide n-ö. eraviisilist huvi, siis teistes valdkondades on üht-teist saavutatud. Bioloogia-geograafiateaduskonnas, mis 1961. aastal eraldus matemaatika-loodusteaduskonnast, on Etioopial olnud püsiv koht nii füüsilise geograafia kui ka majandusgeograafia õppeprogrammides /43/. Märkatava evolutsiooni on Tartu Riiklikus Ülikoolis läbi teinud Etioopia ajaloo õpetamine, mis on toimunud kahel tasandil: episoodiliselt on käsitletud Etioopia rahvaste minevikku ja tänapäeva mitmete distsipliinide raamides, süstemaatiliselt Aasia ja Aafrika maade ajaloo kursuses alates 1964. aastast.

Aasia ja Aafrika maade ajalugu käsitleva loengukursuse maht ja tähtsus on tunduvalt kasvanud. Seda kinnitab nimetatud kursusele õppeplaanis eraldatud tundide arv /44/.

<u>Aasta</u>	<u>Kursuse ametlik nimetus</u>	<u>Tundide arv</u>
1944	Sõltuvate ja koloniaalmaade ajalugu	90
1946	Idamaade ajalugu	136
1949	Piiritaguste idamaade ajalugu	200
1964	Aasia ja Aafrika maade ajalugu	280

Viimastes (1975. ja 1982. aasta) õppeplaanides on Aasia ja Aafrika maade ajaloo kursuse maht stabiliseerunud 260 tunnile. Selline ulatus võimaldab pöörata küllaltki suurt tähelepanu Etioopia ajaloole. Seda on arvestanud ka Aasia ja Aafrika maade ajaloo programm, mis avaldati projektina 1962. aastal ning kehtestati ametlikult 1963. aastal /45/. Programmi hilisemad redaktsioonid (1969. ja 1982. aastast) on Etioopia ajaloo küsimuste ringi veelgi laiendanud /46/.

Oluline on praktiliste tööde osatähtsuse järjekindel kasv. See on võimaldanud alates 1960. aastatest suunata üliõpilasi üha rohkem iseseisvale tööle Etioopia ajaloo üksikute probleemide läbitöötamisel. Üksnes aastail 1978 - 1984 on valminud kümnekond referaati Etioopia 1974. aasta revolutsiooni, Etioopia - NSV Liidu sõprussuhete, tänapäeva

Etiopia sotsiaalmajanduslike ja poliitiliste probleemide jt. kohta.

Mitmed üliõpilased on tegelnud ka ulatuslikuma teadusliku uurimistööga Etiopia ajaloo valdkonnas. 1979. aastal valmis kaks kursusetööd: H. Kriivanil "Etiopia 1930. aastate esimesel poolel" ja T. Kravikul "Itaalia - Etiopia sõda (1895 - 1896)". 1983. aastal sai K. Proosväli kursusetöö teemaks Etiopia probleemid 1930. aastate teisel poolel. 1981. aastal kaitses T. Kravik ajaloo teaduskonna riigieksamikomisjoni ees diplomitööd teemal "Etiopia XIX sajandi lõpul ning Venemaa", mis sai hea hinde. Ligi 100leheküljelises töös analüüsis diplomand rohkete allikate ja kirjanduse põhjal Etiopia ajaloo üht murdelist perioodi /47/.

Etiopia ajaloo teaduslikku süvauurimist on seni takistanud geesi ja amhaara keelte vähene tundmine, vajalike arhiivmaterjalide ja publitseeritud allikate puudumine, erialase kirjanduse suhteliselt raske kättesaadavus. Seetõttu on eesti nõukogude teadlased piirdunud Etiopia ja Eesti vaheliste kontaktide sfääriga. 1980. a. ilmus sõja-ajaloolase G. Leetsi (1896 - 197?) ulatuslik biograafiline uurimus "Abram Petrovitš Hannibal" /48/. Tema tööd on jätkanud Tallinna Riikliku Keskarhiivi paleograaf U. Oolup, kes esines 14. oktoobril 1983. aastal arhiivi asutamise 100. aastapäevale pühendatud teaduskonverentsil ettekandega Abram Hannibali tegevusest Tallinnas /49/.

Tartu Riikliku Ülikooli etiopistikahuvi on siiani olnud keskendatud kahele teineteisega põimunud valdkonnale: eesti etiopistika ajalugu ning Eesti kontaktid Etiopiaga XIX ja XX sajandil. P. Nurmekund on avaldanud mitu artiklit eesti afrikanistika kujunemisloost, käsitledes nendes ka H. Piismanni tegevust Ida-Aafrikas Etiopia piirimaadel ning tema kirjutisi galladest /50/. 1979. aastal esines P. Nurmekund Eesti ja Etiopia kontaktide uurimist resümeeeriva ettekandega Moskvas üleliidulisel konverentsil, mis oli pühendatud Etiopia küsimustele /51/. O. Klaassenilt ilmus 1977. aastal artikkel Eesti ja Etiopia suhetest 1930. aastate keskel /52/, 1979. aastal teesid G. Leesi tegevusest Etiopias aastail 1932 - 1936 /53/, 1984. aastal amhaara keeles ülevaade eesti etiopistika ajaloost /54/ ning 1985. aastal amhaara keelne artikkel "Eesti tehnik Etiopias" /55/.

Võimalused teaduslikuks uurimistööks eesti etiopistika ajaloo ning Eesti ja Etioopia vaheliste kontaktide valdkonnas pole kaugeltki ammendatud. Läbi on veel töötamata materjalid Etioopias elanud eestlaste (G. Leies, V. Hendrikson, F. Behrens jt.) ning Eestiga ühel või teisel määral seotud välismaalaste (J. Dzirne, R. Rehbinder, L. von zur Mühlen jt.) kohta. Täiendavat tööd vajavad arhiivitoimikud etiopistikahuvi kohta Eestis, eelkõige Tartu ülikoolis moodunud sajanditel ja käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel. Kirjapanekut ja analüüsi väärivad Etioopia probleemidega ja nende õpetamisega tegelnud isikute (J. Konks, P. Nurmekund, U. Masing) meenutused, aga samuti I. ja K. Kalmeti muljed nende kaheaastasest (1977 - 1979) viibimisest Addis Abeba lähistel Debre Zeyit'is Etioopia kultuuri-alase abistamise programmi raames /56/.

A l l i k a d . K i r j a n d u s .

1. Meyers Grosses Konversations-Lexikon. - Leipzig und Wien, 1905. - Zwölfter Band. - S. 772.
2. Aethiopische Lesestücke; Inedita Aethiopica für den Gebrauch in Universitäts-Vorlesungen / Herausgegeben von Dr. Johannes Bachmann. - Leipzig, 1893. - S. 45.
3. Tartu ülikooli ajalugu 1632-1798. - Tallinn, 1982. - I.-Lk. 203.
4. Eesti biograafiline leksikon. - Tartu, 1926. - Lk. 42-43.
5. Tartu Riiklik Ülikool: Teaduslik Raamatukogu / Koost. L. Trikkant. - Tartu, 1977. - Lk. 49.
6. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu haruldaste raamatute ja käsikirjade osakond (TRÜ TR HRKO), Bergmanni fond, nr. 89-93.
7. Praelectiones semestres in Universitate litterarum Caesarea, que Dorpati constituta est. - Dorpati, 1810. - II. - Lk. 11., Dorpati, 1814. - II. - Lk. 3.
- 8./L. Koidula./ Abessinia rahwas ja nende kuningas // Eesti Postimehhe juttotuba. - 1867. - Nr. 41/42. - Lk. 162-166.
9. ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s. 1765, l. 7-8.
10. TRÜ TR HRKO, f. 4, nim. 1, s. 297, l. 249.

11. Dillmann A. *Lexicon linguae aethiopiae*. - Lipsiae, 1962.
- Pars prior.
12. TRÜ TR HRKO, f. 4, nim. 1, s. 345, l. 72.
13. TRÜ TR HRKO, f. 4, nim. 1, s. 298, l. 104, 156; s. 300,
l. 357.
14. Dillmann A. *Chrestomathia aethiopica*. - Lipsiae, 1866;
Bachmann J. *Aethiopische Lesestücke*. - Leipzig, 1893;
Goldschmidt L. *Bibliotheca Aethiopica*. - Leipzig, 1893;
TRÜ TR HRKO, f. 4, nim. 1, s. 300, l. 2; s. 328, l. 29.
15. TRÜ TR HRKO, f. 4, nim. 1, s. 300, l. 148, 189, 314, 471;
s. 301, l. 50; s. 304, l. 1; s. 305, l. 4; s. 308, l. 5;
s. 320, l. 9; s. 327, l. 6; s. 328, l. 41; *Обозрѣніе лек-
цій въ Императорскомъ Юрьевскомъ университетѣ*. - Юрьев,
1894.- II. - С. 3; 1895. - I. - С. 3.
16. ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s. 1765, l. 87, 89, 275.
17. Volck W. *Die Bedeutung der semitischen Philologie für
die alttestamentliche Exegese*. - Dorpat, 1873.
18. Volck W. */Die Semiten, ihr Charakter und ihre Stellung
in der Welt. Culturgeschichte/*: Festrede zur Jahres-
feier der Stiftung der Universität Dorpat am 12. Decem-
ber 1883 gehalten von Wilhelm Volck. - Dorpat, 1884. -
S. 3-23. *Ettekande trükitud tekstil puudub pealkiri,
kuid W. Volck on selle formuleerinud ühes oma tööde ni-
mistus*: ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s. 1765, l. 126.
19. Lipp M. *Masingite suguvõsa*. - Tartu, 1907. - Tabel 7.
20. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 619, l. 16.
21. ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s. 1040, l. 9.
22. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 619, l. 1.
23. Lepsius C.R. *Standard alphabet for reducing unwritten
languages and foreign graphic systems to a uniform ortho-
graphy in European letters*. - London-Berlin, 1863; Tay-
lor I. *The alphabet: An account of the origin and deve-
lopment of letters; Semitic alphabets*. - London, 1883. -
Vol. I; TRÜ TR HRKO, f. 43, s. 40, l. 125, 127; s. 45,
l. 7, 8.
24. TRÜ TR HRKO, f. 43, s. 311, l. 3.
25. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 79, l. 148-155.

26. TRÜ TR HRKO, f. 4, nim. 1, s. 860, l. 46, 49-51; s. 861, l. 1-2, 142.
27. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 79, l. 148-150.
28. Samas, l. 71, 75.
29. P. Nurmekund'i andmed, 31. okt. 1983.
30. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1932. aasta I poolaastal. - Tartu, 1932. - Lk. 8.
31. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 79, l. 79.
32. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 621, l. 36, 38.
33. Samas, l. 49, 52, 56.
34. U. Masing'i andmed, 4. okt. 1983.
35. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 621, l. 52, 54, 70.
36. Zar'a Jaa'koobi arutamised: Ühe abessiinia mamhõri elu ja mõtted / Tõlkinud Hugo Masing. - Tartu, 1936.
37. Brockelmann C., Finck F.N., Leipoldt J., Littmann E. Geschichte der christlichen Litteraturen des Orients. - Leipzig, 1907. - S. 193, 221.
38. Tartu ülikooli ajalugu 1918-1982. - Tallinn, 1982. - III. - Lk. 119-120, 121-122.
39. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1929. aasta I poolaastal. - Tartu, 1929. - Lk. 20.
40. Eelkõige tuleb silmas pidada prof. A. Pridiki loengutsükli Vana-Egiptuse ajaloost, mida ta pidas aastail 1923 - 1926 ja 1928 - 1930.
41. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1931. aasta II poolaastal. - Tartu, 1931. - Lk. 12; ... 1932. aasta I poolaastal. - Tartu, 1932. - Lk. 17; ... 1932. aasta II poolaastal. - Tartu, 1932. - Lk. 12; ... 1933. aasta I poolaastal. - Tartu, 1933. - Lk. 18.
42. J. Konksu andmed, 13. jaan. 1984.
43. H. Mardiste andmed, 5. jaan. 1984.
44. Tartu Riikliku Ülikooli arhiiv, nim. 5, s. 1, l. 27; s. 44, l. 6; s. 58, l. 9-10; nim. 2, s. 440, l. 10.

45. Програма по истории стран Азии и Африки для исторических факультетов государственных университетов. - М., 1964.
46. Lisandunud on Aksumi riigi ajalugu ning Eetioopia ajaloo uusim periood: Програма курса "История стран Азии и Африки для государственных университетов. - М., 1982. - С. 5, 57.
47. Kravik T. Eetioopia 19. sajandi lõpul ning Venemaa: Diplomitöö. - Tartu, 1981. (Käsikiri TRÜ üldajaloo kateedris.)
48. Леец Г. Абрам Петрович Ганнибал: Биографическое исследование. - Таллин, 1980.
49. Ettekanne baseerus suurel määral A. Hannibali kirjadel, mis säilitatakse Tallinna Riiklikus Keskarhiivis.
50. Nurmekund P. Die Anfangsgründe der estnischen Afrikanistik // Wort und Religion: Kalima na Dini. - Stuttgart, 1969. - S. 139-142; Нурмекунд П. К истории эстонской африканистики // Труды по востоковедению. - Тарту, 1976. - Вып. III. - 3-22.
51. Нурмекунд П. Эстонско-эфиопские связи (XVIII - 30-е годы XX в.) // Всесоюз. конф. по эфиопским исследованиям. - М., 1979. - С. 82-83.
52. Клаассен О. Агрессия фашистской Италии в Эфиопии (1935-1936) и Эстония // Уч. зап. Тарт. ун-та. - Тарту, 1977. - Вып. 416. - С. 3-43.
53. Клаассен О. Георг Лейес в Эфиопии (1932-1936 гг.) // Всесоюз. конф. по эфиопским исследованиям. - М., - С. 85-86.
54. ESTI TEHNIK EETIOOPIAS // VIKERKAAR. - 1984. - Nr. 8 - 9. - Lk. 41.
55. ESTI TEHNIK EETIOOPIAS // VIKERKAAR. - 1985. - Nr. 9. - Lk. 6.
56. I. Kalmeti andmed, 28. jaan. 1985.

TARTU ÜLIKOOLI TEADUSLIKE STIPENDIAATIDE OSA
TEADLASKAADRI KUJUNEMISEL
AASTAIL 1919 - 1939

Tiina Auli

Eesti rahvusliku teadlaskaadri kujunemist on nõukogude uurijad seni üldjoontes valgustanud "Tartu ülikooli ajaloo" III köites, mõnevõrra üksikasjalisemalt aga paaris TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris tehtud diplomitöös /1/. Käesolev ülevaade käsitleb stipendiaatide osa õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmisel.

Eesti rahvusliku teadlaskaadri väljakujunemine on tihedalt seotud emakeelse kõrghariduse arenguga. Otsustavat osa etendas siin 1. det. 1919 rahvusliku ülikoolina avatud Tartu ülikool. Seniajani oli suhteliselt väike osa eestlastest jõudnud kõrghariduseni. 1915. a. loendati kokku 630 kõrgharidusega eestlast, kellest kodumaal oli rakendatud vaid 60 %. Üle poole olid saanud hariduse Venemaa (peamiselt Peterburi, Moskva, Riia) või välismaa kõrgkoolides /2/. Tartu üliõpilaskonnast moodustasid eestlased sel perioodil 11 - 12 %.

Venestamisaeelses Tartu ülikoolis, kus õppejõudude rahvuslik koosseis kajastas tsarismi rahvuspoliitikat, arvestati põhirahvaste huve vähe. Eestlased tegutsesid peamiselt abitöötajatena, vaid üksikud jõudsid professori, dotsendi või lektori kohale. Enamik eesti rahvusest teadlasi pidi seepärast rakendust otsima väljaspool Eestit. Mitmetäielikel andmeil oli kuni 1914. a. Vene või välismaa kõrgkoolides professoritena töötanud vähemalt 14 eestlast. Tartu ülikoolis oli 1917. aasta eel ametis kaks eesti professorit: slaavi keelte prof. Gustav Masing ja usuõpetuse professor Jaan Kõpp, kogu professorkonnast moodustas see vaid 3,3 % /3/.

Kuna taasavatud ülikool kujunes eestikeelse õpetusega rahvusülikooliks, kus õppejõududeks valitavad teadlased pidid vähemalt mõne aja möödudes olema võimelised õppe- ja teadustööd läbi viima seni teaduskeelena vähekasutatud eesti keeles, siis tuli komplekteerida ja ette valmistada täies-

ti uus õppejõudude kaader. Haritud eestlaste konsolideerumine toimus siiski küllalt kiiresti, sest ülikooli juhtkond püüdis esimeste õppejõudude valimisel siia koondada nii palju kui võimalik eesti rahvusest teadusmehi. 1. dets. 1919 oli korraliste professorite ja dotsendi kohtadest täidetud 57, neist 26 e. 45,7 % olid eestlased /4/. Paljud õppejõud olid ülikooli kutsutud välismaalt - Soomest, Rootsist, Sak-samaalt jm. Kõikidele pingutustele vaatamata jäi 110-st et-tenähtud õppekohast vakantseks 53 e. 48 %.

Et rahvuslikku teadlaskaadrit ei jätkunud, tuli viivi-tamatult alustada uute õppejõudude ettevalmistamisega. Sel-leks kasutati kahte teed. Kõigepealt määrati koosseisulis-tele õppekohtadele kas kohusetäitjaks või madalama ametini-metusega (nt. professori asemel dotsendiks) isikuid, kelle teaduslik kvalifikatsioon ei vastanud nõutavale kvalifikat-sioonile. Täites õppekohustusi, tuli neil ühtlasi edasi töö-tada ka oma erialal vajaliku kvalifikatsiooni omandamiseks. Sellist õppejõudude ettevalmistamise viisi tingis vajadus ülikool otsekohe tööle rakendada. Nii pidas 1920. a. üli-koolis loenguid 52 professorit: 33 muulast ja 19 eestlast. Viimastest oli ainult kaheksal selline ettevalmistus, et neid kohe professoriks võis valida, ülejäänud 11 olid pro-fessori kohusetäitjad, 33 muulasest oli professori kohuse-täitjaid vaid neli /5/. Selline õppejõudude ettevalmistami-se viis õigustas end, kuna paljud neist, kes algul ilma spet-siaalse ettevalmistuseta ametisse pandi, mõne aja pärast end täiendasid ja omandasid kõrgemaid teaduslikke kraade. Suu-reks toetuseks olid ka abirahad, mida alates 1920. aastast hakati õppejõududele andma teaduslike reise tarbeks riik-likest krediitidest ja ülikooli erisummadest. Järgnevail aas-tail kujunes niisugune välismaale komandeerimise viis võrdle-misi süstemaatiliseks. Abirahad jaotati teaduskondade vahel proportsionaalselt, nii et kõik teaduskonna liikmed teatava-te aastate järel välismaal end täiendada võisid. 1922. a. peale oli riigisummadest selleks otstarbeks määratud 350 000 marka, 1924. a. määrati ka ülikooli erisummadest antav lisa kindlaks 150 000 margale, sageli ületati veel neidki summa-sid. 1926/27. a. oli ülikooli õppejõududele, kes suvisel õppetöovaheajal välismaale end täiendama sõitsid, abiraha-deks määratud 500 000 marka /6/. 1924. a. oli teaduslikul otstarbel lühemaks või pikemaks ajaks välismaale komandee-ritud kokku 45 Tartu ülikooli õppejõudu /7/, 1925. a. - 47 /8/.

Tulemuseks oli, et kuni 1925. aastani omandasid ligi paar-kümmend õppejõudu õppetegevuse kõrval kõrgema teadusliku astme.

Teiseks teeks oli stipendiumide määramine eeldusi pakkuvatele ülikooli lõpetanutele enesetäiendamiseks ja õppejõuks ettevalmistamiseks vastavate ülikoolide juures kodu- või välismaal. Stipendiume anti kuni kolmeks aastaks, Haridusministeeriumi loal ka kauemaks. 1919. a. määrati esimesed kaheksa stipendiaati. Nendeks olid Hendrik Sepp (ajalugu, 1919-21), Villem Grünthal (kirjandus 1919-22), Juhan Aavik (eesti keel, 1919-21), Hendrik Bekker (välismaal, geoloogia, 1919-21), Paul Kogerman (välismaal, orgaaniline keemia, 1919-20), Aleksander Audova (füsioloogia, 1919-21, välismaal 1923), V. Nano (välismaal, matemaatika, 1919-21) ja R. Vallner (farmaatsia, 1919-20) /4/. Kodumaal õppivatele teaduslikele stipendiaatidele maksti 1921. a. põhitoetusraha 3000 marka kuus, välismaal õppijaile kuni 30 inglise naela. Põhitoetusrahadele lisaks maksti 1921. a. ajutiselt juurde elukalliduslisa 80 % ulatuses /9/. 1923. a. maksti põhitoetusraha 7500 marka kuus kodumaal õppijaile, välismaal õppijaile kuni 150 dollarit /10/. Lisaks maksti stipendiaatidele perekonnaabiraha.

1922. aastaks oli stipendiaatide arv langenud neljale, kuna osa oli oma edasiharimise lõpetanud või katkestanud, uusi stipendiaate ei olnud aga ülikoolil veel anda. 1922. a määrati vaid üks uus stipendiaat - K. Verberg (1922-24) põllumajandusteaduskonnast, kes saadeti välismaale metsakatsutust õppima. Õppimist jätkasid stipendiaadid V. Grünthal, Andrus Saareste (eesti keel, 1921-24) ja Peeter Treiberg (ajalugu, 1921-22) /11/. Kõige raskemas olukorras oli õigusteaduskond, kus õppejõududest küll kibedat puudust tunti, kuid siiani veel ühtki stipendiumi ei olnud määratud. Põhjuseks oli üleüldine juristide puudus, mistõttu selle teaduskonna lõpetajad võisid väljaspool ülikooli tulusamat tegevust leida. Esimesed teaduslikud stipendiumid õigus-teaduskonnas määrati alles 1923. a. Ernst Einile ja N. Kaasikule. Sellest ajast hakkas stipendiaatide arv õigustea-duskonnas kasvama. 1925. a. õppis siin kokku juba seitse stipendiaati: E. Ein (1923-27), N. Kaasik (1923-27), Albert Klimann (1924-26), Elmar Ilus (1925-27), K.-F. Kongo (1925-27), Leo Leesment (1925-27) ja Juhan Vaabel (1924-28), lisaks neile õppis stipendiaadi õigustes, kuid ilma

stipendiumita A. Varma (1924-27). Õppejõududega kõige paremini varustatud loomaarstiteaduskonnas määrati esimesed stipendiumid alles 1924. a. J. Karlsonile (1924-26) ja Johannes Tombergile (1924-27), 1926. a. järgnesid neile loomaarstid Elmar Roots (1926-27) ja Aleksander Laas (1926-27) /11/.

Taasavamisest peale oli õppejõudude arv ülikoolis üldiselt kasvanud. 1922. a. oli siin 92 õppejõudu (66 professorit ja 26 dotsenti). 1923. aastast aga algas teatud tagasiminekuks, mis kestis kuni 1926. aastani, mil professorite ja dotsentide arv oli langenud 86-le. Põhjuseks oli välismaalt kutsutud õppejõudude lahkumine (1923 lahkusid Miikael Tallgren, Johannes Granö, Johannes Bergmann, 1924 Thor Helge Kjellin, 1925 Lauri Kettunen jt.) ning surmajuhtumid professorkonnas (1923 suri K. Happich, 1924 Hans Oldekop, T. Buchholz, Jaan Jõgever, 1925 H. Bekker, A. Bjerret). Uute, põhiliselt küll teistest rahvustest õppejõudude juurdetulek ei suutnud kaotusi korvata. Eestlaste hulgast ei tulnud piisaval arvul uusi kraadiga õppejõude juurde. Alles 1925. aastast võib märgata eestlastest õppejõudude suuremat juurdekasvu. 1925. aastal asuvad õppeülesandeid täitma endised stipendiaadid Jaan Rumma (geograafia, 1923), K. Verberg, Edgar Krahn (matemaatika, 1924) ja veel õppiv stipendiaat Julius Mägiste (läänemeresoome keeled, 1923-26) /11/.

1924. a. katkestati ajutiselt uute välisstipendiumide määramine seoses raskustega valuuta saamisel. Ülikoolile oli aga stipendiaatide õppima saatmine hädavajalik. 1924. a. lõpul pöördus ülikooli rektor Heinrich Koppel haridusministeeriumi poole palvega võimaldada stipendiaatide välismaale saatmist: "Loomaarstiteaduskonnas on kevadest saadik juba kaks välisstipendiaati väljasõiduvõimalust ootamas ja sealse puuduliku õppejõudude koosseisu juures on nende kiire ettevalmistamine hädatarvilik. Ka õigusteaduskonnas ja filosoofiateaduskonnas on stipendiaatide väljasaatmise küsimus põlev. Seni väljastpoolt kutsutud õppejõud on enamasti aastate poolest kaunis elatanud, mõnede tervis on juba õige puudulik, kui nemad oma ülesandeid täita ei suuda ja neil veel oma jõudusid ettevalmistatud ei ole, ähvardab meid jälle suur õppejõudude puudus" /12/. Läbirääkimistel haridus- ja majandusministriga jõuti siiski kokkuleppele ja vastavalt ülikooli ettepanekutele said loa sõiduks välismaale

ülikooli teaduslikud stipendiaadid E. Krahn, J. Karlson (veterinaaria, 1924-26) ja Alfred Koort (filosoofia, 1924-26). Stipendiumiks oli ette nähtud igale 20 000 marka kuus /12/.

Stipendiaate määrati ülikoolis eeskätt ikka ainult neil aladel, kus lähemas tulevikus oli ette näha õppekohtade vabanemist või kus see juba oli vabanenud. Kuni 1924. aastani saadi teaduslikeks stipendiumideks vajalikud summad täielikult riigilt, 1925-32 veel enamasti riigisummadest, alates 1932/33. õa. ei olnud ülikooli eelarves riigisummadest teaduslike stipendiume enam ette nähtud, vaid need tulid nüüd täielikult ülikooli erisummadest /13/. Suurim teaduslikeks stipendiumideks kulutatud aastane krediit oli neil aastail, mil seks otstarbeks määrati summasid nii riigilt kui ka ülikoolilt. Need olid aga ka suurima üliõpilaste arvuga aastad. Näiteks 1926/27. õa. oli teaduslikeks stipendiumideks riigisummadest määratud ühtekokku 2 500 000 marka. Ülikooli erisummade eelarves oli teaduslikeks stipendiumideks määratud samal aastal 1 200 000 marka /6/. Neil aastail oli Tartu ülikoolis ka kõige rohkem stipendiaate: 1924. a. 17 (13 kodumaal, 4 välismaal), 1925. a. 19 (9 kodumaal, 10 välismaal), 1926. a. 24 (14 kodumaal, 10 välismaal), 1927. a. 23 (10 kodumaal, 13 välismaal). Alates 1932. aastast veeretati teaduslikud stipendiumid süveneva majanduskriisi tõttu täielikult ülikooli erisummadele. Koos sellega halvenesid võimalused teadusliku järeelkasvu eest hoolitsemiseks. Olukord oli ajuti nii raske, et mõnel aastal ei saadud isegi korralistele õppejõududele määrata reislabiraha enesetäiendamiseks välismaal.

Hoolimata mõningatest raskustest stipendiumide määramisel, oli rahvuslik õppejõudude kaader 1920. aastate teisel poolel suhteliselt jõudsasti arenenud. Eriti paistavad need aastad silma mitmesuguste õppeülesannete täitjate ja ülemääraliste abijõudude arvu suurenemise poolest, kellena suur osa ülikooli teaduslike stipendiaate oma akadeemilist karjääri alustas. Nii töötasid alates 1927. aastast õppeülesannete täitjate ja ajutiste erakorraliste abiõppejõududena senised stipendiaadid filosoof A. Koort, ajaloolane Hans Kruus (stipendiaat 1924-26), arheoloog Harri Moora (1925-27), 1928. aastast E. Ein, N. Kaasik, Leo Leesment, A. Oras (inglise filoloogia, 1924-27), Armin Õpik (geoloogia, 1926-27), metsateadlane P. Reim (1926-27) /11/. 1929. a. oli korralisi ja erakorralisi abiõppejõude ja eradotsente 75, neist

eestlasi 56 e. 74,7 % (1926. a. oli see arv 49, eestlasi 30 e. 61 %), professoritest ja dotsentidest oli eestlasi juba ligi 75 % /4/. Sellise edu õppejõudude järelkasvus võib suurelt jaolt teaduslike stipendiaatide institutsiooni arvele kirjutada. Kuni 1930. aastani oli kokku määratud üle 70 stipendiaadi.

1926. aastast lisandub õppejõudude ettevalmistamiseks veel diplomeeritud edasiõppijate institutsioon. Nendeks said andekamad ülikooli lõpetanud, kes teaduskonna ettepanekul ja ülikooli valitsuse poolt kinnitatuna jäid teatavaks ajaks omal kulul edasi õppima. Nad olid vabastatud üldisest õppemaksust ja võisid kasutada ülikooli raamatukogu ja muid õppeasutusi. 1926. a. oli kolm diplomeeritud edasiõppijat, 1928. a. 10, 1930. aastaist alates hakkas diplomeeritud edasiõppijate arv järsult suurenema: 1934. a. oli neid juba 17, 1935. a. 21, 1937. a. 24, 1938. a. 31. Kuni 1938. aastani oli diplomeeritud edasiõppimise vormi kasutanud kokku 85 isikut, kõige enam õigusteaduskonnas (kokku 50), vähem filosoofiateaduskonnas (22), usuteaduskonnas (8) ja põllumajandusteaduskonnas, kus sellel ajavahemikul oli kokku vaid viis diplomeeritud edasiõppijat /11/. Tegelikult ei etendanud diplomeeritud edasiõppijate institutsioon otsustavat osa õppejõudude järelkasvu soetamisel. Samal ajal aga kasutasid seda õppevormi sagedasti ka stipendiaadid. Paljud endised või tulevased stipendiaadid olid kas enne stipendiumi määramist olnud diplomeeritud edasiõppijad või jäänud selleks pärast stipendiumi saamise lõppemist, et oma ettevalmistust lõpule viia. Nii olid õigusteaduskonnas diplomeeritud edasiõppijateks V. Nõges (diplomeeritud edasiõppija (edaspidi d. e.) 1929 ja stipendiaat 1930-32), H. Kristal (d. e. 1926-27, 1929-30), filosoofiateaduskonnas Otto Liiv (stip. 1928, d. e. 1929-35), Harri Moora (d. e. 1928), Ferdinand Leinbock (stip. 1927-28, d. e. 1927-28), I. Tõnisson, (d. e. 1935, stip. 1936, 1938), usuteaduskonnas R. Kannukene (d. e. 1935, stip. 1936, 1938), põllumajandusteaduskonnas August Miljan (stip. 1926), P. Reim, Elmar Liik (1926) jt. /11/.

1925. aastast alates saadi ülikooli õppejõudude ettevalmistamiseks abi ka väljastpoolt. Ameerika Ühendriikide Rokefeller Foundation'i kulul läkitati kaheaastaste stipendiumidega välismaale end täiendama arstiteadlased Harry Kull, Maks Tiitso, Ernst Weinberg. Lisaks arstiteaduskon-

nale kasutasid Rockefeller Foundation'i stipendiume ka põllumajandusteaduskonna professorid Anton Nõmmik, Jaan Mägi ning A. Mathiesen jt. /4/.

1930. aastail jätkus teaduslike stipendiumide määramine, nüüd juba põhiliselt ülikooli erisummade arvel ja seetõttu ka väiksemal arvul kui varasematel aastatel. 1930. a. määrati 3 uut stipendiumi, 1931 - 2, 1932 - 5, 1933 - 4, 1934 - 2, 1935 - 3, 1936 - 7, 1937 - 3, 1938 - 4.

Kokku said aastatel 1919 - 1939 teaduslikku stipendiumi ülikooli õppejõududeks ettevalmistumiseks 106 isikut. Teaduskonniti jagunesid need järgmiselt.

T a b e l 1 /14/

Teaduskond	Stipendiaatide arv	Nendest korralisteks õppejõududeks saanud
Usuteaduskond	4	2 e. 50 %
Õigusteaduskond koos majandusteaduskonnaga	16	8 e. 50 %
Arstiteaduskond	10	5 e. 50 %
Filosoofiateaduskond	31	11 e. 35,5 %
Matemaatika-loodusteaduskond	28	12 e. 42,8 %
Loomaarstiteaduskond	7	7 e. 100 %
Põllumajandusteaduskond	10	6 e. 60 %
Kokku	106	51 e. 48,1 %

Nagu tabelist näha, määrati kõige enam teaduslikke stipendiume filosoofia- ja matemaatika-loodusteaduskonnale. Stipendiumi kasutamise kestus oli aga väga mitmesugune. Kuni üks aasta kasutas stipendiumi 28, 1 - 2 aastat 24, 2 - 3 aastat 30 ja üle 3 aasta 24 isikut (nendest 14 filosoofiateaduskonnas ja 7 õigusteaduskonnas). Üle 3 aasta kestusega stipendiumide määramine filosoofia- ja õigusteaduskonnas seletub sellega, et aine põhjalikum omandamine vajab teoreetilistel aladel pikemaajalist süvenemist kui praktiliste teaduste valdkonnas. Ainult kodumaal kasutasid stipendiumi 19 (neist 12 olid filosoofiateaduskonnast), ainult välismaal 32 (neist 9 olid arstiteaduskonnast ja 12 matemaatika-loodusteaduskonnast), nii kodu- kui välismaal 55 isikut /14/. Ainult välismaal õppisid stipendiaatidest filosoof

Alfred Koort, geograaf August Tammekann, keemikud J. Kranning ja Jaan Kopvillem, botaanik Teodor Lippmaa, matemaatik A. Tudeberg, loomaarstid A. Laas ja E. Roots, põllumajandusteadlased A. Miljan ja P. Reim jt.

Espool toodud tabelist selgub, et 106 teaduslikust stipendiaadist said Tartu ülikooli korralisteks õppejõududeks ainult 51 e. 48,1%. Tartu ülikoolis oli vakantseid õppekohti:

1920	53	e.	48 %
1925	31	e.	21,8 %
1931	19	e.	14,4 %
1937	25	e.	18,1 %
1939	17	e.	12,9 % /15/.

Õppejõudude arvu poolest olid esikohal filosoofiateaduskond ja arstiteaduskond, abijõude oli kõige rohkem arsti- ja matemaatika-loodusteaduskonnas. Üliõpilasi oli keskmiselt ühe õppejõu kohta (sulgudes üliõpilaste arv ühe kohta ka abijõude arvestades) järgmiselt /16/:

	1934	1938
Õigusteaduskond	47,7 (39,5)	47,7 (35,5)
Põllumajandusteaduskond	15,9 (7,2)	15,3 (7,9)
Arstiteaduskond	14,6 (6,1)	10,9 (5,0)
Usuteaduskond	11,3 (9,4)	12,4 (10,3)
Matemaatika-loodusteaduskond	11,1 (4,8)	5,6 (2,4)
Loomaarstiteaduskond	9,2 (4,8)	7,4 (3,6)
Filosoofiateaduskond	7,3 (6,4)	7,1 (6,1)

Nagu sellest võrdlusest selgub, oli õigusteaduskonnas kõige rohkem üliõpilasi. 1938. a. oli siin seitse vakantset õppekohta. Õppejõudude ettevalmistamiseks määrati õigusteaduskonnas vaid 16 stipendiumi. Filosoofiateaduskonnas (31 stipendiaati) oli õppejõudude järelekasv rahuldav.

Stipendiaatide kasutegur oli suurim loomaarsti- ja põllumajandusteaduskonnas, kus korralisteks õppejõududeks sai suurem osa stipendiaate. Neist said professoriteks 1929. a. Peeter Kõpp, erakorralisteks professoriteks 1939. a. Martin Gross (Mart Järvik), E. Liik, E. Lepik. Loomaarstiteaduskonnas said professoriteks endised stipendiaadid E. Roots (1932 aastal) ja A. Laas (1934. a.) /16/.

Matemaatika-loodusteaduskonna 28 stipendiaadist said professoriteks Paul Kogerman (1926), Kaarel Frich (Kirde) (1933), Hugo Kaho (1926), Armin Öpik (1935) ja Teodor Lippmaa (1935); erakorralisteks professoriteks August Tamme-kann (1930), Robert Livländer (1938), J. Kopvillem (1935), H. Bekker (1924).

Filosoofiateaduskonnast said professoriteks endised stipendiaadid A. Saareste (1928), J. Mägiste (1932), Hans Kruus (1934), H. Moora (1938); erakorralisteks professoriteks P. Treiberg (1930) ja Peeter Arumaa (1934).

Õigusteaduskonnas said professoriteks J. Vaabel (1935), E. Ein (1937), A.-T. Klimann (1938); erakorralisteks professoriteks L. Leesment (1938), Eduard Poom (1938).

1930. aastate lõpuks oli eesti rahvuslik teadlaskaader jõudsasti arenenud. Ülikooli õppejõudude kaader koosnes nüüd põhiliselt eestlastest (1939. a. töötas siin vaid neli välismaalt kutsutud õppejõudu /14/). Eesti rahvusest õppejõudude osatähtsuse tõusu ülikooli õppejõudude seas väljendab ilmekalt tabel 2 /17/.)

T a b e l 2

Aasta	Õppejõude üldse			Professoreid			Dotsente		
	Üld- arv	Eestlasi		Üld- arv	Eestlasi		Üld- arv	Eestlasi	
		Arv	%		Arv	%		Arv	%
1920	103		45,7	52	19	36,5	14	12	85,7
1923	125	61	48,8	66	28	42,5	26	22	84,6
1926	133	81	60,9	67	41	61,2	21	15	71,4
1928	178	115	64,6	71	43	60,6	26	20	77,0
1930	184	137	74,5	74	50	67,5	59	50	84,7
1934	185	150	81,1	73	56	76,7	28	28	100,0
1936	184	153	83,2	75	60	80,0	22	22	100,0
1938	207	175	84,5	81	69	85,2	22	22	100,0

Kokkuvõtteks võib öelda, et ligi 20 aastaga oli Eestis välja kujunenud oma rahvuslik teadlaskaader. Suur osa selles oli Tartu ülikoolil, mille taasavamisega 1919. a. sai Eesti teaduselu oma arenemiseks tarviliku keskuse ja materiaalsed alused. Eesti teaduse arengus toimus sellel perioodil suur murrang, eriti rahvusteaduste vallas, kuna need olid varem tõkestatud, kodanlikul perioodil aga eriti soodustatud. Sa-

mal ajal kui rahvuslikud humanitaarsed distsipliinid - eesti ja sugurahvaste keeled, arheoloogia, etnograafia, ajalugu ja folkloor - saavutasid silmapaistvat edu, siis nendega võrreldes jäid tagaplaanile mõned teised, sealhulgas tehnilised distsipliinid.

K i r j a n d u s

1. Ennok A. Tartu ülikooli kaadrite komplekteerimine aastail 1919-1940. Diplomitöö. - Tartu, 1975. (Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.);
Seiman E. Tartu ülikooli õppejõudude teaduslik kvalifikatsioon ja rahvuslik koosseis aastail 1919-1940: Diplomitöö. - Tartu, 1976. (Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.)
2. Karjahärm T. Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemisest möödunud sajandi lõpul ja praeguse algul // Keel ja Kirjandus. - 1973. - Nr. 10.
3. Tartu ülikooli ajalugu 1797-1918. - Tallinn, 1982. - II. - Lk. 271-272.
4. Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919-1929. - Tartu, 1929. - Lk. 18, 49, 51-54, 95-96, 138-299.
5. Kann N. Kõrgema hariduse korraldus Eestis // Päevaleht. - 1923. - 6. dets.
6. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s. 414, l. 92, 140.
7. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s. 298, l. 39.
8. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s. 347, l. 31.
9. Riigi Teataja. - 1921. - Nr. 44. - Lk. 258.
10. Riigi Teataja. - 1923. - Nr. 26. - Lk. 130.
11. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklik koosseis 1921-1938. - Tartu, 1938.
12. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s. 301, l. 203, 204-205.
13. Luha A. Teadusliku järelkasvu küsimusest // Akadeemia. - 1938. - Nr. 1. - Lk. 22.
14. Roots E., Perandi A. Õppejõudude ettevalmistamise küsimus Tartu ülikoolis Eesti iseseisvuse kestel // Varamu. - 1939. - Nr. 2.

15. Tartu ülikooli ajalugu 1918-1982. - Tallinn, 1982. - III.
- Lk. 57.
16. Eesti Statistika 1935. - Lk. 302; Eesti Statistika 1939
- Lk. 398.
17. Eesti Statistika 1927. - Lk. 286; Eesti Statistika 1931.
- Lk. 366; Eesti Statistika 1935. - Lk. 302; Eesti Sta-
tistika 1937. - Lk. 307; Eesti Statistika 1939. - Lk.
398.

TARTU ÜLIKOOLI KASVANDIKUD
TEATRI- JA MUUSIKASELTIS "ESTONIA"

Sirje Tamul

Tartu ülikooli ajaloo süvaurimise jätkudes kerkib esile üha uusi küsimusteringe, mis vajaksid lahendamist. Tundub, et suhteliselt tagasihoidlikult ongi käesoleva hetkeni uuritud Tartu ülikooli eesti soost kasvandike - meie haritlaste esimese-teise põlvkonna osatähtsust rahvuskultuuris sajandi vahetusel kuni 1917. aastani. Sel teemal on uurimusi tollal elanud ja töötanud nimekaist teadusnimestest, keele- ja kirjameestest, muusikutest ja kunstnikest, samal ajal on aga varju jäänud paljud Tartu ülikooli kasvandikud, kelle panus eesti kultuurilukku pole väiksem /1/ eriti noorte haritlaste tegevus eesti kultuurhariduslike organisatsioonide ja rühmituste vaimsuse kujundamisel.

Siinkohal tahakski valgustada Tartu ülikooli kasvandike kujunemist Tallinna vanima, eesti teatri- ja muusikaseltsi "Estonia" (asutatud 10. oktoobril 1865. a.) sisulise töö suunajaiks, hinnata nende mõju Tallinna kultuurielule terve nisti.

Artikkel on koostatud põhiliselt seni avaldamata arhiivimaterjalide alusel ENSV RAKA, ENSV ORKA, ENSV Riikliku Teatri- ja Muusikamuuseumi "Estonia" seltsi fondide põhjal /2/.

Esimese maailmasõja alguseks oli Tallinnas tublisti üle 100 mitmesuguse seltsi ja kõikvõimaliku ühingu, neist 14 eestlaste huvialaorganisatsioonid. 1890. aastate teisel poolel sai taas populaarseks seni üle kümne aasta varjusurmas olnud, kaardi- ja õlleklubina tegutsenud "Estonia" selts. Seltsi sisulisest tegevusest nimetatud ajavahemikul saaks märkida aeg-ajalt nn. peenemale seltskonnale korraldatud perekonnaõhtuid ja seltsi olemasolu märkimiseks peetud aastapäevapidusid. Kuid 1894. a. septembris-oktoobris päätsid "Estonia" selle sõna kõige otsemas tähenduses noored haritud eesti mehed: Tartumaalt pärit Soova koolimees, Peterburis agaralt teatrit harrastanud, kirjanik ja ajakirjanik Andres Pert, tulevane advokaat Jüri Linnamägi ja Karl Kichlefeldt

/3/. Seltsile olid järgnevad aastad (1894-1897) reorganiseerimisperioodiks. Üldises kultuuriliikumises tähistasid need aastad radikaalse suuna kujunemist.

Tolleaegses traditsioonilises kõnepruugis "puhastatud "Estoniasse"" tulid esialgu uued liikmed väga visalt, seltsi endisaegade halb maine ei tahtnud kaduda. Kui aastail 1894-1905 oli seltsis igal aastal juba keskmiselt 135-150 liiget, võrdluseks: 1893. a. oli nimekirjas 4 ja 13 inimest /4/. Põhikirja alusel jagunesid "Estonia" seltsi liikmed hääleõigussega liikmeteks, s.o. liikmemaksu tasunud, ja tegevliikmeiks, kes tegelikult siis hääleõiguslikud seltsiliikmed polnudki, sest nendelt ei nõutud liikmetasu. Muidugi oli neil võimalus astuda täieõiguslikuks liikmeks (vanusepiir oli 21 eluaastat, liikmeiks ei võetud naisi). Nimetatud perioodil oli "Estonias" tegevliikmeid 20-30 ümber /5/.

1905/1906. aasta hooaja algul langes pärisliikmete arv üsna järsult ja selts kaotas poole liikmeskonnast, tegevliikmeist lahkus 4-5 inimest /6/. Kuid sellele vaatamata sai 1906. aasta sügisel teoks Eesti kutselise teatri loomine /7/, mis tõi kaasa ka hulganisti uusi liikmeid. Kuni 1914. a. oli seltsis igal aastal keskmiselt 280-300 inimest, näiteks 1913-1914 isegi 388 liiget, tegevliikmeid üle neljakümne. Puhkenud Esimene maailmasõda, sõjaolukord ja mobilisatsioon vähendas "Estonia" liikmeskonda jällegi poole võrra - 140-160-le. 1918. aasta alguseks oli nimekirjas ligikaudu sada nime /8/.

"Estonia" seltsi fondis säilinud liikmete nimekaartide (kahjuks ei ole neile kantud isiku tegevusala), nimekirjade ja hääletusnimekirjade ning Tartu ülikooli üliõpilaste isikutoimikute alusel on kindlaks tehtud ülikooli kasvandike - "Estonia" seltsi liikmete ligikaudne arv - 65, kõigist "Estonia" seltsis osalenud haritlastest seega pooled, liikmeskonnast üldse moodustasid haritlased 1/3 /9/.

Haritlased püüdsid seltside kaudu realiseerida oma töökaupdamisi ja taotlusi, see tendents ilmes eriti selgelt 1905-1907. a. eel. Aastail 1903-1905 tuligi "Estoniasse" põhiline osa haritlastest, sh. Tartu ülikoolis hariduse omandanud. Haritlaste koondumist "Estoniasse" põhjustasid kindlasti seltsi teatritrupi edusammud ja üleminek uuele repertuaarile; ühiskonnakriitiliste näidendite lavastamine, noorte väga andekate, seni veel asjaarmastajate näitlejate kasutamine, näitejuhi kui lavastaja esilekerkimine. See tagas 1903.-1905. aastate lavastuste menukuse (pöördelise tähtsusega lavastu-

seks nii "Estoniale" kui eesti teatrikunstile üldse oli 21. septembril 1903 esietendunud M. Gorki "Põhjas"). Teine taoline laine ilmes 1912. aastal, kuid siis tuli ülikooli lõpetanud või seal ajutiselt õppinuid vaid üksikuid, rohkem kasvandikke pärines Riia Polütehnilisest Instituudist ja teistest ülikoolidest.

1895. aasta lõpuks oli "Estonia" seltsi nimekirjas 14 ülikooliharidusega inimest, seitse olid õppinud usuteaduskonnas, kolm arstiteaduskonnas, kolmel oli juristi diplom, üks oli keemia eriala lõpetanu ning üks zooloog /10/. Aastail 1900-1906 astus seltsi 33, järgnevatel aastail kuni 1917. aastani vaid 1-2 inimest, kelle haridustee oli lõppenud Tartu ülikoolis. Seega liitus põhiline osa Tartu ülikooli kasvandikest "Estoniaga" aastail 1895-1906. Järgnevatel aastail ei pakkunud "Estonia" ilmselt enam nii suurt huvi noortele haritlastele, mõneti takistasid 1905.-1907. a. revolutsioonipäevile järgnenud reaksiooniaastad haritlaste ühiskondlikku tegevust. 1910. aastast alates ei muutunud "Estonia" juhatuse koosseis peaaegu üldse, kujunedes suletud ringkonnaks. Demokraatlikult meelestatud haritlaste eemalejäämist "Estoniast" võib ühelt poolt seletada kasvõi sellega, et 1909. aastal uuesti tööd alustanud "Estonia" uue teatrimaja ehitamise nõukogu koosseisus olid peamiselt Tallinna jõukad ärimehed ja majaomanikud, huvide keskpunkti nihkusid sissetulakud kasiinost, restoranist ja äriruumidest, mitte aga 1902. aastal püstitatud eesmärk Tallinna eesti teatri- ja kontserdimaja ehitamisest, kus eesti teatrikunsti ja muusikat arendada /11/. "Estonia" kujuneski 1918. aastaks poliitilisi ja majanduslikke positsioone haarava kodanliku koorekihi seltsiks.

Tartu ülikooli kasvandikest - "Estonia" seltsi liikmetest 65-st 31 pärinesid valdavalt Tartu- ja Viljandimaa päriskoohaomanikest: 11 Tartumaa Kambja, Laeva, Haaslava, Hellenurme, Kavilda jm. vallast, 6 Viljandimaalt Suure-Jaani, Kolga-Jaani, Tarvastu, Karksi, Viljandi vallast. Pärnumaalt on teada neli, Võrumaalt kolm ja Valga lähistelt üks inimene. Virumaalt oli Tartus haridust omandamas kolm, Harjust kaks, Saaremaalt Kaarmast üks perepoeg. Vaimulikkonnast pärinesid kaheksa noormeest: Rõikalt, Saaremaalt, Viljandist, Laiuselt, Tartumaalt ja üks isegi Aafrikast, misjonäri poeg*. Kooliõpetajate järelevalijaid oli kasutusel olevate andmete alusel vaid kaks, üks neist Vana-Põltsamaalt. Teiste elualade

esindajate järeltulijaist sidusid oma seltskondliku elu peale Tartu ülikooli lõpetamist "Estonia" seltsiga üks kutsari poeg Koerust, maalri- ja kingsepapojad, kõrtsmiku ja poepidaja lapsed /12/.

Suurima grupi üliõpilaste vanematest moodustasid seega majanduslikult ja kultuuriliselt enamarenenud Lõuna-Eesti taluomanikud.

Varem peeti austavaks kas teoloogi või arsti ametit, kuid üldise ühiskondliku tõusu tingimuses hakati kõrgelt hindama juristi elukutset, mis tagas tollal lugupeetavuse ja küllaltki kõrge teenistuse ning sellest juhendusidki talupeerimeeste pojad: 31-st 16 asus õppima õigusteadust, hiljem lisandus veel neli, kellest kaks tulid sellesse teaduskonda usuteaduskonnast, üks arstiteaduskonnast ja ajaloo-keeleteaduskonnast. Arstiks õppis vaid kuus, teisi erialasid (keemia, botaanika, veterinaaria jne.) 1-2 inimest /13/.

Ülikoolis hariduse ja eriala omandamise kõrval kujunes välja maailmavaade, osaleti üliõpilasorganisatsioonides, Eesti Üliõpilaste Seltsis, kirjandus- ja muusikaringides, harrastati näitekunsti üliõpilasdraamaringides, samuti "Vanemuise" ja "Taara" seltsides, võeti osa karskusseltside tegevusest. Pole juhuslik, et peale õpingute lõpetamist kõrgkoolis kujundati endile tegevuskava, kuhu mahtus nii ühiskondlik kui ka kultuurhariduslik tegevus.

XX sajandi algaastail saabus Tallinna terve hulk Tartu ülikooli kasvandikke: 14 juristi, 10 meedikut, 8 õpetajat, 9 majandustegelast, mitmed ajakirjanikud ja poliitikud, kes astusid "Estonia" seltsi liikmeks /14/. 1902. aastal võeti teiste hulgas seltsi liikmeiks T. Jürine (advokaat), Ferdinand Karlson, Mihkel Pung, Hendrik Küle, F. Bollmann (kõik juristid), Konstantin Konik (arst) jt. Järgnevatel aastatel liitusid nendega Friedrich Akel (tuntud silmaarst, ühiskonnategelane), August Hanko, Jaan Rabisson, Hendrik Männik, Evald Dolf, J. Kallas, Johannes Kesküll (Kesküla), Aleksander Kesküla, Johannes Voldemar Veski, Aadu Lüüs, Karl Saral, Evald Oldekop, August Mahoni, Evald Allas, Hans Leesment, Rudolf Hurt, H. Ant jt. Mitmed isikud valiti seltsi juhtivateesse organitesse: eestseisusesse, teatri- ja muusikaosakondade juhatusse, teatri- ja kontserdihoone ehituskomisjonini. Seltsi juhatuses moodustasidki Tartu ülikooli kasvandikud enamuse, mitmed mehed püsisid seal üle kümne aasta.

Enne 1895. aastat olid "Estonia" liikmeks astunud mitmed Tartu ülikooli lõpetanud, kuid ilmselt piirdus nende tegevus seltsis liikmemaksu õigeaegse tasumisega, protokolliraamatuist ei leia mingeid märkmeid konkreetse tegevuse kohta. Nii astus "Estoniasse" 1879. aastal Kaarmast pärit Rudolf Kallas, mil ta Tartu elementaarkooli lõpetamise järel täiendas teadmisi Tallinna kubermengugümnaasiumis. 1895. aastal ennistati tema liikmesseisus, 1902. aastast kuni oma surmani 1913. aastal oli R. Kallas seltsi liige Peterburist /15/.

Teine Tartu ülikooli usuteaduskonna lõpetanu Karl Eduard Malm oli "Estonia" seltsi liikmeks vastu võetud 1878. aastal. Ülikoolis õppis ta 1856-1960 aialgu filoloogiat, siis teoloogiat. Saanud 1878. aastal Lääne- ja Harjumaa praostiks, lülitus ta eesti seltsi "Estonia" tegevusse. Eestimaa Kirjanduse Seltsi juures asuva kirjanduse osakonna juhtiva tegelasena teotses ta peasjalikult luule tõlkijana saksa keelest eesti keelde. K. Malmi tõlkeid kasutati hiljemgi "Estonia" luule- ja kirjandusõhtuil /16/.

August Hanko, erialalt jurist, oli "Estonia" juhatuse liige alates 1908. aastast, 1906. a. oli ta ajalehe "Vaatlaja" toimetaja, seejärel töötas "Sõnumetes", kuni 1907. aastal areteeriti ja saadeti Baltimaalt välja. 1908. a. naases alustas uuesti ühiskondlikku tegevust. "Estonias" teot- ses peasjalikult õigusküsimuste lahendajana. 1912. aastal esitas A. Hanko koos mitme teise juristiga seltsi juhatusele taotluse teatri- ja muusikaosakonna kõrval õigusteaduste osa- konna loomiseks. Osakonna eesmärgiks kavandati õigussätete tutvustamine ja ilmselt ka mõningane juriidilise abi osuta- mine /17/. Kuid eestseisus väitis, et sellise osakonna loo- mine oleks ennatlik /18/.

1908. aastal valiti seltsi juhatuse liikmeks veel teine Tartu ülikooli õigusteaduskonna kasvandik Evald Dolf. Mitmel aastal oli ta "Estonia" kirjatöimetaja, kelle üheks ülesan- deks oli koosolekute protokollide koostamine. (Uuriija seis- kohalt olid E. Dolfi protokollid ja kirjavahetus koostatud üksikasjalikult ja ladusa tekstiga). 1917. a. novembris va- liti E. Dolf "Estonia" teatrikomiteesse /19/.

Seltsi teatrikomisjoni liikmena tegutses Tartumaalt Kursist Laeva vallast pärit Ferdinand Karlson. Peale H. Treffneri gümnaasiumi astus ta Tartu ülikooli õigusteadus- konda, peale õpingute lõpetamist töötas Tallinnas vandeadvokaadina. F. Karlsoni tuntakse eesti kirjanduses näitekirja-

nikuna, kelle sulest on ilmunud mitmed algupärandid. Teatrikomisjonis olles muretses ta näitetrupile uut repertuaari, andis nõu raamatukogu täiendamisel /20/. Olgu märgitud, et "Estonia" seltsi noodi- ja raamatukogu oli tollal üks rikkalikumaid Tallinnas. Teatrikomisjonis töötas veel mitmeid ülikooli kasvandikke: K. Akel, lühemat aega J. Mahoni, kes neli aastat järjest valiti seltsi varade eest vastutajaks, ning Rudolf Hurt.**1912. aastal tööd alustanud seltsi muusikaosakonnas kujunes R. Hurt muusikute kõrval üheks juhtivamaks tegelaseks. Mõlemas osakonnas andis ta keeleanalüüsi, sest R. Hurt oli lõpetanud ülikooli (võõr)filoloogina /21/.

"Estonia" seltsiga oli seotud ka keeleteadlane Johannes Voldemar Veski, kes 1910. aastal valiti seltsi kirjatoimetajaks. Juba üliõpilaspäevist oli ta tuttav teiste estoonlaste J. Jürgensi, M. Punga, E. Dolfi ja F. Karlsoniga. Ühiselt korraldati "Vanemuises" ja "Taaras" populaarteaduslikke loenguid, kontserte ja näitemänguõhtuid, koos F. Karlsoniga oli olnud Mäina Härmal abiks laulukoori loomisel. 1901. aastal läks J. Veski "Teataja" toimetusse sekretäriks, "Teatajas" ilmuvadki J. Veski teatriarvustused. "Estonia" juhatuse liikmena oli J. Veski 1910. aasta laulupeo üks peakorraldaja /22/.

"Estonia" mitmepalgelises koosseisus leiame ka mõned üliõpilased. 1905. aastal soovinud teatrit teha õigusteadust õppiv Tartu tudeng Aleksander Keskküla. Kaasaegsete mälestust mööda hästi viisakas ja maitsekalt riides, kellele imehästi sobinud aga röövlipealiku või terroristi osad /23/. 1908. aastal mängis orkestris keemiaüliõpilane Ernst Oldekop /24/.

1912. aasta juulis saabus "Estonia" juhatusele kiri Ungarist, milles seal õppereisil viibiv Tartu üliõpilane Villem Ernits teatas, et sõprussidemete arendamise eesmärgil võiks selts endale külla kutsuda Budapesti üliõpilaskoori "Turul", kes sügisel korraldavat kontserdimatka mööda Saksamaad ja ühtlasi oleksid nad nõus väikese turnee tegema Tallinnas. "Estonia" seltsi eestseisuse koosoleku protokollis on aga märges: Ei ole võimalik /25/.

Eeltoodust järeldub, et oluline osa oli Tartu ülikooli kasvandikel "Estonia" seltsi teatri- ja osaliselt ka kontserttegevuse suunamisel ja majandusliku külje kindlustamisel. "Estonia" seltsi ülikooliharidusega juhtkond suutis kümnevieteistkümne aastaga tösta oluliselt seltsi üldkultuurilist taset. Eesti kultuuriclu keskpunkt hakkas XX sajandi algus-

aastail kanduma Tartust Tallinna, selle protsessi üheks nähtuseks oligi Tartu ülikooli kasvandike - vaimse eliidi koondumine Tallinna kultuurielu sõlmedesse, antud juhul Eesti vanimasse teatri- ja muusikaseltsi "Estonia".

A l l i k a d. K i r j a n d u s. M ä r k u s e d.

1. Tartu üliõpilaste osavõtu kohta "Vanemuise" tegevusest vt.: Põldmäe R. "Vanemuise" selts ja teater 1865-1886. - Tallinn 1978.
 2. ENSV ORKA, f. 3666, nim. 1, s. 1, 2, 75, 76; ENSV Riiklik Teatri- ja Muusikamuseum, "Estonia" seltsi fond (edaspidi TMM); ENSV RAKA, f. 402, nim. 2: üliõpilaste isiklikud toimikud; ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1: üliõpilaste isiklikud toimikud; ENSV RAKA, f. 44, nim. 1, s. 323.
 3. TMM, "Estonia" seltsi protokoll, 17. september ja 22. september 1894. a.
 4. Ibid. - protokoll 5. november 1894, 6. august 1895; ENSV ORKA, f. 3666, nim. 1, s. 1, l. 1-70; TMM, "Estonia" seltsi ballotoraamat I, 1895-1907, l. 1-79.
 5. TMM, "Estonia" seltsi tegevliikmete nimekiri, l. (pagineerimata).
 6. TMM, "Estonia" seltsi ballotoraamat I, 1895-1907, l. 72.
 7. Vt. lähemalt Kask K. Teatritegijad, alustajad. - Tallinn 1970, jpt.
 8. TMM, protokoll, 4. juuni 1912, aruanded alates 1912-1918. aastani (esinevad fondis üksikute lehtedena).
 9. ENSV RAKA, f. 402, nim. 2, s. 44, 154, 1617, 10501, 3434, 8866, 11207, 11208, 11601, 16062, jt. üliõpilaste isiklikud toimikud.
 10. TMM, "Estonia" seltsi ballotoraamat I 1895-1907, l. 1-4 p; ENSV RAKA, f. 402, nim. 2, s. 1617, 3434, 11207, 11208; ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s. 5108; Eesti avalikud tege- lased. - Tartu, 1932; Eesti biograafiline leksikon. - Tar- tu, 1926-1929.
 11. ENSV RAKA, f. 44, nim. 1, s. 323, l. 25-25 p; TMM, "Es- tonia" seltsi eestseisuse protokoll 21. august 1913; Gens L. Estonia teater. - Tallinn 1974. - lk. 17, 24.
- * Traugott Hahn, õppis teoloogiat Berliinis ja Tartus 1867-

- 69, tema poeg Traugott Hahn oli Tartu ülikooli tegeliku usuteaduse professor 1908-1918.
12. ENSV RAKA, f. 402, nim. 2 ja ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1: üliõpilaste isiklikud toimikud.
 13. Ibidem.
 14. TMM, "Estonia" seltsi protokollid september 1894 - september 1904; TMM, "Estonia" seltsi ballotoraamatud I 1895 - 1907, II 1907 - 1917.
 15. TMM, "Estonia" seltsi protokollid a. 1875-1878, 1895-1904, 1908-1916.
 16. TMM, "Estonia" seltsi protokollid a. 1875-1878.
 17. TMM, "Estonia" seltsi protokoll, 19. jaanuar 1912.
 18. Ibidem.
 19. TMM, "Estonia" seltsi protokoll, 31.XI 1917.
 20. ENSV RAKA, f. 402, nim. 2, s. 11 601; Tartu ülikooli üliõpilaskonna teatmik Album Academicum Universitatis Tartuensis 1889-1918. - Tartu, 1986. - I. - Lk. 39
** Jakob Hurda noorem poeg, ülikoolijärgsed aastad praktiseeris Peterburis R. Kallase juures.
 21. ENSV RAKA, f. 402, nim. 2, s. 11 207, 11 208.
 22. TMM, "Estonia" seltsi protokoll, 15. september 1910.
 23. Pinna P. Minu eluteater ja teatrielu 1884-1913. - Tallinn, 1934. - I. - Lk. 37.
 24. TMM, "Estonia" seltsi tegevliikmete nimekiri, l. (pagineerimata).
 25. TMM, "Estonia" seltsi protokoll, 12. juuli 1912.

ETNOGRAAFIAALASTE DIPLOMI- JA KURSusetööDE
TEMAATIKA TRÜ-s 1945 - 1986

Arved Luts

Etnograafide ettevalmistamisel niisama nagu kogu aja-
looõppetöös moodustab ühe olulisema osa üliõpilaste kursuse-
ja diplomitööde koostamine /1/. Selle käigus peavad tule-
levased etnograafid omandama teadusliku uurimistöö oskused.
Tavaliselt kirjutab iga üliõpilane oma kitsamal erialal
kaks kursusetööd, 3. ja 4. kursusel. Esimesel ja teisel õp-
peaastal tuleb kursusetöö teha üld- või NSV Liidu ajaloost.
Erandjuhtudel on ka mõni 1. või 2. kursuse üliõpilane koos-
tanud etnograafiaalase kursusetöö, kuid see pole alati
kaasa toonud edaspidist spetsialiseerumist sellele eriala-
le.

Esimene erialane töö võib olla üldisemat laadi, ai-
nult kirjandusele tuginev. Nii praktiseeriti 1960. aastail
sellelaadse töö kirjutamist kas eesti või mõne teise nõu-
kogude rahva ehitustest või rahvarõivastest. Enamikul juh-
tudel on üliõpilased kohe suunatud allikmaterjalide juur-
de. Töötatakse läbi mõni kitsama ulatusega allikalik, kus-
juures võrdluseks ja tausta loomiseks kasutatakse vaid kõi-
ge põhilisemat teemakohast kirjandust. Teema valikuga an-
takse kohe kätte siht edasiseks, kuni diplomitööni. Üksnes
harva on tulnud 4. kursusel teemat muuta. Tavaliselt lai-
endatakse 4. kursusel ja diplomitöös varasema teema aja-
list või territoriaalset ulatust või tuuakse juurde uusi
allikaid ja kirjandust. Diplomitöö on sel juhul kokkuvõt-
teks kogu stuudiumi vältel tehtud uurimistööst. Diplomitöö-
de temaatikat analüüsides saame seetõttu, mõned erandid
välja arvatud, üldpildi kogu etnograafiaüliõpilaste tehtud
teadustööst. Vaadeldava eriala tudengite esinemised ÜTÜ
ajalooringis või teaduskonverentsidel, samuti auhinnatööd
kasvavad ka välja nende kursuse- ja diplomitöödest.

Diplomitöid on juhendanud samad õppejõud, kes viisid
läbi etnograafiaalast õppetööd. Sõjajärgsetel aastatel olid
suunaandjaks prof. Harri Moora ja tema õpilane Ants Viir-
res, 1950. aastate teisest poolest kuni 1970. aastani põ-
hiliselt Jüri Linnus, edasi peamiselt allakirjutanu. Peale
nende on üksikjuhtudel olnud teisigi: Eduard Laugaste, Na-
talja Šlõgina, Erna Norman, Gea Troska, Herbert Ligi, Kaa-

lu Kirme jt. Kõigi nende juhendamisel on kaitstud kokku 76 diplomitööd.

Teemade valikul kursuse- ja diplomitöödeks on arvesse võetud mitmeid asjaolusid, nagu üliõpilaste kitsamad huvid ja kalduvused, allikmaterjalide olemasolu ja kättesaadavus, võimalike tulevaste töökohtade vajadused, teemade aktuaalsus, juhendaja uurimissuund. Kuna suurem osa etnograafia lõpetanuist asub tööle muuseumides, siis on enamikul juhitudel püütud uurimisteemasid valida nii, et need oleksid seotud muuseumimaterjalide läbitöötamisega. Viimaste seas on tähtsaimaks esemelised fondid. Sellest omakorda tuleneb materiaalsel kultuuri käsitlevate teemade eelistamine. Teemade valimisel on konsulteeritud etnograafide kaadrit tarbivate asutuste (Etnograafiamuuseum, Ajaloo Instituudi etnograafia sektor, Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektor jt.) teadustööd suunavate ametiisikutega. Mõnelegi üliõpilasele anti konkreetse suunaga teema, et ta saaks seda edaspidi oma tulevasel töökojal hakata süvendatult edasi uurima. Paraku on küll vaid vähestel neist õnnestunud oma teemat hiljem edasi arendada. Mitmed objektiivsed ja subjektiivsed tegurid on seda takistanud.

Enamik diplomitöid on kirjutatud Eesti NSV territooriumil elavate eestlaste rahvakultuuri kohta. Kaks tööd on aga pühendatud Kaukaasia Musta mere ranniku Salme ja Sulevi küla eestlaste elatusaladele ning materiaalsele kultuurile (Lembit Võime 1969, Heiki Pärdi 1974). Samast on käsitletud hiljem sünni ja surmaga seotud kombestikku Marika Mikkori kursusetöös. Üks diplomitöö kirjutati Eestis elavate rannarootslaste elamusisustuse kohta (Piret Kalm-Üunapuu 1979). Käsitletud on ka teiste soome-ugrilaste etnograafiat (vepslased - Hugo Puss 1969, vadjalased ja isurid - Helgi Vingisaar-Riso 1961, Mati Rubin 1971, liivlased - Tanel Linnus 1977, mordvalased - Merike Kleeband 1986).

Kui vaadelda temaatikat ainevaldkondade aspektist, siis on pilt üsna mitmekesine, kuigi prevaleerivad mõned teemaringid. Prof. Harri Moora suunas esimeste sõjajärgsete lendude etnograafiaüliõpilasi uurima teemasid, mida varasemas teaduskirjanduses oli vähe käsitletud. Üheks niisuguseks valdkonnaks olid mitmesugused käsitööoskused. Ants Viirese juhendatud seminarist kasvasid välja 1949 - 1950 kaitstud diplomitööd nahaparkimisest (Salme Nõmmeots-Salundi), sepatööst (Jüri Linnus), paadiehitusest (Gea Reiman-Troska),

õmbleja- ja rätsepatöödest (Linda Trees-Saks). Seminaris valmis veel kirjutis rahvapärasesest riidevärvimisest (Aino Värk). Kahjuks pole neid vajalikke teemasid hiljem enam edasi arendatud. Ainult J. Linnuse sulest on avaldatud artikleid sepikodade kohta. Viimati nimetatud autor pöördus oma järgnevates uurimustes rohkem kaugema mineviku poole ja arhiiviainesele tuginedes tegi laiemaid üldistusi maa-käsitööliste kohta Eesti üldse. Selles valdkonnas on tema sulest ilmunud monograafia ja kaitstud kandidaadiväitekirj /2/. Käsitööd on ajuti hiljemgi käsitletud: puukoore- ja juuretöö (Ivi Vakkaus 1962), lubjapõletamine (Endel Koppel 1964), naiskäsitöö Tartus (Ülle Nikanov 1982), puutöö lõu-navepslastel (Hugo Puss 1969). Kokku on käsitöö kohta val-minud kaheksa diplomitööd.

Enim viljeldud on ehituste teema (õued, ehitised, elamusisustus) - kokku 18 diplomitööd, lisaks mitmed kursuse-tööd. Esimene valmis Aleksei Petersoni sulest 1956. a. Loo-de-Eesti taluehitiste kohta. Nimetatud autor on hiljem et-nograafiamuuseumi direktorina töötades taluehitiste teemat usinasti edasi viljelnud ja selles valdkonnas hulgaliselt teaduslikke artikleid avaldanud, eriti elamu kohta. Lembit Võime, kes 1969. aastal kirjutas diplomitöö Salme ja Sule-vi küla elamutest, laiendas hiljem oma uurimistööd selle piirkonna kohta ning kaitses 1975. aastal juba ajaloolas-t kandidaadiväitekirja eesti asulatest Kaukaasia Musta mere rannikul /3/. Diplomitöö kokkuvõtte on avaldatud Etnograa-fiamuuseumi aastaraamatus /4/. Üksikküsimustest on kahe-l korral käsitletud taluõue (Rein Varrak 1962, Maire Leane 1975) ja veskeid (Elle Karo 1971, Mihkel Leetmaa 1980). M. Leetmaa, töötades Eesti Riiklikus Vabaõhumuuseumis, jät-kab ehitiste uurimist. Tervelt kuus diplomitööd on pühen-datud taluelamu sisustusele või selle üksikküsimustele. 1979. a. rannarootslaste elamusisustusest töö kirjutanud Piret Kalm-Õunapuu etnograafiamuuseumi teadurina jätkab uurimist. 1985. aasta diplomand Mart Nutt uuris valgustus-vahendeid (samal teemal oli diplomitöö 1972. a. Lembit Ka-ru sulest) ning valis ka aspirandina väitekirja teema ela-musisustusest Tartu linnas.

Teisel kohal tööde arvukuselt on rõivaste ja ehete te-maatika. Valminud on 15 diplomi- ning mitmeid kursuse- ja seminaritöid. 1956. aastal lõpetas ülikooli mittestatsio-naarselt etnograafiamuuseumi töötaja Aino Voolmaa diplomi-

tööga Kirde-Eesti rahvarõivastest. Temast sai järgnevalt meie tähtsaim rahvarõivauurija, kelle sulest on ilmunud arvukalt teaduslikke artikleid ja koostöös moekunstnik Melanie Kaarmaga kolmeosaline ülevaateteos koos praktilise rõivaõpetusega /5/. A. Voolmaa on Balti ajaloolis-etnograafilise atlase äsja ilmunud rahvarõivaköite Eestit käsitleva osa põhiautor. Praegune vabaõhumuuseumi teadusdirektor Elle Vunder (Kuigo) alustas uurijatööd 1966. a. diplomitööga ~~lokaalse~~ koloriidi kajastumisest rahvapärase särgi arengus. Suundudes siit rohkem rahvakunsti valdkonda, jõudis ta 1986. aastal kandidaadiväitekirja kaitsmiseni eesti lillornamentidist /6/. Oma diplomitöö teemal eesti talurahva jalaõudest (1962) on artikleid avaldanud ja rõivauurimist jätkanud etnograafiamuuseumi peavarahoidja Eevi Astel-Saarde. Marin Kimm Ajaloo Instituudi töötajana uurib edasi poleemikat eesti rahvarõivaste ümber, töö tulemused on osaliselt publitseeritud. Enamik vaatlusaluseid uurimusi käsitleb traditsioonilisi rahvarõivaid, Iy Sillandi diplomitöö 1974. aastast on aga pühendatud rõivastuse arengule Pärnu rajoonis XX sajandi esimestel aastakümnetel, jälgides rahvarõivast asendanud uusi rõivamoode. Ela Martis (1964) käsitleb tänapäeva ehete kujundamise probleeme eesti traditsiooniliste rinnahete eeskujul. Ehetest on kaitstud veel kaks diplomitööd (Eva Kaidla-Laidre, Mare Piho 1980).

Üliõpilaste uurimistemaatikas on kajastunud ka uued suunad etnograafias. Juba 1950. aastate algul tõusis teravalt päevakorraks kaasaja uurimise vajadus. Tõllal kaitsti kolm diplomitööd kolhoosietnograafia teemadel (Endla Lõoke-Jaagosild, Liidia Pütsep 1951, Tiina Võti 1952). Ühe osana oma tööst on kaasaja külaelu olmet vaadelnud hiljem veel Heiki Pärdi (1974). Kaasaeg kajastub eriti perekonnauurimustes. Täielikult on kaasaja maaperekondadele pühendatud Kärt Jänese üleliidulise üliõpilastööde preemia saanud diplomitöö (1983) ja Karin Kurvitsa 1986. a. kaitstud töö. Juta Saroni Muhu kolhoosnike perekonnaolmele pühendatud uurimus (1961) käsitleb nii mineviku kui kaasaja materjale. Kaasaja temaatika on üliõpilaste töödes siiski veel liiga vähe esindatud. Siingi kajastub eesti etnograafiateaduse seisund: muuseumi ja teiste uurimisasutuste kogumistööl on olnud suunatud valdavalt minevikku. Ilma muuseumimaterjalide tagapõhjata on aga diplomitööd raske koostada. Lühike aeg, mida üliõpilane saab välitöödele pühendada, ei võimalda tal va-

jalikku materjalihulka koguda. Viimaste aastate laialdasem kaasaja ainese kogumine etnograafiamuuseumis võimaldab edaspidi sellesse rohkem kaasata üliõpilasi.

Uudse suunana on üliõpilastöodes kajastunud tänapäeval väga aktuaalseks muutunud töölis- ja üldse linnaetnograafia, millele meie vabariigis on veel väga vähe tähelepanu osutatud. Esimesed ülevaated tööliste eluolust valmisid allakirjutanu juhendamisel toimunud eriseminaride käigus: Kaia Koppel-Varrak Kunda (1962), Aime Siitam-Kärner Sindi (1964) ja Tiiu Kull-Altvälja Röpina (1965) kohta. Käigi tööde kokkuvõtted on publitseeritud ÜTÜ kogumikes. A. Kärner, töötades etnograafiamuuseumis, on avaldanud veel pikemaid käsitlusi Sindi tööliselamutest muuseumi aasta- raamatutes. Neid töid, kuigi esimesi katsetusi, võib lugeda teerajajateks eesti töölisetnograafia valdkonnas. Hiljem on see temaatika avardunud üldiseks linlaste eluolu uurimiseks, mille kohta on valminud mõned üksikküsimusi käsitlevad tööd: Aile Heidmetsalt Tartu elamute kohta (1977), Riina Kõolt naisterõivastusest Tartus ja Ülle Nikanovilt Tartu naiskäsitöö kohta (mõlemad 1982). Hiljem on valminud kursusetööd Tartu laadadest ja Viljandi naiskäsitööst. Siia probleemistikku tuleks ehk liita ka J. Linnuse juhendatud Kadri Tammuri töö Tartu korterioludest, kuigi selle autor etnograafina ei lõpetanud.

Tähelepanu on väärinud perekonnaga ja põllutöödega seotud kombestik. Esimesed tööd valmisid 1956. a. (Lei Kinde-Peterson Saaremaa ja Muhu pulmakommetest, Ildike Liiv-Jaagosild kollektiivse töö kommetest põllutöödel). 1980. aastail on üliõpilaste huvi selle temaatika vastu eriti elavnenu (Merike Lang 1981, Astrid Kooli, Maret Tamjärv, Ivo Maripuu 1984); 1985 - 86 valmisid kursusetööd sünni ja surmaga seotud kommetest Salmes ja Sulevis, matusekommetest Saaremaal.

Ka rahvakunst on esindatud üliõpilastöodes. Enamasti on see seotud rõiva, ehete ja elamusisustuse uurimisega, kuid esineb ka eraldi. Viimati kaitsti 1985. aastal A. Viirese eriseminarist välja kasvanud neli sellealast diplomitööd (Ave Kallas, Merle Lupp, Mart Nutt, Toivo Sikka).

Elatusaladest (peale käsitööde) on seni vähe uurimusi tehtud. Siiski on põllundusest valminud neli diplomitööd, neist kolm eestlaste (Helju Sirel 1956, Maie Sutt 1981, Toivo Kamenik 1983), üks liivlaste (Tanel Linnus 1977) koh-

ta. Nimetatud valdkond vajaks edaspidi kindlasti suuremat tähelepanu, niisama kui toidumajanduski. Viimasest on valminud kolm diplom- ja üks kursusetöö (Ellen Karu 1956, Koidu Salomets 1961, Tiia Luuk 1981). Maaproletariaadist on koostatud kaks diplomitööd: Halliki Loone-Uibu 1967 Lõuna-Mulgimaa taluteenijatest ja Vaike Oha-Reemann 1975 Eesti moonakatest. H. Uibu, töötades hiljem Ajaloo Instituudis, laiendas oma uurimistööd demograafilises suunas ja selle tulemusel kaitses 1981. a. väitekirja eesti talurahva sotsiaalsest struktuurist ja mobiilsusest /7/. Väärrib nimetamist veel üks erilaadne teema etnograafia ja rahvaluule piirimaalt: Andra Eesmaa-Veidemanni diplomitöö rahvameditsiinist Läänemaal (1978). Ajaloo Instituudi etnograafia sektoris töötades on nimetatud autor mitmeid oma töö tulemusi trükis avaldanud.

Suur osa vaadeldud diplomitöödest on pühendatud mõne kitsama piirkonna rahvakultuuri käsitlemisele. Seega on neil ka teatud kodu-uurimuslik tähendus.

Kokkuvõttes võib nentida, et etnograafiaalaste diplom- ja kursusetööde temaatika on arenenud põhimõtteliselt kooskõlas samal ajal eesti etnograafiateaduses valitsenud suundadega. On ju sõjajärgsetel aastatel Eesti kutseliste etnograafide kõige viljeldumad teemad olnud taluehitiste ja rahvarõivaste valdkonnast, samuti rahvakunsti alalt. Need probleemid olid, nagu nägime, ühed sagedasemad ka üliõpilastöötödes. Mõningate moodsate uurimissuundade puhul (kaasaja ja tööliste eluolu uurimine) on üliõpilased olnud isegi avangardses rollis: nende koostatud kursuse- ja diplomitööd olid esimesteks kokkuvõteteks neis valdkondades. Edaspidi tuleb senisest veelgi enam tähelepanu pöörata linnaetnograafia, samuti talurahva olmes toimunud muutustele nii kapitalismi- kui ka sotsialismiperioodil. Rohkem tuleks üliõpilasi suunata soome-ugri temaatikale, milleks on Tartus olemas suurepärase allikabaas etnograafiamuuseumi üha täienevate kogude näol Nõukogude Liidus elavate hõimurahvaste kohta.

K i r j a n d u s

1. Luts A. Etnograafide ettevalmistamisest Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944 - 1984 // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1985. - XVI. - Lk. 177 - 187.

2. Linnus J. Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul. - Tallinn, 1975. Линнус Ю. Вольные сельские ремесленники в Эстонии с XVI в. до начала XIX в. (в период господства мызно-барщинного хозяйства): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Тарту, 1983.
3. Выйме Л. Эстонские поселения на Черноморском побережье Кавказа (вторая половина XIX века - 1929 г.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Tallinn, 1975.
4. Võime L. Eesti asukate elamu Abhaasias (1885 - 1930) // Etnograafiamuuseumi aastaraamat. - Tallinn, 1972. - XXVI. - Lk. 227 - 247.
5. Kaarma M., Voolmaa A. Eesti rahvarõivad. - Tallinn, 1981.
6. Вундер Э. Растительный орнамент эстонской народной вышивки: историческое развитие и локальные особенности: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Минск, 1986.
7. Уйбу Х. О социальной структуре и мобильности эстонского крестьянства в первой половине XIX века: Автореф. дис.... канд. ист. наук. - Tallinn, 1981.

TRÜ-s etnograafia alal kaitstud diplomitööd

- 1949 Salme Nõmmeots. Nahatöötlemine ja -töötlejad eesti külas.
- 1950 Jüri Linnus. Sepis Eestis, eriti Saaremaal.
Gea Reiman. Paadiehitus Mandri-Eesti randadel.
Linda Trees. Rätsepa- ja õmblejatööd.
Aino Värk. Hiiu taluehitised.
- 1951 Endla Lõoke. Kolhoosietnograafia küsimusi Nõukogude Liidus ja Lihula rajooni Edu kolhoosi materiaalne kultuur.
Liidia Pütsep. Uue Elu kolhoosi materiaalne kultuur.
- 1952 Tiina Võti. Eesti NSV Pärnu oblasti Suure-Jaani rajooni Esimese Mai kolhoosi etnograafiline ülevaade.
- 1956 Hele-Mall Eisler. Muhu rahvarõivad.
Ellen Karu. Rahvapärased toidud XIX sajandil Loode-Eestis ja saartel.
Lei Kindel. Saaremaa ja Muhu pulmakombed.
Ildike Liiv. Kollektiivse töö ja vastastikuse abistamise kombed põllutöödel.
Aleksi Peterson. Loode-Eesti taluehitused XIX-XX sajandil.

- Helju Sirel. Põllutööriistad Lääne-Eestis ja saartel feodalismi perioodil.
- Aino Voolmaa. Kirde-Eesti rahvarõivad XIX sajandil.
- 1964 Enn Kask. Kihnu taluelamu.
Koidu Salomets. Tähtaegadega seotud toidud Saaremaal.
Juta Saron. Muhu kolhoosnike perekondlik elu-olu.
Helgi Vingisaar. Vadja ja isuri ehitused.
- 1962 Kaia Koppel. Kunda tööliste elu-olu 1870 - 1962.
Eevi Saarde. Eesti talurahva jalandud XIX sajandil ja XX sajandi algul.
Ivi-Maie Vakkaus. Rahvapärane puukoore- ja juuretöö Eestis.
- Rein Varrak. Eesti taluõu XIX - XX saj.
- 1964 Endel Koppel. Lubjapõletamine Eestis.
Ela Martis. Eesti rahvapärased rinnahatted XVI-XX saj. ja kaasaegsete ehete kujundamise probleeme.
Aime Siitam. Sindi tööliste elu-olu 1832 - 1964.
- 1965 Tiiu Altvälja. Rápina paberivabriku tööliste elu-olu 1734 - 1965.
- 1966 Elle Kuigo. Lokaalse koloriidi kajastumine rahvapärases särki arengus.
- 1967 Epp Kangilaski. Vabad inimesed Harjumaal XVIII saj.
Halliki Loone. Lõuna-Mulgimaa taluteenijate elu-olu XIX sajandil.
- 1969 Hugo Puss. Puutöö lõunavepslastel.
Iya Vesik. Kihnu rahvarõivas ja selle valmistamine.
Lembit Võime. Kaukaasia Musta mere ranniku Salme ja Sulevi eesti külade elamu aastail 1885 - 1929.
- 1971 Elle Karo. Tuuleveskid Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi esimesel poolel.
Mati Rubin. Vadja elamu.
Eha Väinsalu. Abiellumine ja pulm endisel Pärnumaal.
- 1972 Lembit Karu. Valgustus eesti külas XIX saj. ja XX saj. algul.
- 1974 Heiki Pärdis. Abhaasi NSV Sulevi küla eestiaste elatusalad ja materiaalne kultuur.
Ly Sillandi. Rõivastuse areng 19. sajandil ja 20. sajandi esimestel aastakümnetel Pärnu rajoonis.
- 1975 Maire Laane. Eesti taluõue haljastus 19. ja 20. sajandil.
Reet Naber. Tekstiil eesti taluelamusiisustuses 19. ja 20. sajandil.

- Vaike Oha. Moonakate töö- ja elutingimused Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses.
- 1977 Aile Heidmets. Tartu loodeosa elamute areng XIX sajandi lõpust tänapäevani.
- Tanel Linnus. Kuramaa liivlaste põllumajandus 19. saj. algusest kuni 20. saj. alguseni.
- Anneli Oja. Elamusisustus Lähemaal 19. sajandi teisest poolest kuni 1960. aastateni.
- Helve Vahtra. Maakaubandus Lähemaal kapitalismiperioodil (19. sajandi teisest poolest kuni 1940. aastani).
- 1978 Andra Eesmaa. Rahvameditsiin Läänemaal.
- 1979 Piret Kalm. Rannarootslaste elamusisustus XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.
- Helgi Tõnismaa. Hiiumaa naiste rahvarõivad 19. sajandil ja 20. sajandi algul.
- 1980 Eeva Kaidla. Pärnumaa ehete päritolust 18. saj. - 20. saj. alguseni.
- Mihkel Leetmaa. Veskid endisaegsel Pärnumaal 19. sajandil ja 20. sajandi algupoolel.
- Mare Piho. Металлические украшения сеты в XIX-XX вв.
- Katrin Sepalaan. Eesti NSV Riikliku Ajaloomuuseumi etnograafiafondi kujunemine ja kasutamine.
- Maaja Värva. Lääne-Eesti mandriala õllekannud.
- 1981 Merike Lang. Endisaegsed matusekombed Ida-Eestis.
- Tiia Luuk. Toidunõud ja toiduvalmistamisviisid Hiiu- maal.
- Maie Sutt. Põllumajandustehnika levik ja kasutamine kodanlikus Eestis.
- Marin Kimm. Poleemika eesti rahvarõivaste ümber.
- 1982 Eve Alu. Talupoegade tarbevara 19. sajandi II poolel ja 20. sajandi algul Sauga vallas.
- Riina Kõo. Naisterõivastus Tartu linnas 1920. ja 1930. aastail.
- Ülle Nikanov. Naiskäsitöö Tartus 1920. - 1930. aastail.
- 1983 Kärt Jänes. Eesti maaelanikkonna perekonna struktuurist arenenud sotsialismi perioodil (Kodila ja Mõniste sovhooside materjalide põhjal).
- Toivo Kamenik. Põlluharimine Eestis 18. sajandi lõpust 20. sajandi alguseni.
- Marika Kirsioks. Kapid eesti talurahva olmes 19. sajandi keskpaigast 1960. aastate alguseni.

- Ellen Värv. Ida-Saaremaa naiste rahvarõivas 19. sajandil.
- 1984 Astrid Kooli. Karjatamisega seotud kombestik Lääne-Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses.
- Ivo Maripuu. Kevadiste põllutöödega seotud kombestik Lääne-Eestis.
- Maret Tamjärv. Kevadiste põllutöödega seotud kombestik Kagu-Eestis.
- 1985 Ave Kallas. Helmestikand eesti rahvarõivastes.
- Merle Lupp. Saarte ja Lääne-Eesti kirivööd.
- Mart Nutt. Traditsioonilised valgustusvahendid eesti talutoa interjööris.
- Toivo Sikka. Eesti rahvakunsti uurimisest.
- Tiina Jürgen. Etnograafiline kogu Viljandi Koduloomuseumis.
- 1986 Merike Kleeband. Mordva naiste rõivastus.
- Karin Kurviits. Paide rajooni Aravete küla perekond aastail 1922 - 1985.
- Ester Pöder. Setu rahvarõivad Etnograafiamuseumi kogudes.

TEADUSLIKU UURIMISTÖÖ JUHTIMISE STRUKTUURI
KUJUNEMINE TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOOLIS 1960 - 1980

Milvi Hirvlaane

Ülikooli teaduse arengus tähistavad kuuekümnendad aastad olulise etapi algust. Sellele löid soodsa aluse partei ja valitsuse otsused ja määrused kõrgkoolide teaduse edasiarendamisest. Ka ülikoolis endas olid kujunenud eeldused teadustöö tõusuks.

Viiekümnendatel aastatel olid lahendatud kõige pakilisemad sõjajärgse ülesehitustöö ülesanded, stabiliseerunud ülikooli struktuur, lõpetatud ülikooli baasil õppe- ja teadusasutuste loomine, välja kujunenud õppejõudude kaader. Kuuekümnendate aastate alguseks oli teadusliku uurimistöö temaatika küllaltki kirju, koondunud 70 probleemi ümber, mille 360 teemat uurisid üle 400 õppejõu 65 kateedrist. Ülikoolile eraldatud koosseisude arvestuse aluseks olid eranditult õppetöö vajadused. Puhtteaduslikud instituudid ja laboratooriumid oma spetsiaalse uurimistöö temaatikaga, teaduslike ülesannetega ja personaliga puudusid või olid üksikute eranditena tekkimise ja kujunemise faasis. Teadustöötajad olid ainult rajamisel oleval keemilise kineetika ja katalüüsi laboratooriumil ning geneetika ja darvinismi kateedri juures töötaval bioloogiajaamal. Siit järeldus: ülikool kui uurimisasutus ei suutnud võistelda teadustöö ulatuse, intensiivsuse ja tulemuste poolest suurte teadusinstituutidega, kus töötajate ülesandeks oli ainult teadustöö ja kuhu olid koondatud parimad spetsialistid ja suured materiaalsed ressursid. Ülikooli eeliseks oli vaid see, et teadustöö oli lahutamatult seotud õppetööga, teaduskaadri kasvatamisega. Teiseks soodustas ülikooli teadustööd paljude teadusharude spetsialistide olemasolu, eriti teaduste üleminekuvaladel, nagu biokeemia, biofüüsika jne. Tihe koostöö oli kujunenud arstide ja füüsikute vahel aeroionoteraapia vallas, TRÜ-s konstrueeritud meditsiiniaparaadid olid saavutanud juba üleliidulise tunnustuse. Arstid ja keemikud töötasid koos füsioloogiliselt aktiivsete ainete kallal, arstid ja matemaatikud tegid koostööd empiirilise materjali matemaatilise töötlemise valdkonnas, koostöö arenes ka matemaatikute ja keeleteadlaste, arstide ja kehakultuurlaste, füüsikute ja kehakultuurlaste vahel.

See kõik oli aga samal ajal seotud uue nähtusega suhtumises teadusse - nimelt hakkas 1950. - 1960. aastail teaduses senini diferentseerumine asenduma integreerumistendentsiga. Varem oli püüeldud selle poole, et iga teadust naaberaladest võimalikult täpselt ja kindlalt eraldada. Selles nähti mistahes teaduse arengu tähtsaimat eeldust. Nüüd hakati sihikindlalt otsima võimalusi eri teadusi üha tihedamini omavahel põimida ja kokku sulatada, sest just eri teaduste piirimaail hakati tegema kõige üllatuslikumaid avastusi ja edusamme. Nii nagu teadus tervikuna on internatsionaalne nähtus, on internatsionaalsed ka temas toimuvad protsessid ja muutused. Ülikooli teaduse jõudmist üleliidulisele tasandile märgistas uurimisteede koordineerimine üleliiduliste plaanidega - esialgu oli küll koordineeritud kolm teemat polümeeride keemia alalt ja rida teemasid arstiteaduskonnast /11/.

Teaduslik uurimistöö TRÜ-s toimus viiekümnendate aastate lõpul põhiliselt kateedrite baasil. ENSV rahvamajandusele anti abi konkreetsete rakenduslike probleemide lahendamisel lepinguliste tööde kaudu ENSV Rahvamajandusnõukogu ja tema allasutuste tellimuste alusel. Lepinguliste tööde limiidid aga määras kõrghariduse komitee. Sageli olid limiidid poole väiksemad kui rahvamajandusnõukogu vajadused. Lepingulisi töid tehti 1960. a. 70 500 rbl., 1961. a. 91 300 rbl. eest (1961. a. vääringus). Lepinguliste tööde teostajateks olid põhiliselt matemaatika-loodusteaduskonna kateedrid, eriti analüütilise keemia kateeder, geoloogia ja mineraloogia, geomeetria, üldfüüsika ja anorgaanilise keemia kateedrid /9/.

Viiekümnendate aastate lõpul, kuuekümnendate aastate algul kehtestati ülikoolis teadusliku uurimistöö organiseerimisel järgmised põhimõtted. Teadustööga tegeldi probleemide kaupa mitteadministratiivsetes allkollektiivides, mis ei ühtinud õppetöö organisatsiooniliseks aluseks olnud kateedrite kollektiividega. Iga probleem sai endale juhendaja, kelle ülesandeks oli töö juhtimine, planeerimine, aruandlus ja igasugune muu korraldav ja organiseeriv töö oma probleemi ulatuses. Selle organisatsioonilise sammu eesmärgiks oli stihhia ja omaette nohitsemise kaotamine teadustöös, jõudude koondamine ja koordineerimine. Probleemide juhendajad (kokku u. 70 inimest) moodustasid üleülikoolilise autoriteetse teaduskollektiivi, kelle kaudu suunas teadus-

likku uurimistööd teadusprorektor: prof. Harald Keres (1. 04. 1958 - 1. 09. 1960), dots. Johannes Tammeorg (21. 11. 1960 - 4. 02. 1974), prof. Herbert Metsa (4. 02. 1974 - 14. 03. 1981). Mõnevõrra kahanes dekaanide osatähtsus vahendajana, nende keskne positsioon teadustöö juhtimisel teaduskonnas säilis/1/.

Teadustöö materiaalne baas oli kuuekümnendate aastate algul ebaühtlane ja ebarahuldav. Parem oli olukord matemaatika-loodusteaduskonnas. Aastate jooksul olid keemikud lepinguliste tööde kaudu saadud summadest ostnud aparatuuri ja muud vajalikku (dots. Aleksander Moskvin, dots. Viktor Palm, dots. Natalie Rägo jt.). Ka esimese puhtteadusliku allüksusena ülikoolis (ka ENSV kõrgkoolides) rajati NSV Liidu Kõrghariduse Ministeeriumi käskkirja nr. 630 alusel 11. juunist 1958 keemilise kineetika ja katalüüsi problemlaboratoorium. Selle finantseerimine avati 1959. a. 30 000 rbl. ulatuses (1961. a. väeringus). Samuti eraldati neile üleliidulises plaanis oleva polümeeride keemia kolme teema uurimiseks riigielarveliselt 10 000 rbl., mille eest oli samuti võimalik aparatuuri hankida.

Rahuldavaks loeti olukorda ka eksperimentaalfüüsika kateedri luminesentsilaboratooriumis. Üldiselt jäi TRÜ materiaalne baas maha kaasaegse teaduse nõuetest. Matemaatika-loodusteaduskonna geoloogia-, geograafia- ja bioloogiaosakonnas puudus kaasaegne aparatuur peaaegu täielikult. Raske oli olukord arstiteaduskonnas, kus tehti palju eksperimentaalseid uurimusi, kuid mis oli aparatuuriga halvasti varustatud. Asja parandamiseks otsiti võimalusi nii ülikoolis kui ka tervishoiuministeeriumis.

Matemaatikas hakkas uue haruna kujunema arvutustehnika ja masinarvutus. 1958. a. moodustati TRÜ arvutuskeskus (NSVL Kõrghariduse Ministeeriumi käskkiri nr. 629-k 4. novembrist 1958). 1959. a. III kvartalis eraldati ülikoolile elektronarvutusmasin "Ural"/2/.

Suhteliselt parem oli materiaalne baas farmaatsias. Prof. Alma Tomingase ja prof. Nikolai Veiderpassi juhtimisel uuriti galeeniliste preparaatide valmistamise meetodikat ning kodumaiste ravimtaimede kultiveerimist.

Eksperimentaalfüüsikas uuriti koos ENSV TA Füüsika ja Astronoomia Instituudiga tahkete kehade luminesentsi TRÜ rektori prof. Feodor Klementi üldjuhtimisel. 1960. aastal loodi ENSV MN Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee käskkir-

jaga nr. 330 15. detsembrist elektroluminestsentsi ja pooljuhtide probleemlaboratoorium. Biofüüsika probleemlaboratoorium loodi ENSV MN määrusega 20. septembrist 1961 nr. 1269-k. Selle laboratooriumi loomiseni viisid füsioloogia kateedri ühisuuringud füüsikute ja matemaatikutega. Oli pandud alus ka teadusaparatuuride konstrueerimisele. 1961. a. ülikoolis loodud aparatuuride hulgas nimetati ka Vello Reebeni ja Maria Epleri konstrueeritud keskmise vererõhu pideva registreerimise aparatuuri. 1961. a. loodi sama määrusega ka ülikooli õppe-eksperimentaaltöökoda, elektrokeemia probleemlaboratoorium ja meditsiini kesklaboratoorium. Meditsiini kesklaboratooriumi loomise aluseks oli NSVL MN määrus 12. augustist 1961 nr. 735 teadusliku uurimistöö edasisest parandamisest meditsiini valdkonnas /3/.

1951. a. algas üldfüüsika kateedris atmosfääri ionisatsiooni ja tehisionisatsiooni ulatuslik uurimine Jaan Reineti konstrueeritud aeroioonide spektromeetriga, millel oli mehaaniline elektromeeter. Aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide probleemlaboratoorium loodi ENSV MN määrusega 31. märtsist 1964 nr. 431-k. Aeroioonide ja elektroaerosoolide bioloogilist toimet ja selle rakendusi ravi otstarbel hakkasid TRÜ üldfüüsika kateedris konstrueeritud generaatorite abil uurima prof. Elmar Siirde ja 1959. a. prof. Ernst Raudam. Need uuringud olid oluliseks stiimuliks uute aparatuuride konstrueerimisel TRÜ-s ja rakendamisel rahvamajanduses (meditsiinis, tööstuses, põllumajanduses jne.). Esimesed uurimistööde lepingud sõlmiti 1956. a. (kombinaadiga "Severonikkel", Läti NSV TA Eksperimentaalse Meditsiini Instituudiga ja 1957. a. NSVL TA I. Pavlovi nim. Füsioloogia Instituudiga). 1958. a. teadustöö aruandes kasutati juba nimevast aeroionisatsiooni laboratoorium /2/.

Kuuekümnendate aastate keskpäigaks oli ülikoolis juba kaheksa teadustööga tegelevat allüksust, nendest kuus probleemlaboratooriumi. NLKP Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu määruses 20. veebruarist 1964 nr. 163 teadusliku uurimistöö edasisest arendamisest kõrgkoolides peeti vajalikuks kõrvuti teaduste akadeemia süsteemiga suurendada kõrgkoolide osa tähtsate teadusprobleemide lahendamisel, asutustele-ettevõtetele anti õigus finantseerida lepingute alusel oma eelarvest teaduslikke uurimistöid ja parandada teadusliku uurimistöö materjalset baasi. Kõrgkoolides lubati luua teadusliku uurimistöö laboratooriume, eelkõige keemia, radio-

tehnika ja elektroonika valdkonnas. See määrus sai aluseks ENSV MN korraldusele 4. maist 1964 nr. 629-k, millega loodi ENSV MN Riikliku Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee erivahendite eelarvel töötav Tartu Riikliku Ülikooli teadusliku uurimistöö sektor (TUS), mille ülesandeks oli teadusliku uurimistöö parem koordineerimine ja korraldamine. Sektorile eraldati esialgu 2,5 kohta: juhataja (algul Valentin Kosatkin, hiljem Eugen Kaitsa), 0,5 kohaga vanemraamatupidaja ja üks sekretär-masinakirjutaja. 7. aprillil 1964 kinnitati ka TRÜ teadusliku uurimise lepinguliste tööde koosseis 1964. aastaks erivahendite arvel: koosseisuliselt töötajaid 36 (7 noorenteadurit, 7 vanemlaboranti, 12 laboranti, 5 vanempreparaatorit, 1 tehnik, 3 vaneminseneri ja 1 insener), koha-kaasluse alusel töötamiseks eraldati 19 kohta. Kokku oli lepinguliste töötajate palgafondiks planeeritud 35 675 rbl. Teadusliku uurimistöö sektori koordineerida olid nii teaduslikud kui ka õppe-teaduslikud allasutused. Lepinguliste tööde maht kasvas 63 790 rbl-lt 1960. a. (1961. a. väärin-gusse ümber arvestatult) 200 000 rbl-ni 1965. a./1,4,5,6/.

TRÜ jõudis seitsmekümnendate aastate alguseks meie maa parimate ülikoolide tasemele, tema teadussaavutuste vastu hakati tundma järjest suuremat huvi. Oluliselt oli arengut soodustanud teaduslike allasutuste loomine. Kõrgemate õppe-asutuste problemlaboratooriumide põhimääruses on öeldud, et teadusliku uurimise laboratooriumid on kõrgemate õppe-asutuste teaduslikud allasutused ja nende eesmärgiks on suuremate aktuaalsete, nii teoreetiliste kui ka rakenduslike uurimisprobleemide lahendamine ning eksperimentaal- ja konstrueerimistööde tegemine. Teadusliku uurimise laboratooriumide loomine jätkus. Esimese rahvamajandusharude poolt finantseeritava laboratooriumina loodi kaubandusökonoomika laboratoorium (15. 04. 1965). Samal aastal hakkas tööle veel inimese lihastalitluse problemlaboratoorium (25. 09. 1965). 1966. a. alustas tegevust kriminoloogia problemlaboratoorium (9. 09. 1966). Samal aastal sai alguse ka sotsioloogialaboratooriumi töö, kuigi sotsioloogiliste uuringutega oli alustatud tunduvalt varem. Laboratoorium töötas kuni 1975. aastani. 1967. a. loodi sekretoorsete protsesside laboratoorium, 1968. a. täienes TRÜ teadusasutuste ring veel psühhofarmakoloogia laboratooriumiga, rahvamajandusharude poolt finantseeritavana tööstuspsühholoogia laboratooriumiga ja ühiskondlikel alustel töötava perekonnauurimise gru-

piga. 1969. a. sai ülikool veresoonte kirurgia ja kommunistliku kasvatuse laboratooriumid. 1970. a. loodi Üliõpilaste Kompleksse Teadusliku Uurimise Büroo (ÜKTUB), mille kõrgkoolipedagoogika probleemgrupi baasil loodi 1974. a. kõrgkooli kompleksse uurimise laboratoorium /7/.

1970. aastaks tegutses ülikoolis 12 riigieelarvest ja kaks rahvamajandusharude poolt finantseeritavat laboratooriumi. Tol perioodil kasutati riigieelarveliste puhul nimetust probleemlaboratoorium. Laboratooriumides töötas üle 200 inimese, nendest teadustöötajaid üle 60. Laboratooriumide tööst võttis osa veel 100 õppejõudu, 47 aspiranti ja ligi 200 üliõpilast. Aastatel 1965 - 1970 kujunesid välja ülikoolile omane teaduspale, põhilised uurimissuunad. Töötati tihedas koostöös teiste NSV Liidu ja osaliselt ka välismaa teadusasutustega. Enam kui kümnes teadussuunas oli TRÜ kas peamiseks või juhtivaks täitjaks NSV Liidus. Nii märkis teadusprorektor J. Tammeorg kokkuvõtteid tehes VIII viisaastakust, lisades, et teadusajakirjades ja -kogumikes avaldati 51 ulatuslikumat ja 5183 lühemat teadusartiklit, tehti 2,2 miljoni rbl. eest lepingulisi uurimistöid (eelmisel viisaastakul 1961 - 1965 aga u. 0,6 mln. rbl. eest) /1, 13, 14/.

Seitsmekümnendatel aastatel tulid juurde veel nägemise tervishoiu (1974) ja orgaanilise sünteesi laboratoorium (1978. a., tootmisharu finantseeritav). 1. augustil 1978 moodustati meditsiini kesklaboratooriumi ja arstiteaduskonna probleemlaboratooriumide baasil Üld- ja Molekulaarpatoloogia Teadusliku Uurimise Instituut, mille direktoriks nimetati bioloogiadoktor Ants Kallikorm. 1981. a. loodi tootmisharulaboratooriumina Tartu linna arengu kompleksse uurimise laboratoorium.

Teadusliku uurimistöe sektori tööülesannete laienes kasvas ka sektori koosseis. 1971. a. lisandusid juhatajale E. Kaitsale Malle Salupere (välismaasõidud), Kadri Tammur (lepingulised tööd), Irina Steinberg (üldine asjaajamine), Ernest Teetsov (patendindusinsener) jt. 1973 oli TUS-is 8, 1974 (juh. Mati Kilp) 15, 1975 17, 1976 18, 1978 (juh. Tõnu Kollo) 15 ja 1979 20 töötajat /1/.

Saavutuste eest teaduslikus uurimistöös ja kõrge teadusliku potentsiaali eest arvati Tartu Riiklik Ülikool NLKP Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu määrusega nr. 271 6. aprillist 1978 NSV Liidu juhtivate kõrgkoolide hulka. See lõi uued võimalused ülikooli teaduse arenguks ja oli aluseks tea-

duse juhtimise struktuuri põhjalikule ümberkorraldamisele. IX viisaastakul (1971 - 1975) tehti ülikoolis lepingulisi töid 6 mln. 128,5 tuhande rbl. eest, X viisaastakul (1976 - 1980) 10 mln. 129,7 tuhande rbl. eest, teadusliku uurimistöö juurutamisel oli X viisaastakul saavutatud majanduslik efekt 4 mln. 402,1 tuhat rbl./8,1%.

TRÜ arvamisega NSVL juhtivate kõrgkoolide hulka sai ülikool ühtlasi ka teadusliku uurimise instituudiga võrdse staatuse, seoses sellega kaasnesid olulised muutused teadustöö organiseerimisel ja juhtimisel. NSV Liidu Töö ja Sotsiaalküsimuste Riikliku Komitee 19. juuli 1979. a. määruse nr. 327 alusel moodustati ENSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumi käskkirjaga 26. veebruarist 1980 nr. 50 teadusliku uurimistöö sektori ja teaduslike allüksuste baasil alates 15. märtsist 1980 Tartu Riikliku Ülikooli teadusosakond ja kinnitati juhtiva ja teaduslik-tehnilise personali koosseisude nimekiri töö tasustamisega lepinguliste tööde arvelt. Teadusosakonna struktuur nähti ette järgmiselt: teadusosakonna juhataja teadusprorektor (1980 - 1981 prof. H. Metsa, alates 1981. a-st prof. A. Kallikorm), kaks teadusprorektori asetäitjat (1980 - 1983 T. Kollo, 1983. a-st dots. Jaak Järv ja 1980. a-st prof. Arvo Tikk) ning teadussekretär (1980 - 1983 Milvi Reinfeldt, 1983. a-st Aavo Luuk). Loodi neli funktsionaalset osakonda: organiseerimis- ja juurutamisosakond 17, plaani-majandusosakond 11, patendiosakond 5, teaduslik-tehnilise informatsiooni osakond 9, raamatupidamine 4 töötajaga, arstiteaduskonna ja füüsikateaduskonna grupid kumbki 2 töötajaga, 11 kateedrijuhataja asetäitjat teadustöö alal. Kokku kuulus teadusosakonna koosseisu 64 inimest palgafondiga 10 531 rbl. (kuus). Teadusosakonna loomisel oli aluseks juhtivate kõrgkoolide tüüpstruktuur. Teadusosakonna teaduslikeks allüksusteks said kõik senised laboratooriumid ja muud teaduslikud allüksused /1,10/ Teadusosakonna struktuuri lõplik väljakujundamine lõpetati 1985/1986. aastal. Kuna sealjuures etendasid olulist osa TRÜ teadusosakonnale I kategooria omistamine 1982. a. ja kõrghariduse uutmise põhisuundade alusel ülikooli teaduse kohta vastu võetud olulised dokumendid, siis vajab see periood eraldi käsitlemist.

1. TRÜA, nim. 1, TRÜ teadusliku uurimistöõ aruanded 1960 - 1980.
2. TRÜA, nim. 1, s. 541, l. 97 - 98, s. 544, l. 17.
3. Постановление СМ СССР от 12 авг. 1961 № 735 о мерах по дальнейшему улучшению научно-исследовательской работы в области медицины // СПН СССР - 1961.
4. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 9 мая 1963 о мерах по дальнейшему развитию высшего и среднего специального образования, улучшению подготовки и использования специалистов // СПН СССР. - 1963. - 8. - Ст. 89.
5. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 20 февр. 1964 г. № 163 о дальнейшем развитии научно-исследовательской работы в высших учебных заведениях // СПН СССР. - 1964. - 3. - Ст. 15 - С. 444-449.
6. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 18 июля 1972 г. № 535 о мерах по дальнейшему совершенствованию высшего образования в стране // СПН СССР. - 1972. - 4. - Ст. 73.
7. Приказ министра высшего и среднего специального образования СССР от 4 июня 1974 № 474 об улучшении подготовки кадров с университетским образованием и о повышении роли университетов в системе высшего образования // Бюл. МВО СССР. - 1974. - 9.
8. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 6 апр. 1978 № 271 о повышении эффективности научно-исследовательских работ в высших учебных заведениях // СПН СССР. - 1978.
9. Keres H. Ettekanne TRÜ parteikoosolekul 7. aprillil 1959: TRÜ teadusliku töö praegune olukord ja ülesanded eeloleval seitseaastakul. Käsitlusi TRÜ teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektoris.
10. Кооп А. О некоторых закономерностях развития и функций вузовской науки в условиях развитого социализма // Teaduslugu ja nüüdisaeg: III vabariikliku teaduslookonverentsi teesid. - Tallinn, 1984. - lk. 6 - 13.
11. Mereste U. Süsteemse mõtlemisviisi ajastu // Aja Pulss. - 1985. - Nr. 14. - lk. 8 - 9.
12. Prüller P. TRÜ aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratooriumi asutamine, struktuur ja tegevuse ülevaade // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1979. - IX. - lk. 158 - 173.

13. Tammeorg J. Mis ülikoolis tehtud // Edasi. - 1971. - 30. mai.
14. Tamm B. Teadusest kõrgkoolis ja kõrgkooli osast teaduses // Eesti Kommunist. - 1977. - Nr. 12. - Lk. 60 - 66.

РОЛЬ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В ФОРМИРОВАНИИ ОСЕТИНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Аза Хадарцева

Основоположником осетинской советской литературы считается Михаил Юрьевич Гадиев (псевдоним - Цомак), воспитанник Тартуского (Юрьевского) университета, где он учился в 1903-1908 гг., примерно в то же время учились в Тартуском университете и другие осетины, среди них и известный писатель Михаил (Ельмурза) Данилович Тлатов (псевдоним - Хох).

М.Ю. Гадиев-Цомак родился в горном ауле Нижний Ганис в 1882 году, М.Д. Тлатов-Хох - в осетинском селении Ардон. По сравнению с другими осетинскими селениями Ардон отличался наиболее благоприятными условиями для развития культуры. Здесь имелась база для получения образования - духовная семинария, откуда вышли и многие будущие осетинские писатели. Именно это обстоятельство сближает его с Цомаком Гадиевым, тоже получившим среднее образование в духовной семинарии в Ставрополе.

В рукописной биографии Хоха Тлатова, написанной его женой Людмилой Кириаковной Тлатовой, отмечено: "По окончании Семинарии Хох не захотел продолжать образование в Духовной академии, чуждой его убеждениям и мировоззрению. Не имея средств к существованию, Хох с трудом поступает в Дерптский университет на юридической факультет /1/.

Цомак учился в университете с 1903 по 1908 г., а Хох с 1906 по 1912, следовательно, с 1906 по 1908 год они учились здесь одновременно, правда, на разных факультетах: один - на историко-филологическом, другой - на юридическом, но, к сожалению, об их взаимоотношениях в это время почти ничего не известно, хотя трудно предположить, что они друг друга не знали. Впрочем, в Осетии их разделяли снежные горы, а здесь, может быть, факультеты /2/.

В архиве Северо-Осетинского научно-исследовательского института в фонде Хоха Тлатова оказалась и фотография Хоха в обществе еще пятерых молодых людей. Четверо из них были в одинаковых кителях. На оборотной стороне фотографии написаны

имена среди них одно показалось знакомым - Галка Гаврилович Тлатов. Удалось выяснить, что в Тартуском университете учились и три двоюродных брата Хоха - братья Агубе Гаврилович и Моиссей Гаврилович (на медицинском факультете) и Савелий Гаврилович (юрист) Тлатовы /3/.

Х.С. Черджиев, старший научный сотрудник Северо-Осетинского НИИ, утверждает, что в Тартуском университете учился Марк Авсаратов, видный революционный и общественный деятель, член ГорЦК от трудящихся Северной Осетии /4/. Однако этому хотелось бы найти документальное подтверждение, т.к. в юбилейной газетной статье пишется, что учился он в Петербургском университете, хотя в своей революционной деятельности он был в какой-то период своей жизни связан с Эстонией /5/.

Среди окончивших Тартуский университет были, таким образом, преимущественно врачи и юристы, люди незаурядных способностей, из которых наряду с выпускниками петербургских, московских и других высших учебных заведений России и Европы формировалась национальная интеллигенция в предреволюционную пору, и которые, как правило, включились в активную общественно-политическую деятельность, сначала приняв участие в революционном движении 1905-07 и 1917 годов, а затем став в ряды строителей новой жизни. Все они были прекрасными специалистами и высоко держали знамя выпускников Тартуского университета. Так, Агубе Гаврилович Тлатов стал прославленным в Осетии врачом. Это был врач не только по образованию, но и по призванию. Его имя до сих пор здесь произносится с глубоким уважением, хотя его давно уже нет в живых.

Агубе Тлатов (в народе его называли просто доктор Агубе), прожив в родном селении Ардон, был широко известен и к нему обращались не только жители Ардона, но в трудных случаях приезжали из всех окрестных сел и даже из города Владикавказа (ныне Орджоникидзе), где в то время был целый ряд квалифицированных врачей. Трудно переоценить самоотверженность и патриотизм этого человека, который по окончании университета вернулся в родное село, чтобы приходить на помощь прежде всего сельскому люду, так нуждавшемуся в нем. Стоит только вспомнить рассказ осетинского прозаика Арсена Коцова "Ханифа", в котором женщина скончалась в восьми километрах от Владикавказа в результате самого простого заболевания, а знахарки и гадалки не позволили вызвать врача из города, окружив ее магическими ритуалами.

Юридическое образование братьев Тлатовых и других давало

возможность оказания хоть какой-то помощи своему бесправному народу. Сейчас трудно сказать, кто из них первым проложил тропинку в Тарту, но по общественному резонансу последующей деятельности следует остановиться на личности Хоха Тлатова. Его успехи в Ардонской духовной семинарии позволили обратиться в Общество распространения образования и технических сведений среди горцев. Общество отвечало своему названию и всячески способствовало получению образования земляками. Оно было организовано в начале 80-х годов прошлого столетия и охватило большое число прогрессивно настроенных горцев, которые своими взносами создали фонд материальной помощи учащимся горцам. У них был свой устав, своя программа. Естественно, Общество не могло целиком взять на себя всю материальную часть в деле приобщения земляков к образованию, но по мере возможности оказывало им материальную помощь. Этим и воспользовался Хох Тлатов. Но даже и при такой поддержке он четыре раза исключался из университета за невзнос платы. По ответу ректора университета проф. В.Г. Алексеева от 6 апреля 1911 года на запрос канцелярии его императорского величества по принятию прошений можно говорить как о чрезвычайной настойчивости, с которой Тлатов добивался права на получение образования, так и о той благожелательности, понимании с оттенком удивления, которые он встретил в лице профессора и которые в общем помогли Хоху Тлатову завершить образование. Ректор писал:

"Принимая во внимание: А) успехи Тлатова в науках (зачтено семь семестров по юридическому факультету, причем по зачете восьмого семестра имеет право подвергнуться государственным экзаменам) и б) его материальную несостоятельность (был четыре раза увольняем из университета за невзнос следуемых с него плат) я полагаю бы ходатайство Тлатова о помощи в деле его образования признать заслуживающим уважения" /6/. "Уважения" автором письма было написано после зачеркнутого им слова "внимания", которое значилось и в запросе канцелярии. Следует заметить, что, хотя его университетские документы были извлечены из ЦГА ЭССР, но до сих пор никем изучены не были, поэтому в его биографии отмечалось в одном случае одно исключение, в другом - два. В университетской же справке /7/ они обозначены с точной датировкой:

принят 21 сент. 1906 г.	ув. 31 марта 1907 г. за невзнос платы
вновь принят 22 февр. 1908 г.	ув. 7 апреля 1909 г. за невзнос платы
"- 20 мая 1909 г.	ув. 22 ноября 1910 г. за невзнос платы
"- 23 февр. 1911 г.	ув. 11 марта 1911 г. за невзнос платы

В ответ на последнее увольнение Тлатов, спустя месяц, уточняет в своем прошении на имя ректора, что уволен был в последний раз не за невзнос платы, так как до того "был зачислен на бесплатную лекцию". Все это еще раз подтверждает, что он постоянно находился в состоянии преодоления трудностей, ничего общего не имеющих с наукой, но постоянно встававших на его пути к ней. Такого рода настойчивость действительно заслуживала уважения.

В литературоведении до сих пор не были установлены дата рождения Тлатова (1880-ый вместо 1881-го) и год окончания университета (1910-ый вместо 1912-го). И та и другая даты были восприняты из воспоминаний его жены и племянника, написанные спустя пятнадцать лет после его смерти и, по-видимому, потому страдавших некоторой неточностью. Тартуские документы позволили нам уточнить как дату рождения, ибо университет располагал метрической выпиской, которую Тлатов после окончания просил переслать ему по месту работы в Семипалатинск /8/, так и дату окончания университета по копии диплома, которым удостоен "в заседании Юридической испытательной комиссии 28 мая 1912 года" /9/.

Хох Тлатов был человеком трудной судьбы. После трудностей, связанных с образованием, начались другие мытарства. Преследуемый за революционную деятельность, он уехал в Семипалатинск и, когда в 1918 г. в город вошли белые, Хох был взят полицией прямо из-за брачного застолья. Молодая жена, принося ему в тюрьму передачи, заразилась брюшным тифом и умерла. За восемь-девять месяцев заключения в результате пожара в его квартире сгорели все его книги и рукописи. В 1924 г. он женился вторично, и в 1926 г. вместе с семьей приехал в Осетию, но, проболев здесь около семи месяцев, вернулся в Семипалатинск, где его уже хорошо знали как адвоката. Однако в 1928 г. он окончательно переехал во Владикавказ, где вскоре был избран председателем коллегии адвокатов. Весной 1932 г. он заболел туберкулезом и вскоре скончался.

В Осетии Хох пользовался большой популярностью в ка-

честве адвоката, но в историю своего народа он вошел как писатель, переводчик и общественный деятель. Творчество его невелико по объему, но оно привнесло в осетинскую литературу вслед за Александром Кубаловым романтическое направление. В его фантастической повести "Сон" раскрываются его социально-политические взгляды, сложившиеся, по-видимому, не без влияния идей русских революционных демократов, в частности, романа Н.Г. Чернышевского "Что делать?". Однако он в своем творчестве исходит как из литературных предшественников, так и из осетинского народного творчества. Племянник Хоха Тлатова в своих воспоминаниях о нем пишет, что "в Дерптском университете Хох учился с Цомаком Гадиевым" и что "они вместе там принимали участие в деятельности революционного кружка. Хоха позднее за это и исключили из университета" /10/. По-видимому, автор воспоминаний за давностью времени несколько перепутал события, потому что, как уже упоминалось, его исключения из университета были связаны, в основном, с невзносом платы за обучение, хотя по воспоминаниям современников он действительно был связан с революционными студенческими волнениями. Представляет, однако, интерес упоминание имени Хоха в связи с именем Цомака, тем более, что это единственное упоминание, говорящее об их связи.

Цомак Гадиев, который поступил в Юрьевский университет на три года раньше Хоха и учился на историко-филологическом факультете, пострадал за свои убеждения и революционную деятельность, отбыв многолетнюю ссылку. Он был исключен из университета за участие в студенческих волнениях. И эту свою деятельность он продолжал, приезжая в Осетию. В статье "К осетинской интеллигенции" в 1906 г. он призывал интеллигенцию объединить силы, чтобы "стать во главе еще темного населения, нищего и угнетенного, и сделать борьбу его осмысленной и плодотворной".

Цомак принимал участие в организации издательских обществ, первых осетинских газет, библиотек, театральных постановок, вечеров в разных селах Осетии. В 1908 г. Цомака арестовали, но годы тюремного заключения и ссылки (1908-1917) не ослабили его революционной воли. Он и в Сибири старался принимать участие в общественной жизни: лечил больных, учил детей, пытался организовать детские сады, школы, читал лекции, в специальных статьях клеймил политический произвол по отношению к ссыльным, был членом Общества политкаторжан и ссыльных, писал очерки, рассказы, занимался самообразованием.

Диплом об окончании университета он получил уже после Февральской революции 1917 г., вернувшись из ссылки. Приехав во Владикавказ, он включился в борьбу за Советскую власть, выступал со смелыми политическими статьями, разоблачая меньшевиков, буржуазных националистов. Цомак избирался председателем Осетинского народного совета и его исполкома, членом и председателем осетинской фракции Терского областного народного совета, был заместителем наркома просвещения Терской республики, избирался членом, затем заместителем председателя Владикавказского Ревкома, а позже - членом Терского облисполкома и заведующим облоно; он был ответственным редактором газеты "Растдзинад", директором Северо-Осетинского научно-исследовательского института, ректором Горского педагогического института, но... здоровье было подорвано. 24 октября 1931 г. Цомака не стало. Осталось его творчество. И здесь он был верен себе. Его творчество выражало сознание, волю и характер народа. Он был писателем, критиком, историком литературы. В поэзии и прозе, в драматургии и публицистике он оставался революционером. Даже для перевода на осетинский язык он выбирал шедевры политической поэзии: "Интернационал", "На Лене" Д.Бедного, "На баррикадах" В.Гюго и др. Даже его интимная лирика отличалась гражданственностью.

В стихотворениях периода первой русской революции он призывал народ к восстанию.

На клич борьбы, в мечтах своих едины,

Пойдем сплоченно к боевому стягу.

Эй, выходите, юноши, мужчины! -

В борьбе явите доблесть и отвагу! -

взволнованно писал Цомак в стихотворении "Клич борьбы" и "Народ".

На протяжении всего своего творческого пути он остался верен теме борьбы за свободу, любви к ней. В этом он видел смысл своей жизни.

Годы учебы в Тартуском университете сыграли в его жизни, в становлении его как личности, немаловажную роль. С одной стороны, многонациональный состав революционно настроенного студенчества, с другой - национально-освободительное движение самого эстонского народа, эстонского студенчества в общности.

Первым осетинским студентом Юрьевского университета был Цомак Гадиев, а по его примеру туда потянулись Хох Тлатов, затем двоюродные братья Хоха и наверное многие другие. Во

всяком случае уже этот небольшой материал свидетельствует о тяге осетинских юношей к образованию, которая вела их через все трудности и их преодоление, находя отклик и понимание у передовых умов того времени.

Литература. Источники. Примечания

1. Тлатова Л.К., Тлатов С.Б. Биография Тлатова Е.Д. - РФ СОНИИ, ф. I4, оп. I, ед.хр. 4, л. 2.
2. Tartu ülikooli üliõpilaskonna teatmik: Album Academicum Universitatis Tartuenssis 1889-1918. - Tartu, 1986. - I. - Lk. 130.
3. Личные воспоминания Зары Савельевичи Тлатовы.
4. История Северо-Осетинской АССР. Советский период. - Орд-жоникидзе, 1966. - С. 160.
5. Ашхамахова Л. Революцией призванный // Соц. Осетия. - 1965. - 18 февраля.
6. Центральный государственный исторический архив ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 26234, л. 24. Копия в ОРФ СОНИИ, ф. I4, оп. I, д. I2.
7. Там же, л. 26 (по нумерации ОРФ СОНИИ, л. 31).
8. Там же, л. 35 (л. 43).
9. Там же, л. 48 (44).
10. Тлатты Сосланбег. Тлатты Хох // Мах дуг. - Орджоникидзе, 1965. - № 2. - С. 83.

ПРОГРАММНО-УСТАВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ И ЛИСТОВКИ
РЕВОЛЮЦИОННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ТАРТУСКОГО
СТУДЕНЧЕСТВА 1898-1899 ГГ.

Рафаил Ганелин

Среди источников, необходимых для изучения тех революционных выступлений тартуского студенчества в 1899 г., которые ознаменовали его присоединение к общероссийскому студенческому движению, в первом ряду, несомненно, стоят различные документы студенческих организаций как программно-уставные, так и агитационно-пропагандистские.

Мы располагаем программно-уставными документами обеих студенческих организаций, существовавших в городе в это время. Первой из них по времени создания была "Юрьевская касса помощи революционному делу", второй - "Союзный совет дерптских объединенных землячеств и организаций", вначале называвшийся "Юрьевским товариществом" и, по-видимому, поглотивший "Юрьевскую кассу". Ее единственный известный нам (по заверенной жандармской копии) документ, датированный 15 ноября 1898 г. и содержавший изложение и обоснование целей организации, имел форму гектографированной прокламации /1/. Цели эти состояли в том, чтобы включить тартуское общество и особенно студентов, "всегда наиболее отзывчивых на все идеальное", а также существовавшие студенческие кружки в сбор средств на общероссийские революционные цели: "1) на активную революционную деятельность, 2) на политических ссыльных и 3) на пострадавших рабочих". "Пока местная деятельность не будет поглотать всех средств, касса будет направлять их в иные места России", - указывалось в прокламации, в силу чего ее следует рассматривать как свидетельство установления связей "Юрьевской кассы" с упомянутыми в документе общероссийскими организациями "Красные кресты" и "Кассы политических ссыльных и заключенных".

При том, что прокламация носила программный характер, в ней был и элемент устава, характеризовавший организационные принципы ее деятельности. "Средства «Кассы», - говорилось

в прокламации, - составляются из членских взносов и сборов, совершаемых членами в кругу знакомых. Раз в год «Касса» будет печатать отчет о своей деятельности. Лица, желающие, чтобы их взносы были отмечены в отчете, благоволят сообщать литеры, под которыми они желают быть отмеченными" /2/.

В отличие от программного характера прокламации "Кассы" "Устав Юрьевского товарищества", также известный нам по заверенной жандармской копии, в соответствии со своим названием являлся уставным документом, в котором были затронуты и программные вопросы. Собственно, они исчерпывались изложением в § I целей организации, которые определялись как объединение студенчества, содействие самообразованию в студенческих организациях, материальная взаимопомощь, связь с такого же типа студенческими организациями других городов, политическая деятельность, искоренение темных сторон в жизни организаций и отдельных лиц. Замысел инициаторов товарищества состоял, по-видимому, в использовании легальных форм работы в интересах политической деятельности.

Однако главное заключалось в особой организационной структуре товарищества. Насколько можно судить по тем сведениям, которые содержались в жандармском донесении о неизвестном нам подлиннике устава, он был написан карандашом на двух полулистах /3/. Как видно из его копии, некоторые элементы текста, причем как раз относящиеся к организационным вопросам, фигурировали в нем в нескольких вариантах. Следовательно, он вряд ли представлял собой официально принятый устав. Нам не известны и программно-уставные документы "Союзного совета", который был, с нашей точки зрения, преемником товарищества. Однако судя по самому названию "Союзного совета" и содержанию его прокламаций, его организационное устройство было основано на принципе, изложенном в разбираемом нами уставном документе товарищества - объединении существовавших студенческих организаций с целью придания их деятельности единства и политической ориентации.

Товарищество составлялось из представителей студенческих организаций, избираемых не менее, чем на полгода. Организации эти должны были по своему составу отвечать трем вариантам требований. Сведениями о том, какой из этих вариантов получил предпочтение, мы не располагаем. По первому варианту, который, в свою очередь, включал в себя три варианта, в состав организаций-членов должны входить "или студенты или ветеринары или фармацевты или те и другие". По второму -

"только студенты и ветеринары". По третьему - "как студенты, ветеринары и фармацевты, так и другие коллективные единицы, причем устав их должен согласоваться с уставом Юрьевского товарищества" /4/. Речь шла здесь, по-видимому, о возможности своего рода коллективного членства в товариществе землячества и т.д. организаций.

О том, как именно воплотились в организационной структуре Союзного совета эти конкретные предназначения устава товарищества, носила ли она до конца разработанный и строго определенный характер, имеющийся в нашем распоряжении материал с достаточной достоверностью судить не позволяет. Однако система коллективного членства, как уже говорилось, была его организационной основой.

Искоренение "темных сторон в жизни организаций и отдельных лиц" устав возлагал на судебную комиссию, по отношению к которой товарищество брало "на себя только исполнительную и посредническую роль" - передачу ей без предварительного обсуждения дел, возникших по инициативе организаций (один из вариантов соответствующего параграфа предусматривал для частных лиц необходимость обращения к организациям). Не исключено, что судебной комиссии придавалось какое-то значение и в связи со студенческими выступлениями. В разгар их, 18 марта 1899 г., студент, подписывавшийся "Ксенофонт", писал в Москву: "В настоящее время у нас союзный совет решает вопрос о студенческом суде" /5/.

От программно-уставных документов перейдем к памятникам агитационной литературы. Уже упоминавшийся нами "Сводный каталог...", в котором зарегистрировано множество студенческих листовок, выпущенных в 1899 г. в различных городах России, содержит данные о 29 тартуских листовках, имеющихся в советских хранилищах в подлинниках, в том числе одной, изданной от имени студентов-противников движения, и 9 - в копиях /6/. Подавляющее их большинство выпущено Союзным советом, несколько - "группой дерптчан". Подлинники хранятся по преимуществу в коллекциях, а копии - в составе архивных дел, содержащих переписку полицейского и учебного начальства о студенческом движении.

Неоспорима необходимость научной публикации листовок. Тем более целесообразно уже теперь приступить к их источниковедческому изучению. Здесь мы ограничимся наряду с некоторыми общими наблюдениями преимущественным рассмотрением листовок, содержащихся в архивных делах, и сведений об агита-

ционной работе студенческих организаций, имеющих в служебной переписке.

Те из листовок, которые дошли до нас в подлинниках, позволяют судить об издательской технике Союзного совета. Текст листовки после его составления переписывался от руки, печатными буквами, почти без помарок. В одном уже известном нам из жандармского донесения случае это было сделано "гектографическими чернилами, имеющими блестящий зеленоватый цвет" /7/. Вероятно, так поступали и в других случаях. Затем текст размножался на гектографе. Тиражи, которыми издавались листовки и бюллетени, нам, к сожалению, не известны. Техника печатания была далека от совершенства. Плохо отпечатавшиеся элементы текста приходилось обводить от руки. Расходы на печатание, по-видимому, этому соответствовали — в одном случае 2р. 80 коп., в другом 1 р. 81 коп. /8/. Таким же образом размножались и бюллетени Союзного совета, отличавшиеся от листовок большим объемом и поденной формой. Впрочем, и среди листовок есть весьма пространные. Отметим, кстати, что в самом их тексте листовки обычно называются прокламациями.

Переходя к содержанию листовок, отметим, что одной из главных их тем была информация о студенческом движении в других городах. В первой же из известных нам листовок Союзного совета после изложения петербургских событий 8 февраля, рассказа об избииении студентов столичного университета полицией, движении солидарности с ними в Петербурге, Москве, Киеве и других городах и сделанного из этих событий вывода ("Скажем одно: они наводят на серьезные размышления про тот антагонизм, который существует между обществом и правительством") был специально поставлен вопрос о том, для чего все это сообщается. "Распространяя эти сведения, — говорилось в листовке, — мы преследуем две цели: 1) мы думаем, что факты эти не пройдут и не могут пройти без впечатления; нам желательно, чтобы они были подвергнуты обсуждению товарищей; 2) мы находим, что если не по этому поводу, то ввиду несомненного факта, что движение охватывает всю учащуюся молодежь, нам, Дерпту, необходимо заявить о своей солидарности с общим студенческим делом" /9/. Сведения о всероссийском студенческом движении использовались в листовках и в полемике с "Правительственным вестником", распространявшим сообщения, не только порочившие студенческие выступления, но и преуменьшавшие их размах.

Помимо названной листовки такие сведения фигурируют так-

же в листовках Союзного совета не ранее 20, не позже 26 марта и 31 марта 1899 г., "группы дерптчан" 26 марта, в бюллетенях Союзного совета 3, 4 и 5 апреля /10/ и др.

Каким образом добывались эти сведения? В соответствии с одним из своих уставных принципов Союзный совет установил связи со студенческими организациями других городов. В дополнение к упоминаниям о связях Союзного совета с петербургскими студентами, содержащимся в документах М.А. Бутлерова /11/, отметим участие представителя тартуского студенчества Виктора Дерябина в захваченном полицией всероссийском студенческом съезде в Москве /12/ и остановимся на нескольких письмах из Юрьева в Москву, перехваченных почтовой цензурой ввиду революционного содержания или пересылавшихся в них прокламаций, а также полученных агентурным путем.

Еще до 1 марта было перехвачено письмо со штемпелем на конверте: "Юрьев" и адресом: Москва, Большая Пресненская ул., д. 41, кв. 6, Вячеславу Антоновичу Вишневному. Сохранился обрывок текста следующего содержания: "Я, наверное, полечу; уже вызывался к инспек[тору]. Мне было сказано, что все, что нужно было знать от меня, инспектору известно. Пиши, как ваши дела, предполагается ли продолжать забастовку, каково настроение студ[ентов], каковы требования и т.п. Адрес известен" /13/.

12 марта уже упоминавшийся студент медицинского факультета Ксенофонт Иванович Николаев, подписавшийся "Ксенофонт", но раскрытый полицией /14/, писал в Москву Дмитрию Константиновичу Лебедеву для Михаила Ивановича Митило: "Сегодня из Москвы я получил письмо, которое меня очень озадачило. Вопрос от кого? Я обратил внимание на почерк: он обличает вас как автора. Очень рад, что у вас раздумывается солидное предприятие, жаль, что подробная программа его мне неизвестна". Охарактеризовав движение как "общестуденческое в полном смысле этого слова", автор сетовал на недостаток стойкости в некоторых группах студенчества (имея в виду, вероятно, Петербург) и продолжал: "Но во всяком случае потрудитесь сообщить мне подробную программу, а я уже передам куда следует; теперь же с такими данными, какие я имею сейчас, я положительно ничего не могу сделать. Только сделайте это не так открыто, как это сделали теперь. Ваша маскировка дела слишком понятна. Такая неосторожность может сильно повредить делу" /15/.

30 марта К.И. Николаев сообщил Д.К. Лебедеву некоторые

сведения о событиях в Тарту, в частности о том, что Союзный совет решал в те дни вопрос о студенческом суде /16/.

Бюллетени Союзного совета отправлялись в Москву по следующим адресам: Знаменка, д. Сергеева, кв. 4, Беляевой и Воздвиженка, Крестовоздвиженский переулок, типография Лиснера, корректору Николаю Егоровичу Яфимцеву /17/.

Эти сведения, которые, кстати сказать, могут быть полезны для специального исследования революционных связей тартуского и московского студенчества, и без того свидетельствуют о налаженном руководителями тартуского студенческого движения обмене информацией с революционными студенческими организациями в других городах. Не исключено, что сумма в 35 руб., значащаяся в одном из финансовых отчетов Союзного совета как потраченная на "получение сведений" /18/, составила расходы на поездки его представителей в другие города. Все это придает многим листовкам значение источников фактических сведений о студенческом движении в различных городах страны, его ходе и идеологии, связях между различными группами студенчества, карательной политике властей и ее оценках. Разумеется, речь идет о возможностях изучения не только влияния всех этих обстоятельств на движение в Тарту, но и их самих. Как любые памятники агитационной литературы, так и рассматриваемые нами при использовании их в качестве источника фактического материала, нуждаются в сопоставлении их с другими источниками, в том числе источниками иного происхождения. Однако предварительные наблюдения показывают, что за исключением нескольких фактов в описаниях действий петербургской полиции против студентов 8 февраля, сведения, приводимые в рассматриваемых документах, свободны от значительных преувеличений.

Нередок, по-видимому, был обмен листовками между студенческими организациями различных городов. Известны два случая переиздания в Тарту петербургских листовок - стихотворения о петербургских событиях 8 февраля 1899 г. и воззвания студентов из пересыльной тюрьмы /19/.

В большинстве листовок материал о всероссийском движении сочетается в той или иной мере с материалом о тартуских событиях. В отличие от сведений о студенческих выступлениях в Петербурге, Москве, Киеве и других городах, полученных авторами тартуских агитационных документов из вторых или третьих рук, в том, что касается материала о движении в Тарту, рассматриваемые документы имеют значение первоисточника, хотя

фактическая сторона движения в них специально не излагалась, поскольку была известна читательской аудитории, к которой документы эти были обращены. Они исходили от активных участников событий, сами принадлежали к числу событий этого движения: ведь каждая из прокламаций не только отражала в какой-то мере предшествовавшие факты движения и взгляды его руководителей на его характер и перспективы, но и должна была придать ему то или иное направление. Все это не отменяет, разумеется, требований научно-критического подхода и к этому материалу.

Тартуские события, хотя и не были в прокламациях и бюллетенях предметом такого специального повествовательного изложения, какое находим применительно к движению в других городах, подвергались обсуждению, истолкованию и оценке. Иногда ставился в центр внимания тот или иной факт.

По всем главным вопросам общероссийского студенческого движения Союзный совет вел успешную полемику с "Правительственным вестником" /20/. Вообще определяющими чертами всей известной нам тартуской агитационной литературы были отчетливо выраженные общеполитическая направленность и классовый характер. Проявившееся в этом влияние социал-демократической идеологии было свободно от духа "экономизма", господствовавшего в это время в некоторых социал-демократических организациях. Уже в первом программно-уставном документе - прокламации "Юрьевской кассы помощи революционному делу" была, как уже говорилось, прямо отражена ориентация на присоединение к борьбе пролетариата. Яркий обличительный характер носила упоминавшаяся прокламация "Группы дерптчан", о которой еще будет сказано ниже. "Мы сами ясно и отчетливо сознавали тот произвол, тот гнет, который столько лет тяготит нашу страну, - говорилось в ней. - Мы на самих себе чувствуем жестокие проявления того деспотизма, оргии которого в последнее время разыгрываются с такой неудержимой силой по всей России. Слезы за людские страдания, злоба против бесконтрольного правительства давно накопилась в нашем сердце; давно томит нас жажда борьбы, жажда громкого протеста... Испокон веков деспотизм знал лишь одно средство - запугивания, запугивания словами, тюрьмами, ссылками, цепями, каторгой. Целые века народы молча несут это тяжелейшее иго, целые века не сознают они всей тяжести, всего позора такого чудовищного строя..." /21/.

В этом свете говорить о чисто студенческом характере

движения, вызванного не одной только солидарностью с петербургскими студентами, как это делалось в официальном сообщении, разумеется, было невозможно, и полемика Союзного совета с этим сообщением явственно обнаруживала полную безосновательность правительственных утверждений.

Давая отпор носителям той точки зрения, что лишь "первая забастовка студентов" заслуживает сочувствия, а вторая — нет, тем, "которые добиваются того, чтобы их признавали передовыми либералами, чуть ли не революционерами", Союзный совет специально подчеркивал общереволюционные цели и характер студенческого движения. "Настоящим передовым людям, — указывалось в его листовке 20 апреля, — следовало бы знать хоть одно, именно: что состояние русской общественной жизни во всех ее отдельных проявлениях дает нескончаемую пищу для постоянного неумолкаемого протеста, что если общество целиком, если отдельные его группы как таковые редко обнаруживают свое недовольство — причина тому единственная: недостаток организации наших общественных сил". Определяя социально-политическую функцию студенческих выступлений, Союзный совет в сущности ставил вопрос о необходимости борьбы с самодержавным строем во имя борьбы за социализм. Ссылаясь на общность путей развития России и Запада, он призывал к борьбе за установление "новых форм жизни", которые делают "возможным бороться за настоящее социальное равенство". При этом в прокламации подчеркивалось, что и в обычное время и даже тогда, когда их "ссылают, сажают по тюрьмам", студенты могут "почесть себя баловнями" по сравнению с рабочими ("миллионными массами рабства новейшего типа") и крестьянами.

Составители прокламации обнаруживали понимание особой роли, которая принадлежит в освободительном движении пролетариату, и необходимости в этой связи революционной, социал-демократической ориентации студенческого движения. "Выходит на то, — говорилось в ней, — что мы — естественные союзники всех убежденных борцов за социальное возрождение, что мы вносим нашу скромную лепту в то же для них всех дорогое дело, что с их стороны нам естественнее всего ожидать поддержки. Положим, отношение наше к общественному злу в сравнении с отношением к нему же трудящегося класса далеко не равно. Положим, у нас оно прищемило только край пальца, а у рабочих оно село на груди и давит ее со всей своей тяжестью; но ведь оно все-таки наш общий враг — и нам кажется, что мы правильно поступаем, направляя удары этого врага на нас, дабы при-

давленный исполин мог воспользоваться удобной минутой, вздохнуть посвободнее и, улучив миг, сбросить с себя давящий кошмар".

И во всем этом значительное место отводилось агитационной литературе. Прокламация гласила: "Вот вывод: нас судить следует не по частному нашему интересу, а по той общей цели, к[ото]рой мы ни на минуту не упускаем из виду, — состоящей в борьбе со всеми мрачными силами общества, давящими все его живые, и жизнь и прогресс создающие силы. А поручкой, что мы вправе говорить так, те летучие листки, что воодушевляют нас от начала движения по настоящее время" /22/.

В чем же состояли тактические и агитационные приемы руководителей тартуского студенчества, отразившиеся в их изданиях?

Исполнявший обязанности ректора университета в самые острые моменты движения Я.О. Озе писал 12 мая 1899 г. попечителю Рижского учебного округа Н.А. Лавровскому: "Последние студенческие беспорядки отличаются главным образом тем, что агитаторы с замечательной последовательностью и не без успеха применяют тактику социал-демократов, ставя себе задачей возбуждение по возможности обширной стачки, соединенной с терроризацией элементов, не желающих подчиниться требованиям вожаков" /23/. Озе был прав, усматривая и в тактике студенческого движения то же социал-демократическое влияние, которое было выше отмечено в его идеологии, и именно этим объясняя его успехи. Стачка действительно была эффективным средством политической борьбы студенчества. Но проводя тактику обструкции (недопущения в университет во время забастовки отказывающихся принять в ней участие), студенческие организации были далеки от того, чтобы терроризировать не участвующих в движении. Наоборот, листовки показывают, что и в призывах к началу забастовок, и в предложениях примкнуть к уже происходящим выступлениям студенческие лидеры проявляли максимум тактичности, подкрепляя свои призывы к выступлениям аргументами чисто нравственного характера. Обычно после сведений о студенческом движении в других городах в прокламациях ставился вопрос о необходимости выступления тартуского студенчества. Вот как начиналась одна из первых прокламаций Союзного совета, выпущенная 22 февраля накануне сходки 23 февраля: "Товарищи! Сообщая вам сведения об общем движении студенчества, Союзный совет не считал себя вправе навязывать вам ни самого протеста, ни способа его выражения. Мы считаем

своим долгом быть лишь органом воли студенчества. Эта воля проявилась в настоящее время" /24/. Более того, когда Союзный совет, по его собственным словам, "выпустил прокламации, в которых не решался настаивать на обструкции, предоставляя воле и совести каждого ходить или не ходить на лекции", это вызвало "в части студенчества недовольство" /25/, и "группа дерптчан" выпустила направленную против его нерешительности свою листовку, о которой выше уже было сказано. Таким образом, ни о какой "терроризации" студенчества "агитаторами" не могло быть и речи.

Специальное обращение Союзный совет адресовал профессуре, опровергая установившееся "у некоторых" профессоров "мнение", будто это грандиозное движение возбуждено и поддерживается какой-то кучкой беспокойных агитаторов". "Движение, объявившее почти все высшие учебные заведения, продолжение его, несмотря на нечеловеческие репрессалии со стороны правительства, - указывалось в этой листовке, - наконец, и здесь у нас две многосотенные сходки, пришедшие единодушно к одному и тому же результату, - все это достаточно убедительно говорит за то, что поднявшееся движение не есть дело какой-то кучки протестантов, но дело всего русского студенчества..." /26/.

Постоянной темой агитационных документов были призывы к организации студенческой массы. Вопрос этот - об организационных формах движения и их развитии, обо всей структуре студенческих организаций, обеспечившей их функционирование, несмотря на аресты и высылки - заслуживает специального изучения, и агитационная литература должна быть одним из важных его предметов.

Нельзя обойти вниманием двух (или трех?) листовок противников студенческих выступлений. Подписанные "Контр-советом", носившим, вероятно, мифический характер - во всяком случае, о его существовании нет никаких других сведений - они были составлены если не при участии университетской администрации, то с ее ведома или попросту ею инспирированы. И попечитель Лавровский получил оба листка не агентурным или иным косвенным путем, а прямо "от начальства" университета /27/.

И, наконец, две стоящие несколько особняком сентябрьские прокламации, приуроченные так и не разгромленным властями Союзным советом к началу нового учебного года. Они содержат столь ценное, зрелое и последовательное разоблачение прави-

тельствственных мер, направленных к тому, чтобы не только подавить студенческое движение, но и "приурочить" студенчество, что должны служить незаменимыми источниками при изучении правительственной политики /28/.

Такое значение программно-уставных документов и памятников агитационной литературы тартуского студенчества как источников по истории событий 1899 г.

Источники. Литература

1. Составители "Сводного каталога русской нелегальной и запрещенной печати" обоснованно отнесли этот документ к листовкам /Сводный каталог русской нелегальной и запрещенной печати: Листовки. - М., 1977. - П62/.
2. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления (ЦГАОР) СССР, ф. ДП 00, 1898 г., ед.хр. 3, ч. I, л. Б, т. 10, л. 50-51.
3. Там же, л. 48. Устав, как и прокламация кассы, был найден при массовом обыске у студентов в ночь с 10 на 11 апреля у студента К.Тышки, одного из руководителей движения. Кроме того, среди найденного у него были еще три документа: "написанный карандашом на 2-х полулистах бумаги проект воззвания к студентам, призывающего их к устройству сходок и выражению громкого единодушного протеста против гнета, тягостного для всего общества, с целью добиться « для себя, по крайней мере », прочной гарантии личной неприкосновенности. ...Клочок бумаги с записями нескольких слов, представляющих собою начало прокламации. Запись сделана гектографическими чернилами, имеющими блестящий зеленоватый цвет, что свидетельствует о том, что прокламация изготовлялась для гектографирования, но еще не была положена на гектограф, ...Клочок бумаги со сведениями о числе забастовавших в разных учебных заведениях и высланных студентах" (Донесение помощника начальника Лифляндского губернского жандармского управления начальнику управления, 13 апреля 1899. - Там же). Несмотря на то, что нам не известно, было ли дознанием установлено, чьей рукой написаны документы, мы усматриваем в

найденном у Тышки основание считать его активным участником составления и издания прокламаций.

4. Там же, л. 52-53.
5. Там же, л. 18. По полученным Департаментом полиции указаниям, это был студент медицинского факультета Ксенофонт Иванович Николаев ("принадлежит к сторонникам забастовки и близко стоит к группе студентов, присвоивших себе наименование «Союзного совета Дерптских объединенных землячеств и организаций»"). (Там же, л. 23.)
6. Дополним данные "Сводного каталога" сведениями о листовке Союзного совета 3 апреля 1899 г., обращенной к профессуре. Копию ее см.: Центральный государственный исторический архив (ЦГИА) СССР, ф. 733, оп. 151, д. 49, л. 210. Кроме того, 26 и 27 марта 1899 г. были выпущены две прокламации противников студенческого движения. Копии см.: Там же, л. 31-35. В "Сводном каталоге" фигурирует одна, изданная 28-го - № 1415.
7. ЦГАОР СССР, ф. ДП 00, 1899 г., ед.хр. 3, ч. I, л. Б, т. 10, л. 48.
8. Там же, л. 30, 34.
9. Листовка Союзного совета 19 февраля 1899 г. (датируется на основании следующих слов в тексте: "В настоящее время (19 февр/аля/)"). Заверенная жандармская копия // ЦГАОР СССР, ф. ДП 00, 1898 г., ед.хр. 3, ч. I, л. Б, т. 10, л. 8-9.
10. Там же, л. 16, 27, 30-35.
11. Ганелин Р.Ш. К истории революционных связей студентов Тартуского и Петербургского университетов // Очерки по истории Ленинградского университета. - Л., 1984. - Вып. У. - С. 19-24.
12. Министр внутренних дел И.Л. Горемыкин - министру народного просвещения Н.П. Боголепову, 24 и 30 апреля 1899 г. // ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 151, д. 48, л. 398; Там же, д. 50, л. 12.
13. ЦГАОР СССР, ф. ДП 00, 1898, ед. хр. 3, ч. I, л. Б, т. 10, л. 1-2-г.
14. Там же, л. 22-23. "Принадлежит к сторонникам забастовки и близко стоит к группе студентов, присвоивших себе наименование «Союзного совета Дерптских объединенных землячеств и организаций»", - писал о нем директор Департамента полиции С.Э. Зволянский.

15. Там же, л. 13.
16. Там же, л. 18.
17. Там же, л. 61, 65-а.
18. Там же, л. 35.
19. См. Сводный каталог... - № II95, I497.
20. Листовка Союзного совета 20 апреля 1899 г. Копия, снятая 24 апреля Центральным комитетом Рижского политехникума // ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 102, 1899-1902, д. 10, л. 134-137.
21. ЦГАОР СССР, ф. ДП 00, 1898 г., ед.хр. 3, ч. I, л. Б. т. 10, л. 27.
22. Листовка Союзного совета 20 апреля 1899 г. Копия, снятая 24 апреля Центральным комитетом Рижского политехникума // ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 102, 1899-1902, д. 10, л. 134-137.
23. ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 151, д. 51, л. 168.
24. ЦГАОР СССР, ф. ДП 00, 1898 г., ед.хр. 3, ч. I, л. Б, т. 10, л. 7.
25. Листовка Союзного совета, не позже 10 марта 1899 г. // Там же, л. 12. Как указывалось в ней, прокламации, о которых идет речь, были выпущены "вчера". Однако составителям "Сводного каталога", как автору настоящей статьи, выявить такую листовку не удалось.
26. ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 151, д. 49, л. 210.
27. Попечитель Рижского учебного округа Н.А.Лавровский - министру народного просвещения Н.П. Боголепову, 29 марта 1899 г. // ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 151, д. 49, л. 30.
28. Листовки 10 и 29 сентября 1899 г. (подлинники) // Там же, д. 55, л. 70-а-70-б, 99.

РЕВОЛЮЦИОНЕР ВЛАДИМИР ДЕССЛЕР

Алексей Пауксон

По требованию времени, Тартуский университет сумел дать многим своим воспитанникам профессию, не обозначенную в учебных планах, — революционер. Одним из выдающихся среди них является кавалер ордена Ленина и Трудового Красного Знамени Владимир Константинович Десслер. Его деятельность не запечатлена в вышедшем в 1982 г. сборнике "История Тартуского университета". Нижеследующее является попыткой восполнить данный пробел.

О В.Десслере написаны некоторые статьи в газетах /1/. Кроме них в исследовании использованы материалы Центрального государственного исторического архива Эстонской ССР /2/, Центрального государственного архива Абхазской АССР, воспоминания и личный архив дочери революционера Лидии Владимировны Десслер, которые переданы Музею-квартире Д.И. Ульянова /3; 4/.

В.Десслер родился 6 июля 1876 года в Петербурге. Его отец прибыл туда из Выру. Происходя из обрусевшего немецкого рода, он был болером в Императорском Маринском театре. Домашним языком был русский. В.Десслер владел свободно немецким языком, позже научился изъясняться и на эстонском языке /5/. По окончании гимназии в 1893 г. Десслер работал в аптеках Петербурга, Симферополя, Ялты и Севастополя. В 1897 г. он сдал экзамены на степень помощника аптекаря в Военно-медицинской академии и работал в аптеках Петербурга и Петербургской губернии до поступления в Юрьевский (Тартуский) университет 1 сентября 1901 г.

В некоторых более поздних источниках датой поступления в университет указан 1899 г. /6/. Правильным надо считать 1901 г., на который указывают материалы ЦГИА ЭССР. Там же находятся документы, которые доказывают, что в 1897-1901 гг. Десслер работал в аптеках Аничкова и Владимирской в Петербурге /7/.

В университете у Десслера возник глубокий интерес к органической химии. Ему доверили обучение студентов младших

курсов аналитической химии. Его преподавателями были профессор декан Курчинский, Кондаков, Игнатовский, магистры Лоорэнтс и Ландезен /8/. Дипломная работа Десслера была посвящена эфирному маслу Букко /9/, диплом на степень фармацевта носит дату II июня 1903 г.

После кратковременной работы в Парголово /10/ II февраля 1904 г. Десслер, как подающий надежды молодой ученый, был принят на службу в химико-фармацевтический институт Тартуского университета внештатным лаборантом /11/. Вместе с профессором Кондаковым исследовал эфирные масла и фенолы. Десслеру принадлежит фраза: "Мы сделали важное открытие в органической химии... но где-то нас опередили на несколько дней" /12/. Вероятно, речь шла о синтезе каучукообразного полимера.

Интересен процесс становления В. Десслера на революционный путь. Будучи студентом, он познакомился с эстонкой крестьянского происхождения, гимназисткой Аделе Руттик. Она участвовала в движении эсеров, которое в те годы было довольно массовым. Вслед за своей будущей супругой в подпольную работу включился и В. Десслер /13/. Участие в работе тартуских нелегальных студенческих кружков вскоре вывело Десслера на социал-демократическую платформу /14/ и, вероятно, с 1903 г. он стал членом Тартуской организации РСДРП. В более поздних материалах встречаются три даты о вступлении Десслера в партию: 1900 и 1902 в Тарту и 1911 в Швейцарии /15/. В Тарту организация РСДРП была основана в 1903 г., следовательно, две первые даты отпадают. Вступление в партию в 1911 г. было вторичным, обусловленным неоформленным партистажем Десслера в ЦК /16/. Товарищами по борьбе, которых Десслер помнил 55 лет спустя, были: М. Мартна, К. Остра, А. Каскюла и Н. Бурденко, последний часто посещал квартиру Десслера. Некоторых товарищей он знал только по конспиративной кличке: Власкондер, Вончик, Селифан /17/*.

Заслуживает внимания местожительство Десслера в студенческие годы. Он жил в маленькой съемной квартире на Мельничной улице (ныне ул. Бурденко), в доме № 47. В этом доме в 1900-1901 гг. жил студент Дмитрий Ильич Ульянов (сейчас Музей-квартира Д.И. Ульянова). Ульянов покинул город в декабре 1901 г., Десслер поселился в этом доме в сентябре 1901 г., т.е. они были соседями по меньшей мере в течение двух меся-

* В настоящее время не раскрыто.

цев и, вероятно, знали друг друга. Об их возможном сотрудничестве сведений нет. Десслер проживал на этой квартире до 4 сентября 1903 г. /18/. Будучи ассистентом, он жил не Петербургской улице (Ленинградское шоссе) в доме № 149 /19/.

Во время революций 1905-1907 гг. В. Десслер был пропагандистом в студенческих социал-демократических кружках. В его обязанности входило распространение политической литературы и листовок. На окраине города, в железнодорожной будке, он организовал нелегальную типографию, где по ночам печатал прокламации. Работали вдвоем с Аделе Руттик. Десслер вспоминал, что листовки переносились в больших чемоданах. Выходя на задание, Руттик переодевалась в мужское платье, чтобы прохожие принимали их за господ, спешивших на вокзал /20/. В 1906 г. Десслера избрали секретарем Тартуского Комитета РСДРП /21/. В ночь на 1 августа того же года во время разбрасывания листовок Десслер и Руттик были арестованы /22/. На квартире был произведен обыск, нашли политическую литературу, рукописи, переписку с революционными организациями и документы РСДРП. Десслеру предъявили обвинение в причастии к противоправительственной организации и заключили в одиночную камеру Тартуской тюрьмы. Спустя семь месяцев тюремного режима 13 марта 1907 г. Десслера из-за расстройства здоровья выпустили под залог в 1000 рублей /23/. Но и теперь он продолжал борьбу. Десслер держал связь между студенческими и солдатскими социал-демократическими организациями. В ноябре, во время студенческих волнений, он по данным полиции был одним из главных агитаторов в городе /24/.

В ночь на 21 декабря 1907 г., после того как правительство закрыло университет, а группа РСДРП была вынуждена уйти в подполье, произвели новый обыск на квартире у Десслера. И хотя на этот раз ничего не нашли, его все-таки арестовали. Вместе с ним арестовали также сотрудников по работе и, вероятно, по борьбе магистра И. Шидельмейзера и ассистента А. Кесслера /25/. За нехваткой улик Десслера вскоре выпустили. Тартуский Комитет РСДРП решил, что дальнейшее пребывание Десслера в Тарту опасно и предложило ему эмигрировать. По данным полиции Десслер и Руттик покинули город примерно 10 января 1908 г. /26/. К этому времени его уже разыскивали судебные власти, полиция и университет. О его уезде узнали лишь 25 января /27/. На Десслера Департамент полиции объявил розыск /28/.

Десслер и Руттик эмигрировали в Швейцарию. Поскольку до-

кументы Десслера остались в университете, он не смог получить работу по своей профессии и долгое время работал маляром. 11 ноября 1910 г. в правление университета пришло письменное прошение Десслера о высылке его диплома и денег из кассы взаимопомощи. Только теперь в Тарту узнали местонахождение беглецов. Десслер повторил свою просьбу 28 февраля 1911 г. Но и на этот раз ему отказали, ссылаясь на запрет суда /29/. 5 июня 1913 г. Десслер отправил письмо лично ректору. Он писал: "Лишенный, за неимением документов, возможности получить соответствующую моему образованию работу и подверженный вследствие этого вместе с семьей, состоящей из жены и трех малолетних детей, буквальной голодовке, обращаюсь к Вашему Превосходительству с убедительной просьбой сделать распоряжение о высылке мне моего диплома..." /30/. Просьбу Десслера поддержали декан Курчинский и профессор Кондаков. После личной и убедительной просьбы Курчинского начальник жандармерии дал разрешение выслать документы /31/. Наконец Десслер получил работу в швейцарских аптеках и химико-фармацевтических лабораториях /32/.

В 1913 г. в Швейцарии возник нелегальный социал-демократический заграничный профессиональный союз моряков Балтийского моря, который отчасти опирался на эстонскую группировку в Берне. В. Десслер был членом и секретарем организации. Полиции было известно по распространяемой самим Десслером дезинформации, что он моряк, бежавший с Балтфлота, родившийся в Хельсингфорсе и проживавший в Петербурге и Таллине /33/. Позже Десслер состоял членом Цюрихской социал-демократической организации, был избран секретарем Швейцарского Областного Комитета Заграничной Организации большевиков /34/. В своем интервью он вспоминал личное знакомство с А. Бебелем, встречи с Лениным, Н. Крупской и Г. Плехановым /35/. В июне 1917 г. Десслер с женой и четырьмя дочерьми возвратился на родину последним поездом эмигрантов, который следовал через Германию /36/.

В России его назначили старшим ассистентом кафедры фармации Саратовского университета. В Саратове Десслер принимал активное участие в Великой Октябрьской социалистической революции, был ротным комиссаром отряда особого назначения. Во время наступления генерала Деникина Десслер руководил защитой Саратова, после отброски белогвардейских войск заведовал сбором лечебных трав для Красной Армии /37/. Он был и комиссаром университета, заведующим отделом высшей школы гу-

бернского наркомата народного просвещения. Участвуя в реформе высшей школы, приходилось встречаться с А.Луначарским.

В 1922 году Десслер приехал в Тарту, где на улице Вяйкетиахе жили родители жены. Из-за разногласий в семье Десслер через неделю возвратился в Советскую Россию один (дети вскоре присоединились к нему) /38/. Он был назначен завотделом на Первой сельскохозяйственной и кустарно-промышленной выставке СССР в Москве /39/.

С 1924 года Десслер становится одним из ведущих организаторов химической промышленности Советского Союза. В разные времена он работал директором Владимирского, Кинешмасского и Шелковского химических заводов, восстанавливал и расширял эти предприятия, занимал ответственные посты в Главхиме. Ему доверили организацию промышленного производства эфирных масел в Абхазии и Грузии. Во время Великой Отечественной войны В.Десслер строил в тылу химические заводы военного значения, хотя с 1941 г. значился персональным пенсионером Абхазской АССР. Только после победы в возрасте 69 лет, потерявшим двоих дочерей, с подорванным здоровьем, он ушел на пенсию и возвратился на довоенное местожительство в Сухуми /40/. Его активная деятельность продолжалась в работе с молодежью, особенно с пионерами /41/.

В 1951 г. В.Десслеру была назначена персональная пенсия сокзного значения /42/. Он неоднократно награждался: в 1944 г. за примерную работу по раскрою хромовых сапог /43/, в 1951 г. медалью "За примерный труд во время Великой Отечественной войны" /44/, в 1956 г. за активное участие в революции 1905-1907 гг. орденом Трудового Красного Знамени /45/, в 1968 г. орденом Ленина и медалью "50 лет СССР" /46/.

Последние награды вручили В.Десслеру в Тарту, где он с 1967 г. жил у дочери.

Владимир Константинович Десслер скончался 24 июля 1968 г. в возрасте девяноста двух лет. Он похоронен на кладбище Раади /47/.

Источники

- I. Герия Ю. Дедушка Десслер // Советская Абхазия. - 1967. - 20 янв. Martin A. Vanaisa Dessler // Edasi. - 1967. - 7. mai; Luhaveer O. Astusin ülikooli 1899. aastal ... // Edasi. - 1968. - 4. jaan; Vanaisa Dessler: Nekroloog // Edasi. - 1968. - 27. juuli; Paukson A. Vladimir Dessler - revolutsionäär ja keemik // Eda-

si. - 1986. - 8. juuli.

2. Центральный Государственный Исторический Архив Эстонской ССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 8536; оп. 3, ед.хр. 580; ф. 296, оп. I07, ед.хр. 79I.
3. Музей-квартира Д.И. Ульянова, ф. ЮАМУ I06:I-I5,III:I-28, II2:I-90.
4. Интервью взято в Музее-квартире Д.И. Ульянова 6.02., I9.03., 26.04. и I5.I0.I985 г.
5. Там же.
6. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:I, I7, 62., (Лухавээр О.; Дедушка Десслер: Некролог)
7. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 8536, л. 2, 6 на об.
8. Лухавээр О. Указ. соч.
9. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:62.
10. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 8536, л. I0, I4, I5.
11. Там же, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 580, л. 4. 4 на об.
12. Лухавээр О. Указ. соч.
13. Там же.
14. Музей ... ф. ЮАМУ II2:62.
15. Там же, II2:23, 44, 62, 63, Лухавээр О. Указ. соч.
16. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:62.
17. Лухавээр О. Указ. соч.
18. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 580, л. 5.
19. Там же, л. 23 на об.
20. Лухавээр О. Указ. соч.
21. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:63.
22. ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. I07, ед.хр. 79I, л. I-3.
23. Там же, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 580, л. 9, I0, I3.
24. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:88.
25. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 580, л. 26, 27.
26. Там же, лл. 33 на об., 34; Музей ..., ЮАМУ II2:I7, 62, 63,88.
27. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 580, л. 28, 29 на об., 30, 32, 33-34.
28. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:88.
29. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 580, л. 48-50, 52, 53.
30. Там же, л. 54.
31. Там же, лл. 55-58, 60-62.
32. Музей ..., ф. ЮАМУ I06:3-5.
33. Там же, II2:88.
34. Там же, II2:63,
35. Лухавээр О. Интервью с Л.Десслер.

36. Герия Ю. Мартин А. (см. ссылку I).
37. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:14, 17, 44, 62, 63.
38. Интервью с Л.Десслер.
39. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:37.
40. Там же, II2:44, 74, 85.
41. Герия Ю. Указ. соч.
42. Музей ..., ф. ЮАМУ II:71.
43. Там же, II2:72.
44. Дедушка Десслер: Некролог .
45. Музей ..., ф. ЮАМУ II2:89.
46. Личный архив Л.Десслер.
47. Дедушка Десслер. Некролог.

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ НАУК И СОЗДАНИЕ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО
КАТАЛОГА В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Людмила Дубьева

Одной из наиболее актуальных методологических проблем современной науки является классификационная проблема. Актуальность ее объясняется бурным развитием науки и вызывает большой интерес как к классификационной проблематике в целом, так и к историческому аспекту ее развития, тому, как и когда она вставала и каким образом решалась /1/.

Необходимость создания нового систематического каталога (СК) в библиотеке Тартуского университета во второй половине XIX в. поставила на повестку дня вопрос о разработке для него специальной классификации. Созданный в первые годы работы университетской библиотеки СК, в основу которого была положена библиографическая классификация Иогана Самуэла Эрта, Христиана Готфрида Шютца, Христиана Фильгельма Хуфланда, восходящая еще к XVIII в. и получившая широкое распространение в Западной Европе, перестал удовлетворять потребностям работы библиотеки в условиях увеличившегося книжного фонда, дальнейшего развития наук и усложнения их системы, хотя исследователями и отмечается оригинальность подхода к практике классификации в университетской библиотеке в этот период /2/.

Настоятельная потребность в скорейшем создании нового СК была подчеркнута на заседании библиотечной комиссии 3 октября 1868 г. /3/. Тогда же и было дано задание члену комиссии от теологического факультета (проф. Теодосиус Харнаку) составить предложения для библиотечной комиссии по этому вопросу.

"Предложения по созданию систематического карточного каталога для университетской библиотеки" было представлено проф. Т.Харнаком 28 февраля 1869 г. /4/. Учитывая важность и сложность этой работы, он подробно разработал ее организационную сторону, которая еще более была уточнена при обсуждении этого предложения на заседании библиотечной комиссии 22 марта 1869 г. /5/.

Особое внимание вопросам классификации, до тех пор практически не затрагивавшимся в предыдущих предложениях по СК, было уделено библиотекарем Эмилем Андерсом, который 13 октября 1870 г. представил директору библиотеки проф. Карлу Паукеру развернутый проект того, как воплотить в жизнь набросанный библиотечной комиссией план создания СК /6/. В этом проекте подчеркнуто, что в основу классификационной схемы нового СК может быть положена или схема, представленная факультетами, однако без излишней специализации, или же поначалу можно использовать старую схему, постепенно обновляя и совершенствуя ее. 14 октября 1870 г. этот проект обсуждается в библиотечной комиссии /7/.

В дальнейшем, конкретное задание представить предложения по разработке классификационной схемы СК к очередному заседанию библиотечной комиссии было дано проф. Т.Харнаку и новому библиотекарю Хуго Каппу на заседании библиотечной комиссии 4 марта 1872 г. /8/. И в том же месяце - 14 марта 1872 г. - решением библиотечной комиссии была утверждена следующая схема /9/:

I Общее науко- и книговедение, II Богословие, III Правоведение, IV Политические науки и статистика, V История и вспомогательные науки, VI География и этнография, VII Язык и литература, VIII Философия (и педагогика), IX Эстетика и изобразительные искусства, X Математика и астрономия, XI Физика и химия, XII Минералогия, ботаника и зоология, XIII Анатомия и физиология, XIV Медицина и фармация, XV Технология.

Но разработка схемы на этом, однако, не закончилась и она претерпела ряд изменений в процессе работы на ней: менее чем через два месяца после ее утверждения библиотечная комиссия на заседании 6 мая 1872 г. постановила передать библиотекарю для организации СК систему, выработанную представителями факультетов, значительно усовершенствованную /10/.

В процессе переработки этой схемы разделы XI Физика и химия и XII Минералогия, ботаника и геология объединились в единый - XI Естествознание, нумерация последующих разделов сдвинулась и в освободившийся последний XV раздел выделилась военная наука /11/. Именно в таком виде схема СК была по завершению подготовительных работ издана /12/:

I Общее науко- и книговедение, II Богословие, III Правоведение, IV Политические науки и статистика, V История и вспомогательные науки, VI География и этнография, VII Язык и

литература, VIII Философия и педагогика, IX Эстетика и искусство, X Математика и астрономия, XI Естествознание, XII Анатомия и физиология, XIII Медицина, XIV Технология (технические науки и промышленность), XV Военные науки.

Сравнение с состоянием этой проблемы в других университетских библиотеках России позволит выделить ряд существенных моментов, более полно характеризующих решение ее в Тартуском университете.

Для печатных каталогов университетских библиотек России в этот период характерно, как правило, факультетское расположение знаний (по предметам, преподававшимся на том или ином факультете) /13/, хотя уже и в первой половине XIX в. имели место попытки отказаться от нее, например, в Московском и Казанском университетах /14/. Система, разработанная в Тартуском университете, выгодно отличалась от такого порядка, преследовавшего прежде всего учебно-практические цели.

Другое существенное расхождение, выгодно отличавшее классификационную схему нового СК библиотеки Тартуского университета от подобных схем других университетских библиотек, касалось места, которое отводилось в ней богословию. "Несмотря на отсутствие в русских университетах богословских факультетов (для высшего духовного образования существовали специальные учебные заведения - духовные академии), богословие выделяется в университетских каталогах на первое место" /15/. Это объяснялось тем, что кафедра богословия была межфакультетской, так и царившей в стране реакцией, создававшей обстановку, в которой иной подход к решению этого вопроса рассматривался бы как проявление "вольномудрия", "крамольного образа мыслей" (хотя подчеркивается и формальность этого выделения).

В классификационной же схеме СК библиотеки Тартуского университета, несмотря на то, что, в отличие от других университетов России, здесь был и богословный факультет, представители которого, к тому же, принимали самое активное участие в создании СК, богословию был отведен только II раздел, а I был предназначен для общих вопросов науко- и книговедения. Как достоинство, в литературе подчеркивается также строго последовательное разделение в этой классификации экономических (раздел IV) и технических (раздел XIV) наук /16/.

В то же время отмечается, что "в каталогах русских университетских библиотек юриспруденция, как правило, не сбли-

жалась с богословием, как это было принято в Западной Европе. Обычно вслед за богословием в русских университетских каталогах ставились предметы историко-филологического факультета, а юридический факультет помещался после него или на последнем месте" /17/. В схеме же нового СК библиотеки Тартуского университета правоведению был отведен именно следовавший непосредственно за богословием III раздел.

Кроме того, раздел IV Политические науки и статистика напоминает комплекс "камеральных" наук (правда, этот термин не использован, ибо камеральные отделения были упразднены в 1863 г.), хотя камеральные науки в каталогах других университетских библиотек уже не выделялись, а распределялись среди предметов, изучаемых на разных факультетах /18/. Очевидно, все это объясняется некоторой преемственностью с ранее использовавшейся классификацией /19/.

Работы по созданию СК в целом завершены были в 1872 г. /20/. Дальнейшее его развитие, в том числе и совершенствование его классификационной схемы, связано уже с ведением СК в меняющихся условиях общественного развития и развития науки, изменений в организации учебного процесса. Работу по дальнейшему развитию и детализации схемы СК продолжил Вольфганг Шлютер, работавший с 1882 г. помощником библиотекаря, а с 1888 г. библиотекарем университетской библиотеки. Следы этой работы сохранились в рабочем экземпляре "Schlüssel zum systematischen Catalog ...", издания 1873 г. /21/, содержащем большое число вpletенных дополнительно страниц, многие из которых заполнены рукописными дополнениями к схеме СК /22/, а также рукописных заметок на отдельных листах /23/, принадлежащих В. Шлютеру.

Необходимость дополнений и изменений вызывалась, очевидно, как обилием литературы по некоторым из разделов, так и развитием науки: изменением взаимоотношений ряда частей внутри нее, появлением совершенно новых дисциплин, а также необходимостью отражения ряда проблем общественного развития, остро заявивших о себе в те годы. Особенно наглядно эта необходимость выявляется при переводе "Schlüssel ..." на русский язык.

С предложением "о необходимости ввиду значительно увеличившегося ... числа студентов, не владеющих немецким языком, дать таковым возможность с большим удобством пользоваться библиотечным каталогом" /24/ выступил директор университетской библиотеки проф. Евгений Францович Шмурло на заседании

библиотечной комиссии 19 сентября 1898 г. И тогда же комиссия "постановила перевести на русский язык немецкий текст "Ключа", составленного для пользования подвижным систематическим каталогом библиотеки, с теми изменениями в нем (в смысле большей подробности отделов), какие в работала практика (разрядка моя - Л.Д.) после издания немецкого текста, и ходатайствовать перед Советом... университета о напечатании этого перевода в "Ученых записках" нашего университета с правом получения отдельных оттисков" /25/.

Рассмотрев это обращение директора библиотеки, совет университета 17 декабря 1898 г. "постановил: разрешить напечатать в "Ученых записках"... университета перевод на русский язык немецкого текста "Ключа", составленного для пользования подвижным систематическим каталогом университетской библиотеки, с выдачей 500 экземпляров оттисков" /26/. Опубликован перевод "Ключа" был в 1900 г. /27/.

Несмотря на предложение Е.Ф. Шмурло внести дополнения и исправления при переводе в предисловии к последнему мы встречаем категорическое утверждение о том, что никаких изменений сделано не было /28/. Детальное же сравнение двух вариантов "Ключа" (1873 г. на немецком и 1900 г. на русском языках) приводит тем не менее к выводу о том, что это утверждение в предисловии не соответствует действительности. Классификационная схема переводного экземпляра соответствует не изданию 1873 г., а реальному состоянию каталога. Сравнение двух изданий "Ключа" позволяет, кроме того, выяснить, что заголовки рубрик переводились не механически, формулировки их при переводе нередко уточнялись, что также способствовало большей стройности классификационной схемы.

В новом издании по целому ряду наук классификация была детализирована, углублена. Некоторые темы, ранее отражавшиеся в более общих рубриках, были выделены в отдельные, как, например, в разделе I Общее науко- и книговедение число рубрик увеличено с трех до пяти, причем рубрика I-9 Книжное дело, книгопечатание, книжная торговля выделена из I-II Bibliothekswissenschaft und Buchhandel и, кроме этого, введена новая рубрика I-13 Критико-библиографические журналы.

Ряд разделов был дополнен совершенно новыми рубриками, которые в издании 1873 г. и не упоминались. Например, раздел III Правоведение - Право Российской империи - Русское право - Процессуальное право дополнен рубрикой III - 89 Доклады

по сенатским делам.

Основательно реорганизован был раздел VII Язык и литература. Перегруппированы рубрики славянских языков и изменено их взаиморасположение. Балтийские языки в классификационной схеме нового издания выделены в отдельную группу, причем введена новая рубрика VII-77 Прусский язык, а старая рубрика VII-77 Lettisch разделена на две: VII-79 Язык и VII-79a Сочинения. Увеличено число рубрик и в группе угрофинских языков. Вместо двух рубрик Finnische Sprache VII-91 Im Allgemeinen: VII-92 Estnisch как это было раньше, теперь семь: VII-91 Общие сочинения; VII-92 Финский; Эстонский; VII-93 Язык; VII-93a Сочинения; VII-94 Венгерский; VII-95 Остальные угрофинские языки.

Но иногда шли и по пути уменьшения числа рубрик. Например, в разделе X Математика и астрономия ранее существовала рубрика X-7 Praktische Arithmetik und Wahrscheinlichkeitsrechnung, которая в издании 1900 г. разделена между X-5 Арифметика и элементарная алгебра и X-7 Анализ (высшая алгебра, дифференциальное и интегральное исчисление, теория вероятностей и т.д.).

Иногда же производимые перемены не сопровождалась изменением числа рубрик или детальности классификации. Так, в разделе У История с ее вспомогательными науками - История нового времени количество рубрик в классификационной схеме перевода оставлено прежним (У-16 - У-20), но изменена периодизация, отраженная в их заголовках; то же касается и рубрик, охватывающих историю России начиная с эпохи Петра I (У-76 - У-80).

Сравнение двух изданий помогает засвидетельствовать и то, что изменения классификационной схемы каталога отражали веяния времени, тенденции общественной мысли. Так, в разделе IV Политические науки и статистика подраздел Практическая политическая экономия и экономическая политика основательно реорганизованы, и, в частности, отражены в отдельных рубриках такие актуальные вопросы той эпохи, как IV-6 Рабочий вопрос; IV-8 Женский вопрос. Основательная переработка этого раздела была безусловно вызвана и тем, что уже в момент создания классификационной схемы СК в нем отражались понятия, восходившие к более ранним, устаревшим классификациям /29/.

Из уточнений, сделанных при переводе, часть, по-видимому, отражает ту литературу, которая поступила в библиотеку в период между выходом в свет двух вариантов "Ключа". Это,

очевидно, касается заголовков рубрики VII-90 *Assyrisch*, переведенной как VII-90 Ассирийский и сумирский, и некоторых других (например, II-16, III-7). Некоторые уточнения вызваны, видимо, и большей ориентацией на русскоязычного читателя. Так, подраздел История славян в разделе У История снабжен в русском варианте пояснительными примечаниями о нахождении ряда материалов в других рубриках, уточнены и распространены заголовки рубрик, отражающих различные периоды истории России (У-76 - У-80). Учитывались при переводе в формулировках рубрик и события политической жизни - появление новых государств на карте мира. Например, заголовок рубрики VI-39 *Türkei und Vasallenstaaten* в русском издании сформулирован как VI-39 Турция, Румыния, Сербия, Болгария и Черногория.

Классификационной схеме, приведенной в издании 1900 г., соответствует и реальное состояние данного СК в настоящее время. Редкие расхождения вызваны только большей детальностью деления ряда разделов, как, например, в рубрике VII-57 *Germanische Sprachen - Deutsch - Literaturgeschichte - Einzelwissenschaften*, в которой в отдельные подрубрики выделены исследования о романах, лирике и т.п., всего 18 дополнительных подрубрик с тем же индексом, что свидетельствует о продолжении работы по совершенствованию классификационной схемы СК и после ее последнего издания.

Работа эта была приостановлена в годы первой мировой войны и эвакуации университета, позднее же, в новых условиях она возобновлена не была, ибо в библиотеке университета приступили к созданию новой системы каталогов и отказались от ведения СК, классификационная схема которого у тому времени окончательно устарела /30/. Сохранившийся же как цельный информационно-поисковый комплекс СК донес ее до наших дней как своеобразный памятник истории науки и источник для изучения методологических проблем ее развития.

И с т о ч н и к и . Л и т е р а т у р а

1. Розова С.С. Классификационная проблема в современной науке. - Новосибирск, 1986; Воронин Д.А. Введение в теорию классификаций. - Новосибирск, 1982.

2. Шамурин Е.И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. - М., 1959. - Т. 2. - С. 135-136; Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802-1902). - Юрьев, 1902. - Т. I. - С. 473-474.
Vigel E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802-1839 / Kommenteeritud ja toimetanud J. Madisson // TRÜ toimetised. - 1962. - Vihik 115. - Lk. 88-89.
3. НБ ТГУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. I46a, л. 32.
4. Там же, л. 47-48.
5. Там же, л. 42.
6. Там же, л. 69-71.
7. Там же, л. 72.
8. Там же, л. II5.
9. Там же, л. I22.
10. Там же, л. I24.
11. Там же, ф. 4, оп. I, ед.хр. 469.
12. Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. - Dorpat, 1873. - S. 43.
13. Шамурин Е.И. - С. 381.
14. Там же. - С. 137-150. Григорьев Ю.В., Рейсс Ф.Ф. - М., 1963. - С. 74. Аристов В.В., Ермолаева Н.В. История научной библиотеки им. Н.И. Лобачевского. - Казань, 1985. - С. 85-102.
15. Шамурин Е.И. - С. 382.
16. Там же. - С. 382.
18. Там же. - С. 382-383.
19. Там же. - С. 383; Шестериков П.С. Постановка библиотечно-го дела в университетских и некоторых других библиотеках России. - Одесса, 1915. - С. 65.
20. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед.хр. 638, л. 58-63. НБ ТГУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. I46a, л. 49.
21. Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. - Dorpat, 1873.
22. НБ ТГУ, ф. 4, оп. I, ед.хр. 470.
23. Там же, ед.хр. 471. л. I-II.
24. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 782, л. 243.
25. Там же.
26. Там же, л. 244 об.
27. Ключ к систематическому каталогу библиотеки Императорского Юрьевского университета. - Юрьев, 1900.
28. Там же. - С. 3.

29. См. об этом на с. 5 настоящей статьи.
30. Liblik M. Tartu ülikooli raamatukogu kataloogid // Raamatukogu. - 1932.-Nr. 2. - Lk. 56; Riives H. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine // TRÜ toimetised. - 1977. - Vihik 423. - Lk. 57.

EMIL KRAEPELIN JA EKSPERIMENTAALPSÜHHOLOOGIA
ALGUS TARTU ÜLIKOOLIS

Peeter Tulviste

Emil Kraepelin, kõigi aegade tuntumaid psühhiaatreid, on psühholoogia ajalukku jäänud kolme olulise teenega. Esiteks rajas ta eksperimentaalse patopsühholoogia. Wilhelm Wundti õpilasena hakkas ta haigete uurimisel järjekindlalt rakendama vasttekkinud eksperimentaalpsühholoogia meetodeid ja põhimõtteid. Kraepelin lähtus seejuures tollal üldlevinud eeldusest, et "kõikide käitumishäirete põhjuseks on mõni häire neuropsüühilistes funktsioonides, mille saab välja selgitada, kui piisava hoole ja kannatlikkusega rakendatakse õigeid mõõtmismeetodeid" /1/. Praegu ei nähta enam kõikide käitumishäirete tekkepõhjusi närviprotsessides, aga eksperimentaalne meetod on oma tähtsuse patopsühholoogias säilitanud ja alates 1950. aastatest taas rohkem au sees kui vaepeal. Teiseks oli Kraepelin eksperimentaalse diferentsiaalpsühholoogia rajajaid. Wundti huvitasid psüühiliste protsesside üldised seaduspärasused, mitte nende iseärasused eri indiviididel. Kraepelin kui psühhiaater seevastu hakkas huvi tundma just psüühiliste protsesside eripära vastu erisuguste diagnooside ning haige erisuguste seisundite puhul /2/. Seoses selle ülesandega kerkis hulk meetodilisi probleeme, mida Kraepelin asus lahendama. Tänu sellele nimetatakse teda kõrvuti Francis Galtoni, Alfred Binet' ja W. Sterniga diferentsiaalpsühholoogia klassikute seas. Kolmandaks oli Kraepelin see, kes algatas väsimuse eksperimentaalse uurimise /3/. Tema huvi põhjuseks oli asjaolu, et psüühiliselt haiged inimesed väsivad tihti kiiresti ja väsimine ning taastumine on niihästi diagnoosi kui ka individuaalsete erinevuste seisukohast tundlikud näitajad. Hiljem on väsimust üksikasjalikult uuritud ka töö- ja pedagoogilises psühholoogias.

Kraepelini tööd kõigis kolmes nimetatud valdkonnas ei jäänud avastajat ootama, vaid avaldasid kohe peale ilmumist olulist mõju eksperimentaalpsühholoogia vastavatele harudele niihästi Euroopas kui ka Ameerikas. Psühholoogia ajaloo uurimisel on alles kõige viimasel ajal hakatud rakendada kvantitatiivseid meetodeid, sealhulgas viitamissageduse uurimist, aga võib üsna kindel olla, et Kraepelin

oli loetletud aladel pikka aega üks viidatumaid autoreid.

Arusaadavatel põhjustel huvitab meid enam kui muu Kraepelini eksperimentaalpsühholoogia-alane tegevus Tartu ülikoolis, mis tähistas eksperimentaalpsühholoogia jõudmist Eestisse ja Tartusse seitse aastat pärast maailma esimese eksperimentaalpsühholoogia laboratooriumi sündi Leipzgis 1879. Kraepelini tegevusest Tartus on kirjutatud suhteliselt palju /4/. Käesoleva väikese töö eesmärk ei ole mitte lisada uusi fakte, vaid vaadelda neis käsitlustes esitatud fakte ühes kontekstis, milles neid pole veel kuigivõrd täpselt paika pandud. Jutt on eksperimentaalpsühholoogia algusajast Vene impeeriumis.

1985. a. tähistati Venemaa esimese, Vladimir Behterevi poolt Kaasani ülikoolis rajatud eksperimentaalpsühholoogia laboratooriumi (tollase nimetusega psühhofüsioloogia laboratoorium) sajandat aastapäeva /5/. See laboratoorium rajati sügisel 1885, niisiis aasta võrra varem kui Tartu oma. Mõlemal laboratooriumil on palju ühist. Mõlema asutajad olid arstid, psühhiaatrid. Niihästi Behterev kui ka Kraepelin olid omandanud eksperimentaalpsühholoogia töövõtted Wundti laboratooriumis. Mõlemas laboratooriumis tehti psühhomeetrilisi uurimusi.

Kui Tartu laboratooriumi võib tööde temaatika põhjal nimetada psühholoogialaboratooriumiks, siis Behterevi laboratooriumi tegevus oli mitmekesisem. 1892, seitse aastat peale oma laboratooriumi avamist, sõnastas Behterev selle ülesande nii: "Laboratooriumi vahetu ülesanne on närvisüsteemi, eeskätt kesknärvisüsteemi uurimine embrüoloogia, anatoomia, histoloogia, patoloogilise anatoomia, füsioloogia ja mikrokeemia seisukohast; laboratoorium on mõeldud samuti uurimistööks eksperimentaalpsühholoogia vallas ja psühhofüüsika-alaseks uurimistööks" /6/. Näeme, et laboratooriumi nimetuse peale vaatamata moodustasid eksperimentaalpsühholoogia-alased uurimused selle tegevuses väikese ja ilmselt teisejärgulise osa. Sedasama lubab väita tutvumine laboratooriumis tehtud tööde publikatsioonidega. Behterev nimetab oma tsiteeritud artiklis kolme publikatsiooni, milles esitatakse eksperimentaalpsühholoogia-alaste uurimuste tulemusi: Behterevi enda kõnetekst "Teadvus ja selle piirid", mis ilmus 1888, ja M. Valitskaja (1889) ning J. Geniku ja B. Vorotõnski (1891) psühhomeetrilised uurimused, samuti P. Ostankovi ja M. Grani töö, mis tollal oli veel ilmutamata. Li-

sagem sellele veel M. Valitskaja teine artikkel, mis ilmus 1888 ja kujutas endast hilisema Tartu ülikooli psühhiaatriaprofessori Vladimir Tšiši 1885 avaldatud psühhomeetrilise uurimuse kordust /7/.

Kui võrdleme Kaasani publikatsioon Tartu omadega, siis näeme, et varaseim publikatsioon, milles esitatakse eksperimentaalpsühholoogilise uurimuse tulemusi, tuli Tartust. See oli Heinrich Dehio "Untersuchungen über den Einfluss des Coffeins und Thees auf die Dauer einfacher psychischer Vorgänge", mis ilmus 1887. See ei ole küll varaseim eksperimentaalpsühholoogilise uuringu publikatsioon Vene impeeriumis üldse (võimalik, et see au kuulub V. Tšišile, kes 1885 avaldas ühe artikli Wundti ajakirjas "Philosophische Studien" ja teise ajakirjas "Вестник клинической и судебной психиатрии и невропатологии"). Küll aga on Dehio töö kõige järgi otsustades esimene eksperimentaalpsühholoogia-alane väitekiiri Vene impeeriumis. Nimelt kirjutab Tšiš oma 1894 ajakirja "Вопросы философии и психологии" toimetusele saadetud kirjas muuhulgas, et Venemaal "saab esialgu ainult Jurjevits esitada eksperimentaalpsühholoogia-alaseid töid doktoriväitekirjana" /8/. See fakt on Venemaa psühholoogia ajaloo uurijatele teada /9/, aga seni pole vist keegi esju omavahel seostanud ja teinud järeldust, et Venemaa esimene eksperimentaalpsühholoogia-alane väitekiiri esitati kaitsmisele ja kaitsiti Tartus aastal 1887. Selle autor Heinrich Erhard Friedrich Dehio, sündinud 1861 Rakveres, kuulus tuntud baltisaksa perekonda, mis arvatakse olevat hollandi päritolu (de Hio) ja mille kohta esimesed andmed Baltimailt on Tallinnast aastast 1718. Dehio töötas 1886 - 1889 assistendina Tartu psühhiaatriakliinikus, 1890 - 1893 Rothenbergi psühhiaatriakliinikus Riia lähedal. 1894 oli ta taas Kraepelini assistent, sedapuhku juba Heidelbergis, ja seejärel töötas psühhiaatrina mitmel pool Saksamaal, muuhulgas kliiniku direktorina Kolditzis Saksimaal, kus ta 1928 suri /10/.

Oma tsiteeritud kirjas räägib Tšiš muuhulgas sellest, et niihästi Saksamaal kui ka Venemaal on kummaski ainult üks ülikool, kus eksperimentaalpsühholoogia-alaseid väitekirju saab esitada doktoridissertatsioonina: Saksamaal Leipzigi, Venemaal Tartu ülikool. Seetõttu on Tartu laboratooriumis Tšiši teada tehtud rohkem eksperimentaalpsühholoogia-alaseid uurimusi kui üheski teises Venemaa ülikoolis ja rohkem kui üheski Saksa omas peale Leipzigi. Siit saame esialgselt jä-

reeldada kahte asja. Esiteks peaks Dehio töö kuuluma Euroopa, tõenäoliselt ka maailma esimeste eksperimentaalpsühholoogia-alaste dissertatsioonide hulka. Teiseks on Tartus 1886 - 1894 tehtud eksperimentaalpsühholoogiliste uurimuste osakaal niihästi Venemaal, Euroopa kui ka maailma varasemate sedalaadi uurimuste seas ilmselt palju suurem, kui seni psühholoogia ajaloos kombeks on olnud arvata. Nimetagem võrdluseks tõsiasi, et Prantsusmaal asutati esimene eksperimentaalpsühholoogia laboratoorium 1889, Inglismaal 1891 /11/.

K i r j a n d u s

1. Maher B. A., Maher W. B. Psychopathology // The first century of experimental psychology / Ed. E. Hearst. - Hillsdale, New York: Erlbaum, 1979. - P. 567.
2. Ярошевский М.Г. История психологии. - М., 1985. - С. 261-262.
3. Maher B. A., Maher W. B. Ibid., Ярошевский М.Г. Цит. соч. - С. 304.
4. Чиж В. Э. Крепелин // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского университета, за сто лет его существования (1802-1902) / Сост. Т.В. Левицкий. - Юрьев, 1903. - Т. 2. - С. 80-83; Рамуль К.А. Из истории психологии. - Тарту, 1974. - С. 106-107; Роговин М.С. Эмиль Крепелин. Дерптский период // Ж. невропат. и психиатр. - 1974. - Т. 74, вып. 8. - С. 1244-1253; Saarma J., Vahing V., E. Kraepelini psühhofarmakoloogilistest uurimistest Tartus // Nõukogude Eesti Tervishoid. - 1976. - Nr. 5. - Lk. 436-440; Sikkar T. Psühholoogia-alaseid töid Tartu ülikooli psühhiaatria kliinikus 1886 ... 1916. a: Diplomitöö. - Tartu, 1977. Käsitliri TRÜ loogika ja psühholoogia kateedris.). Saarma Ю.М., Кару Э.Ю. Развитие психиатрии в Тартуском университете. - Таллин, 1981.
5. Кольцова В.А. К 100-летию лаборатории экспериментальной психологии В.М. Бехтерева в Казани // Психол. журнал. - 1985. - Т. 6, № 2. - С. 9-18; Будилова. Начало экспериментальной психологии // Психол. журнал. - 1985. - Т. 6, № 4, - С. 3-II; Драпкина, Полякова М. Я. К истории организации В.М. Бехтеревым психофизиологической лаборатории при Казанском университете (октябрь 1885 г.) // Вопр. психол.

- 1985. - № 5, - С. 123-126; Будилова Е.А., Кольцова В.А. 100-летие первой русской экспериментальной психологической лаборатории // Вопр. психол. - 1985. - № 6. - С. 96-102.
6. Цит. по: Дралкина С.Е., Полякова М.Я. - С. 123.
7. Vt. Будилова Е.А. Первые русские экспериментальные психологические лаборатории // Из истории русской психологии. - М., 1961. - С. 330.
8. Чиж В.Ф. Письмо в редакцию // Вопр. философии и психологии. - 1894. - Кн. 5 (25). - С. 730.
9. Будилова Е.А. Борьба материализма и идеализма в русской психологической науке (вторая половина XIX - начало XX в.) - М., 1960. - С. 105: Начало ... - С. 4.
10. Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710-1960. - Köln-Wien, 1970. - S. 158-159.
- II. Фресс П., Пиаже Ж. Экспериментальная психология. - М., 1966. - Вып. I-2. - С. 46, 52.

TARTU ÜLIKOOLI EKSPERIMENTAALPSÜHHOOGIA
LABORATOORIUM JA SELLE AINELISED TINGIMUSED
AASTAIL 1922 - 1944

Sirje Üprus

Eksperimentaalpsühholoogia õpetamisega Tartu ülikoolis alustas 1886. a. psühhiaatriaprofessoriks valitud Emil Kraepelin, kes oli omandanud eksperimentaalpsühholoogia meetodid Leipzigi ülikooli juures tegutsenud Wilhelm Wundti laboratooriumis. Ka järgmine ülikooli psühhiaatriaprofessor Vladimir Tšiz oli W. Wundti juures õppinud. Konstantin Ramul, kes on uurinud psühholoogia ajalugu Tartu ülikoolis, väidab, et ehkki E. Kraepelinil ja V. Tšizil oli mõningaid eksperimentaalpsühholoogia katseteks vajalikke aparate ja tehnilisi vahendeid, ei saa seda kogu nimetada laboratooriumiks /1/.

Tartu ülikooli psühholoogialaboratooriumi rajas Konstantin Ramul 1922. aastal. Selle laboratooriumi tegevust on seni vaadeldud üliõpilaste R. Tamme ja H. Mägi diplomitöedes /2/. Käesolev uurimus põhineb peamiselt ENSV RAKA-s leiduvatel psühholoogialaboratooriumi ja ülikooli majandusosakonna aruannetel ja kirjavahetusel /3/. Arhiivmaterjalid on lünklikud ja mõne aasta kohta pole säilinud isegi tööaruandeid. Uurimuses on kirjeldatud eksperimentaalpsühholoogia laboratooriumi loomist Tartu ülikoolis ja selle materiaalse baasi kujunemist.

1919. aastal, kui Tartu ülikool sai rahvuslikuks ülikooliks, muutus psühholoogia iseseisvaks distsipliiniks ja 7. septembril 1919. aastal kinnitati Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna dotsendiks Konstantin Ramul, kes peaaegu elu lõpuni (1975) juhatas psühholoogiaalast õppe- ja teadustööd Tartu Riiklikus Ülikoolis ja Eestis üldse /4/.

13. jaanuaril 1921 esitas dotsent K. Ramul esmakordselt ülikooli nõukogule ettepaneku anda eksperimentaalpsühholoogias kavandatud harjutuste tarvis eraldi ruumid koos sisseseadega /5/. Nõukogu ei võta vastu positiivset otsust, kuni leitakse sobivad ruumid. 30. mail 1921 palub K. Ramul oma kirjas filosoofiateaduskonnale astuda samme, et saaks asutada psühholoogialaboratooriumi ja eraldada selle tarvis hädatarvilike aparatuuride muretsemiseks järgmise, 1922. a. eelarves 50 000 marka /6/. 1922. a. Tartu ülikooli riiklik-

ku eelarvesse võetaksegi see summa eksperimentaalpsühholoogia õppevahendite muretsemiseks /7/. Ülikooli nõukogu vastuses K. Ramuli kirjale 12. sept. 1921 selgub, et esimesed aparaadid, mida Ramulil võimaldati osta, olid kümograaf, tahhistoskoop ja kronomeeter /8/. Selleks eraldati ülikooli erisummadest 15 000 marka.

23. sept. 1921. a. pöördub Ramul jälle ülikooli nõukogu poole palvega eksperimentaalpsühholoogia kabinetile ruumide eraldamiseks ja kirjutab, et praktilisteks töödeks on end üles andnud 12 inimest ning et aparaadid jõuavad peagi kohale /9/. 4. nov. 1921 otsustab ülikooli valitsus eraldada eksperimentaalpsühholoogia kabinetile Õpetatud Eesti Seltsi ruumid /10/. Järgneval perioodil kuni 1923. a. juulikuuni viiakse laboratooriumi veel mitmesse paika ja alles siis saab ta oma ruumid Lai t. 36 (praegu Mitsurini t. 36), kuhu jääbki eksisteerimise lõpuni /11/. Algselt on seal laboratooriumi kasutuses kaks ruumi, kuid sisseseade paranedes on 1930. aastaks juba kaheksa ruumi koos auditooriumidega.

Laboratooriumi asutamise kuupäeva fikseeritud ei ole, aga võib öelda, et asutama hakati seda 1921. a. ja viidi enam-vähem ka lõpule. Alates 1922. a. hakatakse rääkima psühholoogialaboratooriumist kui iseseisvast asutusest oma eelarve, ruumide ja tehnilise sisseseade, õppekava ja juhatajaga.

1923 saab laboratooriumis abijõuks üliõpilane Eduard Bakis, kes 1938 valitakse vanemassistendiks ja jääb sellele ametikohale kuni laboratooriumi tegutsemisaja lõpuni /12/. Laboratooriumi juhataja filosoofiadotsent Konstantin Ramul valitakse 1928 erakorraliseks ja 1939 korraliseks professoriks /13/.

Laboratoorium asutatud, oli Ramuli suurim ülesanne selle varustamine aparatuuri, instrumentide ja kirjandusega. Aparatuuri muretsemisele kulus suurem osa laboratooriumi eelarvest ja erisummadest. Tänu Ramuli kiirele ja energilisele tegutsemisele ning ülikooli valitsuse toetusele suudeti juba 1922. aasta jooksul palju ära teha. 1922. a. alguses oli ainult kolm aparaati, aga aasta lõpuks oli kokku 59 aparaati, aparaadiosa, instrumenti ja viis raamatut. Ramul nimetab tähtsamatena kümograafi, mäluaparaati, pletüsmograafi, värvisegamise aparaati, kaalusid, Hippo "Fallaparaati", 1/5 sekundi kronomeetrit, dünamomeetrit, kammertone ja akumulaatoreid /14/.

Kõige rohkem instrumente muretsetakse juurde aastail 1922 - 1926, mil sõjajärgne hindade kurss Euroopas lubeb küllalt odavalt osta aparate ja instrumente. Järjekindlalt hankis Ramul katseriistu ja tehnilisi vahendeid ning teaduskirjandust oma teaduslikel komanderingutel Lääne-Euroopasse, kus ta käis peaaegu üle aasta. Arhiivimaterjalide põhjal saab ülevaate, millistelt firmadelt ta kaupa sai. Väiksemad asjad tellis ta enamasti Leipzigitist E. Zimmermanni firmalt, kus hinnad olid suhteliselt odavamad kui mujal. 1923. a. Saksamaal viibides õnnestus tal aga mõned aparaadid veel odavamalt osta kui Zimmermanni juurest. Nii sai ta muretseda Jaquet' kronograafi, mida pidas iseäranis kalliks aparaadiks, värvisegamise aparadi muutuvate sektoritega jne. Leipzigitis tellis Ramul mitmeid instrumente H. Dieli firmast ja raamatuid Lorenzi raamatukauplusest. Samuti sai ta aparate Pariisist mehhaanik Gauthier'lt ja Viinist Rohrbecki firmast /15/.

Laboratooriumi eelarve neil aastail oli 50 000 marka /16/. Sellest ei ole jätkunud ja Ramul on pidanud pidevalt pöörduma ülikooli valitsuse poole palvega eraldada lisaraha erisummadest, mida ülikooli valitsus enamasti on ka teinud. Ühes kirjas ülikooli valitsusele põhjendab Ramul oma palveid erisummade saamiseks järgmiselt: "... loen oma kohuseks tähendada, et need summad, mis Psühholoogia laboratoorium on siiani saanud, on väga väikesed, võrreldes selle suure ja kallihinnalise tehnilise aparatuuriga, mida nõuab meieaegne eksperimentaalne uurimine psühholoogias ja arvesse võttes, et enne midagi ei olnud ja kõik tuli uuesti muretseda ja korraldada ja ma olen kõik aeg püüdnud võimalikult vähesega läbi saada, olen näiteks mõned asjad vaatamata teatavate raskuste peale, lasknud valmistada Tartus, mille läbi nad palju odavamalt tulid maksta, olen mõned kallid ja tingimata tarvilikud aparaadid palunud anda tarvitamiseks Psühhiaatria kliinikust, kus nad seisid tarvitamata, olen laenanud aparateisi loenguteks ja praktilisteks harjutusteks Füsioloogia ja Füüsika Instituudist jne. ja kui ma nüüd olen sunnitud pöörduma selle palvega ülikooli valitsuse poole, siis on see tingitud tõesti möödapääsmatu vajadusega. Võib öelda, et ainult praegu, viimase aparateide saadetise kohalejõudmisega H. Diel'ilt on Psühholoogia Laboratooriumil oma kogu kõige tarvilikumaid aparateisiid ja abinõusid, mis võimaldavad kui mitte iseseis-

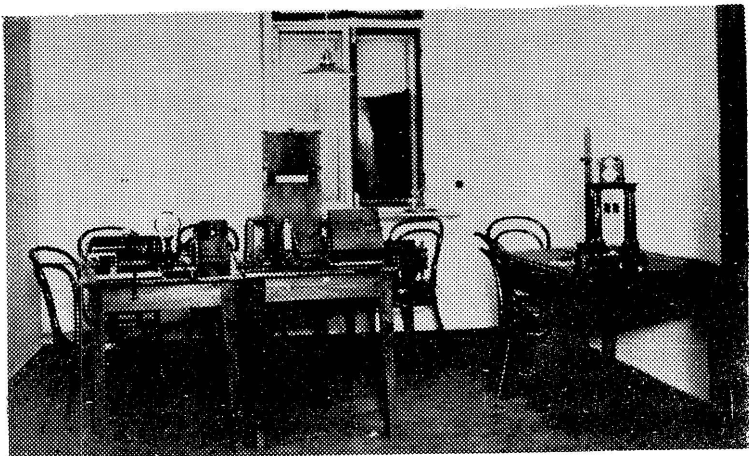
vat teaduslikku uurimust laiemas ulatuses, siis vähemalt anda loengutel ja praktilistel harjutustel üldise ülevaate eksperimentaalse uurimuse peaküsimuste üle" /17/. Selle palve peale võimaldas ülikooli valitsus 20 000 marka lisakrediiti 1924. a. eelarvest ja üldse sai laboratoorium 1923. a. juurde 100 000 marka /18/.

1925. a. muretsetakse laboratooriumile esimesed valguspildid, mille kogu edaspidi täiendab põhiliselt E. Bakis. Ka ajakirjade ja raamatute hulk kasvab pidevalt. 1923. a. muretseti esimesed ajakirjad ja 1930. aastail oli neid 30 ringis (köiteid üle 200) /19/. Ka raamatukogu täieneb pidevalt, näiteks saab Ramul osta 1923. a. 30 % hinnaalandusega erialaseid raamatuid 130 köidet, milleks ülikooli valitsus eraldab erisummadest 50 000 marka /20/. Järgnevatel aastatel kulutatakse samuti enamus erisummadest raamatute ja ajakirjade peale.

1923. a. teeb Ramul ülikooli valitsusele ettepaneku makustada praktilised tööd ja praktikumid, kuna need on seotud mitmesuguste kuludega. Äratarvitatud materjalide nimestikus olid paber, papp, piiritus, petrooleum, elavhõbe, elektri-vool jne. /21/. Ülikooli valitsus määrab maksu 100 marka osavõtja pealt, nagu on alammäär ka teistes õppeasutustes. Arhiivimaterjalidest ei selgu, kui kaua osavõtumaksu maksti.

K. Ramul ja E. Bakis konstrueerisid ja täiendasid ka ise mitmeid aparate, seadmeid. Sellest annab teada Ramuli tööde nimestikus olev artikkel 1938. või 1939. aastast "Einige Apparate und technische Vorrichtungen für das psychologische Praktikum und für psychologische Demonstrationversuche", milles kirjeldatakse tema poolt konstrueeritud seadmeid. Samuti on E. Bakise tööde nimestikus käsikirjaline artikkel "Tartu Ülikooli Psühholoogia Laboratooriumis konstruitud või täiendatud aparate" /22/. Paraku pole kumbagi tööd seni leitud.

1940. a. muutus sõja tõttu aparatuuri, õppevahendite ja kirjanduse muretsemine väheseks. Sõjakeerises läksid eksperimentaalpsühholoogia laboratooriumi aparatuur ja raamatukogu suuremalt jaolt kaotsi. Laboratooriumi tegevus lakkas. Säilinud on vaid väike osa tehnilisi vahendeid, mis käesoleval ajal on üle antud TRÜ ajaloo muuseumile.

Ekspimentaalsühholoogia laboratooriumi õppeaparatuur
1930. aastail

Värvide segamise aparaat

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. Рамуль К. Из истории психологии. - Тарту, 1974. - С. 108.
2. Mägi H. Eksperimentaalpsühholoogia laboratoorium Tartu ülikoolis 1922 - 1944. - Tartu, 1985. (Diplomitöö TRÜ loogika ja psühholoogia kateedris.)
3. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s. 12636; nim. 2, s. 52, 928; nim. 4, s. 5, 76, 77, 78, 135, 157, 214, 564, 759; nim. 5, s. 199, 284; nim. 6, s. 334, 338, 417, 736, 821, 957, 1038; nim. 7, s. 270, nim. 13, s. 55.
4. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 928, l. 13.
5. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s. 5, l. 6p.
6. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 6, s. 347, l. 97.
7. Ibid. - L. 128.
8. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 928, l. 11.
9. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 6, s. 338, l. 7.
10. Ibid. - L. 1p.
11. Ibid. - L. 19.
12. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s. 77, l. 406.
13. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 928, l. 93.
14. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s. 76, l. 127.
15. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 928, l. 11, 26, 51, 73, 149.
16. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 6, s. 338, l. 12.
17. Ibid. - L. 20.
18. Ibid. - L. 14.
19. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 5, s. 284, l. 40.
20. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 6, s. 338, l. 24.
21. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s. 157, l. 4.
22. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 928, l. 274.

PERSONALISTLIKU FILOSOOFIA TRADITSIOONIST
TARTU ÜLIKOOLIS 1920 - 1940

Rein Ruutsoo

Tartu ülikoolis õpetanud mõtteteadlastest on kõige tuntum personalistliku filosoofia nn. Tartu varianti arendanud Gustav Teichmüller (1832 - 1888). Paraku leidis tema õpetus üksnes väheseid pooldajaid. Alust pole väites, et teoloogia-teaduskonna õppejõud olid enamuses personalistid /1/. Eesti rahvusliku ülikooli tekkimise aastail polnud selle õppejõudude seas ühtegi otsest personalismi toetajat. Ometigi leidis neid, kes olid mingil määral Teichmülleri vaadetega tuttavad ja uuteski tingimustes hakkas tema pärand etendama üsna olulist osa vaadeldava perioodi filosoofilises aktiivsuses. Gustav Teichmülleri vaadete veendunud pooldajaks kujunes teoloogiateaduskonna võrdleva usuteaduse, usku deloo ja usupsühholoogia õppejõud Eduard Tennmann. Ta õppis 1905 - 1910 Tartu ülikoolis, kuid ei olnud, nagu vahel väidetakse, G. Teichmülleri /2/ ning isegi mitte viimase järglase J. Ohse õpilane. Nimelt sooritas ta kohustusliku filosoofia eksami veel õigusteaduskonna üliõpilasena riigi ja õiguse filosoofias ning see võeti arvesse ka teoloogia stuudiumi sooritamisel. Tennmanni seos personalistliku mõttetraditsiooniga Tartu ülikoolis jäi seega õpingute ajal üsna juhuslikuks. Ka ei viita tema poolt kuni kahekümnendate aastate keskpaigani avaldatud kirjatööd personalistliku filosoofia nimetamisväärsusele mõjule. Ja kuigi Uku Masing osutab 1926. aastale kui pöördepunktile Tennmanni filosoofilises arengus, mil viimane avastanud enda jaoks uuesti Teichmülleri filosoofia /3/, siis tegelikult oleks õigem kõnelda tema esimesest süvatutvumisest Teichmülleriga üldse.

Viimasel asjaolul on märgatav tähtsus Tennmanni tegevuse laadi ja taseme seletamisel. Tennmann ei saanud seega professionaalset koolitust filosoofi käe all, vaid oli iseõppija, kes oma tegevuse viimase kümnekonna aasta jooksul jõudis ulatusliku õppetöökoormuse kõrval üksnes sisse elada personalistliku filosoofia põhikontseptsioonidesse. Teichmülleri pooldaja sai endisest kirikuõpetajast alles siis, kui ta neljakümneaastase õppejõuna hakkas oma teoloogilistele tõekspidamistele looma laiemat maailmavaatelist alust. Sellest tuleneski muidu väga võimeka ja kahtlematult sädeleva laadiga

mõtleva tegevuse valdavalt retseptiivne ja propagandistlik iseloom.

Viljaka kirjamehena suutis Tennmann oma maailmavaateline arengu viimasel, Teichmülleri filosoofia mõju all kujunenud perioodi avaldada kokku viis raamatut: saksakeelne doktoridissertatsioon "G. Teichmülleri kristluse filosoofia" (1931), "Hinge surematus" (1935), "Maailma usundid" (1935), "Üldine usundipsühholoogia" (1936) ja "Ekstaas ja müstika" (1936). Lisaks ilmus veel "Usuteaduslikus ajakirjas" paarkümmend Teichmülleri õpetust tutvustavat artiklit. Personalistliku filosoofia taaselustamise suurejoonelised kavad katkestas Tennmanni ootamatu surm. Tennmanni vaateid on ka varem üksikutest aspektidest käsitletud, kuid tema töökspidamiste kogutervikust tihti peale isoleeritud hinnangud vajavad täpsustamist.

Kuni Teichmüllerist vaimustumiseni olid Tennmanni filosoofilised vaated ilmselt vähe välja kujunenud. Filosoofia probleemidega ta praktiliselt ei tegelnud ning tema teoloogialastes kirjatöödes ettetulevad filosoofilised arutlused piirduvad üldise kinnitustega, et idee on ajaloos määrav, substantsiaalne jõud, mis määrab üksikisiku tegevuse sisu /4/.

Tennmanni poolt Teichmülleris just religioonifilosoofi avastamine ja viimase loomes selle aspekti esiletoomine on üpris seaduspärane. Esiteks nägi Teichmüller ise n-ö. uue kristluse filosoofia väljatöötamises oma teoreetilise tegevuse lõppeesmärki, mille suhtes keerukate ontoloogiliste ja gnoseoloogiliste probleemide uuslahendus etendasid ainult vahendi osa. Teiseks olid Teichmülleri üldised teoreetilised arutlused oma uudsuse ammugi minetanud, temapoolsed filosoofilised probleempüstitused olid juba positiivselt ületatud. Kuid religioonifilosoofia uuendamise ülesanne püsis mitte ainult aktuaalsena, vaid oli isegi teravam kui enne. Küllalt kasina filosoofilise ettevalmistusega E. Tennmann võis ilma erilisel süvenemata ja endale probleeme tekitamata jätta kõrvale kõik Teichmülleri kui filosoofi nõrgad küljed. Teoloogina huvitas teda eelkõige Teichmülleri süsteemi kasutamine oma maailmavaatelistes töökspidamistes kinnitamiseks. (Just fanaatilisus, millega ta pidas kinni Teichmülleri süsteemist, osutab nii Tennmanni piiratud filosoofilisele huvile kui ka prioriteetselt maailmavaatelisele orienteeritusele.) Sajandi alguse

filosoofias arenema hakanud filosoofiline antropoloogia, mis avaldas märgatavat mõju ka liberaalsele teoloogiale, lõi soodsa toetuspinna Teichmülleri laadi personalistlikust filosoofiast kontseptuaalse toetuspunkti otsimiseks.

Tennmanni tegevuse Teichmülleri filosoofia uurijana ja propageerijana juhatab sisse tema doktoritöö "G. Teichmülleri kristluse filosoofia" ("G. Teichmüllers Philosophie des Christentums"), mille ligi kolmesajast leheküljest moodustab üle poole Teichmülleri loengutekstide publikatsioon. Töö ülejäänud osa koosneb kommentaaridest Teichmülleri tekstidele ja Teichmülleri vaadete kõrvutamistest teiste XIX/XX sajandi Lääne filosoofias levinud personalistlike kontseptsioonidega. Kuid ei Tennmanni sellest ega teistest kirjatöödest pole võimalik teha järeldust, et "G. Teichmülleri personalismi baasil püüab dissertant luua uut teaduslikku kristluse filosoofiat ja selle kaudu lepitada teadust ja religiooni" /5/, kõnelemata sellest, et ta oleks nagu loonud personalismi "Eesti variandi" /6/.

Oma uurimistöös ei lähe Tennmann vähegi oluliselt kaugemale Teichmülleri vaadete pelgast rekonstrueerimisest. Ja ehkki tema interpretatsioon nagu iga uusmõtestus on autori-poolne nägemus Teichmülleri filosoofiast, ei esita Tennmann kusagil viimase vaateist erinevaid või neid kritiseerivaid originaalseid uudismõtteid. Nii nagu Teichmüller otsis ehtsat kristlust, nii samuti tegeles Tennmann ehtsa Teichmülleri taasavastamisega maailma filosoofiale. Tennmanni arvates ei vajagi Teichmülleri filosoofia mingit erilist edasiarendamist. Viimase vaateis saavutatavat kristluse enesetunnetus mõeldava täiuse, adekvaatse teoreetilise seletuse.

Eriti selgelt tuleb Tennmanni kriitikavõimetu Teichmüllerile toetumine esile dissertatsiooni teises osas, milles ta võrdleb personalismi nn. Tartu variandi looja vaateid paljude rohkemal või vähemal määral personalismiga haakuvate inimese ja inimese "mina" käsitlusega nii teoloogias kui filosoofias. Lähema vaatluse alla võtab ta J. Rehmke, W. Sterni, C. Renouvier', F. Mahnke, K. T. Oesterreichi, W. Jamesi, M. F. Fairbairni, H. Scholzi, M. Scheleri, D. Kerleri ja O. Dittrichi vaated. Kokkuvõttes jõuab ta järeldusele, et ükski teine filosoof pole esitanud kristluse olemust kaugeltki nii selgelt väljendavalt "mina" kontseptsiooni kui Teichmüller /7/. Just tõeliselt personaalse "mina" käsitluse puudumise tõttu kõikuvat senine filosoofia ja koos sellega teo-

loogia jätkuvalt materialismi ja Platoni tüüpi idealismi vahel. Mõlemad neist suundadest kristluse filosoofiaks endastmõistetavalt ei sobivat.

Üldjoontes väga paljude modernistlike teoloogide suhtes ka umbropsu heidetuna kehtiv tees katsetest lepitada teadust ja religiooni Tennmanni suhtes paraku ei pea paika. Teadusele omistab ta kristluse filosoofia võimaliku toetuspunktina väga tagasihoidliku koha. Teichmülleri filosoofiale omane XIX sajandi spekulatiivse mõtteteaduse laadis väljapeetud arutlemisviis ei eeldagi viimase erilist arvestamist. Nii vähe kui teaduse osast personalistlike kontseptsioonide loomisel üldse juttu tuleb (näiteks sees M. Scheleri filosoofilise antropoloogiaga), näeb Tennmann teadusest johtuvat ohtu asendada tõeline filosoofia naturfilosoofiaga. Teadmise usule vastandumise põhilist allikat näeb ta Platoni filosoofia tüüpi idealismi levikus. Teichmülleri personalism ületavat teaduse ja elu "õnnetu vastuolu" just seetõttu, et viimane käsitlevat teadvust umbes samamoodi, kui seda tehakse elufilosoofias /8/. Viimane paralleel ei luba küll Tennmanni tingimusteta asetada elufilosoofia pooldajate kilda, kuid viimasele seisis ta kaugelt lähemal kui ratsionalistlikule traditsioonile kaasageses kodanlikus filosoofias.

Personalistlik lähtepositsioon annab Tennmannile muidugi mitmeid võimalusi ka kristliku dogmaatika mõtestamiseks. Paraku Tennmanni oma dissertatsioonis sellelaadilisi järeldusi ei tee. Nn. süstemaatilise teoloogia jaoks personalismis sisalduvas olulises mõttesuunas jätkab ta Teichmülleri liini nii, nagu see juba omal ajal vastandus Oettingeni suunale. Kritiseerides kristliku dogmaatika liiga tihedat seost objektiivse idealismiga, tõstab ta inimese teadvuse käsitlemisel esile selliseid teolooge nagu Pfenningdorf, Hirsch ja Schumann /9/. Kuid tervikuna pühendab ta teoloogide inimesekäsitlusele ruumi väga napilt. Tennmanni dissertatsioon ei kuulu seega üldse teoloogiliste, vaid analüütilis-rekonstrueerivat laadi filosoofiaajalooliste uurimuste hulka. Järelikult võib ainult tinglikult lugeda Tennmanni spekulatiivse filosoofia valmus kirja pandud dissertatsiooni uurimuseks religioosse modernismi valdkonnast /10/.

Kui Tennmanni doktoridissertatsiooni eesmärgiks oli taaselustada Teichmülleri filosoofia kui kristluse sobi-

vaim teoreetiline alus, siis oma järgmises raamatus "Hinge surematus" (1935) seab ta eesmärgiks tutvustada personalismi kui materialismile ja idealismile alternatiivset maailmavaadet. Sisuliselt seisneb tööde erinevus aga üksnes lähenemisaspektis. Teichmülleri õpetuses täitis üldine filosoofiline kontseptsioon niigi vaid kristluse teoreetilis-maailmavaatelise põhjendaja osa. Tennmanni raamat "Hinge surematus" ei kannu seejuures mitte ainult sama pealkirja kui Teichmülleri enda üks tema õpetuse populaarseid esitusi, vaid kordab ka selle põhistruktuuri. Kõrvuti materialismi ja idealismi kriitikaga esitab ta lühikokkuvõtte personalismi ontoloogiast. Ainus tõeline reaalsus olevat inimese "mina". Materia ja idee vastandamine on selle "mina" mitteadekvaatse tunnetustegevuse tulemus. "Inimene kui ühtlane isik on otsitud side idee ja materia vahel... Vaid isikus, tema tunnetuses tekivad need ületamatud vahed liha ja vaimu, selle ja teise maailma vahel" /11/. Kogu meeltega tajutav maailm, aeg, ruum jne. on üksnes "mina" illusoorne projektsioon. Tegelikuse postuleeritavat alget - inimese subjektiivset "mina" - nimetab ta Leibnizi traditsiooni jätkates monaadiks ja aatomiks.

Mingeid põhimõttelisi korrektiive Tennmann Teichmülleri õpetusse ei too. Ta keeldub selle igasugusest moderniseerimisest, mida võimaldaks näiteks Ostwaldi energetistlik kontseptsioon. Kuid teeb siiski mõningaid põhimõttelisi järeleandmisi. Kuna XX sajandi kontekstis ja ilma Teichmülleri keerulise teoreetilise fundeeringuta pole personalismi solipsistlikul tegelikkusekäsitlusel palju toetuspunkte, siis pehmendab ta mõneti Teichmülleri rigorismi. Palju ühemõttelisemalt kui Teichmüller jagab ta aatomid, mis pidid olema substantsiaalsed, järsku tõelisteks (hingelised) ja mittetõelisteks (kehalised) /12/. Mittetõeliste aatomite tunnistamine kehalise maailma aluseks on selge järeleandmine XX sajandi maailmapildile ja vastutulek ka kogemusele toetuvale argiteadvusele. Kuid selle põhimõttelise järeleandmisega taastab ta dualismi, mille ületamine oli Teichmülleri filosoofia eesmärk ja tegelik sisu.

Tennmanni-poolne oma vaadete esitamise käigus tehtav materialismi filosoofia kriitika peab silmas eelkõige XIX sajandi vulgaarset materialismi ja eetilises aspektis majandusliku determinismi õpetust.

Samaaegselt raamatuga "Hinge surematus" trükivalgust näinud teos "Maailma usundid" on sisuliselt populaarne kokkuvõtte Tennmanni pikaajalisest õppejõutööst usundiloo õpetamisel ülikoolis. Põhijoontes rajaneb see raamat liberaalse usundiloolise uurimistö tulemustele, eelkõige uskude arengu konkreetses käsitluses. Märkatav on aga ka Teichmülleri usu- ja filosoofiaajaloolise kontseptsiooni mõju, mis on seda loomulikum, et usundilugu on valdkond, kus liberaalse teoloogia ja Teichmülleri vaadete kokkupuutepind on kõige orgaanilisem. Usundite ajalugu käsitles Teichmüller ise pikemalt teoses "Religioonifilosoofia" (1886). Personalistlik metafüüsika ei ole Teichmülleri sõnade kohaselt tema väljamõeldis, vaid kristluseni tõusnud uskude arenguloo saadus. Teichmüllerile toetudes kritiseerib Tennmann neid usuajaloolasi, kes seovad viimase tekke selge jumalakäsitluse väljakujunemisega. "Kuid kui usund algab alles Jumala või jumalate kujutlusega, siis pidi kord olema aeg, kus usundit ei olnud, siis ei või ka kõnelda usundi paratamatusest" /13/. Niisugune usundilooline arusaam looks vastuolu personalismi ontoloogia ja selle ajaloolise fenomenoloogia vahel. Teichmüllerist lähtuva tõdemuse kohaselt on jumalateadvus inimese teadvuse orgaaniline osa. Just viimane asjaolu sunnib Teichmüllerit ja tema vaadetest kinni pidavat Tennmanni määratlema usundit võimalikult laialt. "Usundi olemuslik joon seisneb aga inimese ühtlases suhtumises mingisse võimusse, kellest inimese saatus tuntakse sõltuvat ja kusjuures inimese teadvus hingeliste funktsioonide - tunnetuse, teadvuse ja liikumise kaudu - tegev on, olgu siis Jumala kujutlus selge või vaieldav, nagu ateismis ja budhismis" /14/.

Teichmüllerist lähtudes käsitleb Tennmann usundi ajalugu kui kartuse, seaduse ja armastuse usu üksteisele järgnemise arengulugu. Tennmanni trakteeringus on kristlus armastuse usk ja selle saavutamisega jõuab usundi arengulugu lõpule. Seejuures maksab meenutada, et personalistliku "mina"-kontseptsiooni kohaselt on armastus nn. tahte-tunde-funktsiooni kõrgeim arenguaste /15/. Seega tunnustades põhimõtteliselt Teichmülleri õpetuse põhituuma - isiku funktsioonide terviklikku ühtsust, seostab Tennmann kristluse siiski ühe selle funktsiooni konkreetse arenguastmega.

Tennmanni poolt usupühhloogia küsimustes korraga koguani kahe raamatu "Üldine usundipühhloogia" (1936) ning

"Ekstaas ja müstika" (1936) avaldamine osutab tema teravdatud huvile usu psühholoogilise külje vastu. Rahvusvaheliselt tuntud uurijate, Tennmanni kolleegide, eelkäijate ja õpetajate Karl Girgensohni ja W. Gruehni tegevusega oli Tartus loodud tugev introspektiivse usupsühholoogia traditsioon. Nimetatud teoloogide-psühholoogide arvestatavaid saavutusi selles vallas on tunnustanud ka nõukogude psühholoogid /16/. Kuid truuna Teichmülleri õpetusele ei lase Tennmann end Girgensohni ja Gruehni vaateist ning introspektsioonist palju mõjutada. Kahekümnendate aastate algul on ta Freudi kontseptsioonidest tõsi küll isegi sel määral vaimustuses, et taotleb võimalust minna end Viini täiendama, kuid nimetatud raamatutes toetub ta täielikult Teichmülleri vaadetele. Viimane oli seda lihtsam, et vaatamata ontoloogilistele taotlustele oli Teichmülleri filosoofia lõppkokkuvõttes ikkagi teadvuse analüüs, selles valdkonnas olid tema saavutused kõige arvestatavamad.

Ajajärgul, mil eestikeelset psühholoogiaalast, liiatigi veel originaalset kirjandust ilmus napilt, oli raamatu "Sissejuhatus usupsühholoogiasse" avaldamine kahtlematult sündmuseks. Selle sissejuhatav osa annab ülevaate kaasaegse Lääne usupsühholoogia põhisuundadest. Raamatu teine pool aga esitab lühikokkuvõtte personalistlikust "mina" kontseptsioonist. Tegelikult ei käsitlegi Tennmann mitte niivõrd psühholoogia probleeme, kui võrd rekonstrueerib teihmüllerlikku teadvuse käsitlust põhjendamaks usuelu olemuslikkust vaimuelu osana. Empiirilise inimese teadvus ei erine Tennmanni käsitluses selle aprioorsest struktuurist, välised asjaolud, kogemused jne. ei avalda sellele lõppkokkuvõttes mingit olulist mõju.

Kaasaegse psühholoogia huvi usuelu vastu käsitleb Tennmann eelkõige kui tõendit usuelu fundamentaalsusest. Teaduse tulemused teda aga eriti ei huvita ning kaasaegseid teooriaid tutvustab ta lõppkokkuvõttes vaid selleks, et kõrvutamisel Teichmülleri vaadetega demonstreerida viimase eeliseid ja üleolekut.

Empiirilist teadust peab ta põhimõtteliselt küündimatuks tabama usuelu olemust. Seda suudab vaid teoreetiline seletus. Viimane on aga iga psühholoogilise teooria aprioorne osa. Kui aga selline teooria juba on vajalik, siis kõige sobivam olewat Teichmülleri filosoofia. Seega rangelt võttes ei olegi Tennmann selle sõna XX sajandi tähenduses

usupsühholoog, vaid filosoofeeriv teoloog, kes üritab teadvuse spekulatiivselt tuletatud üldisest loomusest järelda da jumalause paratamatust.

Raamatu "Ekstaas ja müstika" kirjutamise taustaks pole mitte Tennmanni nõrkus müstika vastu, vaid eriline roll, mis müstikale on usuajaloos kuulunud. Ainult eirates selleski raamatus selgelt esiplaanil olevat personalistlikku lähenemisnurka, on võimalik Tennmanni kuulutada müstika pooldajaks, kõnelemata sellest, nagu oleks ta oma töös õigustanud "usu nimel isegi müstikute ebanormalseid omadusi ja nähtusi (hüsteeriat, neurasteeniat, viirastuslikke nägemusi jms.)" /17/. Tennmanni raamat on suunatud just ekstreemsete psüühiliste seisundite usuajalooga orgaanilise seondamise vastu. "Kas müstika sobib kristlusega?" küsib Tennmann ja vastab: "Kui tundeelu - jah! Kui pingutus - ei!" /18/. Põhjenduseks esitab Tennmann jälle Teichmülleri hingefunktsioonide tasakaalustatuse nõude. Müstika on tundeelu pingutus tema ainuvalitsuse huvides muude funktsioonide arvel" /18/. Seejuures ei huvita Tennmanni müstika psühholoogiline külg, vaid selle kõige seos "ilmutusega".

Tennmanni teoloogilistest eesmärkidest juhinduva Teichmülleri vaadete renoveerimise katse ja reaalsuse tõstatatud probleemide raskesti ühendatavus ilmneb kõige selgemalt just usupsühholoogia käsitlemisel. Sest kui XIX sajandi lõpu kontekstis oli Teichmülleril teadvuse geneesi probleemide tõstatamisel teatavaid teeneid, siis Tennmanni tingimusteta rippumine viimase skeemide küljes mõjus XI sajandi valguses anakronistlikult. Otseselt psühholoogilisi probleeme Teichmüller eraldi ei vaadelnudki.

Tennmanni järjekindlus Teichmülleri filosoofia tutvustamisel ei lisanud paraku viimase filosoofiale populaarsust. Tennmanni kolleegide või õpilaste seas ei ole teada ühtegi personalismi pooldajat. Tennmanni töökspidamisi kritiseerivaid kirjutisi ilmus haruharva, kuid paljudest hilisemaist meenutustest selgub, et omavahelistes mõttevahetustes mindi küllalt teravaks /20/. Osa üliõpilasi pidas teda lausa arulagedaks /21/. Vähegi asjatundjate poolt Tennmanni raamatuile kirjutatud retsensioonid olid kas skeptilised /23/ või väljavandavad /22/. Tolleaegses kirjutamispraktikas oli üsna harukordne, et sarja "Elav Teadus" toimetuse, kelle heakskiidul raamat "Maaailma usundid" ilmus, pidas Tennmanni-poolsele personalismi tutvustusele va-

jalikuks lisada omapoolset seletust et "need on muidugi vä-
ga rasked ja õieti lahendamatud küsimused, milles autori
väljendatud vaated jäävad peamiselt igauhe isikliku usu as-
jaks" /24/.

Väljaspool teoloogiateaduskonda jäi ainsaks suuremaks
Teichmülleri filosoofia tutvustamise aktsiooniks tema sa-
janda sünniaastapäeva tähistamine, mispuhul peeti erisemi-
nare ja pakuti välja sellekohased auhinnatöö teemad. Olgu
märgitud, et niisugust võimalust personalismi propageerimi-
seks kasutas Tennmann juba 1927. aastal, kui teoloogiatea-
duskond esitas teema "Rudolf Kallas (elulugu ja ilmavaade,
iseäranis religioosne ja teoloogiline külg)." 1932. aastal
esitati filosoofiateaduskonna poolt auhinnatöö teemaks "Ole-
va probleem Teichmülleriil" ja 1935. aastal võis kirjutada
töö teemal "Rudolf Kallase "System der Gedächtnislehre" fi-
losoofilised ja psühholoogilised alused". Mahukaim neis raa-
mides kirja pandud tööstest oli A. Miksi üle 300 lk. pikkune
ülevaade Teichmülleri ontoloogiast. Võistlustööde edasiaren-
duste näol valmis Teichmülleri olemisõpetuse kohta kaks
(R. Kulpa ja V. Vaska) ning Kallase vaateist üks (A. Umble-
ja) magistratöö. Paraku jäid need uurimused harjutustööde
raamidesse ja laiemalt neid ei tutvustatud. Filosoofia alal
diplomeeritud edasiõppijana ülikooli juurde jäänud R. Kulpa
Teichmülleri uurimist ei jätkanud, vaid süvenes hoopis kesk-
aja filosoofiasse. Ainukeseks mitte Tennmanni sulest päri-
nevaks kirjutiseks, kus vaagiti lähemalt ka Teichmülleri
vaateid, oli R. Kannukese artikkel R. Kallase jutluste üles-
ehituse psühholoogilistest alustest (ilmus "Usuteaduslikus
Ajakirjas").

Ülikooli teiste teaduskondade õppejõudude hulgas lei-
dus õige mitmeid, eelkõige filosoofiateaduskonnas, kes oma
ülikooliõpingute ajal olid tutvunud personalismiga (H. Kruus,
V. Ernits jt.), kuid nende vaadetes ei jätnud see fi-
losoofia vähegi olulisi jälgi. Tennmanni filosoofidest kol-
leegid - W. Schmied-Kowarzik, K. Ramul, A. Koort ja W. Frey-
mann esindasid küll kõik üht ja teist idealistliku filosoofia
suunda, kuid suhtumise erinevusele vaatamata ei või ke-
dagi neist nimetada personalismi poolehoidjaks. W. Schmied-
Kowarziku ja K. Ramuli töökspidamistega oli personalism ühen-
damatu. Ülikooli õppejõududest osutus Freymann ainsaks, kes
oli filosoofiat õppinud Tartus J. Ohse juhendamisel. Mõni-
kord on see andnud isegi põhjust Freymanni tutvustada kui

Teichmülleri ja Ohse traditsioonide jätkajat. Ehkki formaalselt spetsialiseerus ta klassikalisele filoloogiale, mida kasutatakse argumendina, et panna kahtluse alla Freymanni filosoofilist kompetentsust /25/, pühendus ta varakult filosoofiale. Freymanni poolt üliõpilasena Aristotelese filosoofiast kirjutatud võistlustöö pälvis hõbeauhinna. Retsensioonis märkis Ohse, et "autor lähtub Teichmülleri teooriast" /26/.

Rahvusliku ülikooli avamise ajaks oli Freymann juba omandanud kriitilise suhtumise personalismi. Ülevaateartiklis filosoofilise mõtte ajalooost Tartu ülikoolis osutab ta Teichmülleri kontseptsioonide silmnähtavalt spekulatiivsele loomusele /27/. 1924. aastal kirjutatud ülevaateraaamatus tunnetusteooria põhiprobleemidest vaikib ta aga Teichmülleri filosoofia ja personalismi olematuks. 1939. aastal avaldatud raamatus "Filosoofia peaküsimusi" osutab ta Teichmülleri personalismi solipsistlikule olemusele ja heidab Tennmannile ette selle kriitikavaest dogmaatilist heakskiitmist /28/.

Kogu oma tegevuse jooksul säilitab Freymann aga suure lugupidamise Teichmüllerisse kui antiikfilosoofia silmapaistvasse asjatundjasse. Platoni filosoofia valimine tema poolt doktoritöö teemaks osutab järjepidevuse säilimisele Vana-Kreeka filosoofia uurimisel Tartus.

Sajandi möödumise tähistamisega Teichmülleri sünnist 1932. aastal kaasnesid eriseminarid ja auhinnatööde teemad viimase filosoofiast. Filosoofiateaduskonnas oli Freymann ainukesena võimeline neid juhendama ja hindama. Nähtavasti kavatses ka ta ise kirjutada midagi Teichmülleri filosoofiast. Nimelt taotles ta 1930. aastal komandeerimist Saksamaale, et tutvuda Teichmülleri tütre käes olevate filosoofi käsikirjadega /29/. Palvet ei rahuldatud ja ta kirjutöö Teichmülleri filosoofiast ei näinud vähemalt trükivalgust.

Kriitilisele suhtumisele vaatamata etendas Teichmülleri filosoofia uurimisel saadud koostöö Freymanni arengus siiski olulist osa. See oli sobivaks pinnaseks ja isegi ettevalmistuseks sisseelamisele fenomenoloogilisse mõtteviisi, millega Tennmann lähemalt tutvus nn. Landesuniversität'is õpetanud professorite Max Wundti ja Alfred Brunswicki vahendusel, kirjutades seminaritööd "'Mina" probleem Descartes'il" ning "Mina" mõiste ja hinge substantsi-

aaisuse kriitika kanti toodes". Kolgile erinevustele vaatamata oli Husserli ja Teichmülleri teadvuse käsitlusel olulisi ühiseid kokkupuutepunkte. Eriti märgatavaks muutusid need kahekümnendate aastate keskpaiku, kui Freymann oli end Freyburgis täiendamas. Sel perioodil hakkas Husserl arendama samuti paljuski leibnitsiaanliku monadoloogiaga sarnast monaadide harmooniale rajanevat tunnetusteooriat. Teichmülleri vaadetega üha enam haakuvast spirituaalses metafüüsikas muutub inimese "mina" kui monaad tunnetuse ainsaks tõeliseks objektiks /30/.

Ka Freymann ise kriipsutab alla selgeid paralleele Teichmülleri ja Husserli tunnetusteooria vahel. Teichmülleri ajalooline teene ja lähendav seos fenomenoloogilise filosoofiaga seisnevat tema arvates teadvuse ja tuntuse, s.o. teadvuse ja selle sisu teravas eristamises. "See tunnetusteooriale nii tähtis kindlaksmääramine jäi kahjuks kaua tähelepanematuks, kuni uued uurijad nagu Lipps, Losski, Oesterreich iseseisvalt samasuguse resultaadini jõudsid, siis alles Teichmülleri õpetusega tuttavaks said ja viimase tähtsust alles siis rõhutama hakkasid" /31/. Just fenomenoloogiale lähedasele tunnetusteooriale teerajamises näeb Freymann Teichmülleri tulevast tunnustust filosoofia ajaloos.

Kui Freymann ise areneb kolmekümnendail aastail kindlalt realismi positsioonide suunas, siis hakkab ta Teichmülleris nägema ka nagu mingit realismi filosoofia eelkäijat, kes "pole veel suutnud end täielikult vabastada tunnetusteooria ahelaist ... ja pole suutnud veel asuda kogu olemise objektiivsele deskriptsioonile" /32/. Seega lükates tagasi Teichmülleri personalistliku filosoofia süsteemi koos selle maailmavaatelistele eeldustega ja solipsistlike järeldustega, tunnistab ta viimase suurust katses tunnetusteooria probleeme uuel viisil läbi vaadata ja esitab filosoofia üldist arengukäiku paljuski Teichmüllerist mõjutatud vaateprisma läbi.

Üldisest vähemalt väliselt tolerantsest suhtumisest personalismi erineb ainsana A. Koorti poolt artiklis "Filosoofia ja kristlus" noorusliku ägedusega väljendat järjalt kriitiline hoiak. Lähtudes Nietzsche ja Dilthey relativistlikest tunnetuskontseptsioonidest, väidab ta, et viimased olevat põhjendatult näidanud "ilmavaate põlvnemist inimeste elatud elust" ja seetõttu pole võimalik

"jääda mingile mõtteliselt kontsipieeritud "absoluutsele punktile", mida võiks võtta ühe "uue" ilmavaate algmeks" /33/. Artikli "Filosoofia ja kristlus" järg jäi aga ilmutamata ja kunagi hiljem Koort selle probleemi juurde tagasi ei pöördunud. Tema arvukais kaasaja filosoofiat käsitlevais kirjutistes jääb personalism üsna erandlikult täiesti vaatluse alt välja ja ülikooliõppevahendina kavandatud raamatus "Sissejuhatus filosoofiasse" (1938) puudub vähimgi viide Teichmüllerile või personalismile. Üliõpilaste tulevaste põlvkondade jaoks oli Teichmülleri filosoofia seega arvatud tutvustamistki mitte väärivate ajalooliste ekstsesside hulka.

Tennmanni surmaga katkes personalistliku filosoofia traditsioon Tartu ülikoolis. Pärast W. Lutoslawski surma ja NSV Liidus elava E. Bobrovi kõrvalejäämist oli Tennmann Leedus tegutsenud V. Szykarsky ja saksa uurija Schabadi kõrval üks väheseid Teichmülleri filosoofia tundjaid, olles selle ainus vaimustunud propageerija. Tennmannil olid teiste Teichmülleri filosoofia uurijatega mõningad sidemed, kuid püsiva koostööni ei jõutud /35/.

Tennmanni katsed taas elustada Teichmülleri filosoofiat ei saanud olla edukad. Vähiatki alust pole väitel mingigi ajaperioodi suhtes, nagu olnuksid "Tartu ülikooli teoloogiateaduskonna õppejõud peamiselt personalist Teichmülleri järelkäijad" /35/. Personalismi positsioonid nõrgenesid pärast Teichmülleri surma kogu aeg. Universitas Jurjeviensis'e tegevuse lakkamisega, Ohse ja Szykarsky ning nende õpilaste lahkumisega katkes personalistliku filosoofia õpetamine Tartus kümneks aastaks täielikult. Avalikult teoloogiliselt orienteeritud ja samal ajal sotsialistliku, skolastilise, reaalsete sotsiaalsete probleemidega väga nõrgalt haakuva filosoofia väljavasted leida laiemat poolehoidu olid tühised.

Sajandivahetusel tervikuna uut hoogu saanud personalistliku filosoofia arengusuund erines oluliselt Tennmanni propageeritud variandist, millele ta ei suutnud anda uut sisu. Isegi personalismi usundliku värvinguga suundumused orienteerusid sel ajal juba filosoofilise antropoloogia tüüpi kontseptsioonidele.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. История философии в СССР. - М., 1971. - Т. 4. - С. 689.
2. Саат И. Эстонская философия // Филос. энцикл. - М., 1970. - Т. 5. - С. 579.
3. Masing H. Prof. Ed. Tennmanni areng // Vaba Maa. - 1936. - 24. nov.
4. Tennmann E. Kirik arenemiskäigul. - Tartu, 1920. - Lk. 5.
5. Tartu ülikooli ajalugu 1918 - 1982. - Tallinn, 1982. - III. - Lk. 111.
6. Stein O. Eesti kodanluse filosoofiast ja sotsioloogist. - Tallinn, 1965. - Lk. 36.
7. Tennmann E. G. Teichmüllers Philosophie des Christentumes // Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). - Tartu, 1936. - Vol. B XXII₁. - S. 181.
8. Ibid. - S. IV.
9. Ibid. - S. 216.
10. Tartu ülikooli ajalugu. - III. - Lk. 111.
11. Tennmann E. Hinge surematus. - Tartu, 1935. - Lk. 34.
12. Ibid. - Lk. 98.
13. Tennmann E. Maailma usundid. - Tartu, 1935. - Lk. 15.
14. Ibid.
15. Tennmann E. Üldine usundipsühholoogia. - Tartu, 1936. - Lk. 184.
16. Букина И.Н. Возникновение и развитие буржуазной психологии религии // Вопросы научного атеизма. - М., 1968. - Вып. 5. - С. 278.
17. Vimmsaare K. Luterlus enne ja nüüd. - Tallinn, 1969. - Lk. 101.
18. Tennmann E. Ekstaas ja müstika. - Tartu, 1936. - Lk. 300.
19. Ibid. - Lk. 298 - 299.
20. Pello O. Eduard Tennmanni mälestuseks. - Vaba Maa. - 1936. - 21. sept.
21. Ossipov A. Tee vaimsele vabadusele. - Tallinn, 1961. - Lk. 37.
22. Pärl A. Raamat hinge surematuses // Uus Eesti. - 1936. - 27. sept.
23. Masing H. Hinge surematus // Vaba Maa. - 1936. - 21. märts; Masing H. Prof. Ed. Tennmanni "Maailma usundid" ja raasuke eestluse ideoloogiat // Vaba Maa. - 1936. - 7. sept.
24. Tennmann E. Maailma usundid. - Lk. 102.

25. Adams V. Meenutusi austatud õpetajast // Looming. - 1986. - Nr. 8. - lk. 1147.
26. Краткий отчет Императорского Юрьевского университета за 1907 год. - Юрьев, 1908. - С. 10.
27. Freumann W. Filosoofia Tartu Ülikoolis // Üliõpilasleht. - 1922. - Nr. 16. - lk. 23.
28. Freumann W. Filosoofia reaküsimusi. - Tartu, 1939. - lk. 84.
29. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 1135, l. 124.
30. Богомолов А.С. Немецкая буржуазная философия после 1865 г. - М., 1969. - С. 283.
31. Freumann W. Filosoofia Tartu ülikoolis. - lk. 23.
32. Freumann W. Filosoofia reaküsimusi. - lk. 84.
33. Koort A. Filosoofia ja kristlus // Usuteadusline ajakiri. - 1929. - Nr. 1. - lk. 25.
34. История философии в СССР. - М., 1971. - Т. 4. - С. 689.
35. Schabad M. Die Widerentdeckung des Ich in der Metaphysik Teichmüllers. - Basel, 1940. - S. 174.

ИСТОРИК РУССКОГО ПРАВА Ф.Л. МОРОШКИН И ГУСТАВ ЭВЕРС

Ирина Емельянова

И дореволюционная, и советская историография сходятся во мнении о том, что Густав Эверс является основоположником научной истории русского права /1/. При этом считается, что при жизни ему не удалось создать своей школы, но впоследствии его взгляды восприняли и продолжили представители "государственной школы" /2/. Однако ставить на этом точку в вопросе о развитии взглядов Г.Эверса нельзя, ибо в отечественной историко-правовой науке середины XIX в. помимо ее государственного направления сложилось еще одно, которое, в противовес названному можно определить как "общественное" — за его преимущественный интерес к истории не государства, а предшествующей ему общественной организации, к истории общества, народа. Примечательно, что и этот научный интерес идет от Эверса, исходившего из того, что помимо истории государства есть история общества и страны /3/.

Изучив труды основных представителей этого научного направления — И.Д. Беляева, В.Н. Лешкова, А.Ф. Тюринна и сопоставив их с данными историографии, мы пришли к выводу о том, что понятие "Русская историко-юридическая школа XIX в." до сих пор традиционно толкуется как однозначное — за счет включения в нее только "государственной школы"; между тем в названной школе она является лишь направлением наряду с направлением "общественным"; основными представителями как того, так и другого направления являются историки русского права. Одним из провозвестников "общественного" направления и стал Федор Лукич Морошкин.

Ф.Л. Морошкин, окончив в 1828 г. нравственно-политическое отделение Московского университета, был оставлен для "приуготовления" к профессорскому званию, но отказался от поездки для этой цели за границу. Он самостоятельно подготовил и защитил сначала магистерскую (1832 г.), а затем докторскую (1837 г.) диссертации; обе — по истории права /4/. Таким образом, Морошкина можно вполне считать "доморощенным" историком права, избежавшим прямого влияния германской исто-

рической школы права в лице профессора Берлинского университета Савиньи.

Тем не менее основные идеи исторической школы права, вошедшие в positiv буржуазного историзма, и главная из них — о естественном развитии права вместе с историей народа — проникли в творчество Морощкина благодаря трудам ученых Дерптского университета Иогана Людвига Монтеля, Ивана Егоровича Неймана, Фридриха Георга Бунге, Г.Эверса, Александра фон Рейца, которых он хорошо знал и ценил. Русские ученые знакомились с этими трудами по оригиналам, а с середины 20-х годов — по переводам /5/. В 1836 г. и сам Ф.Л. Морощкин опубликовал перевод книги А.Рейца "Опыт истории Российских Государственных и гражданских законов", снабдив его своими "Введением" и "Примечанием".

Русские ученые высоко ценили труды своих дерптских коллег и ближайших предшественников в области истории русского права; по мнению Ф.Л. Морощкина, именно они "всех более уяснили" и выполнили историческую методу преподавания Российского законодательства" /6/. Н.В. Калачов считал Эверса первым из правоведов, бросившим критический взгляд на древний быт нашего отечества, старавшимся объяснить его с естественной точки зрения и показавшим самый способ, как приняться за разработку древних памятников права /7/.

В начале 30-х гг. Ф.Л. Морощкину было поручено Московским университетом подготовить и прочесть в 1834/35 учебном году лекционный курс по истории русского законодательства. Это было знаменательное время в истории русского просвещения, университетского образования, всей национальной культуры. Восстание декабристов, последующие солдатские и крестьянские выступления подсказали царскому правительству необходимость перестройки всей интеллектуальной жизни общества в нужном для господствующего класса направлении, в целях искоренения вольнолюбивых и крамольных настроений и взглядов. Настойчиво стали внедряться в сознание людей идеи "теории официальной народности", сформулированной министром народного просвещения С.С. Уваровым и официальным историком М.П. Погодиным. Был разработан новый — общий устав Российских университетов, поставивший внутреннюю жизнь университетов под правительственный контроль; был введен в действие цензурный устав, прозванный "чугунным".

Коренной перестройке подверглись прежние нравственно-политические отделения, превращавшиеся в специализированные

юридические факультеты по подготовке чиновничьих кадров; из учебных планов изымались все учебные предметы "нерусского" характера, а их место заняло изучение отраслей русского законодательства в его историческом развитии. Из научно-учебного оборота был изъят сам многозначный термин "Право" и заменен строго определенным понятием "Закон", "Правоведение" стало "Законоведением", история права превращалась в историю законодательства... Тем не менее обращение к истории отечественного законодательства становилось спасательной отдушиной для последующего научного развития, открыло определенные возможности формирования научной истории русского права. Более того, принцип "народности", реакционный в его ортодоксальной трактовке, как единение царя с народом на всех этапах русской истории, получил у прогрессивных деятелей науки, литературы, искусства новую трактовку и значение такого принципа, который обязывал их отражать в своем творчестве историю русского народа, его быт. Вот в каких условиях Ф.Л. Морозкин формировался как историк русского права.

Обратившись при разработке упомянутого лекционного курса к отечественным литературным источникам, молодой ученый с горечью убедился в их недостаточности и даже непригодности. "Из господствующих доселе учений об образовании Российского государства никакой истории законодательства вывести нельзя", — констатировал он /8/. Не лучше обстояло дело и в историко-правовых сочинениях, авторы которых, по его словам, обращали все свое внимание "или на частный предмет, или на один период законодательства, или не были руководствуемы ученой практикой, совершены без идеи о целом, или обращены были единственно на собирание материалов" /9/. Вот когда оказали ему реальную помощь труды дерптских ученых, а также многочисленные источники русского права, начиная с Соборного уложения 1649 г., подвергшиеся кодификации 20–30 гг., и те более древние правовые памятники, которые уже вошли в научный оборот.

Разработанный и читаемый в середине 30-х гг. лекционный курс (10 лет спустя для этой цели был приглашен К.Д. Кавелин) пользовался большим успехом у студентов, о чем имеются воспоминания современников. Занятия над ним вывели Ф.Л. Морозкина на путь самостоятельных исследований истории древнего русского права. Однако уровень тогдашней исторической науки, "микrokлимат" ее ограничили его изыскания определенными рамками; они диктовались обострением борьбы в двух ла-

герях русских историков – "германским" и "славянским", по-разному объяснявших начало русской истории. Традиция, шедшая из XIII столетия от Шлёцера-Байера, когда она имела политический смысл, связывала это начало только с призыванием варягов, которым к тому же приписывалась германская племенная принадлежность. Приобретая в XIX в. характер научного принципа, эта традиция вызвала резкие возражения со стороны ряда ученых, объединившихся в т.н. "славянскую школу" Ю.И. Венелина, С.Т. Руссова, А.Ф. Вельтмана, П.Г. Буткова, Г.А. Розенкампа, Н.В. Савельева и др. Их активные научные разработки имели целью доказать самостоятельный исторический путь славянских племен и народов, в том числе и русского. К этим разработкам и подключился Ф.Л. Морощкин, вследствие чего наименования его трудов, казалось, не имели ничего общего с историей законодательства. Но при этом ученый преследовал свои собственные цели – отыскать в древней племенной истории истоки древних русских законов и древней государственности. "Я желал, – пишет он, приобрести собственное убеждение в истинах о существовании России, о стихиях, из коих составлено Русское государство, в истинах, которые необходимы для юриста столько же, как и для политика, стратега, литератора" /10/.

Однако, используя частично данные, имеющиеся в трудах названных ученых – "славистов", он не считал себя связанным с ними, а стремился "перейти за линию" добытых ими фактов, "чтоб посмотреть в глубину тверди славянского мира и найти там "исторические начала" и древнего русского права, и древней русской государственности /11/.

Неоценимую помощь на этом пути оказали ему общеисторические и историко-правовые установки Г. Эверса, также бывшего противником германо-варяжского взгляда на историю России. Эверс вообще считал невозможным применение аналогии в этом вопросе с историей Северной и Западной Европы /12/. Вслед за ним Ф.Л. Морощкин критически воспринимал летописные данные, относя их не к древнейшему, а последующему периоду русской истории; за отысканием же более древних сведений он обращался к литературным дипломатическим, законодательным источникам народов и стран, имеющих более древнюю **писаную** историю – греческим и римским, византийским и арабским. Как и его старший коллега из Дерптского университета, Ф.Л. Морощкин стремился понять саморазвитие русской истории из **самой себя, без участия внешних факторов, что и сформировало его инте-**

рес к явлениям внутреннего народного быта, иным признакам внутренней истории к местностям поселения славяно-русских племен. Только так, по его мнению, "должно восстанавливать народность русского быта" /13/. В этом быте ученый сумел увидеть зачатки ранней гражданственности догосударственного характера, что было положительно оценено буржуазной историографией XIX в /14/.

Не желая связывать себя уже имеющейся исторической фактологией, Ф.Л. Морощкин исходил из права ученого на самостоятельность мышления, на определенный "угол зрения"; ученых, не имеющих "общей идеи", "философского духа", он порицал. Свой научный метод он характеризовал как "метод аналитической и синтетической критики" и открыто провозглашал его, хотя ему было хорошо известно негативное отношение официальной историографии и самого министра народного просвещения к "скептической школе" М.Т. Каченовского /15/.

Общие выводы, к которым пришел Ф.Л. Морощкин по вопросу о начальном этапе русской применительно к истории права и государства истории и которые отразили взгляды Г.Эверса, таковы:

1) древнейшая история славяно-русов развивалась по внутренним причинам, без всякого участия варягов: первые ранее, чем вторые познали потребности и выгоды гражданского состояния, почему и нельзя говорить о влиянии варягов на нравы, обычаи и законы славян /16/;

2) "Русская Правда" как древнейший источник отечественного законодательства не имеет ни скандинавского, ни германского происхождения, а самобытна, подобно иным варварским правдам древних племен; сходство в этих документах ряда правовых установлений объясняется сходством исторических условий их развития /17/;

3) в вопросе о роли варягов в образовании древнерусского государства Ф.Л. Морощкин не столь прямолинеен; так, он допускает мысль, что варяжские пришельцы могли дать общее направление "ничтожному тогда публичному праву" и "сообщить особый характер государству"; но, с другой стороны, утверждает он (и тоже вслед за Эверсом!), варяги не были "ни довольны многочисленны, ни довольно гражданственны, чтобы организовать государство" /18/;

4) из основных методологических установок Г.Эверса Ф.Л. Морощкин не воспринял (точнее - не развил) одной, ставшей в скором времени основополагающей для историков-"государствен-

ников": о родовых отношениях как предшественниках отношений государственных; лишь в одном из его сочинений имеется глухое указание о том, что "семейственный быт, кажется, предостояло развить славянским народам".

В обращении ученого к древним, догосударственным пластам русской истории мы видим не только свидетельство его принадлежности к зарождающемуся "общественному" направлению историко-правовой мысли, но и большую научную заслугу: ведь это происходило в то далекое время, когда, по выражению современника, правоведы не знали, как подступиться к исследованию древнего русского права и начинали его историю с Московского княжества /19/.

Источники. Литература

1. Загоскин Н.П. История права русского народа: Лекции и исследования по истории права. - Казань, 1899. - Том I. - С. 15; Рубинштейн Н. Русская историография. - М., 1940. - С. 222; Историография истории СССР с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. - М., 1971. - С. 109; Сахаров А.М. Историография истории СССР. Досоветский период. - М., 1978. - С. 107.
2. Неучкина М.В. Густав Эверс // Русская литература в классовом освещении / Под ред. и с предисл. М.Н. Покровского. - М., 1927. - Том I; Сам Покровский, считая всех дореволюционных русских историков "государственниками", выводил их взгляды "от Эверса". См. там же: Предисловие. - С. 14. В наше время научным творчеством Г.Эверса занимается В.И. Шевцов, являющийся продолжателем этих взглядов. 1) Г.Эверс в отечественной историографии // Вопросы историографии и истории СССР. - Воронеж, 1969; 2) Происхождение русского государства в сочинениях Эверса // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. - Днепропетровск, 1970; 3) Дворянско-буржуазная историография 20-40-х гг. о Г.Эверсе // Некоторые проблемы историографии и источниковедения. - Днепропетровск, 1972; 4) Густав Эверс и русская историография // Вопр. истории. - 1975. - № 3.

3. Эверс Густав. Предварительные критические исследования для истории России. - М., 1825. - Ч. I. - С. 89-90; В русской юридической литературе на общинную догосударственную организацию впервые указал Г.А. Розенкампф, исходивший при этом из аналогии с историей других народов Северной Европы. Розенкампф Г.А. Объяснение некоторых мест Несторовой летописи в рассуждении вопроса о происхождении древних Руссов // Труды Общества истории и древностей Российских. - 1828. - Т. IV, кн. I. - С. 145-146.
4. Ф.Л. Моршкин был универсальным историком права, ибо свои первые шаги делал в науке "Права знатнейших, древних и нынешних народов". Об этой стороне его научного творчества см.: Емельянова И.А. Всеобщая история права в русском дореволюционном правоведении. - Казань, 1981.
5. В 1825 г. был издан перевод одного из основных трудов Г.Эверса "Предварительные критические исследования для Российской истории"; в 1826 г. с его введением издается перевод книги А.Неймана "О жилищах древних Руссов"; в 1835 г. выходит в свет перевод второго сочинения Эверса "Древнее русское право в его историческом раскрытии". В 1841 г. в журнале Министерства народного просвещения публикуется материал, взятый из статей нескольких ученых Дерптского университета, подготовленный к печати Эверсом, под названием "Об управлении Новгорода в середине века".
6. Моршкин Ф.Л. Введение к кн.: Рейц А. Опыт истории Российских Государственных и гражданских законов. - М., 1836. - С. XII-XIII.
7. Калачов Н. Архив исторических и практических сведений, относящихся к России. - М., 1842. - Кн. I. - С. I.
8. Моршкин Ф.Л. О значении имени руссов и славян // Оттиск из ж. "Галатея". - 1829. - С. 303.
9. Он же. Введение к кн. А. Рейца. - С. XV.
10. Моршкин Ф.Л. Историко-критическое исследование о Руссах и Славянах. - Маяк. - 1842. - Т. VI. - С. 44.
11. Там же. - С. 44. В этих своих изысканиях ученый допускал и крайние преувеличения. Так, он был убежден в том, что история его родины начинается во времена Геродота и Фукидида, в связи с чем, по его мнению, всемирная история должна быть переписана заново.

12. Эверс Г. Предварительные критические исследования... - С. 89-90. В этом сложнейшем для науки вопросе советская историография исходит из того, что русская история развивалась "вне зоны романо-германского синтеза феодальных общественных отношений в результате разложения родо-племенного строя". Свердлов Б.М. Генезис ранне-феодального судейника (опыт сравнительно-исторического анализа). См. также: Чтения, посвященные памяти академиков С.Д. Сказкина и Л.В. Черепнина. - М., 1983. - С. 8.
13. Морошкин Ф.Л. О значении имени Руссов и Славян. - С.302-303.
14. Бестужев-Рюмин К.Н. Русская история. - СПб., 1872. - Ч. I. - С. 234-235.
15. Морошкин Ф.Л. Историко-критическое исследование... Маяк, 1842. - Т. У. - С. I.
16. Там же. - С. 6I.
17. Там же.
18. Морошкин Ф.Л. Историко-критическое исследование. - Маяк, 1842. - Т. IV. - С. 6I. Двойственность его взглядов может ли нас удивлять, если до сих пор "славяно-скандинавский общественный синтез служит платформой для дискуссий между учеными различных мировоззрений". Папуто В.П. "О племенных княжениях" и славянский вопрос // "Летописи и хроники". - М., 1974. - С.104.
19. Старчевский А. О неосновательности политических наук. - Финский Вестник. - 1845. - Т. VI. - С. 5-6.

ПРОФЕССОР А.С. ЯЩЕНКО. ОПЫТ КРАТКОЙ БИОГРАФИИ

Сергей Исаков

Профессор Александр Семенович Ященко был одним из наиболее выдающихся пристов, работавших – правда, непродолжительное время – в начале XX в. в Тартуском университете. К сожалению, о его жизни и научной деятельности нам известно очень мало. Небольшая биографическая справка в нем в фундаментальном труде В.Грабаря страдает неполнотой и содержит много неточностей /1/. Еще более короткая характеристика А. Ященко во втором томе "История Тартуского университета" также не свободна от ошибочных, явно неверных утверждений /2/.

Между тем архивные материалы /3/ и некоторые публикации последних лет /4/ позволяют с достаточной полнотой и точностью воссоздать жизненный путь А. Ященко, что мы и постараемся сделать в данной статье. Мы не будем в ней анализировать научные труды и мировоззрения А. Ященко; их анализ и оценка – дело будущих исследователей.

А.Ященко родился 24 февраля 1877 г. в Ставрополе /5/. В 1895 г. он окончил Ставропольскую классическую гимназию и в том же году поступил на математический факультет Московского университета. Через год А.Ященко перевелся на юридический факультет, который и окончил в 1900 г. По окончании курса он был оставлен при университете на кафедре международного права для подготовки к профессорскому званию. Еще в студенческие годы А.Ященко проявил живой интерес к искусству, познакомился с представителями новых модернистских течений в русской литературе – В.Брюсовым, Ю.Балтрушайтисом, Г.Чулковым, входил в кружок В. Морозовой /6/. В то время А.Ященко был весьма оппозиционно настроен и за одно свое политическое выступление, по некоторым сведениям, даже был арестован и на короткое время сослан в Сибирь /7/. Уже в первые годы XX в. определился и круг научных интересов молодого ученого – проблемы международного права, что отразилось в его первых работах, представленных на университетский конкурс и удостоенных на нем премии. – "Учение о суверени-

А.С. Яценко в Тарту в 1910 году.

тете" (1903) и "Развитие идеи международной организации" (1904) /8/.

В 1905 г. А.Яценко был командирован на два года за границу для завершения магистерской диссертации. В Париже он вращался в русских литературных и художественных кругах, познакомился с преподавателями русской Высшей школы социальных наук, писал корреспонденции в либеральные русские газеты "Век" и "Русские ведомости" /9/. А.Яценко переводит на русский язык наиболее авторитетные в ту пору труды по конституционному праву (В.Вильсон. Государство. Прошлое и настоящее конституционных учреждений. М., 1905; В.Орландо. Принципы конституционного права. М., 1907; Л.Дюги. Конституционное право. М., 1908) – теме, которая стала в эти годы в высшей степени актуальной в России, только что превратившейся в конституционную монархию.

По возвращении в Россию А. Яценко в качестве приват-доцента стал читать лекции в Московском университете – сначала, в 1907/08 уч. году, спецкурс о федерализме, а в 1908 г. – по международному праву. Одновременно он читал в Московском народном университете курс истории политических учений.

В 1907 г. А. Яценко выпустил в серии "Дешевая библиотека изд. С.Скирмунта" (печатавшей, кстати, и социал-демократическую литературу) свою первую книгу – "Социализм и интерна-

ционализм". "В предлагаемой читателю книге автор попытался по возможности беспристрастно изобразить, как поставлен вопрос о международных отношениях в различных социалистических доктринах", — указывалось в "Предисловии" к книге /I0/. В ней было четыре раздела, соответствующих четырем периодам в истории социалистических учений. В первом разделе рассматривались предшественники социализма (Томас Мор, Кампанелла, Мерсье, Морелли, Мабли, Мелье и др.), во втором — "отцы социализма" (В.Годвин, Р.Оуэн, Сен-Симон, Ш.Фурье), в третьем — учение К.Маркса и Ф.Энгельса, I Интернационал — и в четвертом — "Современная эпоха" (в том числе различные течения социал-демократии). В завершении четвертого раздела разбирались и более общие вопросы — "Форма будущей международной организации человечества", "Интернационализм и патриотизм", "Интернационализм и национальный принцип", "Средства осуществления общечеловеческого объединения". А.Яценко ограничился сравнительно добросовестным и объективным изложением социалистических учений по интересующему его вопросу, не акцентируя собственной точки зрения, но для представителя академической науки и это было достаточно смелым. Рецензенты в целом положительно оценили труд молодого ученого /II/.

16 декабря 1908 г. А.Яценко защитил в Московском университете магистерскую диссертацию на тему "Международный федерализм", которая тогда же вышла отдельным изданием. Книга имела подзаголовок "Идея юридической организации человечества в политических учениях до конца XVIII века", который довольно точно передавал содержание диссертации. Действительно, автор задался в ней целью проследить историческое развитие идеи юридической организации человечества, точнее, международного аспекта политического федерализма. Развитие этой идеи рассматривалось изолированно, само по себе, вне связи с историческими условиями, с социально-экономическими и общественными факторами. При этом автора интересовали лишь теоретические аспекты проблемы, а не попытки претворения идеи в жизнь. Исследование состояло из трех частей. В первой рассматривался античный и средневековый универсализм, основанный на принципах завоевания, принудительного насильственного объединения /I2/. Во второй части проблема анализировалась с точки зрения формирования теории международного права, ставящей в основу междугосударственных отношений договор. Третья часть была посвящена собственно идее федеративной организации человечества, международному федерализму,

причем автор выступал его горячим сторонником.

Во введении А.Яценко подчеркивал актуальность проблемы международного федерализма сегодня, ее глубокую связь с современными процессами, происходящими на земном шаре: "Когда автор решил посвятить свой труд исследованию международного федерализма, им руководило сознание великой важности именно этой проблемы. Наша эпоха живет в атмосфере федерализма, и теория федерализма представляет собою самое жизнеспособное и полное блестящего будущего течение. Междугосударственная, государственная и социальная жизнь являет бесконечное множество всякого рода федеративных образований. Международная жизнь мало-по-малу <...> вступает в стадию союзной жизни <...> Рано или поздно, в более или менее близком будущем, человечество объединится в одну или несколько обширных конфедераций. В настоящее время центральным вопросом международного права является международный федерализм. Кто хочет понять глубокие трансформации, совершающиеся в междугосударственной жизни, и уловить черты грядущей эпохи, должен уяснить себе природу международного федерализма" /13/.

Рецензенты в общем благожелательно отнеслись к труду А.Яценко /14/. Хотя профессор В.Грабарь и сделал ряд серьезных и в целом обоснованных замечаний о методологии работы, упрекнув автора ее за несоблюдение порой принципа историзма и изолированное от общественно-политической жизни рассмотрение воззрений отдельных мыслителей, тем не менее, заключая свою рецензию, он писал: "Книга г.Яценко является полезным руководством для всякого, кто пожелал бы ознакомиться с затронутыми автором вопросами универсализма, международного ананизма, всемирного права и международного федерализма. Ни в русской, ни в иностранной литературе не имеется другой книги, которая трактовала бы все эти вопросы в таком сочетании <...> Книга может служить своего рода введением в некоторые основные вопросы международного права" /15/.

Почти сразу же после защиты магистерской диссертации, 24 декабря 1908 г., А.Яценко обращается с ходатайством в Тартуский университет зачислить его приват-доцентом. Переходя на работу из Московского университета в Тартуский, А.Яценко, без сомнения, учитывал открывающуюся тут перед ним перспективу - получить профессору на объединенной кафедре энциклопедии права и истории философии права. В январе 1909 г. Совет юридического факультета Тартуского университета едино-

гласно признал возможным допустить А.Яценко к должности приват-доцента. Весной же 1909 г. А.Яценко был избран юридическим факультетом экстраординарным профессором по кафедре энциклопедии и истории философии права. На эту должность претендовали два приват-доцента Московского университета — В.Савельский и А.Яценко, но факультет отдал предпочтение последнему. В сентябре 1909 г. А.Яценко был официально назначен профессором /16/.

В Тартуском университете А.Яценко обычно читал в весеннем семестре курс истории философии права (4 часа в неделю), а в осеннем — энциклопедию права (также 4 часа в неделю) и вел практические занятия по этим предметам /17/. По воспоминаниям студентов, он был хороший лектор, влюбленный в античную философию и — шире — в античное мировосприятие. На практических занятиях по истории права студенты читали и разбирали труды Платона и Аристотеля. Сам этот курс А.Яценко начинал с утверждения, что, собственно, не существует особой философии права; знакомство с философией и философским мышлением вообще это и есть путь к познанию философии права /18/.

Начиная с весеннего семестра 1911 г., А.Яценко по совместительству стал читать лекции и в Петербургском университете (курс "Право и нравственность") /19/.

А.Яценко продолжал в Тарту свою научную и литературную деятельность. Он работает над докторской диссертацией, печатает ряд научных статей /20/ — большинство из них известно и в виде отдельных брошюр-оттисков — и одновременно выступает как литературный критик. Так, в журнале "Новая жизнь" он публикует статьи, посвященные проблемам современной литературы, причем самым "модным" авторам /21/. Эти статьи и до сих пор не потеряли своего значения, не случайно они включаются в современные выборочные, научно-вспомогательные библиографии по истории русской литературы начала XX в. /22/.

В 1912 г. в "Ученых записках Юрьевского университета" вышла в свет большая монография А.Яценко "Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства" объемом в 841 стр., которую он и представил вслед за тем в качестве своей докторской диссертации. Она явилась как бы продолжением его магистерской диссертации: там А.Яценко рассматривал историю, а в новой работе — теорию федерализма /23/. Прежде чем перейти к изложению основной темы работы, А.Яценко дает ее методологическое обоснование — подробно излагает свою

"синтетическую теорию права и государства", свое понимание природы общества, нравственных норм, права, государства и государственной власти. Эта весьма эклектическая и построенная на идеалистических принципах теория исходит из идеи гармонии и равновесия, которые будто бы лежат в основе общества, права и государства. Они должны примирить исконное противоречие центробежных и центростремительных сил в обществе, дать синтез личного и общественного, "коллективистского" начал. В "синтетической теории" А.Яценко игнорируется роль классовой борьбы, социальных противоречий в обществе. В основу права положен принцип нравственности.

На труде А.Яценко заметно влияние, с одной стороны, философии В. Соловьева, а с другой - школы французских солидаристов, прежде всего Л.Дюги.

Если три первых главы монографии были посвящены теоретико-методологическому обоснованию проблемы, то три последних рассматривали уже собственно вопросы федерализма, а именно конфедерацию государств и федеральное государство, развитие федерализма в новое время (самая обширная глава, где по национально-этническому признаку давалась характеристика различных форм федерализма в Европе и Америке) и международный федерализм.

Любопытно, что, будучи сторонником федерализма, А.Яценко в отношении России занимает иную позицию и защищает единство Российской империи: "В России федерализм мыслим лишь как раздробление единой суверенной власти, и потому он должен быть безусловно осужден <...> В России нужно противодействовать всякому федеративному течению как разрушительному" /24/. Это А.Яценко обосновывает тем, что Россия есть страна с преобладающим русским населением (к русским Яценко относит и украинцев с белорусами, отрицая их национальную самостоятельность), где "инородцы" составляют незначительное и не имеющее никакого политического веса меньшинство. С этих позиций А.Яценко выступает и против автономии Финляндии.

Эти положения вызвали решительные возражения почти всех рецензентов книги А.Яценко. Вообще многочисленные отзывы критики на монографию А.Яценко на этот раз были далеко не положительными и в большинстве случаев резко критическими /25/. Рецензенты указывали на эклектичность концепции А.Яценко, на противоречия в его "синтетической теории" и в подходе к отдельным явлениям федерализма, на черты шовинистического русификаторства в его воззрениях на проблемы фе-

дерализма в тогдашней России. И все же современный историк юридической мысли склонен в целом оценить труд А.Яценко как "хороший" /26/.

1 февраля 1913 г. А.Яценко защитил в Московском университете свою докторскую диссертацию "Теория федерализма". Официальными оппонентами выступили магистр международного права А.Л. Байков и магистрант Б.П. Вышеславцев. Их замечания в основном совпадали с критическими замечаниями рецензентов книги в печати. Так, Б.Вышеславцев, указывая на эклектизм диссертации и противоречия в ней, заметил, что в ней автор делает попытку соединить две несочетаемых философских позиции — идеалистическую в духе Вл. Соловьева и позитивистскую в смысле признания существования социологических законов. Решением юридического факультета Московского университета А.Яценко был удостоен степени доктора международного права /27/.

В марте 1913 г. А.Яценко перешел в Петербургский университет на должность экстраординарного профессора энциклопедии права и истории философии права. Это отвечало его стремлению быть ближе к литературным и художественным кругам столицы, с которыми он поддерживал тесные отношения. Продолжается его дружба с Г.Чулковым, с А.Н. Толстым, он общается с А.Блоком и с многими другими деятелями новой русской литературы и искусства /28/.

Связей с Тартуским университетом А.Яценко, однако, не теряет. В 1915 г. в приложении к "Ученым запискам Юрьевского университета" выходит большой библиографический труд А.Яценко "Русская библиография по истории древней философии", в котором учтено, не считая рецензий, около 2500 названий книг и журнальных статей с конца XVIII в. по 1914 г. Эта библиография и поныне сохраняет свое значение и служит незаменимым подспорьем для специалистов /29/. Собственно, это был лишь фрагмент подготовленного А.Яценко громадного библиографического свода по истории философии "Русская библиография по философии и религии с начала письменности и по наши дни" объемом около 100 печатных листов (часть этой работы предполагалась к выпуску в 1918 г. в московском издательстве "Путь") /30/.

Во время революции А.Яценко примкнул к литераторам и философам, группировавшимся вокруг московского журнала "Народоправство" (Н.Алексеев, Н.Бердяев, Б.Вышеславцев, Вяч. Иванов, Г.Чулков и др.). Некоторое представление о его тогдаш-

них взглядах дает брошюра "Что такое федеративная республика и желательна ли она для России?" (М., 1917). В 1917/18 г. А.Яценко был ординарным профессором Пермского университета. Им была подготовлена большая работа "Демократическая проблема. Философско-юридическое исследование о природе власти" (около 20 п.л.), которая осталась неопубликованной /31/.

В 1919 г. А.Яценко прибыл в качестве эксперта по международному праву в составе первой советской делегации в Берлин, где и остался /32/. В Берлине А.Яценко развернул весьма активную и разностороннюю деятельность. Здесь он сблизился с В.Станкевичем и стал участником основанной им политической группы "Мир и Труд", выступавшей с совершенно нереальной программой примирения "белых" и "красных", прекращения гражданской войны в России. А.Яценко сотрудничал в журнале В.Станкевича "Жизнь" (1920) и в других эмигрантских изданиях (газеты "Голос России" и "Накануне", журнал "Русский эмигрант"). В начале 1920-х гг. он был руководителем берлинского отделения "Русских курсов заочного преподавания" и с осени 1922 г. — одним из редакторов журнала курсов "Вестник самообразования".

Но самой важной и интересной страницей биографии А.Яценко берлинского периода было издание им критико-библиографических журналов "Русская книга" (1921) и "Новая русская книга" (1921-1923), в которых содержалась разнообразная и очень ценная информация о русской литературе как в Советской России, так и за рубежом /33/. Эти журналы проявляли живой интерес к литературной и культурной жизни Советской России, в них сотрудничали и советские авторы (И.Эренбург, К.Чуковский, Андрей Белый и др.), а также порвавший с эмиграцией А.Н. Толстой. А.Яценко стремился сохранить "нейтральность" в острых идеологических схватках тех лет, стремился "навести мосты" между Советской Россией и левыми кругами русской эмиграции, что опять же было малореальным и привело в конечном итоге к кризису его издательских начинаний, усугубленному общим кризисом — финансовым и политическим — эмигрантского книгоиздательского дела.

В 1921-1923 гг. Берлин вообще являлся центром русской культурной жизни за рубежом, и А.Яценко, без сомнения, был центральной фигурой в нем. Редактируемые им журналы "Русская книга" и "Новая русская книга" читались как в Советской России, так и в западных странах, и А.Яценко поддерживал связи и с советскими литераторами, и с представителями самых раз-

личных, порою враждебных друг другу кругов русской эмиграции. Он был активным участником созданного в 1921 г. в Берлине "Дома искусств", отстаивавшего "беспартийную" платформу, и основанного - кстати, в противовес "Дому искусств" - осенью 1922 г. Клуба писателей.

После закрытия журнала "Новая русская книга" А.Яценко отходит от литературной и культурной жизни эмиграции. Некоторое время он работает в немецком издательстве "Tauchnis", где готовит к печати двуязычные словари. В одно время А.Яценко серьезно подумывал о возвращении на родину, в Советскую Россию /34/.

Осенью 1924 г. А.Яценко благодаря хорошему знакомству с крупным литовским буржуазным государственным деятелем А.Вольдемарасом (в 1917 г. также профессором Пермского университета, позже премьер-министром буржуазной Литвы) был назначен ординарным профессором юридического факультета Каунасского университета, заведующим кафедрой международного права. В Каунасском университете А.Яценко кроме курса международного права читал (до 1932 г.) и римское право. В Каунасе он напечатал на литовском языке несколько работ по международному праву, среди которых выделяется капитальный труд "Курс международного права. Т. I. Международное конституционное право" (Каунас, 1931) /35/. Эти работы были написаны по-русски /36/ и с рукописи переведены на литовский язык. От эмигрантской литературной, культурной и общественной жизни А.Яценко полностью отошел. Он умер в Берлине 10 июня 1934 г.

Источники. Литература

1. Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). - М., 1958. - С.322.
2. Tartu ülikooli ajalugu. 1798-1918. - Tallinn, 1982. - II - lk. 330. Здесь утверждается, что на правово-философских взглядах А.Яценко заметно влияние субъективного идеализма и позитивизма. Такое сочетание нельзя не признать откровенным нонсенсом. Правово-философские воззрения А.Яценко, действительно, носили идеалистический характер, но это не был субъективный идеализм. Совершенно неверно утверждение со ссылкой

- на его статью "Роль России в сближении Востока и Запада", что А.Яценко был сторонником расовой теории. На самом деле в указанной статье (Православный собеседник. - 1912. - № 2. - С. 242-251; № 3. - С. 369-382) нет никакого расизма. Правда, А.Яценко в этой работе противопоставляет Запад и Восток, но в то же время он мечтает об их синтезе и считает, что такой синтез осуществляется в России.
3. Прежде всего его личное дело в фонде Тартуского университета // ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 2062.
 4. См.: А.С. Яценко и его журналы в литературной и общественной жизни русского Берлина // Флейшман Л., Хьюз Р., Раевская-Хьюз О. Русский Берлин. 1921-1923. - Paris, 1983. - С. 9-67 (далее - Русский Берлин).
 5. Приводимые ниже сведения о А.Яценко (за исключением особо отмеченных) позаимствованы из его "Curriculum vitae" и других документов личного дела // ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 2062, лл. 1-55.
 6. Русский Берлин. - С. 9.
 7. См.: Брюсов В. Дневники. 1891-1910. - < М., > 1927. - С. 114, 122; Чулков Г. Годы странствий. - М., 1930. - С. 349. Правда, по словам Г. Чулкова, это произошло по недоразумению.
 8. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 2062, лл. 1-2.
 9. Русский Берлин. - С. 9.
 10. Яценко А. Социализм и интернационализм. - М., 1907, стр. предисловия не нумерованы.
 11. Юридическая библиография. - 1907. - № 3. - С. 33 (Л. Камаровский); Критическое обозрение. - 1907. - Вып. III. - С. 71-73 (В.Грабарь).
 12. Эти вопросы рассмотрены и в вышедшей отдельно небольшой книжке: Яценко А.С. Античный и средневековый универсализм. - М., 1908. - 72 с.
 13. Яценко А. Международный федерализм. Идея юридической организации человечества в политических учениях до конца XVIII века. - М., 1908. - С. XVII.
 14. Юридическая библиография. - 1908. - № 4. - С. 162-164 (Л.Камаровский); // Критическое обозрение. - 1909. - Вып. III. - С. 80-84 (В.Грабарь); // Журнал Министерства народного просвещения. - 1909. - № 5. - С. 370-378 (Л.М. Зайцев).
 15. Критическое обозрение. - 1909. - Вып. III. - С. 84.

16. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 2062, лл. II, I3, 22, 5I.
17. Обзорение лекций в Имп. Юрьевском университете. 1909 г. II семестр. - Юрьев, 1909. - С. 5; *ibid.*, 1910 г. I семестр. - Юрьев, 1910. - С. 5; *ibid.*, 1910 г. II семестр. - Юрьев, 1910. - С. 5; *ibid.*, 1911 г. I семестр. - Юрьев, 1911. - С. 5; *ibid.*, 1911 г. II семестр. - Юрьев, 1911. - С. 5; *ibid.*, 1913 г. I семестр. - Юрьев, 1913. - С. 5.
18. Jans J. *Mälestusi ja vaatlusi*. - Tartu, 1940. - I. - Lk. 160-162.
19. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 2062, лл. 23-24 об.
20. Яценко А. Новая теория государственного права. // Журнал Министерства юстиции. - 1911. - № 5. - С. 226-255; Яценко А.С. Синтетическая точка зрения в юридических теориях // Журнал Министерства юстиции. - 1912. - № I. - С. 128-142; Яценко А. Философия права Соловьева // Журнал Министерства народного просвещения. - 1912. - № II. - С. 112-152; Яценко А.С. Граф Л.А. Камаровский. Жизнь и научная работа // Изв. Министерства иностранных дел. - 1913. - Кн. I. - С. 117-134 и др.
21. Яценко А. Пессимистическое искусство (Федор Сологуб, Борис Зайцев, Георгий Чулков). - Новая жизнь. - 1911. - № 3. - Стлб. 114-141; Яценко А. Тайна любви в современной литературе (С.Городецкий, гр. А.Н.Толстой, К.Вальмонт). - Новая жизнь. - 1911. - № 7. - Стлб. 111-136.
22. История русской литературы конца XIX - начала XX века: Библиографич. указатель / Под ред. К.Д. Муратовой. - М., Л., 1963. - С. 239, 406.
23. "Задача нашего исследования - построить юридически обоснованную теорию федерализма", - писал А.Яценко во введении (Яценко А. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства. - Юрьев, 1912. - С. I).
24. Там же. - С. 786.
25. Право. - 1913. - I3.I. - № 2.-Стлб. 113-118 (М.Лазерсон); Вестник Европы. - 1913. - № 5. - С. 438-439 (Л.С.); Известия Министерства иностранных дел. - 1913. - Кн. IV. - С. 224-235 (П.Покровский); Русское богатство. - 1913. - № I. - С. 388-392 (анонимная);

- Заветы. - 1913. - № 10. - С. 185-188 (П.Сорокин);
Україна. - 1914. - Кн. 2. - С. 103-104 (М.Грушевський).
26. Грабарь В.Э. Цит. соч. - С. 392. Ср.: Там же. - С. 417.
27. См.: Диспут проф. А.С. Яценко в Московском университете // Право. - 1913. - 17.11. - № 7. - Стлб. 434-436.
28. Русский Берлин. - С. 10.
29. Современная оценка этого труда: Машкова М.В. История русской библиографии начала XX века (до октября 1917 года). - М., 1969. - С. 246-247.
30. Русская книга. - 1921. - № 1. - С. 35.
31. Там же.
32. Вишняк М. Дань прошлому. - Нью-Йорк, 1954. - С. 171; Русский Берлин. - С. 11. Сам А.Яценко, впрочем, писал, что получил от Пермского университета научную командировку за границу и с июня 1918 г. обосновался в Берлине: Русская книга. - 1921. - № 1. - С. 35.
33. Подробнее об этом и о деятельности А.Яценко в Берлине см.: Русский Берлин. - С. 11-67 (см. также другие материалы, помещенные в этой книге).
34. Русский Берлин. - С. 12.
35. Jaščenka A. Tarptautinės teisės kursas. Konstitucinė tarptautinė teisė. - Kaunas, 1931. - I t. - XVIII + 723 p.
36. Из других его работ каунасского периода отметим еще: Гражданская подсудность дипломатических агентов (1932), Лига наций и основная задача международной организации (1932). Приносим благодарность Ю.Бутенасу за сообщение этих сведений.

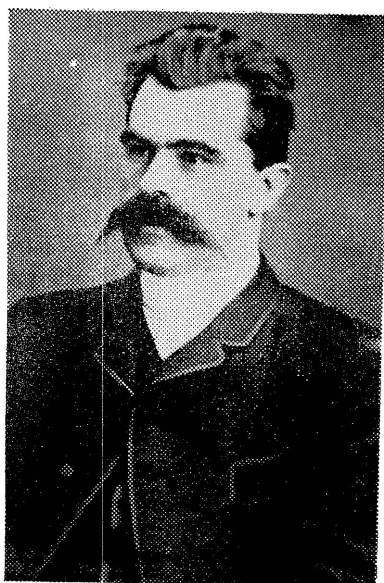
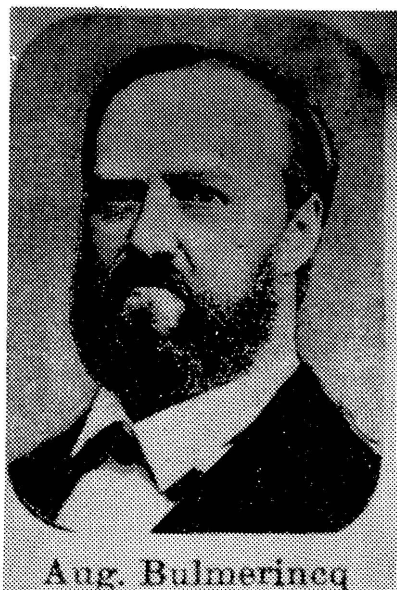
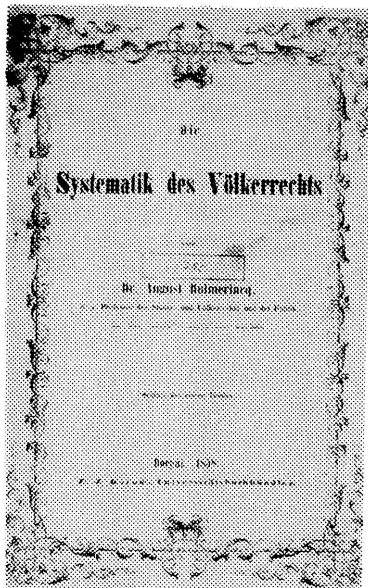
ПРЕПОДАВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ТАРТУСКОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Эймар Рахумаа, Пеэтер Ярвелейд

В первой половине XIX столетия в Тартуском университете международное право преподавали не специалисты-международники, хотя они и имели публикации по преподаваемому предмету. Со второй половины века положение коренным образом изменилось. Здесь начали работать и преподавать международное право ставшие впоследствии широко известными ученые-международники. С 1854 по 1875 г. работали в Тарту Август Михаэль Бульмеринк (Бульмеринг) (1822-1890), с 1877 по 1883 г. - Эдгар Фридрих Лёнинг (1843-1919), с 1876 по 1893 г. - Карл Магнус Бергбом (1849-1927) и с 1893 по 1918 г. - Владимир Эммануилович Грабарь (1865-1956).

После ухода в отставку Эрмана Густава Брёкера в 1850 г., который занимал кафедру государственного и народного права, где велось преподавание и международного права, Тартуский университет не смог укомплектовать эту кафедру соответствующим образом до 1856 г. Временно преподавание международного права было возложено на профессоров уголовного права /1/, которые за весь этот промежуток времени делали это только дважды. Международное право преподавалось по пять часов в неделю. В первом полугодии 1852 г. лекции по Европейскому международному праву объявил Эдуард Озенбрюгген /2/, а в первом полугодии 1853 г. предмет вел Франц Виктор Циглер /2/. Оба профессора пользовались при преподавании вторым изданием учебника А.-В. Геффтера (Берлин, 1848) /3/. По выражению известного международного Р.Моля учебник Геффтера по своей форме и содержанию вообще считался лучшим руководством по этому предмету до 1855 г. Свое восхищение высказал четверть века спустя в предисловии русского издания учебника Ф.Ф. Мартенс. Он назвал ее самым лучшим, строго научным и полезным руководством по международному праву, изданным до 80-х годов XIX века /4/.

Переломным моментом в преподавании международного права в Тарту стал 1854 г., когда штатным частным-преподавателем

К.М. Бергбом

В.Э. Грабарь

Des
Europäische Völkerrecht
der Gegenwart.

Von
D. August Wilhelm Heffter,
Königl. Prof. ordinarius d. iur. Staatswissensch. an dem Kaiserl. Universitäts-Collegio in Berlin an der
General-Staats-Universität mit Ehrenname der Jurisprudenz in Berlin etc.

Dritte Ausgabe.

Apr. 17 1890.

(Dieses von der geliehenen Bibliothek nach demselben Original Exemplar abgedruckt.)

Berlin.
Verlag von G. N. S. Schreyer,
Unter den Linden 23.
1835.

Staatsverträge und Gesetze
als
Quellen des Völkerrechts.

Von
Carl Bergbohm
Prof. der Rechte

DORPAT.
Verlag von C. Mattiesen.
1877.

PRAXIS.
THEORIE UND CODIFICATION
DES
VÖLKERRECHTS.

VON
AUGUST BULMERINCQ.

LEIPZIG.
VERLAG VON DUNCKER & HUMBLDT.
1871.

Францъ Листъ
(Franz von Listz)
Профессоръ Германскаго Императорскаго

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

ВЪ СИСТЕМАТИЧЕСКОМЪ ИЗЛОЖЕНИИ.

Переводъ съ пятого немецкаго изданія подъ редакциею
проф. В. Ф. Грабара.

Второе русское изданіе, совершенно переработанное.

Съ дополненіемъ редакціи и
переводомъ частнаго международного права, составленномъ
проф. бар. Б. Ф. Нальде.

СПб. (Дерптъ).
Типографія К. Маттисена
1890

Титульные листы работ А.-В. Геффтера, А.М. Бульмеринка, К.М. Бергбома и Ф.Листа, по которым учились студенты Тартуского университета во второй половине XIX и начале XX века.

в Тартуский университет был назначен А.М. Бульмеринк, имя которого впоследствии назовут вместе с такими известными немецкими международниками, как А.-В. Геффер, К.Кальтенборн, Р.Моль, И.К. Блунчли, Г.-Б. Оппенгейм и др. Бульмеринку было поручено чтение лекций по вакантной кафедре государственного и народного права и политики. В первом полугодии 1855 г. он продолжил чтение лекций по международному праву по учебнику Геффера, начатых уже Э.Озенбрюггеном /5/.

А.М. Бульмеринк являлся уроженцем города Риги, после окончания Рижской гимназии поступил на юридический факультет Тартуского университета, где выпускные экзамены сдал в 1847 г. Лекции по международному праву в Тарту он слушал у Э.Г. Брёкера (1784-1854), который преподавал по учебнику известного международного профессора Геттингенского университета Г.Ф. Мартенса /6/. Большое влияние на его подготовку к будущей специальности оказало учебное путешествие в Германию. Он побывал в Кенингсбергском, Берлинском, Боннском и Гейдельбергском университетах и прослушал ряд лекций у Розенкранца, Вангерова, Миттермайера, Ранке и Шталя /7/. После окончания Тартуского университета он приступает к практической юридической деятельности в Риге, но продолжает заниматься и научной работой. Сдает магистерские экзамены в Тартуском университете /8/ и 27 сентября 1849 г. он становится здесь магистром международного права. Но к педагогической деятельности он смог приступить только через пять лет (1854). После защиты докторской диссертации в Тарту, по предложению факультета, 7 августа 1856 г. он был представлен на место экстраординарного профессора, на которое 3 сентября т.г. советом университета был и избран /9/. В первом полугодии 1857 г. он избрал основой для лекций третье издание курса Геффера (Берлин, 1855) и параллельно вел курс по истории народного права и науки народного права, используя работы К.Кальтенборна, труды которого в свое время во многом повлияли на развитие Бульмеринка как ученого. На него оказали влияние и работы Лаурента и Веатона /10/.

26 июля 1858 г. он получил ординарную профессию /11/ и с этого времени называет свой курс лекций "положительного народного права" и читает на основе своей книги "Систематика международного права" (Дорпат, 1858). Взяв под критику ранее применявшиеся учеными системы международного права, он выдвинул и свою систематизацию. Эта работа принесла ему широкую международную известность. О современном значении работ

Бульмеринка говорит и факт, что изданная в 1853 г. в Тарту книга "о праве убежища и выдаче", которую молодой ученый представил для получения права чтения лекций в Тартуском университете, переиздало в 1970 г. издательство научной литературы в Виссбадене /12/. Для нашей статьи важно отметить, что одними из первых могли результатами труда своего преподавателя познакомиться и студенты юристы Тартуского университета. С первого полугодия 1861 г. он переименовал курс лекций в духе своей систематики – "народное право (материальное и формальное)" и до ухода из Тартуского университета уже не изменяет коренным образом свой курс, дополняя его еще учебником Геффтера (издание 1855, 1861 г.).

Бульмеринк много сделал и в организационном плане для улучшения преподавания международного права. Еще в своей магистерской диссертации (1849) среди других тезисов он выдвинул требование: соединять в подготовке юристов теоретическую и практическую деятельности, "только хороший теоретик есть хороший практик", – утверждал он /13/. Из этого тезиса он исходил и в своей практической деятельности. Ему приходилось работать деканом юридического факультета (1866), проректором университета (1867) и во время отсутствия попечителя Дерптского учебного округа и попечителем (1867, 1868) /14/.

Он выступал против узкого практицизма–утилитаризма в преподавании правоведения в Тартуском университете, направление которое поддерживал и предшественник по кафедре Э.Г. Брёкер. В своей работе "Практика, теория и кодификация международного права" (Лейпциг, 1874) он приводит в положительный пример для Германии другие университеты мира, особое внимание уделяя университетам России. Если в Германии для преподавания международного права не было в этот период даже отдельной доцентуры, то во Франции существовала особая кафедра в университетах с давних пор, также в Италии во многих университетах существовали такие кафедры и в России во всех университетах были учреждены кафедры. Он выступает и против такой практики, когда преподавание международного права поручается профессорам государственного права (как это впоследствии было и в Тартуском университете до 1889 г.) или даже профессорам философии или других отраслей права, не исключая даже профессоров гражданского и римского права. Ожидать в таком случае плодотворных результатов от преподава-

ния, какой бы ученостью или разносторонним развитием это лицо не обладало, трудно. По его выражению, даже преподавание двух довольно тесно связанных между собой предметов, таких, как государственного и международного права, сложно /15/.

Положение в преподавании международного права изменилось после принятия нового устава Тартуского университета (1865), когда число часов на преподавание международного права было сокращено с пяти до трех. В первом полугодии 1875 г. Бульмеринк прочитал свой последний курс ординарным профессором Тартуского университета, так как после выслуги 25 лет он вышел с 7 октября 1875 г. в отставку /16/. Имея международный авторитет как ученый, он уже профессором Тартуского университета был избран в первый состав членов Института международного права (1873) и принимал активное участие в работе института^{*}. Поэтому не удивительно, что в 1881 г. он был избран ординарным профессором международного права, на старейшую кафедру Гейдельбергского университета, которая оставалась вакантной после смерти Блунчли /17/. На этой кафедре Бульмеринк проработал до своей кончины в 1890 г.

1 декабря 1876 г. на освободившуюся кафедру государственного и народного права и политики Тартуского университета был предложен факультетом экстраординарный профессор немецкого университета в Страсбурге Эдгар Фридрих Лёнинг, который 16 декабря т.г. был избран советом университета на эту должность /18/. Его служба в Тартуском университете длилась по данным документов с 30 апреля 1877 г. по 1 августа 1883 г. /19/. Лёнинг уже до прихода в Тарту имел определённый авторитет в научном мире, так как с 1874 по 1896 г. являлся членом-соревнователем Института международного права. Он получил юридическое образование в университетах Бонна, Гейдельберга и Лейпцига. Являлся доктором философии (1865) и права (1867). С 1868 г. был приват-доцентом на кафедре государственного и административного права в Гейдельбергском университете, откуда в 1872 г. перешел экстраординарным профессором в Страсбург /20/. В Тарту начал лекции Лёнинг со второго полугодия 1877 г., его курс назывался "международное право", который он читал три часа в неделю. В первом полугодии 1879, 1881, 1883 г. он дополнительно к основному курсу читал и "замечательные случаи из международного права" по одному часу в неделю /21/. Во время службы в Тартуском университете он получил возможность работать с научной целью

пять месяцев за границей. Получив приглашение от Ростоцкого университета, он перешел работать в Германию и был уволен по собственному желанию с 1 августа 1883 г. /22/. В 1902 г. он являлся ординарным профессором церковного, государственного и административного права в Галле. Параллельно с Лёнигом с первого полугодия 1878 г. читал спецкурсы "О праве консульском и посольском в настоящее время", "международное право в военное время" ученик А.М. Бульмеринка доцент Карл Магнус Бергбом, который после ухода Лёнига из Тартуского университета остался основным преподавателем международного права до 1893 г. К.М. Бергбом был последовательным представителем позитивного направления международного права. Он осуждал распространенное на Западе естественно-правовое направление. Согласно его утверждению, источниками международного права являются исключительно международные договоры и законы, регулирующие взаимоотношения между государствами /23/. Ему принадлежит и видное место в распространении идей юридического позитивизма, который постепенно распространялся со второй половины XIX века на континенте, в 50-60-х годах завоевывает в Германии позиции как в гражданском (Б.Виндшейд), так и в государственном праве (К.Гербер). В 70-х годах став уже господствующим направлением в странах немецкого языка, достигает наивысшего подъема в работах П.Лабанда и среди других и К.М. Бергбома /24/.

К.М. Бергбом был рижанином, как и Э.Г. Брёкер и А.М. Бульмеринк. Юридическое образование получил он в Тартуском университете, где слушал лекции по международному праву А.М. Бульмеринка. После окончания Тартуского университета он слушал лекции и в Берлинском и Лейпцигском университетах. Магистерскую диссертацию защитил в Тартуском университете (1876) и после этого преподавал как приват-доцент. В 1877 г. получил назначение - штатный приват-доцент. В 1880 г., побывав в заграничной командировке, он собрал материал для докторской диссертации, которую защитил в Тарту в 1884 г. 9 марта т.г. был предложен факультетом на место экстраординарного профессора государственного и международного права и 16 марта т.г. избран советом университета /25/, но не был утвержден в должности министра просвещения /26/.

Бергбом как ученый имел международную известность. О том говорит и факт, что с 1885 по 1887 г. он являлся членом-соревнователем Института международного права. Он преподавал основной курс международного права в соответствии с уставом

по три часа в неделю в 1886, 1889, 1890, 1891, 1893 /27/. В методическом плане он ввел новшество, которое после продолжил В.Э. Грабарь. В 1886 г. он читал в первом полугодии основную часть международного права, а во втором полугодии для интересующихся бесплатно еще и особенную часть, по два часа в неделю.

Обстановка в преподавании международного права изменилась после реформы Тартуского университета в 1889 г., когда для преподавания международного права была выделена специальная доцентура /28/, на которой продолжил преподавание К.М. Бергбом, так и не ставший профессором в Тартуском университете. Получив предложение Марбургского университета перейти на кафедру государственного права и философии, он покидает Тарту, уволенный по собственному желанию с 1 апреля 1893 г. /29/. В 1895 г. он становится профессором государственного и церковного права в Боннском университете /30/. Научное наследие К.М. Бергбома заслуживает в будущем подробного изучения, т.к. помогает понять и проблемы современной буржуазной науки международного права /31/. В Тартуский период Бергбом перевел на немецкий язык двухтомный курс профессора международного права Петербургского университета Ф.Ф. Мартенса "Современное международное право цивилизованных народов" (Спб., 1882, 1883), который был издан в Берлине в 1883 и 1886 г. Тем самым он внес свою лепту в распространение идей русской науки международного права на Западе. Благодаря этому стали возможны переводы и на другие языки наравне с французским переводом этого издания. Для Тартуского университета курс Ф.Ф. Мартенса являлся одним из учебных пособий еще и в первые десятилетия XX века, хотя и уже вместе с учебником Ф.Листа /32/, изданным его преемником на кафедре В.Э. Грабарем.

После ухода К.М. Бергбома в Марбургский университет на вакантную доцентуру международного права был назначен приват-доцент Московского университета Владимир Эммануилович Грабарь, который по меткому выражению В.Н. Дурденевского стал "связующим звеном между русской дореволюционной и советской наукой международного права" /33/. Прочитав вступительную лекцию "Война и международное право", он со второго полугодия 1893 г. начал свои лекции для студентов юридического факультета с курса "теоретический курс истории и догмы международного права" по два часа в неделю /34/, который стал первым курсом международного права, прочитанным в Тар-

туском университете на русском языке. С первого полугодия 1894 г. и до 1917 г. он вел основной курс международного права. Свой курс он делил на два полугодия. В первом полугодии читал общую часть, а во втором – особую часть по четыре часа в неделю. Ценным материалом для дальнейшего исследования могут послужить студенческие конспекты по лекциям В.Э. Грабаря, хранящиеся в отделе рукописей и редких книг Научной библиотеки ТГУ /35/.

В.Э. Грабарь, отмечая спорность вопроса системы международного права, предложил и придерживался следующего плана: разделение курса на две части. Первая часть содержала очень подробное историческое введение, где просматриваются уже его большие будущие свершения по изучению истории международного права, которые увидели свет в его капитальном труде "Материалы по истории литературы международного права в России 1647-1917" (Москва, 1958), которые в 1985 г. были переведены на английский язык и изданы в Англии, как лучший труд по этой тематике. Вторая большая часть – догма, которая в свою очередь также делилась на две части: а) часть материальная – международные правоотношения и его части (субъекты, объекты, действия) и отделы: политических отношений, административного, уголовного и частного права; б) вторая часть догмы называлась – формальной, где объяснялись вопросы международной организации, международных столкновений и пути их разрешения /36/. Воедино с теорией В.Э. Грабарь большое внимание уделял знакомству студентов с дипломатической практикой, о чем свидетельствуют практические занятия и сохранившиеся материалы, которые он собирал для проведения своих занятий. Уже по своей тематике интересны практические занятия "практический разбор Гаагской конференции 1899 г. в 1904 г." /37/ или чтение актов Лондонской конференции 1909 г. (1911) /38/. В.Э. Грабарь стал широко известным в качестве редактора немецкого перевода русского издания курса Ф.Листа "Международное право в систематическом изложении", который был издан в 1902, 1909, 1912, 1917, 1923 и в 1926 г. Тем самым в Тарту опять был издан учебник, которым пользовались во всех университетах России. От издания к изданию увеличивалось число дополнений, написанных В.Э. Грабарем, и последнее шестое издание справедливо рассматривается как учебник международного права Грабаря-Листа. По этому последнему изданию по словам В. Дурденевского и других советских международных юристов учились до пятидесятых годов и многие поколения студентов и аспирантов в нашей стране /39/.

Во время первой мировой войны, когда В.Э. Грабарь был командирован как эксперт при штабе верховного главнокомандующего, вместо него временно международное право преподавал Михаил Иванович Догель, сын известного русского фармаколога, одного из основоположников экспериментальной фармакологии И.М. Догеля. Являясь доктором международного права, он преподавал международное право в Казанском университете в 1896-1911 гг. По словам Д.И. Фельдмана он был "последним представителем русской науки международного права в Казанском университете в дореволюционное время, оставившего ряд работ по международному праву, изданных в Казани" /40/. Покинув Казань, он был назначен членом Главного управления по делам печати, в составе которого оставаясь, с 17 февраля 1914 г. был назначен ординарным профессором полицейского права в Тартуский университет /41/.

Идея А.М. Бульмеринка о том, чтобы международное право и в Тартуском университете преподавал профессор в качестве главного предмета, реализовалась после реформы университета в 1889 г., но только В.Э. Грабарь был назначен профессором международного права: с 19 июля 1893 г. экстраординарным, а затем со 2 ноября 1907 г. - исполняющим должность ординарного профессора /42/.

Кроме основного курса международного права в Тартуском университете до 1865 г. велись еще два цикла лекций международного права: политические отношения России к другим государствам (договорное и трактатное право)", который с первого полугодия 1852 г. преподавал профессор русского права Э.С. Тобин, который придерживался собственных работ "Древнейшие трактаты России" (Дерпт, 1845) и "Памятники дипломатических сношений древней России с иностранными державами" (СПб., 1851), используя и акты из "Полного собрания законов Российской империи" (1830). С первого полугодия 1858 г. этот курс продолжил читать А.М. Бульмеринк, который преподавал до 1860 г. Курс дипломатической практики со второго полугодия 1854 г. преподавал А.М. Бульмеринк, читая по учебным пособиям Мейзеля (Дрезден, 1823), Мируссу (Лейпциг, 1847), Бюлау (Лейпциг, 1856) и Геффера (Берлин, 1855). После 1860 г. прекратилось преподавание и этого курса в Тартуском университете и больше он не обновлялся в дооктябрьский период.

Заключения

1. Начиная с А.М. Бульмеринка в Тартуском университете по преподаванию международного права реализовался принцип, согласно которому преподаватель должен быть и ученым в данной области науки.

2. Преподаватели по международному праву в Тартуском университете во второй половине XIX века занимали передовые позиции в науке международного права. Этому способствовало как особое положение Тартуского университета, которое он исторически сыграл в дооктябрьский период, так и научный обмен и контакты России с Западной Европой.

3. Отсюда видно, насколько важное значение имеют для преподавания международного права интернациональные связи: как в издании учебных материалов на высоком научном уровне, а также сам обмен учеными между разными научными и учебными центрами.

Источники. Литература. Примечания

1. 1820-1865 гг. кафедры уголовного права, уголовного судопроизводства, истории прав и юридической словесности.
2. *Verzeichnis der vom 20. Januar bis zum 9. Junius 1851 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. - Dorpat, 1851. - S. 4; Verzeichnis der vom 30. Julius bis zum 19. Dezember 1853 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. - Dorpat, 1853. - S. 5.*
3. Гефтер Август-Вильгельм (Гефтер) (1796-1880) профессор в Бонне, Галле и в Берлине. Принадлежал к новейшей позитивной школе международного права. Его учебник "Современное Европейское международно право" был написан в духе философии права Гегеля. Учебник выдержал несколько изданий в Германии и был переведен на многие языки, в том числе и на русский в 1880 г. преподавателями Петербургского университета.

4. Мартенс Ф. Предисловие // Гефтер А.-В. Европейское международное право / Пер. К.Таубе. - Спб., 1880. - С. III.
5. Обзорение полугодных лекций, назначенных в императорском Дерптском университете с 20 января по 9 июня 1855 г. - Дерпт, 1855. - С. 6.
6. Георг Фридрих Мартенс (1756-1821) профессор Геттингенского университета, получивший всемирную известность своими работами в области положительного права. Он являлся продолжателем школы положительного права, основание которой заложили его предшественники в Геттингенском университете И.-С. Пюттер и А.Л. Шлёцер и которая впоследствии получила название исторической. В международном праве историко-позитивное направление получило всеобщее признание и стало господствующим в XIX веке благодаря именно трудам Г.Ф. Мартенса. Его считают даже родоначальником новейшей литературы международного права. Его учебник по европейскому международному праву неоднократно издавался в период с 1789-1864 гг.
7. Грабарь В.Э. Бульмеринг Август Михаил // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета 1802-1902 / Под ред. Г.В. Левицкого. - Юрьев, 1902. - Т. I. - С. 626; Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). - М., 1958. - С. 121-123.
8. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 3325, л. 5, 9; ф. 402, оп. 3, ед.хр. 204, л. 6.
9. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 98, л. 63.
10. Обзорение полугодных лекций в императорском Дерптском университете на первое учебное полугодие 1857 г. - Дерпт, 1856. - С. 6.
11. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 98, л. 63 об.
12. Bulmerincq A. Das Asylrecht in seiner geschichtlichen Entwicklung beurteilt vom Standpunkte des Rechts und dessen völkerrechtliche Bedeutung für die Auslieferung flüchtiger Verbrecher: Eine Abhandlung aus dem Gebiete der universellen Rechtsgeschichte und der positiven Völkerrechts. - Wiesbaden; Dr. Martin Sändig ONG, 1970. - 161 S.

13. Bulmerincq A. Von der Wahl und dem Verfahren des freiwilligen Schiedsgericht. - Dorpat, 1849. - S. 56.
14. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 204, л. 265 об. - 266.
15. Bulmerincq A. Praxis, Theorie und Codification des Völkerrechts. - Leipzig, 1874. - S. 124-125.
- * Создание института международного права в Бельгии (1873) и участие тартуских ученых в нем, а также роль и деятельность этого института хотя бы в кодификации международного права заслуживает отдельного рассмотрения. См., напр.: Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie. - Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co. - Bd. 3. - S. 864.
16. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед. хр. 204, л. 266.
17. В Гейдельбергском университете кафедра естественного и международного права была основана для одного из основателей современной науки международного права Самуила Пуфендорфа в 1661 г. // Даневский В. Очерк новейшей литературы международного права. - Спб., 1876, - С. 153.
18. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 69 об.
19. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 969, л. 109 об. - II0; II2.
20. Грабарь В.Э. Лёнинг Эдгар Фридрих // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета 1802-1902. - Т. I. - С. 630-631.
21. Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1877. Семестр II. - Дерпт, 1877. - С. 5; Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1879. Семестр II. - Дерпт, 1879. - С. 5; Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1881. Семестр I. - Дерпт, 1881. - С. 5; Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1883. Семестр I. - Дерпт, 1883. - С. 4.
22. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 969, л. II2.
23. История Тартуского университета 1632-1982. - Таллин, 1982. - С. 102.
24. Зорькин В.Д. Позитивистская теория права в России. - М., 1978. - С. 8; Левин Д.В. Наука международного права в России в конце XIX и начале XX в. Общие вопросы теории международного права. - М., 1982. - С. 97.
25. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед.хр. 98, л. 71.

26. К.М. Бергбом не был утвержден в должности ввиду предложенного ведения преподавания предметов юридического факультета на русском языке и "формального" обстоятельства, что он закончил реальную гимназию и тем самым не имел классического среднего образования.
27. Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1884. Семестр II. - Дерпт, 1884. - С. 5; Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1886. Семестр I. - Дерпт, 1886. - С. 5; Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1889. Семестр I. - Дерпт, 1889. - С. 5; Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1890. Семестр I. - Дерпт, 1890. - С. 5; Обзорение лекций в императорском Дерптском университете 1891. Семестр I. - Дерпт, 1891. - С. 4; Обзорение в императорском Дерптском университете 1893. Семестр I. - Дерпт, 1893. - С. 5.
28. По уставу Российских университетов 1884 г. в других университетах России для преподавания международного права была выделена ординарная профессура.
29. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. 3. ед.хр. 94, л. 49.
30. Грабарь В.Э. Бергбом Карл Магнус // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета 1802-1902. - Т. I. - С. 638-640.
31. Тункин Г.И., Мюллерсон Р.А. Позитивизм в буржуазной науке международного права // Сов. гос-во и право. - 1984. - № 2. - С.44.
32. Рахумаа Э., Ярвелаид П. Фридрих Фромхольд (Федор Федорович) Мартенс и юристы Тартуского университета // *Tartu ülikooli teaduslikud sidemed: Tartu ülikooli aja-loo küsimusi*. - Tartu, 1985. - XVI. - Lk. 70.
33. Дурденевский В. Владимир Грабарь (1865-1956) // Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России. - М., 1958. - С. 5.
34. Обзорение лекций в императорском Юрьевском университете 1893 г. Семестр II. - Юрьев, 1893. - С. 5.
35. См.: ОРК НБ ТГУ ф. 38. ед.хр. I43, -39 л.; ед.хр. I48, - I37 л.; ед.хр. I49, - 50 л.
36. Грабарь В.Э. Лекции по международному праву, прочитанные в Юрьевском университете. Записаны студ. Г.Фейгиным с исправлениями В.Э. Грабаря (1910-1913) // ОРК НБ ТГУ ф. 38, ед.хр. I48. л. I6-I7.

37. Обзорение лекций в императорском Юрьевском университете 1904 г. Семестр II. - Юрьев, 1904. - С. 5.
38. Обзорение лекций в императорском Юрьевском университете 1911 г. Семестр I. - Юрьев, 1911. - С. 4.
39. Богуславский М.М., Уусталь А.Т. Выдающийся ученый-международник В.Э. Грабарь (К 120-летию со дня рождения) // Сов. гос-во и право. - 1965. - № II. - С. 125.
40. Фельдман Д.И. К истории науки международного права в Казанском университете 1804-1917 // Уч. зап. Казан. ун-та. - Казань, 1956. - Т. II6, кн 13 - С. 52.
41. ЦГА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 596, л. I.
42. ЦГА ЭССР, ф. 384, оп. I, ед.хр. 3322, л. 8. об.

НАУЧНЫЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ЮРИДИЧЕСКИМИ ФАКУЛЬТЕТАМИ ТАРТУСКОГО И ЛАТВИЙСКОГО ГОСУДАРСТ- ВЕННЫХ УНИВЕРСИТЕТОВ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Роман Апситис, Пеэтер Ярвелаид

Первые данные о связях между юристами Тартуского государственного университета и Латвийского государственного университета им. П.Стучки сохранились в архиве ТГУ с 1950 г. В отчете о научной работе кафедры истории и теории государства и права 1940–1950 гг. отмечено, что проф. Лео Леэсмент (1902–1986) посещал юридические факультеты Москвы, Ленинграда и Риги /1/. У Л.Леэсмента, уроженца Риги, сохранились научные контакты с Вольдемаром Калныным (1907–1981), работавшим в Латвийском университете еще до 1940 г. В тридцатые годы он был ассистентом по римскому праву у профессора Василия Ивановича Синайского, который сам являлся выпускником Тартуского (Юрьевского) университета /2/.

Больше до конца 50-х годов архивных данных о научных контактах между юристами двух университетов нет. Это и понятно, так как 1944–1950 гг. были периодом становления и укрепления нового профессорско-преподавательского коллектива юридических факультетов обоих вузов. Возможно, что у проф. гражданского права Эльмара Илуса (1898–1981) имелись научные связи с доц. ЛГУ Александром Паварсом (1893–1971) еще до 1940 г. А.Паварс был ассистентом по гражданскому праву у профессора В.И. Синайского. По устным данным проф. Вильмы Кельдер (1927) в конце 50-х гг. Э.Илус и А.Паварс имели тесные контакты.

К 50-м годам на юридическом факультете ТГУ сложились и действуют по настоящее время четыре кафедры: истории и теории государства и права; государственного и административного права; гражданского права и процесса; уголовного права и процесса. В ЛГУ с 1958 г. по 1986 г. эта структура кафедр отличалась от ранее изложенной и здесь действовали три кафедры. Наиболее крупная из них кафедра государственно-правовых наук соответствовала по преподаваемым предметам двум первым в ТГУ; и аналогичные тартуским 1) кафедра гражданско-

го права и гражданского процесса и 2) кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики. В 1975 г. в рамках юридического факультета ЛГУ была создана кафедра советского права, которая с 1978 г. является общеуниверситетской. Подобной кафедры в ТГУ пока нет. С сентября 1986 г. после разделения кафедры государственно-правовых наук на кафедру теории государства и права и политологии и кафедру государственно-правовых наук и советского строительства, несмотря на некоторое несовпадение в названиях кафедр, структура кафедр факультетов обоих вузов в целом совпадает. При ТГУ и ЛГУ были созданы отдельные научные подразделения по правоведению: с 1965 по 1983 г. при юридическом факультете ТГУ существовала лаборатория криминологии, которая на сегодня реорганизована в лабораторию сектора социологии научного отдела ТГУ, а с 1963 по 1981 г. существовал отдельной структурной единицей ЛГУ сектор права /3/.

В период становления юридических факультетов после Великой Отечественной войны вопрос о налаживании научных и педагогических контактов с другими университетами нашей страны (в первую очередь, конечно, с ведущими юридическими факультетами — МГУ и Ленинградского университета) стоял постоянно на повестке дня. Но, как видно из архивных материалов, во многом этому мешали скудные материальные условия. 19 января 1953 г. совет юридического факультета ТГУ, обсуждая приказ Министерства высшего образования СССР "О положении научной работы и о мерах по улучшению этой работы в Харьковском юридическом институте", предложил историкам права для улучшения работы по исследованию истории государства и права Прибалтики наладить контакты с коллегами из Академии наук Эстонской и Латвийской ССР /4/. Историки права ТГУ намеревались в период 1956-1960 гг. подготовить к печати "Историю государства и права Эстонии в период капитализма" (авторами намечались П.Вихалем, Р.Аулинг, Ю.Егоров), "Памятники права Эстонии. Сборник документов" (П.Вихалем) и "Вопросы истории государства и права Эстляндии и Лифляндии в первой половине XVIII века" (И.Сильдмяэ) /5/. В этот период начинается активное исследование истории государства и права Латвийской ССР на экономико-юридическом факультете ЛГУ /6/. Это привело сразу и к сотрудничеству между историками права. По просьбе тогдашнего декана экономико-юридического факультета ЛГУ Яниса Порнетиса от 18 октября 1957 г. просматривался историками права ТГУ проспект учебного пособия по истории государства и

права Латвийской ССР, составленной кафедрой государственно-правовых наук ЛГУ /7/. В том же году в Риге была опубликована статья под заглавием "Возникновение ранних государственных и правовых образований на территории Латвии (XI-XIII вв.), а в 1958 г. - "Государственный строй и право Ливонии". Эти статьи были использованы в учебной работе. В начале 60-х годов появляются и первые брошюры - отдельные учебные пособия по истории государства и права Латвийской ССР /8/.

Начиная с конца 50-х гг. стали устанавливаться тесные связи между кафедрами истории и теории государства и права ТГУ и государственно-правовых наук ЛГУ. В 1959 г., начав писать учебное пособие по истории государства и права Эстонской ССР, доцент Юрий Егоров (1922) консультировался в Риге с профессором (тогда еще доцентом) В.Калныштем /9/. С этого времени и началось их сотрудничество, которое реализовалось в их совместных трудах в авторских коллективах по составлению всесоюзных учебников по истории государства и права СССР /10/. В 60-70-х гг. в это сотрудничество включались и другие члены двух кафедр. Этому благоприятствовали и две конференции по истории государства и права Эстонской ССР, проведенные в Тарту (1968, 1971). Это сотрудничество, правда, оставалось в основном на уровне обмена научной информацией и научной переписки, не доходя до написания общих научных работ. Заведующий кафедрой П.Вихалем (1910-1985) имел контакты с заведующим сектором права ЛГУ проф. Г.Клява (1906), с заведующим (1959-1974 гг.) кафедрой государственно-правовых наук ЛГУ проф. О.Гринбергом (1902) и с заведующим кафедрой теории государства и права и политологии проф. Э.Мелькисисом (1929); доцент Адвиг Кирис (1935) - с коллегой Илгваром Крастиньшем (1928) /11/. В этот период продолжалось творческое сотрудничество Л.Леэсмента и Ю.Егорова с проф. В.Калныштем и доц. Романом Апситисом (1939). В 1980 г. начинается совместная работа по исследованию истории юридического образования Эстонской ССР и Латвийской ССР между Р.Апситисом и ст. преп. П.Ярвелайдом (1957). Первые результаты на сегодня уже опубликованы /12/. В этот период налаживает контакты с кафедрой ЛГУ Рауль Наритс (1952), который имел научные связи с Мартыном Пертсом (1946) со времени пребывания в аспирантуре в МГУ. С историками кафедры ТГУ в совместном изучении жизни и деятельности проф. В.И. Синайского сотрудничает и проф. Лина Бирзинь (1910).

Преподаватели кафедр занимаются и рецензированием научной продукции коллег. Так, в 1983 г. кафедра теории и истории государства и права вместе с кафедрой государственного права и административного права ТГУ давала отзыв на докторскую диссертацию Л. Бирзини. В свою очередь Р. Алситис и Л. Бирзинь рецензировали учебник, написанный доцентом Ю. Егоровым /13/.

У кафедры государственного и административного права ТГУ сложились тесные связи с кафедрой государственно-правовых наук и советского строительства ЛГУ. Особенно тесные связи имел заведующий кафедрой в 1973–1985 гг. проф. международного права Абнер Уусталь (1915–1985) с заведующим кафедрой ЛГУ проф. Отто Гринбергом и заведующим этой же кафедрой с 1974 г., ректором ЛГУ членом-корреспондентом АН Латв. ССР, проф. Висварисом Миллером (1927). Этому сотрудничеству способствовала их деятельность, с первым в Советской ассоциации международного права, а со вторым совместная деятельность в Советской ассоциации политических наук. В 1977 г. проф. А. Уусталь прочитал курс лекций по международному морскому праву в ЛГУ. В 1985 г. была напечатана научная статья А. Уусталья в сборнике ЛГУ /14/. Кроме А. Уусталья и О. Гринберга с ассоциацией международного права был связан и Ю. Егоров. Сегодня являются членами ассоциации также доценты Эймар Рахумаа (1948) и Айвар Фогелс (1937). По исследованиям государственного права ведущее место в Эстонской ССР занял Б. Левин из сектора права Института экономики АН Эстонской ССР, поэтому сотрудничество государствоведов ЛГУ было больше связано с АН Эстонской ССР /15/. Профессор Ило Сильдмяэ (1922), работавший тогда на кафедре, опубликовал с О. Гринбергом и литовским коллегой К. Домашевичюсом общую статью во всесоюзном журнале "Правоведение" /16/.

Научные контакты остальных кафедр получили начало в конце 50-х гг. Работа факультетов в этот период была направлена главным образом на решение практических проблем, связанных с составлением республиканских кодексов /17/. В ходе подготовки республиканских кодексов возникла объективная необходимость в научных контактах между юридическими факультетами Прибалтийских республик. По инициативе юристов Тартуского университета с 3 по 5 июля 1958 г. в Тарту проводилось первое межвузовское научное совещание Прибалтийских республик, посвященное кодификации советского законодательства. Совещание представляло собой одну из первых межвузовских

конференций, посвященных проблеме кодификации республиканского законодательства, на которое обратила внимание и всеобщая юридическая общественность /18/.

На конференции работали секции гражданского права, гражданского процесса и семейного права, уголовного права, уголовного процесса и трудового права. Из преподавателей ЛГУ в работе конференции приняла участие целая делегация (см. фото). По программе конференции выступили на совещании А.Паварс, Э.Удрис, Я.Веберс, М.Блум, А.Лиёде, Э.Иостсон, О.Зонне /19/.

Кроме своих прямых задач эта конференция сыграла важную роль в налаживании научных контактов между правоведами Прибалтики. Особенно это касалось нового поколения преподавателей, у которых было пока мало возможностей для личных контактов.

Почин ТГУ в организации конференций, посвященных кодификации республиканского законодательства Прибалтийских республик, был продолжен коллегами из ЛГУ уже в 1959 г. Для участия в конференции по данным архива ТГУ юридический факультет ходатайствовал перед университетом о получении по меньшей мере двух командировок /20/. Одну из них получил будущий профессор уголовного права Ильмар Ребане (1912), которому и принадлежит ведущая роль в налаживании и поддержании связей с коллегами с кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики ЛГУ. И.Ребане вел научную переписку с профессором Артуром Лиёде (1905-1981), Марией Блум (1915-1980), сегодня продолжает научную переписку с доц. А.Ниедре (1931) и доц. В.Бирквасом (1942). И.Ребане был первым тартуским гостем, приглашенным лектором в ЛГУ, где прочитал цикл лекций "Проблемы уголовной ответственности и наказания" (1974). Активно ведут научную переписку и другие преподаватели: доценты Херберт Линдмяэ (1930) и Игорь Индулен (1916); Яан Соотак (1948) и Ояр Рудзятис (1943) (с 1985 г. работает в Рижском филиале Минской высшей школы МВД); ст. преп. Э.Кергандберг (1953) и доценты Михаил Шенуков (1926), Рейнгард Домбровский (1934) и др.

Активный этап научного сотрудничества, начиная с 60-х гг., наметился не только в выработке республиканских кодексов, но и в сравнительном анализе этих кодексов и в обмене практики их применения. Так, например, в период подготовки трудовых кодексов тесно сотрудничали специалисты по трудовому праву, особая роль принадлежит здесь заведующему

Участники I Межвузовского научного совещания юристов
Прибалтийских республик 3-5 июля 1958 г. в Тарту

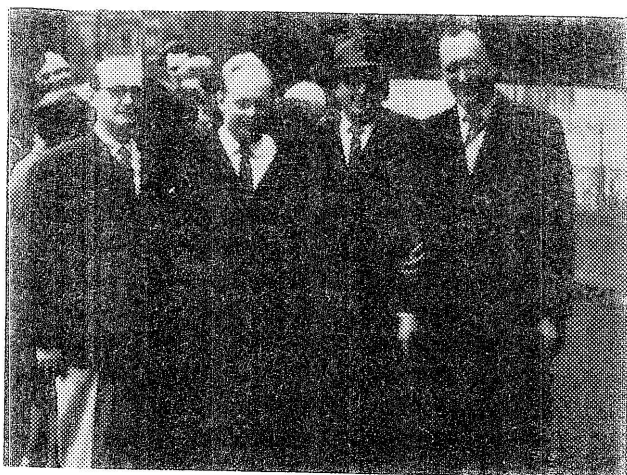
В аудитории 102 главного здания ТГУ. Слева: первый ряд 1. Ж.Ананьева, 2. Э.Удрис, 4. Э.Салумаа, второй ряд 1. Я.Веберс.

Слева: А.Лиёде, О.Гринберг, М.Екабсон-Андерсон,
Э.Удрис, М.Блум, Ж.Ананьева, А.Паварс.

слева: 1. доц. Ю.Егоров, 7. доц. ЛГУ Э.Удрис, 9. проф. ЛГУ А.Лиеле в Научной библиотеке ТГУ.

слева: 1. проф. А.Уусталь, 3. проф. О.Гринберг и 4. ректор ЛГУ, проф. В.Миллер - участники УП съезда Международной ассоциации юристов-демократов (Будапешт, 1964 г.).

кафедрой ТГУ доценту Иоганнесу Мяллу (1911-1981) и доценту ЛГУ Освальду Зонне (1928), а также другим членам кафедры.

Говоря о сотрудничестве правоведов юридических факультетов двух республик во время кодификации республиканского законодательства, нужно отметить, что, хотя работа по выработке кодексов началась фактически одновременно, все же принятие кодексов, за исключением уголовного кодекса и уголовно-процессуального кодекса, которые были приняты в обеих республиках 6 января 1961 г., состоялось в Латвийской ССР немного раньше, чем в Эстонской ССР /21/. В процессе кодификации очень активно сотрудничали кафедры гражданского права и процесса в 1949-1970 гг. под руководством доц. Женни Ананьевой (1910-1976), в 1970-1985 гг. профессора В.Кельдер в ТГУ и доцента Эрнеста Удриса (1894-1967) и профессора Яниса Страутманиса (1927) в ЛГУ /22/. Обе кафедры активно организовывали научные конференции, вели научную переписку, цивилисты из Латвийской ССР являлись самыми активными при защите диссертаций в специализированном совете по защите диссертаций в ТГУ. Ныне проф. В.Кельдер имеет научную переписку с проф. Марией Емельяновой (1922) и проф. Я.Страутманисом, доцент Паул Варул (1952) с доц. Янисом Розенфельдом (1946), заведующий кафедрой с 1985 г. Э.Плоом (1935) имеет личные контакты с доцентами Янисом Розенбергом (1936) и Айваром Фогелсом (1937) со времени целевой аспирантуры при Ленинградском университете, а также с проф. К.Торгансом (1939).

Активизатором научных контактов между юристами ТГУ и ЛГУ стал ученый совет по защите диссертаций при ТГУ (защиты проходили в 1953-1974 гг.). Первым из латышей степень кандидата юридических наук получил преподаватель кафедры гражданского права и процесса ЛГУ Освальд Зонне (26 апреля 1967 г.). Одним из оппонентов при защите диссертации выступил доц. И.Мяль. 30 октября 1970 г. защитил свою кандидатскую диссертацию нынешний профессор ЛГУ Калвис Торганс, вторым оппонентом при защите диссертации выступил доцент ТГУ Э.Плоом. 10 декабря 1973 г. в совете ТГУ состоялась первая защита докторской диссертации "Проблемы государственно-правового строительства Латвийской ССР" правоведа из Латвийской ССР. Автором был нынешний профессор ЛГУ Густав Клява (1906). Оппонентами выступили проф. П.Вихалем из ТГУ, а также проф. Б.Щетинин и проф. А.Тилле (бывший преподаватель ЛГУ) из Москвы /23/.

Коллеги из ЛГУ были оппонентами и у преподавателей ТГУ:

при защите кандидатской диссертации Ю.Адойна (16 июня 1967) в Тарту первым оппонентом был проф. А.Лиёде из ЛГУ, а при защите кандидатской диссертации П.Варула в Ленинградском университете (1985) ведущей организацией была кафедра гражданского права и процесса ЛГУ, которая рецензировала также его монографию "Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности" (Таллин, 1986). Правоведы ТГУ и ЛГУ неоднократно давали взаимные, но принципиальные отзывы на диссертации или их авторефераты своих коллег. Так, например, проф. Э.Мелькисис в 1974 г. дал отзыв на автореферат докторской диссертации доцента Х.Шнейдера "Контроль в советском государственном управлении (по материалам Эстонской ССР)".

Главной формой сотрудничества на протяжении всего периода являлись все же научные конференции. Кроме участия в общих конференциях Прибалтийских республик, которые проводились в Тарту, Таллине, Риге и Вильнюсе, принималось участие и в конференциях, проводимых факультетами. Так, на конференциях, организованных в Тарту, принимали участие (или опубликовали тезисы) преподаватели ЛГУ В. Миллер, Г. Клява, Э.Мелькисис, М.Блум, Э.Стумбина, А.Лиёде, Л.Вирзинь, Я.Страутманис, А.Плотник, И.Индулен, Р.Домбровский, М.Щеуков, Б.Шкапаре, О.Зонне, Я.Розенберг, Р.Апситис, Я. Розенфельд, У.Крастиньш, В.Смилгайнис /24/. На конференциях в Риге выступили или опубликовали тезисы П.Вихалем, А.Уусталь, И.Рибане, Э.Лаасик, В.Кельдер, Ю.Егоров, А.Пальтсер, Х.Саарсоо, Х.Кингс, Ю.Адоян, Э.Плоом, Ж.Ананьева, Х.Кяртнер, Я.Соотак, Р.Наритс, П.Ярвелаид /25/.

Сами преподаватели юридического факультета ТГУ включились в издание трудов по правоведению в рамках Ученых записок ТГУ с 1955 г. Первым преподавателем из ЛГУ, статья которого была опубликована в Ученых записках ТГУ, стал А.Паварс, который принял участие в проведенной в 1967 г. в ТГУ республиканской научной конференции "Теоретические вопросы применения и дальнейшего совершенствования законодательства". Материалы этой конференции были опубликованы специальным сборником. Выход следующих публикаций латышских правоведов в Ученых записках ТГУ связан с созданием при кафедре уголовного права и процесса ТГУ с февраля 1965 г. на общественных началах лаборатории криминологии /26/. С 1 сентября 1966 г. она была реорганизована в проблемную лабораторию по криминологии, которая и впоследствии не прервала связи с

юридическим факультетом /27/. Уже в первом сборнике научных трудов лаборатории были опубликованы статьи профессоров М.Блум и А.Лиеле.

У М.Блум была опубликована в Ученых записках в Тарту еще одна статья в 1976 г. В 1987 г. намечается выход статьи доц. Я.Розенфельда в сборнике научных трудов кафедры гражданского права и процесса.

С сотрудничеством преподавателей двух факультетов очень тесно связано и общение студентов. Первые сведения о дружеских связях на уровне курсов восходят к 1955 г., когда тогдашний третий курс юрфака ТГУ, куратором которого была нынешний проф. В.Кельдер, посетил курс в Риге. На следующий год делегация ЛГУ посетила студентов Тарту. Тем зародилась традиция.

В этот период налаживаются контакты и на уровне студенческого научного общества. Этому способствовало состоявшееся уже в 1952 г. совещание Министерства высшего образования СССР. В целях коренного улучшения научно-исследовательской работы в высших учебных заведениях требовалось повышение эффективности и студенческой научной работы /28/. Научные контакты на уровне СНО пока не изучены, но по имеющимся данным за период 1975-1984 гг. имеются немалые резервы для улучшения этой работы. Так, за последнее десятилетие в конференциях СНО ТГУ участвовало пять делегаций из Риги (9 студентов), в ЛГУ три делегации (5 студентов) из Тарту /29/.

В 1986-1987 гг. выступили на конференциях ЛГУ с научным докладом по одному студенту ТГУ.

Как показывает некоторая практика, успешное научное сотрудничество студентов более результативно, если оно проводится параллельно с совместными научными изысканиями преподавателей. Оба факультета ищут новые формы сотрудничества. Так, в 1984 г. на конференции СНО ТГУ работала секция "истории высшего юридического образования", где темы докладов были скоординированы заранее. Работы выполнялись на одинаковые темы, но на материале соответствующих республик (научн. рук. доц. Р.Апситис и аспирант П.Ярвелаид) /30/. Свообразную форму сотрудничества имеют студенческие кружки криминалистики (научн. рук. в ТГУ доц. Р.Марусте и ст. преп. Э.Кергандберг, с 1986 г. ст. лаб. П.Прукс; в ЛГУ - доц. И.Индюлен, доц. Р.Домбровский и ст. преп. Г.Кутрис). Они с 1985 г. проводят конкурс "лучший криминалист сезона" (1985 г. в Риге, 1986 в Тарту). Кроме того, с 1987 г. намечено провести вто-

рой тур студенческой олимпиады "Студент и научно-технический прогресс" среди студентов юридических факультетов Латвийского, Вильнюсского и Тартуского государственных университетов.

ж

ж

ж

Сотрудничество между юридическими факультетами Прибалтийских республик на современном этапе организационно хорошо поставлено. Соглашение между юридическими факультетами о ежегодном подведении итогов социалистического соревнования обеспечивает постоянный обмен позитивным опытом, а также реальную возможность координации научной работы на факультетах. Но как показывает обзор научно-исследовательской работы вузов нашей страны за 1981-1985 гг. /31/, до сих пор возможности региональной координации, совместного выполнения общих научных исследований коллективами юристов ТГУ и ЛГУ использованы недостаточно. В научных контактах юристов ТГУ и ЛГУ можно выделить пока как минимум три уровня сотрудничества, из которых наиболее распространены два первых. Это, во-первых, общение на совместных научных конференциях, во-вторых, научная переписка, обмен научной информацией. До третьего уровня - проведению совместных координированных исследований доходило дело не очень часто. Поэтому хороший опыт, который был накоплен в период кодификации республиканского законодательства и в работе по исследованию истории государства и права Прибалтики /32/, должен быть сегодня творчески развит на более современном и совершенном уровне.

Этому может реально содействовать планируемая к 1990 г. коллективная монография правоведов Прибалтики "Становление и развитие правоведения и юридического образования в советских Прибалтийских республиках в 1940-1990 г.". Такое совместное исследование наряду с обобщением исторического опыта может дать и новые возможности для дальнейшего научного и педагогического сотрудничества. Однако вопрос о перспективах и горизонтах научного сотрудничества между юристами ТГУ и ЛГУ - тема специального исследования.

Источники. Литература. Примечания

1. Архив ТГУ, оп. I8, ед.хр., л. 20
2. Фогельс А. Доктор юридических наук профессор Вольдемар Екабович Калнынь // Профессор Вольдемар Екабович Калнынь: Персональный библиографический указатель. - Рига, 1979. - С. 10; Sinaiskis (Синайский) Vasilijs // Latviešu konversācijas vārdnīca. 19. sēj. - Rīga, 1939. - 38. 803. - 38. 804. - sleja.
3. Кирис А.Д., Лесмент Л.Я., Ярвелайд П.М. Юридическому факультету Тартуского университета 350 лет // Правоведение. - 1982. - № 4. - С. 10; Apsītis R. Tiesību zinātnes // Latvijas padomju enciklopēdija. - Rīga, 1984. 5. sējuma. 2. gramata. - 539.- 543. lpp.
4. Архив ТГУ, оп. I8, ед.хр. 65, л. 84, п. II.
5. Архив ТГУ, оп. I8, ед.хр. 93, л. 29.
6. 1955-1967 гг. в ЛГУ и 1954-1968 гг. в ТГУ был экономико-юридический факультет.
7. Архив ТГУ, оп. I8, ед.хр. I23, л. 60, 82.
8. Kalninš V. Agrīno valstisko veidojumu un sākotnejo tiesību izcelšanās Latvijas teritorijā (aptuveni no XI gs. līdz XIII gs. sākumam) // LVU Zin. raksti, 1957. - 12. sēj. Jurid. zinātnes, 1. izl., 67-92. lpp. ; Kalninš V. Livonijas valstiskā uzbūve un tiesības. // LVU Zin. raksti, 1958. - 24. sēj. Jurid. zinātnes, 3. izl., 23.-100. lpp.: Калнынь В. Общественно-политический строй и право феодальной Латвии в XI-XVI веках. - Рига, 1962. - 45 с.; Миллер В., Стумбина Э. Очерки по истории государства и права Латвийской ССР (1917-1919 гг.) - Рига, 1961. - 50 с.
9. Jegerov J. Ühiskondlik-poliitiline kord ja õigus Eestis XIII-XVI sajandil. - Tartu, 1960. - 60 lk.
10. История государства и права СССР. - М., 1967. - ч. I. - Гл. XI; История государства и права СССР / Под ред. О.И. Чистякова, И.Д. Мартысевица, - М., 1985. - С. I37-143.

11. Для получения сведений о научных контактах между преподавателями ТГУ и ЛГУ на факультетах было проведено (1986) анкетирование, данные которого используются в статье и далее без ссылок.
12. Апситис Р., Ярвелейд П. Влияние Тартуского университета на создание отделения правовых наук в Латвийском университете // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1985. - XVI. - С. 84-89.
13. Бирэянь Л. Ценное исследование по истории государства и права // Сов. право. - 1984. - № 4. - С. 282-283.
14. Уусталь А.Т. Несостоятельность "теории" лидеров эстонских эмигрантов о существовании в настоящее время буржуазного эстонского государства // Буржуазная правовая идеология в Прибалтике в период буржуазной диктатуры и ее рецидивы в среде современной эмиграции: Сб. науч. тр. - Рига, 1984. - С. 12-28.
15. Левин В.И. О развитии науки государственного права в Эстонской ССР // Развитие государственно-правовых наук в советских прибалтийских республиках // Тезисы докл. и сообщений науч. конф. - Рига, 1-3 марта 1973 года. - Рига, 1973. - С. 9-14; Гринберг О.П., Клява Г.Я. Развитие советской правовой науки в Латвийской ССР. - Там же. - С. 30-35.
16. Гринберг О.П., Домашевичус К.А., Сильдияэ И.Я. Развитие права и правовой науки в республиках Прибалтики // Правоведение. - 1966. - № 4. - С. 21-30.
17. С 1940 г. в Эстонской, Латвийской и Литовской ССР до принятия своего законодательства были введены в действие кодексы РСФСР.
18. Новиков С.П. Участие научной общественности в работе комиссии законодательных предложений Верховного Совета СССР // Сов. гос-во и право. - 1963. - № 12. - С. 60.
19. Межвузовское научное совещание прибалтийских республик, посвященное вопросам кодификации советского законодательства, 3-5 июля 1958 г. - Тарту, 1958. - 14 с.
20. Архив ТГУ, оп. 18, ед.хр. 137, л. 44.
21. Вопросы кодификации требуют специального исследования и здесь эти вопросы отдельно рассматриваться не будут. Можно отметить, что, например, проекты уголовного и трудового кодексов вырабатывались в Эстонской ССР уже и ранее.

22. Ананьева Ж., Каск П., Лаасик Э. О развитии гражданского законодательства и цивилистской мысли Эстонской ССР // Уч. зап. Тарт. ун-та. - 1975. - Вып. 370: Труды по правоведению. - Т. XVIII. - С. 6-7; Кельдер В. О роли кафедры гражданского права и процесса ТГУ в совершенствовании законодательства // Сов право. - 1982. - № 2. - С. 122-126; Кельдер В., Лаасик Э. Научные связи кафедры гражданского права и процесса ТГУ с вузами других союзных республик // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1985. - XVI. - Лк. 195-201.
23. Все данные о защите диссертаций преподавателей ЛГУ в ТГУ взяты из архива научного секретаря ТГУ.
24. Теоретические вопросы применения и дальнейшего совершенствования законодательства // Тезисы докладов на респ. научн. конф., 27-30 сент. 1967 г. - Тарту, 1967. - С. 67-70; Проблемы истории государства и права Эстонской ССР // Материалы респ. науч. конф., 19-20 нояб. 1968 г. - Тарту, 1968. - С. 41-46; Проблемы истории государства и права Эстонской ССР // Материалы науч. конф., 25-26 марта 1971 г. - Тарту, 1972. - II. - С. 43-50; Научная конф., посвященная 50-летию образования СССР // Развитие уголовно-правовых наук в Литовской, Латвийской и Эстонской ССР: Тез. докл., 15-16 февр. 1973 г. - Тарту. - 104 с.; Развитие государственно-правовых наук в советских прибалтийских республиках в 1940-1975 гг. // Материалы науч. конф., посвященной 35-летию восстановлению Советской власти в Прибалтике, 21-22 марта 1975 г. - Тарту, 1975. - 183 с.; Проблемы гарантии осуществления и защиты прав граждан // Материалы научно-практ. конф., посвященной 175-летию возобновления Тартуского университета. - Тарту, 1977. - 298 с.; Вопросы совершенствования борьбы с преступностью в Эстонской ССР // Тезисы науч. докл. и сообщений науч. конф., 10-11 окт. 1985. - Тарту, 1985. - 83 с.
25. Развитие государственно-правовых наук в советских прибалтийских республиках // Тезисы докл. и сообщений науч. конф. Рига, 1-3 марта 1973 г. - Рига, 1973. - С. 15-17; 36-38; 42-45; Развитие гражданского, уголовного и процессуального законодательства в советских республиках Прибалтики (1945-1975). Уголовно-правовые науки // Тезисы докл. респ. науч. конф. 23-

- 25 апр. 1975. - Рига, 1975. - 106 с.; Развитие гражданского, уголовного и процессуального законодательства в советских республиках Прибалтики (1940-1975). Гражданско-правовые науки // Тезисы докл. респ. науч. конф., 23-25 апр. 1975 г. - Рига, 1975. - 85 с.; Актуальные задачи советского права по укреплению семьи и предупреждению правонарушений несовершеннолетних в советских республиках Прибалтики // Тезисы докл. науч.-практ. конф., 19-20 апр. 1979 г. - Рига, 1979. - Ч. I-II.
26. Архив ТГУ, оп. 18, ед.хр. 204, л. 58.
27. Архив ТГУ, оп. 18, ед.хр. 237, л. 2.
28. Архив ТГУ, оп. 18, ед.хр. 53, л. 42, п. 6.
29. Sootak J., Froš A. TRÜ õigusteaduskonna üliõpilaste teadusühingu sidemed teiste liiduvabariikide kõrgkoolidega // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1985. - XVI. - Lk. 190, 193.
30. Üliõpilaste Teadusliku Ühingu vabariikliku humanitaar- ja loodusteaduste alase konverentsi programm: Õigusteadus, 12-13. aprill 1984. - Tartu, 1984. - XL. - Lk. 10-11.
31. Научно-исследовательская работа юридических вузов в одиннадцатой пятилетке // Правоведение. - 1986. - № 4. - С. 101-103.
32. Очерки развития государственности советских прибалтийских республик (1940-1965 гг.). - Таллин, 1965. - 243 с.

KRIMINALISTIKA JA KOHTUEKSPERTIISI ÕPETAMISEST
TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOO LIS AASTAIL 1945 - 1985

Peep Pruks

Kaalukat osa kuritegevusvastases võitluses etendab Nõukogude kriminalistika, mille arengutasemest sõltub suuresti ka kohtuekspertiisi kvaliteet. Võtme nüüdisaja kriminalistika saavutuste, nõuete ja soovitude sisu ning ülesannete süvitsi mõistmiseks annab kriminalistika ajaloo uurimine. See on jälgitav üksikute kriminalistide-õigusteadlaste teoreetiliste seisukohtade ja nende teadusliku kaalu määratlemise kaudu Nõukogude kriminalistika arengus. Kriminalistika kui teadusharu teoreetilise rikastamise kõrval on praktikas väga tähtis teadusharu eesrindlike saavutuste edastamine üliõpilastele, kes asuvad tööle juristide-praktikutena. On ju kriminalistikat õpetanud õppejõudude käe all saanud vajaliku teoreetilise ja praktilise ettevalmistuse mitmed juristide põlvkonnad. Seetõttu on mõisteta teadushuvi Tartu Riiklikus Ülikoolis kriminalistikat ja kohtuekspertiisi õpetanud õppejõudude, nende õppe- ja teadustegevuse vastu. Pealegi puudub seni trükisõnas ülevaatlik artikkel, mis valgustaks kriminalistika ja kohtuekspertiisi õpetamisega nelja aastakümne vältel seonduvat probleemistikku /1/.

Käesoleva kirjutise eesmärk ongi käsitleda lühidalt vaadeldaval ajavahemikul TRÜ-s kriminalistikat ja kohtuekspertiisi õpetanud õppejõudude tegevust, keskendades peatähelepanu just õppeprotsessile. Õppejõudude teadusproduktiooni vaadeldakse niiõrd, kuiõrd see seondub õppeprotsessiga. Autor ei pretendeeri käsitluse ammendatavusele, kuna esiteks ei luba seda artikli maht, teiseks vajab süvenemine õppejõudude teoreetilisse pärandisse väga mahukat uurimistööd, mille vallas on tänaseks astunud vaid esimesi samme.

Artikli kirjutamisel on kasutatud peamiselt õppejõudude isiklikke toimikuid TRÜ arhiivis ning trükis avaldatud teadustöid. Kodanliku perioodi sündmustest kirjutamisel viidatakse Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivile.

Enne artikli põhiteema juurde asumist teeme väikese tagasiivaate kriminalistika õpetamisest Tartu Ülikoolis, kuigi andmeid selle kohta on napilt.

Tartu ülikooli õigusteaduskonnas alustati kriminalistika õpetamist 1927. a. teisest semestrist /2/. Kuna tollas-

test õppejõududest ei olnud keegi saanud spetsiaalset ettevalmistust kriminalistika alal, tehti selle õpetamine ülesandeks Aleksei Melnikovile, kes kauaaegse kohtutegelasena oli põhjalikult tutvunud ka kriminalistika tolleaegsete saavutustega. A. Melnikov kinnitati ülikooli valitsuse koosolekul 16. detsembril 1927. a. kriminalistikaõpetaja kohusetäitjaks alates 1. jaanuarist 1928. a. /3/.

Algul loeti kriminalistika fakultatiivkursust neli tundi nädalas, millele lisandusid praktilised tööd kaks tundi nädalas. Kuna A. Melnikov oskas väga mitmekesist ja rasket ainet suurepäraselt süstematiseerida ja metoodiliselt esitada, näitasid üliõpilased kriminalistika vastu üles suurt huvi, olgugi et aine ei olnud kohustuslik /4/. Õppejõu teaduslikud komandeeringud mitmesse Euroopa kriminalistikainsstituuti, kus ta tutvus asjaomaste õppemeetoditega, tulid õppetööle suuresti kasuks. A. Melnikovi tuleb pidada ka kriminalistikakabineti asutajaks, mis loodi 1929. a. /5/. Oles kriminalistikakabineti juhataja, täiendas ta viimast uute õppevahenditega, püüdes muuta seda igati ajakohaseks.

A. Melnikov suri raske haiguse tagajärjel 15. märtsil 1934. a. /6/.

1934 - 1940 õpetas kriminalistikat Richard Ünap, kes valmistas end juba A. Melnikovi eluajal ette kriminalistika õppejõuks /7/. Probleemiring, mida R. Ünap uuris, oli väga mitmekesine: kriminalistika aine määratlemine, sündmuskoha vaatlus, daktüloskoopia, dokumendi tehniline ekspertis jne. Lühikese ajaga kujunes temast väljapaistev spetsialist.

Kokkuvõttes märgime, et 1927 - 40 pandi alus kriminalistika õpetamisele Tartu ülikoolis, töötati välja loengukursus, fakultatiivainest kujunes mahukas õppedistsipliin, mis andis teoreetilise baasi praktilisele politseiteadusele.

Ajavahemikul 1944 - 1967 õpetas Tartu Riiklikus Ülikoolis Nõukogude kriminalistikat Olev Püssa. 15. novembrist 1944 /8/, enne diplomeeritud juristikks saamist /9/, asus ta laborandina tööle kriminaalteaduste kabinetti ning 1. detsembrist sai O. Püssast kohtuõiguse kateedri vanemlaborant /10/. 1. septembrist 1945 kinnitati ta TRÜ kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri assistendiks /11/.

1949 - 1955 töötas O. Püssa samas kateedris vanemõpetajana /12/. Pärast vältkirja kaitsmist 2. juulil 1954 TRÜ õpetatud Nõukogus /13/ valiti õigusteaduse kandidaat O. Püs-

sa TRÜ kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri dotsendi ametikohale /14/.

Dots. O. Püssa oli võimekas ja suurte pedagoogiliste kogemustega õppejõud. Tema kriminalistika üld- ja erikursuste loenguid, mida ta luges alates 1949/50. Õa. /15/ iseloomustas aine sügav tundmine, kõrge ideelis-poliitiline ning meetodiline tase. Praktiliste tööde ja praktikumide korraldamisel Nõukogude kriminalistikas (1945/46. Õa.) /16/ seostas ta oskuslikult teooriat uurimis- ja ekspertiisipraktikaga. Dots. O. Püssa põhjalikud teadmised äratasid üliõpilastes huvi teaduslike probleemide vastu. Parimaid üliõpilastöid, mis valmisid tema juhendatavas kriminalistikaringis, kanti ette URÜ teaduskonverentsidel ning esitati võistlustööna ülikooli ja vabariiklikule konkursile. Mitmed nende seast pälvisid auhindu.

Õppetöö kõrval tegi dots. O. Püssa paljude aastate jooksul kriminalistikaekspertiise kohtu ja prokuratuuriorganitele ning andis kriminalistikas konsultatsioone Eesti NSV õiguskaitseorganite töötajatele.

Analüüsides dots. O. Püssa teadusproduksiooni, võime konstateerida tema tähelepanu keskendumist kohtuekspertiisi probleemidele. Neid käsitleb ta põhjalikult oma kandidaadidissertatsioonis "Eksperti arvamused kohtuliku tõendina Nõukogude kriminaalprotsessis" /17/. Autor vaatleb ekspertiisi osa objektiivse tõe tuvastamisel Nõukogude kriminaalprotsessis. Kriitiliselt analüüsitakse nõukogude kriminalistikakirjanduses esitatud seisukohti. Väitleja pakub välja uusi ekspertiisiga seonduvaid lahendeid (eksperti protsessuaalne seisund, eksperti taandamise alused, eksperti arvamuse juriidiline olemus). Kohtupraktika üldistamisega on püütud lahendada küsimusi viisil, mis võimaldaksid eksperti arvamust kasutada kuriteo avastamise senisest efektiivsema vahendina, aidates kaasa sotsialistliku seaduslikkuse tugevdamisele. Töös väljendatud seisukohad pakkusid tõsist teoreetilist ja praktilist huvi, neid toetatatakse ka praegu (nt. käesoleval ajal jagatakse dots. O. Püssa seisukohta, et eksperti ei saa lugeda asjast huvitatud isikuks ning on alusetu kahelda tema objektiivsuses sellepärast, et ta eelnevalt on samast kriminaalasjast osa võtnud spetsialistina). Veelgi enam, seda peetakse isegi soovitatavaks ja vajalikuks nii ekspertiisi tulemuse, selle organiseerimise kui ka uurija töö seisukohalt /18/. Eksperti-

siküsimusi vaadeldakse veel artiklis "Ekspertide juriidiliste küsimuste esitamise lubamatusest" /19/, konstateeritakse, et juriidiliste asjaolude tuvastamine saab olla üksnes ja alati uurimis- ja kohtuorganite ülesandeks ja selgitatakse, milliste küsimuste lahendamiseks võidakse taotleda protsessuaalses korras kõrvalist abi. Nimetame ka Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi 16. ptk. kommentaare /20/ ning õppevahendit "Ekspertiisi määramine ja tegemine" /21/, milles arendatakse edasi väitekirjas esitatud seisukohti. Seoses kriminalistika õpetamisega väärivad esiletõstmist artikkel "Psühholoogia rakendamise korralduse teostamine" /22/, milles autor vaatleb psühholoogia osatähtsust teostamisliikide kujunemisel, selgitab üksikasjalikult ülekuulamisega seonduvaid psühholoogilisi probleeme, annab taktikalisi soovitusi ülekuulamiseks ja vastastamiseks, ning teaduslik ettekanne "Pedagoogi osavõtt alaealise ülekuulamisest" /23/ TRÜ teaduslik-praktilisel konverentsil 26. - 27. märtsil 1966. Viimases analüüsitakse pedagoogi osavõtuvorme alaealise ülekuulamisest, samuti isikute ringi, kellel on õigus osa võtta alaealise tunnistaja, kannatanu ja süüdiastatava ülekuulamisest.

Kuna 60. aastate esimesel poolel eestikeelne õppematerjal Nõukogude kriminalistika kursuses puudus, aitasid dots. O. Püssa poolt koostatud tööd seda lünka täita.

Dots. O. Püssa suri 16. jaanuaril 1967 /24/.

1967. aastast tänaseni õpetab Nõukogude kriminalistika üld- ja erikursust dots. O. Püssa omaaegne aspirant Herbert Lindmäe, kes 1. veebruarist 1967 asus tööle vanemõpetajana kriminaalõiguse ja -protsessi kateedrisse. Põhjalike praktiliste teadmistega kriminalist /25/ näitas end võrdlemisi lühikese aja jooksul võimeka pedagoogina. 26. aprillil 1968 kaitses ta TRÜ-s kandidaadiväitekirja "Isiku identifitseerimine naha papillaarkurrustiku jälgede järgi". 1. septembril 1970 valiti ta dotsendi kohale.

Dots. H. Lindmäe loengud Nõukogude kriminalistika üldkursusest, mida ta loeb alates 1966/67. õa. kevadsemestrist, paistavad silma sügava teoreetilise sisuga, samas on nad tihedalt seotud praktikaga. Kõrge ideelis-poliitilise taseme kõrval iseloomustab neid loogiline ülesehitus ning pedagoogiliselt laitmatu esitus. Seetõttu peavad üliõpilased õigustatult kriminalistika loenguid huvitavaks ja kõitvaks. Ka kateedri õppejõud hindavad neid kõrgelt, märkides dots.

H. Lindmäe erilist põhjalikkust aine tundmisel ja õpetamisel.

Üldkursuse kõrval, mida loetakse IV k. statsionaarsetele ja V - VI k. kaugõppeüliõpilastele, õpetab dots. H. Lindmäe mitmeid erikursusi: ekspertiiaside ettevalmistamine ja määramine - 1970/71 - 78/79 (incl.) V kursuse statsionaarsetele ja VI kursuse kaugõppe uurijatsükli üliõpilastele. 1979/80. õppeaastast kannab erikursus nimetust revisjonide ja ekspertiiaside korraldamine ja seda loetakse IV kursuse statsionaarsetele kohtu ja prokuratuuri ning uurijatsükli üliõpilastele. (1985/86. õa-st loetakse erikursust üksnes uurijatsükli üliõpilastele.)

1972/73. õa. loetakse uurijatsükli üliõpilastele veel kahte erikursust: eri liiki kuritegude eeluurimise metodika küsimusi, sündmuskoha vaatlus.

1979/80. õa. lisandus ka erikursus uurija teaduslikust töökorraldusest.

Mahuka üldkursuse ja mitmete erikursuste õpetamine eeldab õppevahendeid, millela tulemusrikas õppetöö on mõeldamatu. Siinkohal tõstkem esile dots. H. Lindmäe tööd õppekirjanduse koostamisel, mida ta kogu ülikoolis õpetamise kestel on teinud. Kuna senini omandati kriminalistika üldkursus venekeelsete õpikute abil, keskendus dots. H. Lindmäe põhitähelepanu emakeelse õppematerjali väljaandmisele. Täna on peaaegu kogu üldkursuse ja enamiku erikursuste kohta olemas õppevahendid, millest õppides on kõrghariduse saanud terve põlvkond uurijaid ja kriminalistikaeksperte. Aastatepikkuse töö tulemusena on H. Lindmäel ilmunud 16 mitmesugust õppevahendit (sealhulgas 4 monograafiat, mis on kasutatavad õpikutena), mitmeid õppeprogramme ja juhendeid kursusetööde kirjutamiseks kriminalistikas, üldmahuga 110 trükipoognat. Käesoleva artikli maht lubab nimetada vaid olulisemad neist: "Kriminalistika tehnika" /26/, "Liiklusõnnetuse asjaolude selgitamine" /27/, "Uurimistaktika I, II, III" /28/ jt.

Üld- ja erikursusi aitavad omandada näitvahendid, diafilmid ja slaidid, mida H. Lindmäe kasutab paljude loenguteemade lugemisel ning praktikumides.

Hinnatav on dots. H. Lindmäe oskus kaasata tudengeid teadustöösse, mille tulemusena on valminud hulgaliselt ÜTÜ konverentsi ja võistlustöid. Tema teaduslikul juhendamisel on kirjutatud üle 40 diplom- ja üle 100 kursusetöö.

Õppetöö kõrval on dots. H. Lindmäe silma paistnud viljaka teadlasena. Tema teadustöö on keskendunud kohtuekspertiisi teooria- ja praktikaprobleemidele. Kõikide TRÜ-s vaaeldaval perioodil kriminalistikat ja kohtuekspertiisi õpetanud õppejõudude teadushuvi on olnud valdavalt suunatud just kohtuekspertiisile. Meenutagem dots. O. Püssa dissertatsiooni "Ekspertiisi arvamus kohtuliku tõendina Nõukogude kriminaalprotsessis". Sellele lisandus dots. H. Lindmäe kandidaaditöö "Isiku identifitseerimine naha papillaarkurrustiku jälgede järgi". Oma monograafias "Kohtuekspertiis" käsitleb dots. H. Lindmäe ekspertiisi korraldamise probleeme: ekspertiisi mõistet ja liike, ekspertiisimaterjale, ekspertiisi määramist ning uurija toiminguid ekspertiisimääruse täitmisel. Lähemalt peatatakse eriteadmiste mõistel ja nende rakendusvormidel, ekspertiisi piiritlemisel muudest eriteadmiste rakendusvormidest ja ekspertiisi rakendusala. Ekspertiisiga seonduvaid küsimusi analüüsivad ka noored kriminalistikaõppejõud dots. Rait Maruste ja v-õp. Eerik Kergendberg oma kandidaadiväitekirjades (R. Maruste "Psühholoogia ekspertiis kriminaalprotsessis (Besti NSV materjalide põhjal)" /29/, E. Kergendberg "Eriteadmiste kasutamine advokaadi poolt Nõukogude kriminaalprotsessis") /30/. Seega võib konstateerida, et TRÜ-s on kriminalistika ja kohtuekspertiisi uurimisel ära tehtud suur töö ning on kujunemas oma koolkond.

Kriminalistika ja kohtuekspertiisi õpetamisel on dots. H. Lindmäe sidemed uurimis- ja ekspertiisiasutustega olnud tihedad: ta on teinud arvukalt kriminalistikaekspertiise, korduvalt on teda kutsutud spetsialistina sündmuskoha vaatluse toimetamisele. Kriminalistikaküsimuste oskusliku lahendamise eest, mille tulemusena avastati mitu rasket kuritegu, on talle avaldatud kahel korral tänu rektori käskkirjaga.

Nagu eelnevalt juba mainisime, on kriminalistika õpetamisega TRÜ-s seotud veel kaks õppejõudu: dots. R. Maruste ja vanemõpetaja E. Kergendberg. Esimene töötab kriminaalõiguse ja -protsessi kateedris alates 1. augustist 1977, teine 23. novembrist 1978.

R. Maruste on lugenud kriminalistika üldkursust alates 1977/78. õa-st kaugõppeüliõpilastele ning 1981/82. õa. ka statsionaarsetele üliõpilastele. 1977-80 korraldas ta laboratoorseid töid Nõukogude kriminalistikas, 1982/83. õa. ka

praktikume. Vanemõpetaja E. Kergandberg õpetab kriminalistikat alates 1983/84. õa-st kaugõppe vene rühmadele, 1982/83. õa. korraldab laboratoorseid töid statsionaarsete üliõpilastega.

Noorte võimekate õppejõudude loengud ning praktikumid on hästi ette valmistatud ja asjalikult läbi viidud. Mõlemad õppejõud on õppetöö näitlikustamiseks teinud diapositiive ja lüümikuid ning juhendanud õppesündide koostamist. Tähelepanuväärne on nende oskus kaasata tudengeid kriminalistikaringi tegevusse, mistõttu viimastel aastatel on traditsioonilisteks saanud sellised huvitavad üritused nagu kriminalistikaolümpiaadid Läti RÜ üliõpilaste osavõtul, igasügisised fotokonkursid, kohtumised Eesti NSV juhtivate kriminalistidega jms.

A l l i k a d . K i r j a n d u s .

M ä r k u s e d

1. Üeldu ei tähenda, et nimetatud probleeme poleks üldse uuritud. Nii mitmeski diplomitöös on seda tehtud, nagu 1982. a. v-õp. E. Kergandbergi juhendamisel kirjutatud Mare Levini töös "Kriminalistika areng Eestis aastatel 1927 - 1940" ja dots. H. Lindmäe juhendamisel valminud Ingrid Mažniku töös "Dots. O. Püssa õppe- ja teadusala tegevus Tartu Riiklikus Ülikoolis aastatel 1944 - 1967". Nimetatud diplomitöid on kasutatud ka käesoleva artikli kirjutamisel.
2. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 638, l. 37.
3. Ibid., l. 43 - 44.
4. Ibid., l. 52.
5. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 5, s. 68, l. 4.
6. Ünap R. Tartu Ülikooli kriminalistikaõpetaja A. P. Melnikov // Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetised. - Tartu, 1935. - C XVI - XVIII. - Lk. 4.
7. 1932. a. oli R. Ünap kriminalistikakabineti assistent.
8. TRÜA, nim. 4/69, s. 117, l. 1.
9. Õigusteaduskonna lõpetamist tõendas 7. augustil 1945. a. välja antud ajutine tunnistus. Juristi kvalifikatsioon omistati Olev Püssale Riikliku Eksamikomisjoni otsusega 23. novembrist 1946. a.
10. TRÜA, nim. 4/69, s. 117, l. 11.

11. TRÜA, nim. 4/69, s. 117, l. 13.
12. Ibid., l. 21.
13. TRÜA, nim. 113, s. 100, l. 6.
14. TRÜA, nim. 4/69, s. 117, l. 55.
15. Ibid., l. 74.
16. Ibid.
17. Püssa O. Eksperti arvamus kohtuliku tõendina Nõukogude kriminaalprotsessis: Kandidaadidissertatsioon juriidiliste teaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. - Tartu, 1954.
18. Lindmäe H. Kas spetsialist võib olla ekspert // Nõukogude Õigus. - 1982. - Nr. 1. - Lk. 21 - 25.
19. Püssa O. Ekspertidele juriidiliste küsimuste esitamise lubamatusest // TRÜ toimetised. - 1955. - Vihik 44. - Õigusteaduskonna töid. - Lk. 196 - 204.
20. Püssa O. Ekspertiisi määramine ja tegemine. - Tartu, 1966.
21. Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks: Kommenteeritud väljaanne / Koost. V. Raudsalu. - Tallinn, 1965. - Lõige c - d 156 - 162.
22. Püssa O. Psühholoogia rakendamise kuritegude tõendamisel // Psühholoogia ja kaasaeg / Koost. E. Jaanvärk. - Tallinn, 1968.
23. Püssa O. Pedagoogi osavõtt alaealise ülekuulamisest // TRÜ toimetised. - 1968. - Vihik 222: Kriminoloogiaalaseid töid. - Lk. 36 - 40.
24. TRÜA, nim. 4/69, s. 117, l. 104.
25. Töötades kriminalistika vanemekspertina Eesti NSV Koh-tuekspertiisi Laboratooriumis autasustati teda seoses kriminalistikaliste meetodite eduka rakendamisega uurimis- ja ekspertiisipraktikas Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjaga.
26. Lindmäe H. Kriminalistikatehnika. - Tallinn, 1976.
27. Lindmäe H. Liiklusõnnetuse asjaolude selgitamine. - Tallinn, 1979.
28. Lindmäe H. Uurimistaktika. - Tartu, 1978. - I.
1979. - II.
1981. - III.
29. R. Maruste kaitses kandidaadidissertatsiooni Leningradi RÜ erialanõukogu ees 19. oktoobril 1984. a.
30. E. Kergandberg kaitses väitekirja Leningradi RÜ erialanõukogu ees 26. septembril 1985. a.

TRÜ KRIMINAALÕIGUSE JA -PROTSESSI KATEEDRI ÕPPEJÕUDUDE
TÖÖ ENSV KRIMINAALKOODEKSI PROJEKTIGA JA ESIMESED
KRIMINOLOOGIAPUBLIKATSIOONID TRÜ TOIMETISTES

Mati Allik, Jaan Sootak

1946. aastast ilmuvad TRÜ toimetised on olulisel kohal ülikooli õppejõudude ja teadurite teadustöö publitseerimisel, kajastades suuremal või vähemal määral kateedri, laboratooriumi, teaduskonna või muu üksuse teadustöö põhisuundi ja konkreetse isiku osa selles.

Õigusteaduskonna õppejõud lülitusid TRÜ toimetiste sarja 1955. aastal, mil ilmus esimene vihik "Õigusteaduskonna töid" (edaspidi "Õigusteaduslikke töid"). Vihik sisaldas artikleid Abner Uustalilt, Karl Püssilt, Vilma Kelderilt, Jenny Ananjevalt, Johannes Mällilt, Endel Leasikult ja Helmut Kadarilt /1/. Ainuke kriminaalõiguse-alane töö selles vihikus oli prof. H. Kadari artikkel "Hädakaitse piiride ületamisest Nõukogude kriminaalõiguse järgi" /2/.

Käesoleva artikli mahtu arvestades peatume ainult kahel probleemil: kuidas on kajastunud TRÜ toimetistes kateedri õppejõudude töö Eesti NSV kriminaalkodeksi projektiga ja esimesed kriminoloogia-alased publikatsioonid toimetistes.

25. detsembril 1958 kinnitas NSV Liidu Ülemnõukogu "NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused" /3/. Selle üleliidulise normatiivakti põhjal asusid liiduvabariigid välja töötama oma kriminaalkodekseid. 6. jaanuaril 1961 kinnitas Eesti NSV Ülemnõukogu Eesti NSV kriminaalkodeksi /4/. On arusaadav, et "Aluste" analüüsimisse ning Eesti NSV kriminaalkodeksi projekti väljatöötamiseks lülitusid aktiivselt TRÜ õigusteaduskonna õppejõud. Väga operatiivselt, nimelt 1959. aastal ilmus TRÜ toimetiste erivihik "Uuest Nõukogude kriminaal- ja kriminaalprotsessi seadusandlusest" /5/, kus ilmus 7 artiklit J. Adojaanilt, H. Kadarilt, O. Püssalt, E. Raalilt ja I. Rebaselt (J. Adojaanilt ja E. Raalilt kummaltki 2 artiklit). Kesksele kriminaalõiguse probleemile, nimelt kuriteo mõistele oli pühendatud H. Kadari artikkel "Kuriteost "NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste" järgi" /6/. Olgu märgitud, et see jäi ka viimaseks prof. H. Kadari (9. dets. 1903 - 29. nov. 1976) neljast artiklist TRÜ toimetistes. Samavõrd kar-

dinaalsele probleemile oli pühendatud ka Ilmar Rebase kirjutis "Karistusest "NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste" järgi" ///. Üks Elmar Raali artikleid selles kogumikus käsitles "NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse alustega" seotud probleeme /8/, teine isikuvastaseid kuritegusid Eesti NSV kriminaalkodeksi projektis /9/. J. Adojaani ja O. Püsa artiklid olid kriminaalprotsessist. Pole kahtlust, et tulevase Eesti NSV kriminaalkodeksi olulisemad kontseptsioonid, selle kõrgetasemeline õiguslik ja redaktsiooniline läbitöötatus peegeldusid suures osas ka ülalnimetatud toimetiste vihikus avaldatud seisukohtades. Vastavasisuliselt artikleid avaldati muidugi ka mujal. Nimetagem sinkohal I. Rebase kirjutist transpordikuritegudest tulevases kriminaalkodeksis /10/, samuti I. Rebase ja tolaeagse Eesti NSV justiitsministri Kaarel Paasi ühisartiklit NSV Liidu juhtivas õigusajakirjas /11/. Viimatinimetatu oli ühtlasi esimene kriminaalõiguslik publikatsioon TRÜ õigusteaduskonna õppejõududel üleliidulises ajakirjanduses.

Eesti NSV kriminaalkodeks hakkas kehtima 1. aprillil 1961. Seaduse vastuvõtmisele järgnev aeg on ikka olnud tema tõlgendamise, kommenteerimise ja tutvustamise aeg. 1960. aastatel näeme selliseid artikleid TRÜ toimetistes vähe. Põhjusti selleks on mitmeid, millest peatuksime mõnedel.

Kõigepealt õnnestus operatiivselt kirjastada kriminaalkodeksi kommenteeritud väljaanne /12/, mille koostaja oli I. Rebane ning toimetaja K. Paas. Tagasihoidlikust mahust (19 trükipoognat) hoolimata lahendas see väljaanne esialgu kriminaalkodeksi normide kommenteerimise probleemi. Seadust kommenteeriv suund kriminaalõiguslikes töodes on siitpeale seotud kommentaaride kirjutamisega kriminaalkodeksile. Kokku on käesoleva ajani ilmunud Eesti NSV kriminaalkodeksi viis kommenteeritud väljaannet: 1962., 1965., 1968. (venekeelne), 1972. ja 1980. aastal kommentaaride kogumahuga umbes 160 trükipoognat. See asjaolu on võimaldanud jätta toimetiste leheküljed kapitaalsemate ning kriminaalteaduste arengu strateegiliste küsimuste käsutusse. Kõige kujukamalt illustreerib seda vahest I. Rebase järgmine publikatsioon TRÜ toimetistes 1966. a., mis on sisuliselt tema doktorivältekiri ning näitab selgelt, millega teadlane vahepealsetel aastatel kõige intensiivsemalt tegeles /13/. See publikatsioon on jäänud tänini TRÜ õigusteadlaste üheks

viidatavamaks tööks üleliidulises kirjanduses.

Ka E. Raal võttis osa kriminaalkodeksi kommentaaride kirjutamisest, kusjuures põhiosa tema tööst moodustasid kommentaarid isikuvastaste kuritegude peatüki paragrahvidele. Kui arvestada, et ka kriminaalkodeksi projektiga seoses tegeles E. Raal isikuvastaste kuritegude probleemidega, siis leiame siit tema teadustegevuse põhisuuna neil aastatel. Isikuvastaste kuritegudega on seotud ka E. Raali publikatsioonid nii TRÜ toimetistes /14/ kui ka mujal, eelkõige bületäänis "Nõukogude Õigus" /15/. Prof. I. Rebase andmetel oli E. Raalil 1960. aastate lõpuks valminud mitmesajaleheküljeline käsikiri isikuvastastest kuritegudest, millest osa oleks tõenäoliselt välja antud ka õppevahendina /16/. Üldse jõudis E. Raal avaldada TRÜ toimetistes aastail 1957 - 1971 kokku seitse artiklit kogumahuga 150 lehekülge; sealhulgas ka oma kandidaadiväitekirja põhiosa /17/. E. Raal (sünd. 1. nov. 1927) suri 7. oktoobril 1970 42aastasena.

1967. aastal ilmus esimene number Eesti NSV Justiitsministeeriumi bületääni "Nõukogude Õigus", mis andis täiendavaid võimalusi praktilisemat laadi kirjutiste avaldamiseks. TRÜ toimetiste sarjas "Õigusteaduslikke töid" jätkub kriminaalõiguse fundamentaalprobleemide käsitlemine. 1960. aastatel leiab aga Nõukogude Liidus aset kriminaalõiguse ja sotsioloogia piirimail paikneva kriminoloogia taassünd /18/. 1966. a. ilmub I. Rebase artikkel "Konkreetsetest sotsioloogilistest uurimustest ja mõned Nõukogude kriminaalõiguse küsimused" /19/, kus esitatakse õigusteadvuse uuringu ankeedi kavand ning analüüsitakse tingimisi enne tähtaega vabastatud isikute anketeerimise tulemusi. Seda artiklit võib pidada esimeseks kriminoloogia ja kriminaalõiguse sotsioloogia alaseks publikatsiooniks TRÜ toimetistes ja ilmselt ka Eesti NSV-s. Tingimisi vabastatute anketeerimise andmed tulenesid I. Rebase doktoriväitekirjast, selle probleemiga I. Rebane ise aga kateedri teised õppejõud edaspidi ei tegeelnud.

Õigusteadvuse uurimist käsitlevaid seisukohti aga arendati edasi ja realiseeriti töökollektiivi ja kohtuistungi kasvatusliku mõju uurimisel TRÜ kriminoloogialaboratooriumi poolt, mis loodi 1966. aastal. Tema moodustamise ja esimes-te tegevusaastatega seotud probleemid on omaette uurimisteema. Labori loomine paneb aga aluse kriminoloogilistele uurimistele TRÜ-s ning muidugi ei jää see kajastumata ka

TRÜ toimetistes. Esimene spetsiaalselt kriminoloogiale pühendatud toimetiste vihik "Alaealiste õiguserikkumistest ja nende ärahoidmistest abinõudest" ilmus 1968. aastal ning sai aluseks uuele sarjale "Kriminoloogia-alaseid töid". Vihik ise sisaldas 26. ja 27. märtsil 1966. a. Tartus toimunud teaduskonverentsi materjale /20/. Teadustegevuse suunaks alaealiste kuritegevuse uurimine laboris siiski ei saanud /21/. Järgnevatel aastatel tegeldakse põhiliselt tootmisettevõtte sotsioloogilise ja kriminoloogilise uurimise ning kohtuistungis kasvatusliku mõju küsimustega. See kajastub ka labori juhendaja prof. I. Rebase ning ühiskondlikel alustel juhataja dots. Albert Paltseri publikatsioonides. Kahe Tartu tootmisettevõtte uurimise materjalid avaldati I. Rebase ja A. Paltseri ühismonograafiana TRÜ väljaandel 1968. a., kohtuistungis kasvatusliku mõju uurimise tulemused nii monograafiana TRÜ väljaandel 1970. a. kui ka artiklitena TRÜ toimetistes /22/.

Meilõeldu alusel võime välja tuua kaks kriminaalõiguslike uurimuste põhilaadi. Esiteks kriminaalseadust kommenteeriv ja tõlgendav laad, mis realiseerub eelkõige kriminaalkodeksi kommenteeritud väljaannetes, hiljem ka büllötäänis "Nõukogude Õigus". Ning teiseks, kriminaalteaduste strateegilised uurimused, mille tulemused vormistati monograafiatega ja artiklitena TRÜ toimetistes.

Käesolev artikkel ei peatu TRÜ toimetistes avaldatud tööde sisulisel küljel. Võime vaid märkida mõningaid põhisuundi, millega kateedri õppejõud vaadeldaval perioodil tegelesid. Dotsent E. Raali teadustöö koondus eelkõige isikuvastaste kuritegude problemaatika ümber. Professor I. Rebane tegeles kriminaalõiguse üldosa põhiküsimustega, hiljem kriminoloogiaga. Viimasega seondus ka dotsent A. Paltser, kelle teadustöö problemaatika varem käsitles karistusest vabastamise küsimusi. Omaette etapi kogu kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri teadustöös moodustab töö Eesti NSV kriminaalkodeksi ja kriminaalprotsessi kodeksi projektidega.

K i r j a n d u s . M ä r k u s e d

1. TRÜ toimetised. - 1955. - Vihik 39: Õigusteaduskonna töid.
2. Ibid. - lk. 131 - 161.
3. NSVL ÜT 1959. - Nr. 1, art. 6.
4. ENSV ÜVT 1961. Nr. 1, 3, lisa.

5. TRÜ toimetised. - 1959. - Vihik 80.
6. Ibid. - Lk. 6 - 32.
7. Ibid. - Lk. 33 - 51.
8. Ibid. - Lk. 52 - 61.
9. Ibid. - Lk. 92 - 106.
10. Rebane I. Autotranspordialastest kuritegudest tulevases kriminaalkodeksis // Nõukogude õigus. - 1959. - Nr. 1. - Lk. 25 - 28.
11. Паас К.М., Ребане И.А. О некоторых вопросах общей части проекта УК Эстонской ССР // Сов. гос-во и право. - 1960. - № 5. - С. 119-123.
12. Eesti NSV kriminaalkodeks: Kommenteeritud väljaanne / Toimetanud K. Paas. - Tallinn, 1962.
13. Ребане И.А. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок // Уч. зап. Тарт. ун-та. - 1966. - Вып. 182.
14. Raal E. Huligaanse ajendi mõistest ja huligaansel ajendil toimepandud tahtliku tapmise kvalifitseerimisest // TRÜ toimetised. - 1970. - Vihik 263: Õigusteaduslikke töid XI. - Lk. 45 - 69; Raal E. Eesti NSV kehtiva kriminaalseadusandluse täiustamise ja arengu mõningaid küsimusi // TRÜ toimetised. - 1971. - Vihik 272: Õigusteaduslikke töid XIII. - Lk. 3 - 18.
15. Raal E. Tapmiskatse ja üliraske kehavigastuse tahtliku tekitamise piiritlemisest // Nõukogude õigus. - 1968. - Nr. 6. - Lk. 329 - 331; Raal E. Alkoholi kuritarvitamisest juristi pilguga // Nõukogude õigus. - 1969. - Nr. 19 - 21.
16. Prof. I. Rebase suuline teade autoritele 6. novembril 1986. a. Käsikiri ei ole säilinud.
17. Raal E. Kuriteoga puutumus nõukogude kriminaalõiguses // TRÜ toimetised. - 1957. - Vihik 49. - 64 lk.
18. Kriminoloogiaga tegeldi Nõukogude Liidus 1920. aastail ning 1930. aastate esimesel poolel. Isikukultusaegsete väärseisukohtade mõjul lõpetati kriminoloogia-alsed uurimistööd ning neid alustati taas 1960. aastate alguses. Vt. lähemalt: Криминология. - М., 1979. - С. 36-40.
19. Ребане И.А. О конкретных социологических исследованиях и некоторые вопросы советского уголовного права // Тр. по правоведению. - Тарту, 1986. - Т. IV. - С.171-194. - (Уч. зап. /Тарт. ун-т; Вып. 183).

20. TRÜ toimetised. - 1968. - Vihik 222: Kriminoloogia-alaseid töid I: Alaealiste õiguserikkumistest ja nende ärahoidmise abinõudest.
21. Seevastu alaealise kriminaalõigusliku kaitse küsimustest on kirjutanud E. Raal ning hiljem ka A. Paltser. Vt. Raal E. Mõningaid alaealiste kriminaalõigusliku kaitse küsimusi // TRÜ toimetised. - 1968. - Vihik 222: Kriminoloogia-alaseid töid I. - Lk. 45 - 55; Paltser A. Alaealise suhtes toimepandavate kuritegude objektist ja ühiskonnaohtlikkusest // TRÜ toimetised. - 1978. - Vihik 447: Õigusteauslikke töid XXIII. - Lk. 36 - 44.
22. Ребане И.А. Воспитательное воздействие судебного заседания по уголовным делам на слушателей // Тр. по криминологии. - Тарту, 1972. - Т. III. - С. 27-44. - (Уч. зап. / Тарт. ун-т; Вып. 291); Палтсер А.Р. О методике исследования воспитательного воздействия судебных заседаний по уголовным делам // Тр. по криминологии. - Тарту, 1972. - Т. III. - С. 45-54. - (Уч. зап. / Тарт. ун-т; Вып. 291).

MÕTTEID JA MÄLESTUSI PÕLLUMAJANDUSÕIGUSE
ÕPETAMISEST TRÜ-s AASTAIL 1944 - 1985

Vilma Kelder

1944. a. alustas TRÜ õigusteaduskond õppetööd uute, nõukogulike kõrgkoolide õppeplaanide alusel. Neis oli kaks täiesti uut õppeainet, millel polnud analooge kodanlike kõrgkoolide õppeplaanides. Need olid Nõukogude maaõigus ja kolhoosiõigus. Nende ainete õpetamiseks puudusid asjakohase ettevalmistusega kaader, õppematerjalid, kogemused, minimaalne oli ka nimetatud õigusharude praktiline rakendatus. Alustati ju kolhoosiõiguse õpetamisega TRÜ-s enne kollektiviseerimisprotsessi algust Eesti NSV-s. Kõigepealt tuli hoolitseda minimaalsetegi õppematerjalide olemasolu eest. Nii ilmiski 1950. a. Eesti Riikliku Kirjastuse väljaandel NSVL Kohtuministeeriumi Üleliidulise Juriidiliste Teaduste Instituudi koostatud ja 1947. a. ilmunud "Kolhoosiõiguse" õpiku eestikeelne tõlge. Selle õpiku autoriteks olid esimesed kolhoosiõigusteadlased Aleksei Pavlov, Aleksandr Ruskol, Nikolai Kazantsev, Gertruda Poljanskaja, Aleksandr Turubiner ja Sergei Fuks. Neist prof. N. Kazantsev külastas 1963. a. ka TRÜ õigusteaduskonda ja pidas siin esmakordselt sarja loenguid "Looduse õiguslikust kaitsest"; 1970. a. oli ta NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi Eesti NSV maakodeksi projekti konsultatiivkomisjoni esimees.

Õpiku lisana avaldati ka mõned olulisemad õigusaktid, nagu "Põllumajandusliku artelli tüüppõhikiri", "Traktori-jaama ja kolhoosi vahel sõlmitav tüüpleping" ja kohustuslikke müüginorme sätestavad aktid. Nõukogude maaõiguse õpetamiseks aga puudus eestikeelne õppematerjal kuni 1960. aastani. Selline olukord seadis raskesse olukorda ainet õpetava õppejõu, kuid mugavasse olukorda üliõpilased. Polnud, mille järgi ja mida õppida.

Esimeseks Nõukogude maaõiguse õppejõuks aastatel 1945 - 1948 oli põhikohaga advokaadina töötav praktik Jüri Ots, kolhoosiõiguse õppejõuks aga Jaan Pulk. J. Pulk lõpetas Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1938. a., töötas seejärel riigi ja haldusõiguse kateedris assistendina ja 1949-1954 tsiviilõiguse ja -protsessi kateedris vanemõpetajana. Oli Suure Isamaasõja veteran, Kuulsuse ordeni kõigi kolme järgu kavaler. 1953. aastast alates töötas J. Pulk Eesti Põlluma-

Prof. VIIMA KELDER,
esimene naine - õigusteaduse doktor Eestis,
esimene naine - õigusteaduse doktor NSV Liidus oma
erialal

janduse Akadeemias ja kohakaasluse alusel õpetas maa- ja kolhoosiõigust ka õigusteaduskonnas kuni 1954. aastani. Juba selline töökorraldus näitas, et nende ainete osa õppeplaanides ei olnud eriti suur. 1956. a. kaitses J. Pulk TRÜ erialanõukogus kandidaadidissertatsiooni teemal "Töö õiguslik organiseerimine kolhoosides (Eesti NSV materjalide alusel)". Tema teaduslikuks juhendajaks oli Leningradi Riikliku Ülikooli kolhoosi- ja maaõiguse kateedri juhataja prof. Lev Dembo, samuti üks vanemaid kolhoosiõigusteadlasi Nõukogude Liidus. Hiljem töötas J. Pulk pikemat aega advokaadina Tartu Õigusnõuandlas kuni pensionile minekuni ja teadustööga enam ei tegeelnud.

Nagu juba märgitud, kannatasid mõlemad ained nii materjali kui praktika nappuse all. Seepärast on arusaadav, miks suurem osa J. Pulga Nõukogude maaõiguse loengutest oli pühendatud Baltikumi agraarseadusandluse ajaloole. Oli ta ju ettevalmistuse saanud kodanlikus Tartu ülikoolis ja nende probleemidega kahtlemata enam kursis kui kehtiva Nõukogude maaõigusega.

Aastatel 1952 - 1954 olin statsionaarses aspirantuuris Leningradi Riikliku Ülikooli kolhoosi- ja maaõiguse kateedris. Väitekirja juhendajaks oli prof. Afksenti Kalandadze, kelle esimeseks aspirandiks olin just mina.

1. septembril 1954 asusin tööle vanemõpetajana tsiviilõiguse ja -protsessi kateedris. 1954. a. kaitsesin Leningradi Riikliku Ülikooli erialanõukogus kandidaadidissertatsiooni teemal "Masinatraktorijaamad ja nende lepingulised suhted kolhoosidega".

Aspirandid lülitati Leningradis varakult õppetöösse. Tavaliselt tuli läbi viia praktikume. Et seda aga teha hästi, tuli ära kuulata kõik põhikursuse loengud. Kolhoosiõiguse põhikursust luges tollal Leningradi ülikoolis prof. L. Dembo ja maaõiguse põhikursust prof. A. Kalandadze. Prof. L. Dembo loenguid kuulas ka tema tolleaegne aspirant, hilisem Walter Ulbrihti nimelise Saksa Riigi ja õiguse Akadeemia rektor prof. Rainer Arlt. Aspirantuuripäevil sõlmitud sõprus prof. Rainer Arltiga jäi autoril kestma ka edaspidi: vahetasime erialast kirjandust, kohtusime teaduskonverentsidel.

Aspirantuur Leningradi Riiklikus Ülikoolis andis mitte ainult erialase ettevalmistuse, vaid võimaldas tutvuda ka enamiku sõjajärgse põlvkonna silmapaistvamate nõukogude õi-

gusteadlastega. Põhiliselt olid nad ju koondunud Leningradi ja Moskva Riiklikku Ülikooli. Eriti uudne oli tutvumine teadusliku mõttelaadiga, teadustöö metoodikaga, teaduslike aruteludega, teadlaste omavaheliste suhetega. Tol ajal valitses Leningradi Riiklikus Ülikoolis veel rangelt akadeemiline õhkkond. Hiljem on see noorema põlvkonna pealetulekuga järk-järgult kadunud. Leningrad oli sõjajärgsetel aastatel põhiline kaadrisepikoda perifeeriale ja seal õppis aspirante kõikidest liiduvabariikidest.

5. sept. 1954 pidasin TRÜ-s oma esimese loengu kolhoosiõigusest praeguse keemiahoone III korruse ühes auditooriumis. Teaduskonnas valitsenud tava kohaselt oli iga noore õppejõu esimene loeng avalik ja seda tuli kuulama kogu teaduskonna õppejõudude pere. Loengul viibisid noore lektori äsjased auväärased õppejõud: prof. Helmut Kadari, prof. Paul Vihalem, prof. Abner Uustal, dots. Jenni Ananjeva, dots. Johannes Mäll, dots. Olev Püssa jt. Selline avalik loeng tõstis noore õppejõu vastutustunnet vanemate kolleegide ja oma tulevase elukutse ees ning andis ühtlasi esimese mulje ka noorest õppejõust.

1. veebr. 1962 - 5. nov. 1963 töötasin vanema teadusliku töötaja kohal doktoridissertatsiooni kirjutamiseks. 30. jaan. 1969 kaitsesin Leningradi Riikliku Ülikooli erialanõukogus doktoridissertatsiooni teemal "Põllumajandusliku artelli vara kolhoosi- ja tsiviilõiguslik kaitse", mille eest omistati õigusteaduse doktori kraad ja 1. sept. 1972. a. omistati professori kutse. 1970. a. valiti mind tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri juhatajaks, millisel kohal töötasin kuni pensionile minekuni 1. sept. 1985.

1954 - 1970 õpetasin nii maa- kui kolhoosiõigust statsionaarsetele ja mittestatsionaarsetele üliõpilastele. 1962 - 63, minu doktorantuuris viibimise ajal luges kolhoosiõigust Tartu linna abiprokurör Anto Vesmes ja Nõukogude maaõigust prof. Elmar Ilus.

Prof. Elmar Ilus (3. VII 1898 - 3. XII 1981) oli tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri juhataja aastatel 1944 - 1949, kõrvaldati töölt seoses isikukultusaegsete suundadega. Hiljem töötas ta kateedris veel kahel korral: 1956 - 1962 ja 1969 - 1971, mil läks pensionile. Prof. E. Ilus oli väljapaistev spetsialist Rooma eraõiguse ja kodanliku tsiviilõiguse alal. Torkas silma oma professorlike käitumismaneeridega, oli erakordselt nõudlik, eksamitel järsk ja

kiiret reageerimist nõudev. Oli sellisena meeldejääv isikus kõikidele tolle aja üliõpilastele.

1969. a. kaitses minu aspirant Lembit Saarnits kandidaadiväitekirja teemal "Kolhooside kollegiaalse juhtimise teaduslikest alustest". Teadaolevatel andmetel oli see esimene kandidaadidissertatsioon kolhoosiõiguse valdkonnas, kus töö kirjutamiseks kasutati sotsioloogilisi uurimismetodeid ja andmetötluseks elektronarvutit. Kuna sellel perioodil alustas oma võidukäiku juhtimisteadus, siis saigi L. Saarnitsa täiendavaks alaks juhtimisteadus ja alates 1968. aastast loeb ta õigusteaduskonnas juhtimisteaduse erikursust. 1. septembrist 1970 õpetab L. Saarnits ka kolhoosi- ja maaõigust. 1980. a. spetsialiseerus L. Saarnits ainult Nõukogude maaõiguse õpetamisele ja kolhoosiõigust õpetasin mina.

1970. a. alates hakkasime kasutama elektronarvutit ka üliõpilaste teadustöös. Nii on elektronarvutil töödeldud andmeid ainuisikulisest juhtimisest kolhoosides, analüüsitud kaugõppeüliõpilaste õppeedukust ja selle sõltuvust mitmesugustest faktoritest, üldistatud administratiivtrahvide kohaldamise praktikat seoses looduskaitse-eeskirjade rikkumisega, Eesti üliõpilaste ehitusmaleva liikmete ankeetvastuseid töökorralduse kohta EÜE-s jt.

Käsitletaval perioodil on põllumajanduse õigusharude osatähtsus ühiskondlike suhete reguleerimisel oluliselt tõusnud. Sellest on olnud tingitud ka programmide pidev muutumine, suurenenud ainete maht õppeplaanides. 1975. a. lülitati õppeplaaniga Nõukogude maaõiguse juurde veel looduse õiguslik kaitse. Veelgi olulisem muudatus tehti aga 1983. a. õppeplaanis. Senine Nõukogude maaõiguse ja looduse õigusliku kaitse kursus muudeti Nõukogude loodusressurside ja keskkonnakaitse õiguseks ja kolhoosiõigus põllumajandusõiguseks. Seoses sellega laienes tunduvalt mõlema aine maht.

Veelgi enam kui õpetatavate ainete maht on muutunud nende sisu. 1. jaanuarist 1971 hakkas kehtima Eesti NSV maakodeks, mis tõi vabariiklikku seadusandlusse palju uut. Suurenes ka muu vabariikliku seadusandluse ja praktika osatähtsus, võeti vastu ka Eesti NSV metsakodeks, Eesti NSV veekodeks ja Eesti NSV maapõuekodeks. Põllumajandusõigus on ainus õigusteaduslik distsipliin, kus analüüsimisele kuuluvad korraga neli kodeksit. Loomulikult nõuab see ai-

net õpetavalt õppejõult suurt üldistusoskust, et mitte up-
puda pisiasjadesse.

Kolhoosiõiguses on kajastunud kõik keerdkäigud põllu-
majanduslikus tootmises alates väikeste kolhooside loomi-
sest (ca 2000 ENSV-s) kuni suurmajanditeni (ca 150), nor-
mipäevatasust tariifsete palkadeni, kartulite ruutpesiti
panekust intensiivtehnoloogiani, suurte kolhoosikeskuste
loomisest ja kommunaalmajade ehitamisest üksikute taluma-
jadeni, loomade vabapidamisest nende aastaringsele laudas-
pidamiseni suurfarmis, kolhoosiperede abimajandite likvi-
deerimisest nende uuesti esiplaanile tõstmiseni, brigaadi-
dest ja lülidest isemajandavate osakondadeni ja perekonna-
farmideni jne. Nagu näha, on olnud tegemist rahutu ainega,
kus õiguslikud muudatused võivad toimuda üle öö. Kolmeküm-
ne aasta jooksul pole olnud ühtki aastat, kus ainet oleks
saanud õpetada eelmisele aastale sarnaselt. Õppetöö selli-
se ainega on omamoodi huvitav, ei lase tekkida rutiini ega
tardumust, kuid lõppude lõpuks kurnab ja pole enam sobiv
aastates õppejõule. Aine kiire muutumine sunnib aga otsima
üliõpilastele mingite püsitemadmiste andmise võimalusi, mil-
le baasil nad edaspidi oleksid iseseisvalt suutelised
mõistma ja tõlgendama muudatusi.

Katsetatud on mitmeid võtteid üliõpilaste iseseisva
töö osatähtsuse tõstmiseks. Näiteks 1966/67. õa., mil olid
kasutada äsja trükist ilmunud Nõukogude maaõiguse loengud,
oli aines vaid 4 tundi loenguid. Seda lubas NSVL Kõrg- ja
Keskerihariduse Ministriümi instruktiivkiri, mis sai tun-
tuks "1-100" nimetuse all. Toimused vaid praktikumid ja
kontrolltööd. Ei alanenud seetõttu õppeedukus ega kannata-
nud üliõpilaste teadmised. Harjumuse mõjul mainitud suunda
eriti kaua ei rakendatud. Peatselt "1-100" ununes ja õppe-
jõududel näuti jälle plaanis ettenähtud loengute pidamist.

Põhikursuste kõrval olen õpetanud mitmeid erikursusi.
Erikursusteks on olnud aine sõlmprobleemid ja võimalikult
on arvestatud aine arengusuundi. Et see valik oli õige,
kinnitab asjaolu, et mitmed loetud erikursustest on hiljem
nii või teistsugusel kujul muudetud põhikursusteks. 1960 -
1965 lugesin erikursust kolhoosliku omandi õiguslikust kait-
sest. Ajal, mil valmistati ette uut kolhoosi näidispõhi-
kirja projekti (1965 - 1969) viisin läbi omalaadse ja hu-
vitava eriseminari "Ettepanekuid uue kolhoosi näidispõhi-
kirja projekti jaoks". Selline eriseminar arendas üliõpi-

laste iseseisvat mõtlemist ja võimaldas ka hiljem kontrollida, millised mõtted kajastusid vastuvõetud kolhoosi näidisõhikirjas.

Aastatel 1969 - 1975 lugesin looduse õigusliku kaitse erikursust, mis 1975. a. õppeplaanis liideti Nõukogude maaõiguse põhikursusega. 1975 - 1980 lugesin põllumajandustöötajate pensionilise kindlustuse erikursust, mis muutus sotsiaalkindlustuse üldkursuseks. 1980 - 1985 lugesin põllumajandusõiguse erikursust, mis toodi 1983. a. õppeplaani juba põhikursusena.

Igal aastal on üliõpilased kirjutanud neis ainetes kursuse- ja diplomitöid. Maksimaalselt on kolhoosiõiguses kirjutatud ühel aastal 13 diplomitööd. See näitab ka üliõpilaste huvi antud aine vastu. Igal aastal on üliõpilased nimetatud ainetes kirjutanud ka võistlustöid. Neile on omistatud hulgaliselt vabariiklikke auhindu. Kaks tööd (autorid on Advig Kiris ja Jaak Oja) on pälvinud ka ülelülidulise konkursi diplomid.

Üliõpilaste kultuurilise harituse tõstmiseks ja sotsiaalsete probleemide paremaks mõistmiseks on kirjutatud diplomitöid ka ilukirjanduslike materjalide alusel. Neist võiks nimetada näiteks Kaljo Itra "Agraarõiguslikke küsimusi Eduard Vilde ajaloolises triloogias", Rita Lillipuu "Agraarsuhete demokratiseerimise eest peetava võitluse kajastamine eesti kirjanduses", Peeter Järvelaid "Õiguse tõlgendamise probleeme A.-H. Tammsaare publitsistikas".

L i s a

Põllumajandusõiguse õpetamiseks
kasutatav õppematerjal

1. Kelder V. Kolhoosiõigus. - Tartu: TRÜ, 1959.
2. Kelder V. Praktilisi ülesandeid kolhoosiõigusest. - Tartu: TRÜ, 1960.
3. Kelder V. Kolhoosiõiguslikke akte. - Tartu: TRÜ, 1963.
4. Kelder V. Kolhoosiõigus. - Tallinn: Eesti Raamat, 1965.
5. Kelder V. Praktilisi ülesandeid kolhoosiõigusest. - Tartu: TRÜ, 1965.
6. Kelder V. Nõukogude maaõigus. - Tartu: TRÜ, 1966.
7. Kelder V. Skeeme Nõukogude maaõigusest. - Tartu: TRÜ, 1969.

8. Kelder V. Kolhoosiõiguslikke akte. - Tartu: TRÜ, 1967.
9. Kelder V. Looduse õiguslik kaitse. - Tartu: TRÜ, 1972.
10. Kelder V. Praktilisi ülesandeid kolhoosiõigusest. - Tartu: TRÜ, 1972.
11. Kolhoosi näidispõhikirja kommenteeritud väljaanne / Koost. V. Kelder. - Tallinn: Eesti Raamat, 1974.
12. Kelder V. Looduse õiguslik kaitse. - Tartu: TRÜ, 1979.
13. Eesti NSV maakodeksi kommenteeritud väljaanne / Koost. V. Kelder. - Tallinn: Eesti Raamat, 1975.
14. Kelder V., Saarnits L. Praktilisi ülesandeid Nõukogude maaõigusest ja looduse õiguslikust kaitsest. - Tartu: TRÜ, 1978.
15. Saarnits L. Põllumajandusalaseid normatiivakte. - Tartu: TRÜ, 1976.
16. Saarnits L. Maaõiguslikke akte. - Tartu: TRÜ, 1981.
17. Saarnits L. Metsaõiguslikke akte. - Tartu: TRÜ, 1983.
18. Saarnits L. Kodanike maakasutusõigus. - Tartu: TRÜ, 1986.

ISIKUNIMEDE REGISTER

Aaver, A. 40
 Aavik, Juhan 10, 82
 Adams, Valmar 3
 Adojaan, Julius 237,
 238
 Ahlquist, A. 9
 Akel, Friedrich 94
 Akel, Karl 96
 Allas, Eavald 94
 Allik, Mati 237
 Alu, Eve 107
 Alvre, Paul 22
 Ananjeva, Jenny 237, 246
 Anderson, Walter 13, 16
 Ant, H. 94
 Ariste (Berg), I il 3,
 16 - 23
 Aristoteles 174
 Ariva, L. 35
 Arlt, Rainer 245
 Arumaa, Peeter 88
 Astel-Saarde, Eevi 102,
 106
 Audova, Aleksander 82
 Auli, Tiina 80

 Bachmann, J. 70
 Bakis, Eduard 160
 Behrens, F. 76
 Behterev, Vladimir 155
 Bekker, Hendrik 62, 63,
 82, 83
 Berg (krahv) 53
 Bergbohm, G. 4
 Bergmann, Benjamin v. 70
 Bergmann, Gustav v. 70
 Bergmann, Johannes 83

 Binet, Alfred 154
 Bjerret, A. 83
 Bobrov, E. 176
 Boikov, Viktor 3
 Bollmann, F. 94
 Brunswick, Alfred 174
 Bubrich, D. 18
 Buchholz, T. 83
 Budenz, J. 9, 13
 Bulmerincq, Aleksander Michael
 Karl v. 3, 72

 Castren, M. A. 9
 Cederberg, Arno Rafael 3, 48,
 62

 Dehio, Heinrich Erhard Fried-
 rich 156, 157
 Dembo, Lev 245
 Descartes 174
 Dillmann, August 70, 71
 Dilthey 175
 Dittrich, O. 167
 Dolf, Evald 94, 95, 96
 Donner, O. 9, 13
 Dubrovina, Z. 19
 Dzirne, J. 76

 Eesmaa (Veidemann), Andra
 104, 107
 Ein, Ernst 82, 84, 88
 Eisen, Matthias Johann 16, 17
 Eisler, Hele-Mall 125
 Elmanovitš, L. 16
 Epler, Maria 112
 Ernits, Villem 96, 173
 Ewers, Gustav 4

- Fairbairn, M. F. 167
 Felsberg, Ernst 3
 Forselius, B. G. 52
 Freud 171
 Freymann, W. 173 - 175
 Frisch (Kirde), Kaarel 88
 Fuks, Sergei 243

 Galkin, I. 19
 Galton, Francis 154
 Ganelin, Rafail 3
 Genetz, A. 9, 13
 Genik, J. 155
 Gerth, J. H. 52
 Girgensohn 171
 Gorki, Maksim 93
 Grabar, V. E. 4
 Gran, M. 155
 Granö, Johannes Gabriel 3,
 56 - 65, 83
 Gross, Martin (Järvik, Mart)
 87
 Gruehn 171
 Grünthal, Villem 11, 82
 Göseken, H. 10

 Haas, Olev 36
 Hadartseva, Aza 3
 Hanko, August 94, 95
 Hannibal, Abram Petrovitš
 75
 Happich, K. 83
 Heidmets, Aile 103, 107
 Hendrikson, V. 76
 Hermann, Karl August 10
 Hezel, Johann Wilhelm Fried-
 rich 71
 Hirsch 168
 Hirvlaane, Milvi 3, 109,
 115
 Hone, A.-R. 35, 36, 38
 Hone (Võsamäe), Laine 35,
 37 - 40

 Hunfalvy, P. 9
 Hurt, Jakob 51
 Hurt, Rudolf 94, 96
 Husserl 175

 Ilus, Elmar 82, 246
 Itra, Kaljo 249
 Ivanov, I. 19

 Jakobson, Carl Robert 51
 James, W. 167
 Jaštšenko, A. 3
 Jemeljanova, I. 3
 Jung, A. 11
 Jung, Jaan 60
 Juriks, V. 19
 Jänes, Kärt 102, 107
 Järv, Jaak 115
 Järvelaid, Peeter 3, 249
 Jürgen, Tiina 108
 Jürgens, J. 96
 Jõgever, Jaan 3, 5 - 13, 83
 Jõgi, A. 35

 Kaarma, Melanie 102
 Kaasik, N. 82, 84
 Kadari, Helmut 237, 246
 Kaho, Hugo 88
 Kaidla (Laidre), Eeva 102,
 107
 Kaitsa, Eugen 113, 114
 Kalandadze, Afksenti 245
 Kallas, Ave 103, 108
 Kallas, J. 94
 Kallas, Rudolf 173, 95
 Kallikorm, Ants 114, 115
 Kalmet, J. 76
 Kalmet, K. 76
 Kamenik, Toivo 103, 107
 Kampmann, Mihkel 58
 Kangilaski, Epp 106
 Kann, Kallista 35 - 38
 252

Kannisto, A. 9
 Kannukene, R. 85, 173
 Kant, E. 63, 73
 Kant, Immanuel 175
 Karjalainen, K. P. 9
 Kärkliņs, J. 19
 Karlson, Ferdinand 94 - 96
 Karlson, J. 83, 84
 Karo, Elle 101, 106
 Karow, E. J. 71
 Karu, Ellen 104, 105
 Karu, Lembit 101, 106
 Kask, Enn 106
 Kazantsev, Nikolai 243
 Kelder, Vilma 237, 243,
 244, 249, 250
 Kenkmann, Rudolf 63
 Kents, Jakob 65
 Kerber, D. 167
 Keres, Harald 111
 Kergandberg, Eerik 234, 235
 Kert, G. 19
 Keskküla, Aleksander 94, 96
 Kesküla (Kesküll), Johannes
 94
 Kettunen, Lauri 10, 20, 83
 Kibbermann, F. 35, 38
 Kichlefeldt, Karl 91
 Kilp, Mati 114
 Kimm, Marin 102, 107
 Kindel (Peterson), Lei 103,
 105
 Kingisepp, V.-L. 3, 5
 Kiris, Advig 249
 Kirme, Kaalu 100
 Kirsioks, Marika 107
 Kivimägi, L. 36, 37, 38
 Kivimägi, M. 35
 Kiviväli, G. 36
 Kjellin, Thor Helge 83
 Klaassen, Olaf-Mihkel 70, 75
 Kleeband, Merike 100, 108
 Klement, Peodor 111
 Kliimann, Albert 82, 88
 Kogerman, Paul 82, 88
 Koidula, L. 71
 Kollo, Tõnu 114, 115
 Kongo, K.-F. 82
 Konik, Konstantin 94
 Konks, Jaan 76
 Kooli, Astrid 103, 108
 Koop, Hilja 37
 Koort, Alfred 84, 87, 173,
 175, 176
 Koppel, Endel 101, 106
 Koppel, Heinrich 63, 64, 83
 Koppel (Varrak), Kaia 103,
 106
 Kopvillem, Jaan 87, 88
 Kossatkin, Valentin 113
 Kostabi, L. 35, 37, 38, 40
 Kraepelin, Emil 3, 154 - 156,
 159
 Krahn, Edgar 83, 84
 Kraning, J. 87
 Kravik, T. 75
 Kreutzberg 35
 Kriit, A. 35, 38, 39, 40
 Kriivan, Heli 75
 Kristal, H. 85
 Krohn, K. 9
 Kruus, Hans 84, 88, 173
 Kuigo, Elle 106
 Kull, Harry 85
 Kull (Altvälja), Tiit 103,
 106
 Kulpa, R. 173
 Kurvits, Karin 102, 108
 Kuzmin, Georgi 17
 Kuusinen, M. 19
 Kõo, Riina 103, 107
 Kõpp, Peeter 80, 87
 Küle, Hendrik 94
 Künnap, Ago 22

- Laan, H. 40
 Laane, Maire 101, 106
 Laar, M. 35 - 38, 40
 Laas, Aleksander 83, 87
 Laasik, Endel 237
 Lang, Merike 103, 107
 Laua, A. 19
 Laugaste, Eduard 99
 Leesment, Hans 94
 Leesment, Leo 82, 84, 88
 Leetberg, K. 10, 11
 Leetmaa, Mihkel 101, 107
 Leies, G. 75, 76
 Leinbock, Ferdinand 85
 Lepik, E. 87
 Lepsius, C. R. 72
 Ligi, Herbert 99
 Liik, Elmar 85, 87
 Liiv, Heino 35 - 38,
 40
 Liiv (Jaagosild), Ildike
 103, 105
 Liiv, Otto 3, 48 - 55, 85
 Liiv, V. 38
 Lillipuu, Rita 249
 Lindmäe, Herbert 232 - 234
 Linnamägi, Jüri 91
 Linnus, Jüri 63, 99 - 101,
 103, 105
 Linnus, Tanel 100, 103,
 107
 Lippmaa, Teodor 63, 87
 Lipps 175
 Littmann, Enno 70, 72, 73
 Livländer, Robert 88
 Loone (Uibu), Halliki 104,
 106
 Loosme, Ingrid 5
 Losski 175
 Ludolf, Hiob 70,
 71
 Luigas, A. 38
 Luik, Karl 64
 Lupp, Merle 103, 108
 Lutoslawski, W. 176
 Luts, Arved 3, 99
 Luts, G. 75
 Luuk, Aavo 115
 Luuk, Tiia 104, 107
 Lööke (Jaagosild), Endla
 102, 105
 Lütüs, Aadu 94
 Mahnke, F. 167
 Mahoni, August 94, 96
 Malm, Karl Eduard 95
 Maripuu, Ivo 103, 108
 Mark, Julius 16, 20
 Marr, N. 18
 Martis, Ela 102, 106
 Maruste, Rait 234
 Masing, Gustav 80
 Masing, Hugo (Uku) 72, 73,
 76, 165
 Masing, Leonhard Gotthilf
 72
 Mathiesen, A. 86
 Melnikov, Aleksei 230
 Metsa, Herbert 111, 115
 Mikkola, J. 9, 13
 Miks, A. 173
 Miljan, August 85,
 87
 Mókany, S. 19
 Moora, Harri 63, 84, 85,
 88, 99, 100
 Morozova, A. 19
 Mosin, M. 19
 Moskvin, Aleksander 111
 Mullamaa, Ilmar 35, 37, 40
 Murad, Kamil 73
 Mut, Oleg 35 - 40
 Mägi, H. 159
 Mägi, Jaan 86

- Mägiste, Julius 16, 17, 20,
83, 88
- Mäll, Johannes 237, 246
- Männik, Hendrik 94
- Mühlen, L. v. zur 76
- Müller, Georg 12
- Naber, Reet 106
- Nano, V. 82
- Nietzsche 175
- Nikanov, Ülle 101, 103, 107
- Nisselio, J. G. 71
- Noreen, A. 11
- Norman, Erna 99
- Nurmekund, Pent 72, 75, 76
- Nutt, Mart 101, 103, 108
- Nõges, V. 85
- Nõmmik, Anton 86
- Nöldeke, T. 72
- Oesterreich, K. T. 167, 175
- Oha (Reemann), Vaike 104,
107
- Ohse, Jekabs 165, 173, 174,
176
- Oja, Anneli 107
- Oja, Jaak 249
- Ojansuu 13
- Oldekop, Evald 94, 96
- Oldekop, Hans 83
- Oolup, U. 75
- Oras, A. 84
- Ostankov, P. 155
- Ostwald 169
- Ots, Jüri 243
- Paas, Kaarel 238
- Paasonen, H. 13, 20
- Paatsi, Vello 3, 56
- Pall, V. 19, 22
- Palm, M.-A. 38
- Palm, Viktor 111
- Palmeos, Paula 19, 21
- Paltser, Albert 240
- Panconcelli-Galzia, Giulio
17
- Paukson, Aleksei 3
- Paul, H. 12
- Pavlov, Aleksei 243
- Penck, Albrecht 65
- Pert, Andres 91
- Peters, Willy 17
- Peterson, Aleksei 101, 105
- Pfennigsdorf 168
- Piho, Mare 102, 107
- Piiper, Johannes 56, 62
- Platon 168, 174
- Poljanskaja, Gertruda 243
- Poom, Eduard 88
- Posti, Lauri 20
- Praetorius, F. 70, 72
- Pridik, A. 73
- Priks, Peep 229
- Prommi (Saarson), E. 63
- Proosväli, K. 75
- Pulk, H. 37, 38, 40
- Pulk, Jaan 243, 245
- Pung, Mihkel 94, 95
- Puss, Hugo 100, 101, 106
- Pöder, Ester 108
- Pöld, H. 11
- Pöld, Peeter 5
- Pärdi, Heiki 100, 102, 106
- Püss, Karl 237
- Püssa, Olev 230 - 234, 237,
238, 246
- Pütsep, Liidia 102, 105
- Raal, E. 237, 240
- Rabisson, Jaan 94
- Rahumaa, Eimar 3
- Rammul, Aleksander 60
- Ramul, Konstantin 4, 159,
173
- Raudam, Ernst 112
- Rebane, Ilmar 237 - 240

- Reeben, Vello 112
 Reh binder, R. 76
 Rehmke, J. 167
 Reim, P. 84, 85, 87
 Reiman (Troska), Gea 99,
 100, 105
 Reinet, Jaan 112
 Renouvier, C. 167
 Riedl, A. M. 9
 Riso (Vingisaar), Helgi 100,
 106
 Roots, E. 83, 87
 Rosenberg, Tiit 3, 48
 Rubin, Mati 100, 106
 Rudzite, M. 19
 Rumma, Jaan 56, 60 - 63, 83
 Ruskol, Aleksander 243
 Ruutsoo, Rein, 4, 165
 Rägo, Natalie 111
 Rätsep, Huno 16, 19, 22

 Saareste, Andrus 16, 17, 20,
 82, 88
 Saarnits, Lembit 247, 250
 Salomets, Koidu 104, 106
 Salundi (Nõmmeots), Salme
 100, 105
 Salupere, Malle 114
 Saral, Karl 94
 Saron, Juta 102, 106
 Schabad 176
 Scheler, M. 167, 168
 Schmied-Kowarzik, W. 173
 Schneider, Guido 60
 Scholz, H. 167
 Schumann 168
 Selg, R. 39
 Sepalaan, Katrin 107
 Sepp, Hendrik 82
 Setälä, E. N. 8, 13, 20
 Sievers, E. 9
 Siirde, Elmar 112
 Siitam (Kärner), Aimo 103,
 106
 Sikka, Toivo 103, 108
 Sildnik, A. 49
 Sillandi, Ly 102, 106
 Silvet, J. 35, 38
 Sirel, Helju 103, 106
 Soomere, K. 36, 37, 40
 Sootak, Jaan 237
 Spohr, Edmund 62, 63
 Szinnyei, J. S. 9, 13, 20
 Szykarsky, W. 176
 Stahl, H. 10
 Steinberg, Irina 114
 Stern, W. 154, 167
 Sutt, Maie 103, 107

 Šlógina, Natalja 99

 Zaitseva, M. 19
 Zar'a Ya'aqob (Warkee) 73
 Zékany, I. 19
 Zimmermann, Karl 63

 Tallgren, Aarne Michael
 59 - 63, 83
 Tamjärv, Maret 103, 108
 Tamm, M. 37
 Tamm, R. 139
 Tammekann, August 61 - 63,
 73, 87, 88
 Tammeorg, Johannes 111
 Tampere, T. 38
 Tammur, Kadri 103
 Tammur, Kadri 114
 Tamul, Sirje 3, 91
 Tarakanov, I. 19
 Tarvel (Treiberg), Peeter
 73, 82, 88
 Taylor, I. 72
 Teetsov, Ernest 114
 Teichmüller, Gustav 3, 166
 176
 Tennmann, Eduard 3, 165 -
 176

- Thomsen, V. 9, 13
 Tiikma, E. 40
 Tiismann, Hans 71
 Tiitso, Maks 85
 Tikk, Arvo 115
 Toivonen, Y. H. 20
 Tomberg, Johannes 83
 Tomingas, Alma 111
 Toots, Nora 35, 37, 38, 40
 Trees (Saks), Linda 101, 105
 Treiberg, Peeter (vt. Tarvel)
 Trumpp, E. 70
 Tšiš, Vladimir 156, 159
 Tudeberg, A. 87
 Tulviste, Peeter 3, 154
 Turajev, B. 70
 Turubiner, Aleksandr 243
 Tužarov, G. 19
 Tõevere, H. 38, 39
 Tõnismaa, Helgi 107
 Tõnisson, J. 85

 Umbleja, A. 173
 Uustal, Abner 237, 246

 Vaabel, Juhan 82, 88
 Vaga, August 63
 Vahtra, Helve 107
 Vakkaus, Ivi-Maie 101, 106
 Valitskaja, M. 155, 156
 Vallner, R. 82
 Varma, A. 83
 Varrak, Rein 101, 106
 Vaska, V. 173
 Vassikova, L. 19
 Vávra, K. 19
 Veiderpass, Nikolai 111
 Veimer, B. 54
 Veldi, E. 37, 40
 Verberg, K. 82, 83
 Vesmes, Arto 246
 Vesik, Iya 106
 Veske, Mihkel 7, 10

 Veski, Johannes Voldemar 18,
 56, 59, 94, 96
 Vihalem, Paul 246
 Viires, Ants 99, 100, 103
 Vilbaste (Vilberg), Gustav
 19, 58, 61, 63
 Vilimaa, Tiiu 38
 Virkus, D. 39
 Vitoff, Ernst 61
 Volck, Johann Christoph
 Wilhelm 71
 Voolmaa, Aino 101, 102,
 106
 Vorotõnski, B. 155
 Vunder (Kuigo), Elle 102
 (vt. Kuigo)
 Väinsalu, Eha 106
 Värk, Aino 101, 105
 Värv, Ellen 108
 Värva, Maaaja 107
 Võime, Lembit 101, 100, 106
 Võti, Tiina 102, 105
 Vääri, Eduard 3, 16, 19,
 21, 22
 Wahl, Arved 62, 63
 Weinberg, Ernst 85
 Westren-Doll, August 61
 Wichmann, Y. 9
 Wiedemann, F. J. 10, 11
 Wieselgren, Per 16
 Wiget, Wilhelm 16
 Wundt, Max 174
 Wundt, Wilhelm 154, 159

 Äimä, Frans 17

 Öunap, Richard 230
 Öunapuu (Kalm), Piret 100,
 101, 107

 Öpik, Armin 84

 Üprus, Sirje 3, 159

УКАЗАТЕЛЬ ИМЕН

- Абрамович Д.И. 28
 Авсарагов Марк 119
 Адамс В.Т. 28, 29
 Адоян Ю. 222
 Алексеев В.Г. 120
 Алексеев Н. 193
 Андерс Эмиль 146
 Анненков П.В. 24
 Аписитис Роман 214, 216, 217,
 222, 223
 Аристотель 191
 Аулинг Р. 215.
 Байков А.Л. 193
 Балтрушайтис Ю. 187
 Барятинской А.И. 28
 Бебель 141
 Бедный Д. 123
 Беляева И.Д. 179
 Бергбом Карл Магнус 199-201,
 205, 206
 Бердяев Н. 193
 Белый Андрей 194
 Бирэинь Лина 216, 217, 222
 Биркавс В. 218
 Блок А. 30, 193
 Блум Марис 218, 219, 222, 223
 Блунчли И.К. 202, 204
 Бобров Е.А. 27, 28
 Бойков Виктор 43
 Бродский Л.Л. 27
 Брюсов В. 187
 Брекер Эрцман Густав 199,
 202, 203, 205
 Буковский Н.Н. 25
 Бульмеринк (Бульмеринг)
 Август Михаэл 199, 201, 202-
 205, 208, 209
 Бунге Фридрих Георг 180
 Бурденко Н. 139
 Бутков П.Г. 182
 Бутлеров М.А. 129
 Бюлау 208
 Вангеров 202
 Варул Паул 221, 222
 Веатон 202
 Веберс Я. 218, 219
 Вельтман А.Ф. 182
 Венелин Ю.И. 182
 Веске М. 27
 Вильсон В. 188
 Виндшейд Б. 205
 Висковатов П.А. 24-28
 Вихалемм П. 215, 216, 221,
 222
 Вишневский Вячеслав Антоно-
 вич 129
 Власкондер 139
 Вольдемарас А. 195
 Вольперт Л.И. 29
 Вончик 139
 Вышеславцев Б.П. 193
 Гадиев Михаил Юрьевич
 (Цомак) 118, 122, 123
 Ганелин Рафаил 125
 Гербер К. 205
 Гефтер А.-В. 199, 201-203,
 208
 Годвин В. 189
 Грабарь Владимир Эммануи-
 лович 187, 190, 199, 200,
 206-208
 Гракхи 45
 Гринберг Отто 216, 217, 219,
 220

- Гюго В. 123
 Деникин I4I
 Дерябин Виктор I29
 Десслер Владимир Константинович I38-I42
 Десслер Лидия Владимировна I38
 Догель Михаил Иванович 208
 Докусов А. 24
 Домашевичус К. 2I7
 Домбровский Рейнгард 2I8, 222, 223
 Дубьева Людмила I45
 Дурденевский В.Н. 206, 207
 Дюги Л. I88, I92
 Егоров Ю. 2I5, 2I6, 2I7, 220, 222
 Екабсон-Андерсон М. 2I9
 Емельянова Ирина I79
 Зонне О. 2I8, 22I, 222
 Иванов Вячеслав I93
 Игнатовский I39
 Илус Эльмар 2I4
 Индулен Игорь 2I8, 222, 223
 Иостсон Э. 2I8
 Исаков С.Г. 27, 28, I87
 Кавелин К.Д. I8I
 Калачов Н.В. I80
 Калныш Вольдемар 2I4, 2I6
 Кальтенборн К. 202
 Кампанелла I89
 Капп Хуго I46
 Каченовский М.Т. I83
 Кергандберг Э. 2I8, 223
 Кельдер Вильма 2I4, 22I-223
 Кесслер А. I40.
 Кингс Х. 222
 Кирис Адвиг 2I6
 Клява Густав 2I6, 22I, 222
 Кондаков I39, I4I
 Коцоев Арсен II9
 Крастиньш Илгвар 2I6, 222
 Крашенинников М.Н. 43-45
 Крупская Н. I4I
 Кубалов Александр I22
 Кундер Ю. 27
 Курчинский I39, I4I
 Кутрис Г. 223
 Кэскила А. I39
 Кяртнер Х. 222
 Лаасик Э. 222
 Лабанд П. 205
 Лавровский Н.А. I33, I34
 Ландезен I39
 Лаурент 202
 Латышев В.В. 44
 Лебедев Дмитрий Константинович I29
 Левин Б. 2I7
 Ленин I4I
 Лермонтов Михаил Юрьевич 24-30
 Лешкова В.Н. I79
 Лезсмент Лео 2I4, 2I6
 Лиезде Артур 2I8, 2I9, 220, 222, 223
 Линдмяэ Херберт 2I8
 Лист Ф. 20I, 206, 207
 Лоорэнтс I39
 Лотман Ю.М. 29,30
 Луначарский А. I42
 Лёнинг Эдгар Фридрих I99, 204, 205
 Мабли I89
 Майер Эдуард 44
 Максимов Д. 29
 Маркс К. I89
 Мартенс Г.Ф. 202
 Мартенс Ф.Ф. I99, 206
 Мартна М. I29
 Марусте Р. 223
 Маяковский В. 30
 Мейзель 208
 Мелье I89

- Тлатов Моисей Гаврилович II9
Тлатов Савелий Гаврилович II9
Тобин Э.С. 208
Толстой А.Н. 193, 194
Торганс Калвис 221
Тюрина А.Ф. 179
Уваров С.С. 180.
Удрис Э. 218-221
Ульянов Дмитрий Ильич 138, 139
Уусталь Абнер 217, 220, 222
Фельдман Д.И. 209
Фельсберг Эрнст Романович
(Рейнович) 43-46
Фитингоф-Шель Б.А. 24
Фогелс Айвар 217, 221
Фурье 189
Хадарцева Аза II8
Харнаку Теодосиос 145
Хуфланд Христиан Фильгельм 145
Церетели Г.Ф. 45
Циллер Франц Виктор де 199
Черджиев Х.С. II9
Чернышевский Н.Г. 122
Чуковский К. 194
Чулков Г. 187, 193
Шешуков Михаил 218, 222
Шидельмейзер И. 140
Шкапаре Б. 222
Шлёцер-Байер 182
Шлютер Вольфганг 148
Шмурло Е.Ф. 149
Шнейдер Х. 222
Шор Татьяна 24
Шталь 202
Шумаков Ю. 27
Шютц Христиан Готфриед 145
Щегинин Б. 221
Эверс Густав 179, 180, 182,
183
Энгельс Ф. 189
Эренбург И. 194
Эршь Иоган Сумуэл 145
Ярвелайд Пеэтер 199, 214,
216, 222, 223
Яфимцев Николай Егорович
130
Яценко Александр Семенович
187-195

SISUKORD

Saateks	3
<u>Valve-Liivi Kingisepp</u> . Keeleteoreetilisi seisukohti Jaan Jõgeveri käsikirjalises pärandis	5
<u>Eduard Vääri</u> . Akadeemik Paul Ariste fennougristika- koolkond	16
<u>Tatjana Šor</u> . Mihhail Lermontovi loomingust Tartu ülikoolis	24
<u>Laine Hone</u> . TRÜ inglise filoloogide metoodikaalane uurimistöö ja abi Eesti NSV koolidele aastail 1961 - 1985	35
<u>Viktor Boikov</u> . Ernst Felsberg ja Tartu (Jurjevi) ülikool	43
<u>Tiit Rosenberg</u> . Ajaloolane ja arhivaar Otto Liiv Tartu ülikooli õppejõuna	48
<u>Vello Paatsi</u> . Johannes Gabriel Granö Eesti kodu-uurimi- se organiseerijana	56
<u>Olaf-Mihkel Klaassen</u> . Etiopistikahuvist Tartu ülikoolis	70
<u>Tiina Auli</u> . Tartu ülikooli teaduslike stipendiaatide osa teadlaskaadri kujunemisel aastail 1919 - 1939 ..	80
<u>Sirje Tamul</u> . Tartu ülikooli kasvandikud teatri- ja muusikaseltsis "Estonia"	91
<u>Arved Luts</u> . Etnograafiaalaste diplomi- ja kursuse- tööde temaatika TRÜ-s 1945 - 1986	99
<u>Milvi Hirvlaane</u> . Teadusliku uurimistöö juhtimise struk- tuuri kujunemine Tartu Riiklikus Ülikoolis	109
<u>Aza Hadartseva</u> . Tartu ülikooli osa osseedi intelli- gentsi kujunemisel	118
<u>Rafail Ganelin</u> . Tartu revolutsiooniliste üliõpilaste programmilised dokumendid ja lendlehed 1898 - 1899 .	125
<u>Aleksei Paukson</u> . Revolutsionäär Vladimir Dessler	138
<u>Ljudmila Dubjeva</u> . Teaduste klassifitseerimine ja süste- maatilise kataloogi koostamine Tartu ülikooli tea- duslikus raamatukogus XIX sajandi teisel poolel	145

<u>Peeter Tulviste</u> , Emil Kraepelin ja eksperimentaal- psühholoogia algus Tartu ülikoolis	154
<u>Sirje Üprus</u> , Tartu ülikooli eksperimentaalpsühho- loogia laboratoorium ja selle ainelised tingimused aastail 1922 - 1944	159
<u>Rein Ruutsoo</u> , Personalistliku filosoofia traditsioo- nist Tartu ülikoolis 1920 - 1940	165
<u>Irina Jemeljanova</u> , Vene õiguse ajaloolane F.L. Moroš- kin ja Gustav Ewers	179
<u>Sergei Issakov</u> , Mõnda professor A.S. Jaštšenko eluloost	187
<u>Eimar Rahumaa</u> , <u>Peeter Järvelaid</u> , Rahvusvahelise õiguse õpetamisest Tartu ülikoolis XIX sajandi teisel poo- lel ja XX sajandi algul	199
<u>Roman Apsitis</u> , <u>Peeter Järvelaid</u> , Tartu ja Läti Riikliku Ülikooli õigusteaduskondade teadus- ja pedagoogilisi sidemed 1950 - 1985	214
<u>Peep Pruks</u> , Kriminialistika ja kohtuekspertiisi õpetami- sest Tartu Riiklikus Ülikoolis aastail 1945 - 1985	229
<u>Mati Allik</u> , <u>Jaan Sootak</u> , TRÜ kriminaalõiguse ja -prot- sessi kateedri õppejõudude töö ENSV kriminaalkoo- deksi projektiga ja esimesed kriminoloogiapublikat- sioonid TRÜ toimetistes	237
<u>Vilma Kelder</u> , Mõtteid ja mälestusi põllumajandusõiguse õpetamisest TRÜ-s aastail 1944 - 1985	243
Isikunimedede register	251

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	4
Валве-Лийви Кингисепп. Теоретические проблемы языка в рукописях Яана Йггевера	5
Эдуард Вяэри. Научная школа финно-угроведов акаде- мика Пауля Аристе	16
Татьяна Шор. Лермонтоведение в Тартуском универси- тете	24
Лайне Хоне. Методическая работа и помощь английских филологов ТГУ школам республики в 1961-1985 гг..	35
Виктор Бойков. Эрнст Фельсберг и Тартуский (Юрьевский) университет	43
Тийт Розенберг. Историк и архивариус Отто Лийв - преподаватель Тартуского университета	48
Велло Паатси. И.Г. Гранэ - организатор эстонского краеведения	56
Олаф Клаассен. Этиопистика в Тартуском университете ..	70
Тийна Аули. Научные стипендиаты - потенциал образо- вания научного кадра в Тартуском университете в 1919-1939 гг.	80
Сирье Тамул. Воспитанники Тартуского университета в театрально-музыкальном обществе "Эстония"	91
Арвед Лутс. Тематика дипломных и курсовых работ по этнографии в ТГУ в 1944-1985 г.	99
Мильви Хирвлаане. Образование структуры руководства научных исследований в Тартуском государствен- ном университете за 1960-1980 гг.	109
Аза Хадарцева. Роль Тартуского университета в формиро- вании осетинской интеллигенции	118
Рафаил Ганелин. Программно-уставные документы и лис- товки революционных организаций Тартуского студенчества 1898-1899 гг.	125
Алексей Пауксон. Революционер Владимир Десслер	138

Людмила Дубьева. Проблема классификации наук и создание систематического каталога в научной библиотеке Тартуского университета во второй половине XX века	145
Пеэтер Тульвисте. Эмиль Крепелин и начало экспериментальной психологии в Тартуском университете	154
Сирье Юпрус. Материальные условия лаборатории экспериментальной психологии Тартуского университета в 1922-1944 гг.	159
Рейн Руутсоо. О традициях персоналистики в философии в Тартуском университете в 1920-1940 гг.	165
Ирина Емельянова. Историк русского права Ф.Л. Морозкин и Густав Эверс	179
Сергей Исаков. Профессор А.С. Яценко. Опыт краткой биографии	187
Эймар Рахумаа, Петер Ярвелаид. Преподавание международного права в Тартуском университете во второй половине XIX и начале XX века	199
Роман Аписитис, Петер Ярвелаид. Научные и педагогические связи между юридическими факультетами Тартуского и Латвийского государственных университетов в советский период	214
Пеэп Прукс. Преподавание криминалистики и судебной экспертизы в Тартуском государственном университете в 1945-1985 гг.	229
Мати Аллик, Яан Соотак. Научные исследования преподавателей кафедры уголовного права и процесса с проектом уголовного кодекса ЭССР и первые публикации в Ученых записках ТГУ	237
Вильма Кельдер. Воспоминания о преподавании сельскохозяйственного права в ТГУ (1944-1985)	243
Указатель имен	251

INHALTSVERZEICHNIS

Einführung	3
<u>Valve-Liivi Kingisepp.</u> Sprachtheoretische Standpunkte im Jaan Jõgever's handschriftlichen Erbe.....	5
<u>Eduard Väari.</u> Akademiker Paul Aristes fenno-ugris- tische Schule.	16
<u>Tatjana Šor.</u> Über die Erforschung Mihhail Lermontovs Schaffen an der Tartuer Universität.	24
<u>Laine Hone.</u> Die methodische Forschungsarbeit der englischen Philologen der Tartuer Staatlichen Universität und ihr Beitrag der estnischen Schulen in den Jahren 1961 - 1985.	35
<u>Viktor Boikov.</u> Ernst Felsberg und die Tartuer (Jurjevsche) Universität.....	43
<u>Tiit Rosenberg.</u> Historiker und Archivar Otto Liiv als Lehrkraft der Tartuer Universität.	48
<u>Vello Paatsi.</u> Johann Gabriel Granö als Organisator der estnischen Heimatkunde.	56
<u>Olaf-Mihkel Klaassen.</u> Über das Äthiopistikinteresse an der Tartuer Universität.	70
<u>Tiina Auli.</u> Die Rolle der wissenschaftlichen Stipen- diaten der Tartuer Universität in der Herausbil- dung des Wissenschaftlerkaders in den Jahren 1919 - 1939	80
<u>Sirje Tamul.</u> Zöglinge der Tartuer Universität im Theater- und Musikverein "Estonia".	91
<u>Arved Luts.</u> Die Thematik der Kursus- und Diplomarbei- ten auf dem Gebiete der Ethnographie in der Tar- tuer Staatlichen Universität 1945 - 1986.	99
<u>Milvi Hirvlaane.</u> Die Herausbildung der Struktur für die Leitung der wissenschaftlichen Forschungs- arbeit an der Tartuer Staatlichen Universität in den Jahren 1960 - 1980.	109
<u>Asa Hadartseva.</u> Die Rolle der Tartuer Universität in der Herausbildung der ossetischen Intelligenz. ...	118

<u>Rafail Ganelin.</u> Programmdokumente und Flugblätter der revolutionären Studenten in den Jahren 1898 - 1899.	125
<u>Aleksei Paukson.</u> Revolutionär Wladimir Dessler.....	138
<u>Ljudmila Dubjeva.</u> Die Klassifizierung der Wissenschaften und das Verfassen des systematischen Katalogs in der Tartuer wissenschaftlichen Universitätsbibliothek in der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts.	145
<u>Peeter Tulviste.</u> Emil Kraepelin und der Beginn der experimentellen Psychologie an der Tartuer Universität.	154
<u>Sirje Üprus.</u> Das Laboratorium für experimentelle Psychologie der Tartuer Universität und seine materiellen Bedingungen in den Jahren 1922 - 1944 ...	159
<u>Rein Ruutsoo.</u> Über die Tradition der Personalismusphilosophie an der Tartuer Universität 1920 - 1940.	165
<u>Irina Jemeljanova.</u> Historiker des russischen Rechtes F.L. Moroschkin und Gustaw Ewers.	179
<u>Sergei Issakov.</u> Etwas über die Biographie von Professor A.S. Jaschtschenko.	187
<u>Eimar Rahumaa, Peeter Järvelaid.</u> Über den Unterricht des internationalen Rechtes an der Tartuer Universität in der II. Hälfte des 19. Jahrhunderts und am Anfang des 20. Jahrhunderts.	199
<u>Roman Apsitis, Peeter Järvelaid.</u> Wissenschaftliche und pädagogische Beziehungen zwischen der Tartuer und der Lettischen Staatlichen Universität in den Jahren 1950 - 1985.	214
<u>Peep Pruks.</u> Über den Kriminalistik- und Gerichtsexpertischen Unterricht an der Tartuer Staatlichen Universität in den Jahren 1945 - 1985.	229
<u>Mati Allik, Jaan Sootak.</u> Die Arbeit der Lehrkräfte des Lehrstuhls für Kriminalrecht und -prozeß der Tartuer Staatlichen Universität am Projekt des Kriminalkodexes der ESSR und die ersten Publikationen in Kriminologie in den Veröffentlichungen der Tartuer Staatlichen Universität.	237

<u>Vilma Kelder.</u> Gedanken und Erinnerungen an den Unterricht des landwirtschaftlichen Rechtes an der Tartuer Staatlichen Universität 1944 - 1985.	243
Namenregister	251

Rbl. 3.20